

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

การพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับคนจนและคนด้อยโอกาส
: กลุ่มคนจนผู้ด้อยโอกาสและกลุ่มเสี่ยงที่ประสบปัญหาทางสังคม

ผศ.อภิญญา เวชยชัย
ผศ.ดร.กิติพัฒน์ นนทปัทมะดุลย์

ชุดโครงการ การพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับคนจนและคนด้อยโอกาส
ในสังคมไทย
ภายใต้การสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

คำนำ

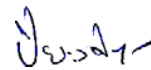
จากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) เห็นความสำคัญของปัญหาและแนวทางในการบรรเทาปัญหาของคนจนและคนด้อยโอกาสและการจัดสวัสดิการที่เหมาะสม จึงได้สนับสนุน “โครงการพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับคนจนและคนด้อยโอกาสในสังคมไทย” ประกอบด้วย การวิจัยสถานภาพของคนจนและคนด้อยโอกาส 5 กลุ่มเป้าหมาย ได้แก่ กลุ่มเกษตรกร กลุ่มแรงงาน กลุ่มอาชีพอิสระ กลุ่มคนนอกรั้วทำงาน และกลุ่มผู้ด้อยโอกาส/กลุ่มเสี่ยงและผู้ประสบปัญหาทางสังคม ซึ่งได้วิเคราะห์และสังเคราะห์จากการเก็บข้อมูลเชิงปริมาณ 10,000 ราย และข้อมูลเชิงคุณภาพจากกรณีศึกษาจำนวน 110 กรณี และจัดทำข้อเสนอเชิงนโยบายในการจัดสวัสดิการที่เหมาะสมกับแต่ละกลุ่มเป้าหมาย

ผลงานทั้งหมดที่ได้จากชุดโครงการพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับคนจนและคนด้อยโอกาสในสังคมไทย ได้นำเสนอเกี่ยวกับวิถีชีวิตของคนจน ให้เห็นภาพที่เคลื่อนไหวของสภาพความเป็นอยู่ ความด้อยโอกาส ไร้ที่พึ่ง การเชื่อมโยงให้เห็นบริบทของความสัมพันธ์ระหว่างคนจนคนด้อยโอกาสกับชุมชน (มิติสังคม) ระบบการทำมาหากิน (มิติเศรษฐกิจ) และมีการรวมกลุ่มเพื่อเพิ่มอำนาจต่อรอง (มิติการเมือง) การให้ภาพเชิงประวัติศาสตร์ ที่ย้อนให้เห็นว่าเดิมวิถีชีวิตของเขาเป็นอย่างไร และต่อมาเกิดอะไรขึ้นที่เป็นจุดหักเหที่ทำให้วิถีชีวิตของเขาตลอดจนบริบทของเขาเปลี่ยนแปลงไป การวิเคราะห์ว่าผลกระทบที่เกิดจากเหตุการณ์นั้นๆ (เช่น การสร้างเขื่อน การตั้งเขตนิคมอุตสาหกรรม การตัดถนนเข้ามาในพื้นที่ ฯลฯ) เกิดผลอย่างไรต่อวิถีการทำมาหากิน ความสัมพันธ์เครือข่ายทางสังคม อำนาจต่อรอง คุณภาพชีวิตโดยรวม เพื่อชี้ให้เห็นการปรับตัวในมิติต่างๆ (เช่น การอพยพ การเปลี่ยนอาชีพ ฯลฯ) เมื่อเกิดเหตุการณ์ที่เป็นจุดหักเหแล้ว ทำไมคนบางกลุ่มปรับตัวและหลุดพ้นจากภาวะยากจนด้อยโอกาสได้ แต่ทำไมคนบางกลุ่มก้าวไม่พ้น ปัญหาของคนจนคน

ด้วยโอกาสทั้ง 5 กลุ่มเป้าหมายเหล่านี้ จะมีแนวทางในการแก้ไขปัญหาอย่างไร โครงการนี้ได้วิเคราะห์เกี่ยวกับระบบสวัสดิการที่เหมาะสม สวัสดิการที่คนจนต้องการ กลไกที่สามารถเข้าถึงปัญหาของกลุ่มคนเป้าหมายได้ ทั้งองค์กรชุมชน ครอบครัว องค์กรรัฐ ฯลฯ ตลอดจนข้อเสนอเชิงนโยบายในการแก้ปัญหาคะยากจนของสังคมไทย

สกว. หวังเป็นอย่างยิ่งว่าผลงานของชุดโครงการวิจัยนี้ จะทำให้แง่คิด มุมมองอีกด้านหนึ่งในการจัดสวัสดิการและแนวทางการแก้ไขปัญหาความยากจน ที่มองความเชื่อมโยงระหว่างมิติทางเศรษฐกิจกับมิติทางสังคม ซึ่งเป็นการเสริมเติมองค์ความรู้ในเรื่องความยากจนของประเทศไทย สกว. จึงหวังว่า ผู้ที่เกี่ยวข้องทั้งหลายจะสามารถนำองค์ความรู้ดังกล่าวไปพิจารณาใช้ประโยชน์ในการดำเนินการ เพื่อกำหนดนโยบาย ยุทธศาสตร์ และแนวทางในการแก้ไขปัญหาความยากจนได้อย่างรอบคอบรอบด้านต่อไป

(ศาสตราจารย์ ดร. ปิยะวดี บุญ-หลง)

ผู้อำนวยการสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

คำนำจากหัวหน้าโครงการ

งานวิจัยเรื่อง การพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับคนจนและคนด้อยโอกาส มีองค์ประกอบของรายงาน 5 ส่วน ส่วนแรก คือ งานศึกษาสวัสดิการโดยกลุ่มชุมชน ซึ่งมีรายงาน 11 กรณีศึกษา พิมพ์เผยแพร่ในรูปเล่มหนังสือเศรษฐศาสตร์การเมือง ฉบับ “กลุ่มออมทรัพย์” และ “กลุ่มผลิตภัณฑ์” ส่วนที่สอง เป็นกรณีศึกษา 110 กรณี บางส่วนได้พิมพ์เผยแพร่ไปแล้ว ในรูปเล่มหนังสือเศรษฐศาสตร์การเมืองฉบับ “คนจนในมิติของสังคม (1)” และ “คนจนไทยในมิติสังคม (2)” ส่วนที่สาม คือ งานเชิงปริมาณที่ได้ข้อมูลจากแบบสอบถาม 10,099 ชุด ส่วนที่สี่ คือ งานวิจัยหลัก 5 รายงาน และส่วนที่ห้า คือ บทสังเคราะห์ภาพรวมของโครงการ

รายงานเหล่านี้เป็นงานวิจัยหลักหนึ่งในห้าส่วน ซึ่งประกอบด้วย รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ การพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับคนจนคนด้อยโอกาสกลุ่มต่างๆ คือ

- กลุ่มเกษตรกร
- กลุ่มแรงงานในภาคอุตสาหกรรม
- กลุ่มผู้ประกอบการอาชีพอิสระรายย่อย
- กลุ่มคนจนผู้ด้อยโอกาสและกลุ่มเสี่ยงที่ประสบปัญหาทางสังคม
- กลุ่มนอกกำลังแรงงาน

งานวิจัยหลักแต่ละรายงาน ได้นำเสนอให้เห็นสภาพความยากจนของกลุ่มคนแต่ละกลุ่ม ที่มีเหตุและปัจจัยต่างๆ ทั้งด้านทำที่ต่อชีวิต ปัจจัยการผลิต โครงสร้างเศรษฐกิจและสังคม และระบบสวัสดิการ

ในส่วนสุดท้ายของแต่ละรายงาน มีข้อเสนอด้านการพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับคนจนในแต่ละกลุ่ม ซึ่งในโครงการเห็นว่า สวัสดิการสำหรับคนจนเป็นเงื่อนไขเบื้องต้นหรือเงื่อนไขเฉพาะหน้าที่ต้องทำก่อน เพื่อบรรเทาปัญหาให้รุนแรงเพิ่มขึ้น และนำมาตรกรอื่นๆ มาแก้ไขต่อไป ทั้งระยะสั้นและระยะยาว

ในฐานะหัวหน้าโครงการ ต้องขอขอบคุณนักวิจัยทุกท่านของโครงการที่ช่วยให้งานของโครงการนี้สำเร็จลุล่วงด้วยดีตามเวลาที่กำหนด โดยส่วนตัวแล้วเห็นว่า นักวิจัยทุกท่านของโครงการนี้ได้ใช้ความอุตสาหะและความพยายามอย่างเต็มที่ในการวิเคราะห์วิจัย เรื่องคนจนในรูปแบบของ “สหวิทยาการ” ช่วยกันค้นหาคนจนที่อยู่ในหีบในซอก และนำมาเผยแพร่ให้สาธารณชนได้รับรู้และ

เข้าใจ “วิถียังชีพ” ของคนเหล่านี้ ทำให้สังคมได้รับรู้กันมากขึ้นว่า คนจนนั้นมีมิติแห่งความยากจนที่ซับซ้อนหลายมิติ การแก้ปัญหาความยากจนมีอาจจะแก้ไขให้ลุล่วงไปได้เพียงการยกระดับรายได้เท่านั้น

และที่สำคัญคือ นักวิจัยของโครงการทุกท่านที่ได้ลงไปรู้เห็นและสัมผัสกับความยากจนในมิติต่างๆ ทำให้นักวิจัยเองมีความเข้าใจต่อปัญหาและเกิดมุมมองใหม่ๆ เกี่ยวกับ “ความยากจนในสังคมไทย” แจ่มชัดยิ่งขึ้น เกิดความสำนึกที่จะช่วยกันผลักดัน ขับเคลื่อนสังคม ให้มีการแก้ปัญหาคนจนอย่างมุ่งมั่น นี่คือ “ทุนทางสังคมอันยิ่งใหญ่” ที่ได้จากโครงการนี้

สุดท้าย หวังว่าสังคมโดยรวมจะได้รับประโยชน์จากโครงการนี้ ทั้งในแง่ขององค์ความรู้ซึ่งทำให้เกิดวิสัยทัศน์เรื่องคนจน รวมทั้งเรื่องของแนวทางในการแก้ปัญหา และบางส่วนคงจะเป็นประโยชน์เชิงนโยบายสำหรับหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้อง

ขอขอบคุณ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ที่ให้เงินอุดหนุนแก่โครงการวิจัยนี้ รวมทั้งการเอาใจใส่ดูแล เร่งรัด จัดการ ให้ทุกอย่างบรรลุวัตถุประสงค์

ขอขอบคุณ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และคณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่เป็นผู้ส่งเสริมสนับสนุนโครงการวิจัยและทีมงานวิจัย

ขอบคุณนักวิจัยในพื้นที่ ผู้ประสานงานจากส่วนกลาง ผู้ประสานงานในพื้นที่ ผู้ให้ข้อมูล และทุกท่าน ที่ให้ความช่วยเหลือและอำนวยความสะดวกแก่โครงการ และขอแสดงความขอบคุณที่แก่คนจนทุกๆ คน

รศ.ดร. ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ

หัวหน้าโครงการ

คำนำ

รายงานการวิจัยเรื่อง “การพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับคนจนและคนด้อยโอกาส : กลุ่มคนจนผู้ด้อยโอกาสและกลุ่มเสี่ยงที่ประสบปัญหาทางสังคม” โดย ผู้ช่วยศาสตราจารย์อภิญญา เวชชัย และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. กิตติพัฒน์ นนทปัทมเดช เป็นการศึกษาวิจัยที่อยู่ภายใต้โครงการชุดชื่อ โครงการการพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับคนจนและคนด้อยโอกาสในสังคมไทย โดยมี รองศาสตราจารย์ ดร. ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ เป็นหัวหน้าโครงการ ทั้งนี้ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) เป็นผู้สนับสนุนงบประมาณการวิจัย

วัตถุประสงค์ของโครงการการพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับคนจนและคนด้อยโอกาสในสังคมไทย ได้แก่ (1) เพื่อศึกษาและจำแนกกลุ่มคนจนและคนด้อยโอกาสต่างๆ ด้วยเกณฑ์ทางเศรษฐกิจและสังคม และเกณฑ์ที่กำหนดโดยชุมชนเอง (2) เพื่อศึกษาสถานภาพชีวิตของกลุ่มคนจนและคนด้อยโอกาส รวมทั้งสาเหตุแห่งปัญหาชีวิตของคนเหล่านั้น (3) เพื่อศึกษารูปแบบในการแก้ปัญหาด้วยการช่วยเหลือกันเองของกลุ่มคนจนคนด้อยโอกาสในชุมชน รวมถึงรูปแบบการช่วยเหลือขององค์กรพัฒนาเอกชนและภาคเอกชนอื่นๆ (4) เพื่อศึกษาถึงปัญหาในการเข้าถึงระบบบริการของรัฐ โอกาส ช่องทาง และรูปแบบ ในการให้ความช่วยเหลือที่มีประสิทธิภาพและเกิดประสิทธิผล และ (5) เพื่อพัฒนาระบบข้อมูลเกี่ยวกับคนจนและคนด้อยโอกาสในระดับท้องถิ่น เพื่อใช้เป็นข้อมูลในการวางแผนและบริการความช่วยเหลือแก่คนจนและคนด้อยโอกาส

การวิจัยเรื่อง การพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับคนจนและคนด้อยโอกาส : กลุ่มคนจนผู้ด้อยโอกาสและกลุ่มเสี่ยงที่ประสบปัญหาทางสังคม เป็นความพยายามที่จะเข้าใจโลกและประสบการณ์ชีวิตของบุคคลด้อยโอกาสและประสบความยากลำบากในการดำเนินชีวิต ซึ่งจำแนกออกเป็น 7 กลุ่มใหญ่ ได้แก่ กลุ่มชาติพันธุ์และคนพลัดถิ่น กลุ่มผู้ประสบความทุกข์ในกระบวนการยุติธรรม กลุ่มผู้เสพยาเสพติด กลุ่มผู้ทำงานด้านบริการทางเพศหรือผู้เกี่ยวข้องในวงจรการขายบริการทางเพศ กลุ่มคนขอทาน กลุ่มผู้ติดเชื้อเอดส์และครอบครัว และกลุ่มอื่นๆ วิธีการศึกษาเป็นการใช้กรณีศึกษาที่นักวิจัยในพื้นที่ที่ใกล้ชิดกับกลุ่มผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยได้เข้าไปศึกษาในเชิงคุณภาพ รวมทั้งสิ้น 22 กรณีศึกษา ทั้งนี้มีกรณีศึกษา 2 เรื่องเป็นวิทยานิพนธ์ในระดับปริญญาโท ที่มีเนื้อหาและกรอบการศึกษาสอดคล้องกับการวิจัยครั้งนี้ นอกจากนั้น นักวิจัยหลักร่วมกับนักวิจัยพื้นที่ได้จัดให้มีการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้ “กลุ่มสนทนาประเด็นเฉพาะ” (Focus Group Discussion) กับผู้มีส่วน

ร่วมในการวิจัยทั้ง 7 กลุ่ม รวมทั้งสิ้น 24 ครั้ง และมีการสัมภาษณ์เจาะลึก (In-depth Interview) เฉพาะในรายกรณีที่ต้องการข้อมูลลึกซึ้งขึ้นและการจัดกลุ่มเป็นอุปสรรคในการเปิดเผยข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้ นักวิจัยพยายามหลีกเลี่ยงวิธีคิดและการมองสถานการณ์ปัญหา ความยากจน ความด้อยโอกาส และความทุกข์อย่างเห็นห่างจากผู้มีส่วนร่วมในการวิจัย นักวิจัยพยายาม “กั๊วงเล็บ” วิธีคิดที่ใช้บรรทัดฐานทางศีลธรรม กฎหมาย การประทัมลทิน การสรุปตัดสินพฤติกรรม ตลอดจนไม่ให้อำนาจของการเป็นนักวิจัยไปสกัดกั้นความเข้าใจโลกและประสบการณ์จริงของผู้มีส่วนร่วมในการวิจัย ประการที่สำคัญ การดำเนินงานวิจัยได้คำนึงถึงศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยอย่างสูง

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ทำให้ได้ค้นพบความเป็นจริงของคนยากจนที่มีมิติอันหลากหลาย และมีความเป็นมาและความเป็นไปมากมายเกินกว่าจะตัดสินความทุกข์ยากลำบากของเขา เพียงความเข้าใจในมิติของการชีวิตด้วยตัวเลขที่นักวิชาการนิยมเรียกขานกันว่า “เส้นแบ่งความยากจน” ชีวิตจริงของเขาอาจจะได้รายได้มากกว่าเดือนละ 911 บาท แต่ต้นทุนที่เสียไปของรายได้ อาจเป็นชีวิตทั้งชีวิต หรือศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ อันยากจะประเมินค่าเป็นตัวเลขได้

ผลการวิจัยนี้น่าจะนำไปสู่นโยบายและมาตรการในการจัดการป้องกันและแก้ไขปัญหาคความยากจน ที่สอดคล้องกับความเป็นจริง และสามารถเข้าถึงผู้ที่อยู่ในสภาพยากลำบากอย่างที่สุดได้ในสังคมต่อไป

ผศ.อภิญา เวชชัย

ผศ.ดร.กิตติพัฒน์ นนทบุรีมะดุลย์

สารบัญ

คำนำจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

คำนำจากหัวหน้าโครงการ

คำนำ

สารบัญ

สารบัญตาราง

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร

บทที่ 1 บทนำ : ภาพรวมของสถานการณ์ปัญหา	1
1.1 กลุ่มผู้ทำงานด้านบริการทางเพศ	4
1.2 กลุ่มผู้ประสบปัญหาหาเสพติด	8
1.3 กลุ่มผู้ป่วยเอดส์และครอบครัว	3
1.4 กลุ่มคนจนที่ประสบความทุกข์ในกระบวนการยุติธรรม	10
1.5 กลุ่มวณิกและขอทาน	11
1.6 กลุ่มชาติพันธุ์และคนพลัดถิ่น	12
1.7 กลุ่มผู้สูญเสียสมรรถภาพ	13
1.8 สรุป	14
บทที่ 2 ระเบียบวิธีวิจัย	17
2.1 วัตถุประสงค์ในการศึกษาวิจัย	17
2.2 ขอบเขตความหมาย	18
2.3 ขอบเขตกลุ่มประชากร	20
2.4 กระบวนการการศึกษากลุ่มประชากร	20
2.5 วิธีการเก็บข้อมูล	21
2.6 เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา	21
2.7 การวิเคราะห์ข้อมูลและการนำเสนอข้อมูล	22
2.8 ผลที่ได้จากการศึกษาวิจัยครั้งนี้	22

บทที่ 3 สถานภาพชีวิตและความทุกข์	25
3.1 กลุ่มชาติพันธุ์และคนพลัดถิ่น	26
3.2 กลุ่มคนพลัดถิ่น : คนจนชายขอบที่ถูกกระทำซ้ำซ้อน	37
3.3 กลุ่มผู้ประสบความทุกข์ในกระบวนการยุติธรรม	46
1. กรณีเด็กในสถานพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชน	47
2. กรณีผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงแห่งหนึ่งทางภาคเหนือ	56
3. กลุ่มความทุกข์ของกระบวนการเข้าสู่การเป็นอาชญากรในภาคใต้ตอนล่าง	64
4. ครอบครัวคนจนและคนด้อยโอกาส เมื่อสมาชิกในครอบครัว ถูกดำเนินคดีทางอาญา	71
3.4 กลุ่มผู้เสพยาเสพติด	76
3.5 กลุ่มคนทำงานให้บริการทางเพศหรือผู้เกี่ยวข้องในวงจรธุรกิจทางเพศ	85
3.6 กลุ่มวณิพก ขอทาน	103
3.7 กลุ่มผู้ติดเชื้ ผู้ป่วยเอดส์ และครอบครัว	107
3.8 กลุ่มอื่นๆ	110
 บทที่ 4 สาเหตุแห่งความยากจนของกลุ่มผู้ด้อยโอกาส และประสบปัญหาทางสังคม	 113
4.1 สาเหตุจากพฤติกรรมและท่าทีต่อชีวิต	113
4.1.1 ท่าทีต่อชีวิตกับกรณีศึกษาคนยากจนที่ประสบปัญหาทางสังคม	116
4.1.2 ปัจจัยการผลิต	116
4.1.3 ทรัพยากร	117
4.1.4 โครงสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจและวัฒนธรรม	118
4.1.5 ระบบสวัสดิการ	118
4.2 กลุ่มชาติพันธุ์และคนพลัดถิ่น	118
4.3 กลุ่มผู้ประสบความทุกข์ในกระบวนการยุติธรรม	130
4.4 กลุ่มผู้ติดยาเสพติด	146
4.5 กลุ่มคนทำงานให้บริการทางเพศหรือผู้เกี่ยวข้องในวงจรธุรกิจทางเพศ	157
4.6 กลุ่มวณิพก คนขอทาน	190
4.7 กลุ่มผู้ติดเชื้ ผู้ป่วยเอดส์และครอบครัว	201

บทที่ 5 สรุปและข้อเสนอแนะเชิงนโยบายในการพัฒนา**ระบบสวัสดิการสังคมสำหรับกลุ่มคนจนผู้ด้อยโอกาส****และกลุ่มเสี่ยงที่ประสบปัญหาทางสังคม****217**

1. การเห็น “พลังชีวิต” ของกลุ่มผู้ด้อยโอกาสและผู้ประสบปัญหาทางสังคม 217
2. การเรียนรู้ความหมาย “คนจน” ในมิติใหม่ 218
3. เหตุแห่งความจนมีหลายปัจจัย 219
4. แนวคิดสำคัญที่กระทำซ้ำต่อคนจนให้อับจนเพิ่มขึ้น 219
5. ระบบสวัสดิการสังคมสำหรับคนจนผู้ด้อยโอกาสในสังคม:ไม่ทั่วถึงและยากแก่การเข้าถึง 220
6. ปัญหาและข้อจำกัดของสวัสดิการภาครัฐ 220
 - 5.1 ปัญหาและข้อจำกัดของสวัสดิการภาครัฐ 221
 - 5.2 แนวทางการจัดบริการสวัสดิการให้แก่ผู้ด้อยโอกาสและผู้ประสบปัญหาทางสังคมโดยองค์กรพัฒนาเอกชน 226
 - 5.3 แนวทางการจัดบริการสวัสดิการสังคมให้แก่ผู้ด้อยโอกาสที่ประสบปัญหาทางสังคมโดยองค์กรชุมชน 229
 - 5.4 การทบทวนแนวทางการจัดสวัสดิการสังคมสำหรับกลุ่มผู้ด้อยโอกาสและผู้ประสบปัญหาทางสังคมในสังคมไทย 230
 - 5.5 สรุป 239

บทที่ 6 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายในการพัฒนา**ระบบสวัสดิการสังคมสำหรับกลุ่มคนจนผู้ด้อยโอกาส****และกลุ่มเสี่ยงที่ประสบปัญหาทางสังคม****241**

- 6.1 ฐานคิดของนโยบาย 241
 - 6.1.1 ฐานความคิดของนโยบายที่ค้นพบ 242
 1. สวัสดิการในความหมาย “บูรณาการแห่งการดำเนินชีวิตประจำวันของคนจน” 242
 2. สวัสดิการในความหมาย “ระบบความสัมพันธ์ทางสังคม” 245

3. สวัสดิการในความหมาย “การจัดการสวัสดิการ ในรูปแบบการพัฒนาสังคม”	250
4. สวัสดิการในความหมาย “สวัสดิการพหุลักษณะ”	252
6.2 สรุปภาพรวมปัญหาการได้รับความคุ้มครองสวัสดิการของคนจน	256
6.3 ปัญหาของนโยบายสวัสดิการสังคมไทย และข้อเสนอต่อนโยบายหลักในการจัดสวัสดิการสังคมสำหรับ คนจนผู้ด้อยโอกาสและกลุ่มเสี่ยงที่ประสบปัญหาทางสังคม	275
6.3.1 นโยบายสวัสดิการสังคม	275
6.3.2 ความหมายของนโยบายสวัสดิการสังคม	275
6.3.3 ปัญหาของนโยบายด้านสวัสดิการสังคมไทย	276
6.3.4 ข้อเสนอต่อนโยบายหลักในการจัดสวัสดิการสำหรับคนจนผู้ด้อย โอกาสและกลุ่มเสี่ยงที่ประสบปัญหาทางสังคม	282
6.5 นโยบายและแนวทางการพัฒนาระบบสวัสดิการสังคม สำหรับกลุ่มเสี่ยงและกลุ่มผู้มีปัญหาทางสังคม (รายกลุ่ม)	287
6.5.1 กลุ่มชาติพันธุ์และคนพลัดถิ่น	287
6.5.2 กลุ่มผู้ประสบความทุกข์ในกระบวนการยุติธรรม	294
6.5.3 กลุ่มผู้เสพยาเสพติด	297
6.5.4 กลุ่มคนทำงานให้บริการทางเพศ	300
6.5.5 กลุ่มผู้ป่วยเอดส์และครอบครัว	310
6.5.6 กลุ่มวณิพกและขอทาน	314
6.5.7 กลุ่มบุคคลไร้สมรรถภาพในการเข้าถึงบริการสวัสดิการสังคม	317
บรรณานุกรม	321

สารบัญตาราง

ตารางที่ 3.1	อัตราค่าประกันตัวเด็กและเยาวชน	52
ตารางที่ 3.2	สถิติผู้ต้องขังหญิงทั่วประเทศ แยกตามประเภท (สำรวจ ณ วันที่ 31 มกราคม 2544)	58
ตารางที่ 6.1	แสดงภาพรวมสถานการณ์ปัญหา สาเหตุ และแนวทางการจัดสวัสดิการสังคม	257
ตารางที่ 6.2	สรุปงบประมาณโครงข่ายความคุ้มครองทางสังคม สำหรับผู้ด้อยโอกาสและคนยากจน	281

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร

รายงานการศึกษาฉบับนี้ เป็นงานวิจัยส่วนหนึ่งของการศึกษาวิจัยโครงการใหญ่ เรื่อง การพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับคนจนและคนด้อยโอกาสในสังคมไทย ที่มีการศึกษาสถานภาพและวิถีชีวิตของคนจนและคนด้อยโอกาสกลุ่มคนจนผู้ด้อยโอกาสและกลุ่มเสี่ยงที่ประสบปัญหาทางสังคม

นิยามและขอบเขตความหมาย

เพื่อให้การศึกษานี้เห็นภาพรวมของความหมายของกลุ่มคนจนผู้ด้อยโอกาสที่เป็นกลุ่มเสี่ยงและกลุ่มผู้ประสบปัญหาทางสังคมได้ชัดเจนขึ้น ผู้ศึกษาได้นิยามและกำหนดขอบเขตความหมายไว้ 5 ประการ ดังนี้

1. กลุ่มคนจนผู้ด้อยโอกาสที่เป็นกลุ่มเสี่ยงและกลุ่มผู้ประสบปัญหาทางสังคม หมายถึง ผู้ที่อยู่ในสถานการณ์วิกฤติทางเศรษฐกิจ และถูกทำให้อ่อนแอในลักษณะต่างๆ หรือการที่ต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงใหม่ๆ โดยไม่สามารถปรับตัวได้ในเวลาที่เหมาะสม ได้แก่

1.1) ผู้ที่เผชิญกับภาวะเจ็บป่วยรุนแรง จับพลัน เจ็บป่วยเรื้อรัง เช่น ผู้ติดเชื้อเอชไอวีหรือผู้ป่วยโรคเอดส์

1.2) ผู้ที่ไม่มีงานทำ หรือภาวะที่หัวหน้าครอบครัวหรือกำลังหลักของครอบครัวตกงาน หรืออยู่ในสถานการณ์ที่ต้องทำงานต่ำกว่าระดับความรู้ ความสามารถจริง ในเวลายาวนาน

1.3) ผู้ที่เผชิญกับสถานการณ์วิกฤติ (crisis) เช่น ภัยพิบัติ ภัยธรรมชาติ การหย่าร้าง การติดยาเสพติด หรือการประสบอุบัติเหตุร้ายแรงจับพลัน การตกเป็นผู้พลัดถิ่นที่ไม่สามารถแสวงหาความมั่นคงในชีวิต หรือการตกเป็นผู้กระทำผิดถูกดำเนินคดีทางอาญา การถูกจับกุมคุมขัง ฯลฯ

1.4) ผู้ที่เผชิญกับสถานการณ์ที่ล้มเหลวตลอดเวลา เผชิญกับปัญหาที่ซ้ำซ้อน และไม่สามารถสามารถในการแก้ปัญหานั้นด้วยตนเอง

1.5) ผู้ที่ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ควบคุมไม่ได้

2. ผู้ที่ไม่สามารถพึ่งตนเองได้ ไม่ได้รับการเกื้อกูลดูแลจากเครือข่ายใด กลุ่มสังคม ชุมชนอย่างเหมาะสม ต้องแสวงหา ดิ้นรน เพื่อให้ชีวิตรอด ด้วยการยังชีพที่ทำให้ถูกสังคมรังเกียจ

3. ผู้ที่อยู่ในสถานะที่เข้าไม่ถึงบริการของรัฐ หรือเข้าไม่ถึงทรัพยากรทางสังคมอื่นๆ ทั้งโดยความรู้ จากการด้อยการศึกษาของตนเอง โดยข้อจำกัดของกรอบระเบียบ มาตรการความช่วยเหลือต่างๆ และโดยวัฒนธรรมความจนที่ซ้ำเติมให้พวกเขาารู้สึกด้อย เกือบตัว ไม่กล้าเรียกร้องสิทธิของตนเอง ไม่เชื่อมั่นในคุณค่าและศักดิ์ศรีของตนเอง ตกอยู่ในสถานะไร้อำนาจ (Powerlessness) ทำให้กลายเป็นกลุ่มคนชายขอบที่หลุดรอดจากการดูแลของรัฐไป

4. ผู้ที่ดำเนินชีวิตหรือประกอบอาชีพในสถานะที่เป็นกลุ่มเสี่ยงต่อการเกิดปัญหา ทั้งในทางส่วนตัวและปัญหาทางสังคม หรือเป็นการประกอบอาชีพที่ไม่ได้รับการยอมรับ ไม่ได้รับความเข้าใจ เห็นอกเห็นใจจากสังคม บางครั้งส่งผลให้กลุ่มประชากรกลุ่มนี้มีแนวโน้มแยกตัวอยู่อย่างโดดเดี่ยว (Isolation) ดำเนินชีวิตโดยลำพังตนเอง

5. ผู้ที่เผชิญกับปัญหาต่างๆ เป็นเวลานาน ระยะเวลาของการเผชิญปัญหายืดเยื้อ ยาวนาน จนก่อให้เกิดความอ่อนแอ ไม่มั่นคงในระดับต่างๆ ปัญหาที่เผชิญอยู่นั้นอาจเป็นปัญหาแบบซับซ้อน ตั้งตัวไม่ติด ปรับตัวไม่ได้ หรือการเผชิญปัญหาแบบยืดเยื้อ เรื้อรัง ที่ทำให้ต้องอยู่ในสถานการณ์นั้นอย่างยาวนาน และส่งผลให้สูญเสียพลังในการจัดการกับปัญหาดังกล่าวจนอ่อนแอ และก่อให้เกิดความเสี่ยงหรือล่อแหลมต่อการหาทางออกที่ไม่เหมาะสมตามมา

ขอบเขตกลุ่มประชากร

การศึกษาสถานภาพและวิถีชีวิตของคนจนผู้ด้อยโอกาสที่เป็นกลุ่มเสี่ยงและกลุ่มผู้ประสบปัญหาทางสังคม เป็นการศึกษาในพื้นที่ 10 จังหวัด คือ เชียงใหม่ เชียงราย พะเยา ขอนแก่น สุรินทร์ ชลบุรี กรุงเทพมหานคร นครปฐม นครศรีธรรมราช สงขลา โดยแบ่งกลุ่มออกเป็น 7 กลุ่ม ได้แก่

- กลุ่มที่ 1 กลุ่มชาติพันธุ์และคนพลัดถิ่น
- กลุ่มที่ 2 กลุ่มผู้ประสบความทุกข์ในกระบวนการยุติธรรม
- กลุ่มที่ 3 กลุ่มผู้เสพยาเสพติด
- กลุ่มที่ 4 กลุ่มคนทำงานให้บริการทางเพศ หรือผู้เกี่ยวข้องกับวงจรธุรกิจทางเพศ
- กลุ่มที่ 5 กลุ่มคนขอทาน
- กลุ่มที่ 6 กลุ่มผู้ติดเชื้ ผู้ป่วยเอดส์และครอบครัว
- กลุ่มที่ 7 กลุ่มผู้ไร้สมรรถภาพที่เข้าไม่ถึงบริการของรัฐและเอกชน

ผลการศึกษาการพัฒนากระบวนการสวัสดิการสำหรับกลุ่มคนจนผู้ด้อยโอกาส และกลุ่มเสี่ยงที่ประสบปัญหาทางสังคม

1. การเห็น “พลังชีวิต” ของกลุ่มผู้ด้อยโอกาสและผู้ประสบปัญหาทางสังคม

การเห็นพลังในการยังชีวิตให้อยู่รอดของบุคคลผู้ด้อยโอกาสหลายกลุ่ม ที่ส่วนใหญ่แล้วเป็นกลุ่มที่ถูก “ตีตรา” หรือ “ประทับตรา” จากสังคม เห็นสถานะที่พวกเขาต่างดิ้นรนเอาชีวิตรอดในวิถีทางที่หลากหลาย ทั้งเพื่อตนเองและเพื่อลูก สามี ภรรยา หรือพ่อแม่ แม้ทางเลือกนั้นอาจจะเป็นหนทางที่ทำให้พวกเขาไม่ได้รับการยอมรับจากสังคม หรือถูกรังเกียจเบียดขับจากสังคมด้วยซ้ำแต่พวกเขาก็ยังคงอดทนสู้ สู้กับการถูกดูหมิ่นเหยียดหยาม แม้ในหลายพื้นที่ พวกเขาอาจจะถูกรังเกียจ ถูกการกระทำแบบเลือกปฏิบัติ เช่น หญิงที่ทำงานให้บริการทางเพศ หรือ กลุ่มผู้ติดเชื้อเอดส์ กลุ่มผู้ติดยาเสพติด กลุ่มผู้ต้องขัง กลุ่มชาติพันธุ์ ฯลฯ คนเหล่านี้ถูกปฏิบัติราวกับเป็นพลเมืองชั้นสองของสังคม แต่พวกเขาสวนใหญ่ก็ยังชีวิตอยู่ด้วยการพึ่งตนเอง พึ่งกันและกัน โดยไม่รบกวนใคร ไม่สร้างภาระให้แก่ใคร แม้ความช่วยเหลือจากภาครัฐ พวกเขาก็ไม่มีโอกาสเข้าถึงอย่างเปิดเผย

หลายฝ่ายเลือกที่จะอยู่อย่างโดดเดี่ยว โดยลำพัง จำกัดวงปฏิสัมพันธ์ของชีวิตกับสังคม อยู่ในมุมมืดของสังคม ใช้ชีวิตอยู่ในกลุ่มเล็กๆ ของตน ไม่มีโอกาสเข้าไปมีส่วนร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ในบริการใดๆ ได้ เพราะต่างตระหนักและรู้แก่ใจว่า สังคมไม่ได้ต้อนรับพวกเขา การยังชีวิตในสภาพดังกล่าวสามารถสะท้อนภาพใน 2 ด้าน คือ ด้านที่พวกเขาไร้พลังอำนาจ (powerless) อับจนทางเลือกแห่งชีวิต อ่อนแอ และไม่สามารถมีส่วนร่วมในการพัฒนาใดๆ ได้ ภาพสะท้อนด้านนี้คือภาพสะท้อนที่เรามักจะพบทสรุปเดิมอยู่แล้วในการตีความพฤติกรรม หรืออธิบายคนจนและพฤติกรรมความจนของพวกเขา สำหรับอีกด้านหนึ่งซึ่งผู้ศึกษาได้พบ จากการศึกษาสภาพชีวิตและความทุกข์ของพวกเขา คือ การดิ้นรนในสถานะ “อับจน” อยู่อย่างไร้ศักดิ์ศรี อยู่อย่างอด อดทนต่อความละอาย ต่อคำนิินทา ตำหนิ ต่อสายตารังเกียจดูแคลนของผู้คนที่ไม่เข้าใจ ในหลายกรณีกลับเป็นภาวะของการพึ่งตนเอง ดิ้นรนต่อชีวิตด้วยกำลังที่เหลืออยู่ด้วยตนเอง โดยไม่ทำให้คนอื่นเดือดร้อน เหล่านี้คือการเห็น “พลังชีวิต” ของพวกเขา (เธอ) ได้เห็นด้านในของชีวิตมนุษย์กลุ่มที่ถูกสังคมหยามศักดิ์ศรีมาตลอด และตระหนักว่า ความจริงแล้ว พวกเขา (เธอ) เหล่านี้กลับเปี่ยมด้วยพลังชีวิตอย่างล้นเหลือ

2. การเรียนรู้นิยามความหมาย “คนจน” ในมิติใหม่

การที่มนุษย์จำนวนหนึ่งทนต่อภาวะการถูกเบียดขับ การถูกกระทำ ถูกมองอย่างไร้ค่าจากสายตาที่มีมาตรฐานแบบบรรทัดฐานและศีลธรรมของสังคม การอยู่รอดให้ได้โดยไม่ร้องขอ พึ่งพิงใคร

แม้หลายคนอาจจะประณามว่าชีวิตที่พวกเขา (เธอ) เลือก ไร้ศักดิ์ศรี แต่เมื่อได้เข้าใจการดำเนินชีวิต และสาเหตุที่ทำให้พวกเขา (เธอ) ต้องเลือกชีวิตเช่นนี้ เรากลับได้พบอีกด้านของพลังชีวิตที่แฝงเร้นอยู่ ความจริงแล้วพวกเขา “คนจน” ที่เคยถูกให้คำนิยามอันน่าหดหู่ ไร้พลัง กลับมีอีกด้านที่มีพลังอำนาจ มีความเข้มแข็งในตัวตน ทั้งร่างกายและจิตวิญญาณ มีความรักและรับผิดชอบในผู้คนที่เขา (เธอ) แปรภวาระอยู่ ทำหน้าที่ของตนเองอย่างดีที่สุดเท่าที่จะทำได้ โดยไม่ท้อถอยหรือถอดใจง่าย แม้ในสถานะที่ไม่เคยเกื้อกูลพวกเขา (เธอ) มาก่อน เราได้ตระหนักรู้ว่าคนจนผู้ด้อยโอกาสจำนวนมากมี “ศักดิ์ศรี” ในการดำรงชีวิต และไม่ใช่ว่าคนจนผู้นี้จะนิยามความหมายเดิมที่เน้นอำนาจ บารมี ยศศักดิ์ แต่เป็น “ศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์” ที่หลายคนมองข้ามนิยามในมิตินี้ไปแล้ว

การได้นิยามความหมายใหม่เกี่ยวกับ คนจน ทำให้ผู้วิจัยเห็นความยากจนในมิติที่ลึกซึ้งกว่ามิติทางเศรษฐกิจ เพราะกลุ่มคนจนกลุ่มนี้เป็นผู้ที่เผชิญความจนในเชิงโอกาส จนอำนาจ จนทางเลือกแห่งชีวิต วิถีชีวิตของพวกเขาบางกลุ่มสะท้อนถึงการถูกทำให้จนศักดิ์ศรี จนปัญญาที่จะคิด แก้ปัญหาในวิถีทางอื่นๆ ความจนในที่นี้ยังหมายถึง “ความอับจน” อันเนื่องมาจาก “การถูกเบียดขับหรือการกีดกันทางสังคม” (Social Exclusion) ทั้งนี้เพราะคนจนกลุ่มนี้กล่าวได้ว่า “ถูกตีตรา ประทับตรา” มากที่สุด ในบรรดากลุ่มคนจนกลุ่มต่างๆ

3.เหตุแห่งความจนมีหลายปัจจัย

กลุ่มคนจนที่เป็นผู้ด้อยโอกาสและประสบปัญหาทางสังคม ต่างถูกกระทำให้กลายมาเป็น “คนจน” จากหลายเหตุปัจจัย ปัจจัยพื้นฐานได้แก่ ปัจจัยทางเศรษฐกิจ ความล้มเหลวของฐานการผลิตที่มีอยู่เดิม จากผลกระทบของการพัฒนาที่มุ่งสู่ระบบทุนและบริโภคนิยม การถูกละเลยความสนับสนุนในฐานทรัพยากรและฐานภูมิปัญญาของรัฐ ทำให้คนจำนวนมากตกอยู่ในสภาพของความขัดสน จนโอกาส ไร้อำนาจ และขาดศักดิ์ศรี ในตัวตนของตนเองในที่สุด ความยากจนที่เกิดขึ้นมีมิติของความเชื่อมโยงจากความจนแบบหนึ่งไปยังอีกแบบหนึ่งอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ตลอดช่วงชีวิตของคนจนแต่ละกลุ่ม มีจุดเปลี่ยนหรือจุดหักเหในชีวิตแตกต่างกัน ทั้งจากภาวะวิกฤติที่เกิดขึ้นอย่างคาดไม่ถึง จากวิธีคิดหรือความเชื่อในวัฒนธรรมของระบบอำนาจนิยม ระบบชายเป็นใหญ่ ส่งผลให้เกิดพฤติกรรมหรือท่าทีแห่งชีวิตที่ผิดพลาด ประกอบกับการขาดปัจจัยการผลิตหรือทุนทางสังคมที่จะต่อยอดชีวิตของตนเอง อีกทั้งขาดโอกาสที่จะเข้าถึงทรัพยากรหรือบริการทางสังคมจากรัฐ ปัจจัยเหล่านี้มีความซับซ้อนหลากหลายมิติ ที่กระทำซ้ำ ตอกย้ำ ให้คนจนมีโอกาสดกทุกข์ซ้ำซาก นวนักหนา มากขึ้นในมิติต่างๆ หากตระหนักในความเป็นจริงที่ซับซ้อน แตกต่าง เช่นนี้ จะพบว่า การแก้ปัญหา

ความจนไม่สามารถจะแก้ที่มีทิศทางเศรษฐกิจเพียงด้านเดียว หากแต่ต้องพิจารณาแก้ไขในแง่มุมหลากหลายมิติ ทั้งในมิติทางสังคมและวัฒนธรรมด้วย

4. แนวคิดสำคัญที่กระทำซ้ำต่อคนจนให้อับจนเพิ่มขึ้น

การศึกษาสถานะ คนจนด้วยโอกาส มีความจำเป็นต้องให้ความสำคัญกับแนวคิดความเชื่อบางด้าน ที่เป็นปัจจัยกระทำซ้ำให้พวกเขา (เธอ) ยากลำบากมากขึ้น แนวคิดดังกล่าวได้แก่ แนวคิดเชิงอำนาจที่เชื่อมั่นในภาวะชายเป็นใหญ่ แนวคิดความเชื่อในระบบพรหมจรรย์ ซึ่งเป็นจุดหักเหในชีวิตที่ส่งผลให้ผู้หญิงจำนวนมากตัดสินใจทำงานให้บริการทางเพศ แนวคิดชาติใหญ่ที่ทำให้เกิดอคติและเลือกปฏิบัติต่อกลุ่มชาติพันธุ์หรือคนพลัดถิ่น แนวคิดระบบทุนนิยมที่เห็นทุกอย่างเป็นสินค้า ไม่ว่าจะเป็น คน (ผู้หญิง) ความแตกต่างของกลุ่มชาติพันธุ์ การขายรสนิยมการแต่งกาย แต่งหน้าตาของผู้หญิงทำงานในบาร์ญี่ปุ่นให้เป็นที่พึงใจของชายผู้เที่ยว และแนวคิดสำคัญที่พื้นคั่นหรือแก้ไขได้ยากที่สุดคือ การมองตนเองต่ำ้อย ไม่เห็นคุณค่า ศักดิ์ศรีของตน ซักกลับยอมรับการตีตรา และความเชื่อของสังคม มากดทับคุณค่าของตน ส่งผลต่อการดำเนินชีวิตแบบจำกัดวงความสัมพันธ์ ยอมรับการถูกเบียดขับ และมีชีวิตที่เสมือนไร้พลังอำนาจ ฯลฯ

แนวคิดต่างๆ เหล่านี้เป็นโครงสร้างวัฒนธรรมที่กระทำซ้ำ และผลิตซ้ำความคิดความเชื่อของคนจำนวนมากในสังคมที่มีต่อคนจน และผลิตซ้ำความคิดความเชื่อของคนจนที่มีต่อตนเอง แนวคิดดังกล่าวเป็นปัจจัยทอนพลังของคนจนในสังคม ที่ทำให้พวกเขาติดอยู่ใน กับดัก แนวคิดที่ลงโทษตนเอง และพื้นคั่นได้ยาก

5. ระบบสวัสดิการสังคมสำหรับคนจนผู้ด้อยโอกาสในสังคม : ไม่ทั่วถึงและยากแก่การเข้าถึง

เมื่อพิจารณาถึงระบบสวัสดิการสังคมในการดูแลและให้ความช่วยเหลือแก่ประชากรกลุ่มนี้พบว่า กลุ่มประชากรกลุ่มนี้ยังไม่มีโอกาสเข้าถึงระบบสวัสดิการสังคมที่รัฐได้จัดให้ รวมทั้งยังไม่มีโอกาสที่จะเข้าถึงสวัสดิการที่จัดขึ้นภายในชุมชนเองในหลายพื้นที่ ทั้งนี้เพราะแนวทางการให้บริการแก่ผู้ด้อยโอกาสและผู้ประสบปัญหาทางสังคม ยังมีขอบเขตความจำกัดในเชิงงบประมาณ พื้นที่ดำเนินการ ข้อจำกัดของบุคลากรให้บริการ ความสามารถในการเข้าถึงผู้ประสบปัญหาอย่างแท้จริง และกลไกเชิง กฎหมายและมาตรการบางด้านที่ยังคงเป็นข้อขัดข้องอยู่

ลักษณะการจัดสวัสดิการโดยรัฐ เน้นการให้บริการแบบบรรเทาทุกข์ สงเคราะห์เชิงปัจเจก โดยให้บริการในระบบสถาบันเป็นหลัก มีการกำหนดเงื่อนไขของความช่วยเหลือที่เน้นระบบเอกสาร

หลักฐาน อันทำให้คนยากจนที่ไม่มีความพร้อมในการแสดงตัวไม่สามารถเข้าถึงบริการได้ ลักษณะบริการมีความกระจุกตัวมากกว่าการกระจายออกไปยังพื้นที่ห่างไกล การจัดการสงเคราะห์ที่กลุ่มเป้าหมายไม่มีส่วนร่วมในการกำหนด ทำให้กลุ่มคนที่ยากจนไม่ได้รับโอกาสในการพัฒนาตนเอง กลายเป็นผู้รับการสงเคราะห์และถูกทำให้กลายเป็นผู้อ่อนแอ

ลักษณะการจัดสวัสดิการโดยองค์กรพัฒนาเอกชน ให้ความสำคัญกับการทำงานในประเด็นสิทธิ ทั้งสิทธิรายบุคคล สิทธิกลุ่มและสิทธิชุมชน คำนึงถึงการทำงานทางความคิด การพัฒนาและส่งเสริมความเข้มแข็งให้แก่กลุ่มคนจนที่ยากลำบาก มากกว่าการทำงานเฉพาะหน้าเชิงปัจเจก องค์กรพัฒนาเอกชนมีความสนใจในการเร่งพัฒนากลไกที่จะทำให้ชุมชนเรียนรู้และสามารถพึ่งตนเองได้ ทิศทางการทำงานจะเป็นการเข้าร่วมกับชุมชนและองค์กรอื่นๆ ในชุมชน ขับเคลื่อนให้เกิดความสำนึกตระหนักของคนในสังคม และนำไปสู่การจัดระบบสวัสดิการสังคมในชุมชนโดยชุมชนของตนเอง กระบวนการดังกล่าวก่อให้เกิดการฟื้นตัวของทุนเดิมในสังคมชนบทอีกครั้ง

ลักษณะการจัดสวัสดิการโดยองค์กรชุมชน โดยส่วนใหญ่เน้นการรวมตัวด้านการส่งเสริมงานอาชีพ เพื่อรายได้เสริมเชิงเศรษฐกิจเป็นหลัก เช่น กลุ่มออมทรัพย์ ปัจจุบันชุมชนเริ่มมีความพยายามคิดค้นรูปแบบต่างๆ ในการช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาสในชุมชนมากขึ้น แต่ยังไม่สามารถดำเนินการได้อย่างเต็มที่นัก เพราะส่วนใหญ่ยังไม่ได้เปิดโอกาสให้ผู้ด้อยโอกาสในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมดำเนินงานในกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับพวกเขามากขึ้น เพราะที่ผ่านมา กลุ่มคนด้อยโอกาสในชุมชนถูกจัดพื้นที่ให้เป็นผู้รับผลของการพัฒนา จึงยังไม่มีการสร้างโอกาสให้ผู้ด้อยโอกาสในชุมชนได้มีพื้นที่ทางสังคมและมีส่วนร่วมในชุมชนอย่างเหมาะสม

6. ข้อเสนอต่อนโยบายหลักในการจัดสวัสดิการสำหรับคนจนผู้ด้อยโอกาสและกลุ่มเสี่ยงที่ประสบปัญหาทางสังคม

6.1) การเปลี่ยนแปลงกระบวนทัศน์ใหม่เกี่ยวกับ “ความยากจน” และ “คนจน”

สถานการณ์ปัญหาของคนจนมีความซับซ้อน แตกต่าง และหลากหลายมากมาย จนไม่สามารถที่จะใช้ความรู้และข้อสรุปชุดเดียวไปตัดสินและกำหนดนโยบายเกี่ยวกับ “คนจนและความยากจน” ของคนทุกกลุ่มได้ การปรับเปลี่ยนแนวคิดว่า ความยากจนไม่ใช่ปัญหาเชิงปัจเจกโดยลำพัง แต่เป็นปัญหาเชิงโครงสร้าง และเชื่อมโยงไปสู่ปัญหาอื่น จะทำให้การแก้ปัญหาความยากจนไม่เป็นการแก้โดยแยกส่วน และควรส่งเสริมการศึกษาเกี่ยวกับ “คนจน” ด้วยฐานคิดและวิธีที่ละเอียดอ่อน เข้าถึงความเปราะบางของมนุษย์ของคนจน

6.2) การส่งเสริมและผลักดันให้กลุ่มผู้ด้อยโอกาสได้ขยายพื้นที่ทางสังคม อันเป็นการเพิ่ม “พลังชีวิต” แห่งตัวตน และสามารถพึ่งตนเองในการแก้ปัญหาได้มากขึ้นในระยะยาว โดยขยายการมีส่วนร่วมของคนจนในกิจกรรมชุมชนและการตัดสินใจแก้ปัญหาของกลุ่มตน

6.3) การส่งเสริมให้ชุมชนร่วมกันจัดสวัสดิการชุมชนให้แก่ผู้ยากลำบากที่สุดในชุมชน โดยค้นคุณค่า ศักยภาพ และเปิดโอกาสให้ผู้ด้อยโอกาสในชุมชนเข้าถึงแหล่งทุนในรูปแบบต่างๆ มากขึ้น การส่งเสริมและขยายโอกาสการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ และการร่วมกิจกรรมต่างๆ ในชุมชนนั้น เป็นการเปิดพื้นที่ทางสังคม เปิดพื้นที่แห่งตัวตน ของพวกเขา ให้มีโอกาสร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ทั้งในงานของชุมชนและในปัญหาของพวกเขาเอง การได้รับโอกาสให้มีส่วนร่วมในกิจกรรมระดับต่างๆ จะสร้างความรู้สึกภาคภูมิใจและส่งเสริมความคิดเชิงคุณค่าให้แก่ตนเอง เป็นฐานการสร้างความตระหนักในเรื่องพลังชีวิตและความเป็นมนุษย์ของตนเอง นำไปสู่การสร้างศักยภาพในการแก้ปัญหาและพัฒนาตนเองได้อย่างยั่งยืนในที่สุด

6.4) ส่งเสริมให้ชุมชนสามารถค้นหาศักยภาพดั้งเดิม ด้วยการฟื้นฟูขนบธรรมเนียม ประเพณี ภูมิปัญญา หลักศาสนา วิถีชีวิตเดิมที่เป็นฐานความเชื่อและแบบแผนในการปฏิบัติ อันนำไปสู่กระบวนการช่วยเหลือเกื้อกูลกันเองที่ชุมชนมีอยู่แล้ว ฟื้นฟูคุณค่าขึ้นมาทบทวนใหม่ เช่น การให้ “ทานทอด” ตามหลักศาสนาพุทธ หรือการให้ “ซากาต” และ ซารีกัตมาตี ที่กำหนดให้มีการดูแลช่วยเหลือผู้ยากไร้ในชุมชน เป็นข้อกำหนดตามหลักศาสนาอิสลาม

6.5) ส่งเสริมให้ชุมชนมีส่วนร่วมในกระบวนการกำหนดเกณฑ์กลั่นกรองผู้ประสบปัญหา ที่ควรได้รับผลประโยชน์จากชุมชน โดยผ่านเวทีชาวบ้าน ประชาคม มากกว่าการผ่านการพิจารณาจากหน่วยงานของภาครัฐเป็นหลัก ทั้งนี้ควรมีการสนับสนุนให้ชุมชนร่วมกันคิดเกณฑ์ตัวชี้วัดของกลุ่มบุคคลที่ประสบปัญหาและควรได้รับความช่วยเหลือเร่งด่วน เรียงตามลำดับความจำเป็นเร่งด่วน เพื่อให้เกิดการดูแลกันและกันที่เป็นมาตรฐาน ก่อนที่ความช่วยเหลือของรัฐจะมาถึง การส่งเสริมให้ภาคชุมชนดูแลสวัสดิการเร่งด่วนให้แก่คนในชุมชนเองเป็นพื้นฐานของการสร้าง “จิตสำนึกสวัสดิการ” (Welfare Minded) ให้เกิดขึ้นเป็นฐานความเกื้อกูลหลักในชุมชน

6.6) ส่งเสริมให้มีกองทุนสวัสดิการในชุมชน เพื่อเป็นทุนต้นทางสำหรับชุมชน จะได้มีกำลังและปัจจัยในการช่วยเหลือกันและกันเอง โดยอาจจะกำหนดให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น กำหนดเงินทุนเบื้องต้นเป็นทุนสวัสดิการเบื้องต้นในชุมชน โดยมีองค์ประกอบจากคณะกรรมการหลายส่วนปัจจัยมาเป็นผู้ดำเนินการ จัดสรร พิจารณา ผ่านการทำงานอย่างมีส่วนร่วมและโปร่งใส

6.7) ผลักดันให้ประชาชนกลุ่มผู้ทุกข์ยากต่างๆที่มีความสามารถและศักยภาพ ได้มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการเงินทุนส่วนนี้ตามความเหมาะสม เช่น กลุ่มหญิงหม้าย กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มเยาวชน เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อเปิดโอกาสให้กลุ่มเป้าหมายตรงได้เรียนรู้และเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการปัญหาของตนเอง และเป็นการเพาะปลูก “ความภาคภูมิใจ” ที่จะทำให้พวกเขามีความภาคภูมิใจและพลังในการจัดการปัญหาด้วยตนเองได้ตามศักยภาพที่มี

**Summary Report on the Development of Social Welfare System
for the Poor and Vulnerable Group:
The social risk groups**

The report on “the Development of Social Welfare System for the Poor and Vulnerable Group in Thai society: The social risk groups,” is a project under the project series on “the development of welfare systems for the poor and the vulnerable.” The research received financial supported from Thailand Research Fund (TRF). Associate Professor Dr. Narong Petprasert is the head of the 10 researchers. The development welfare systems for the social risk groups was undertaken by Assistant Professor Apinya Wechayachai and Assistant Professor Dr. Kitipat Nontapattamadul.

Scope

The research was designed to cover five categories:

1. The poor, disadvantaged groups and those who had experienced social difficulties including people who were affected by economic crisis and were weakened with various causes as well as failed to adjust to the changing situations.
2. Those who were unable to rely on themselves and lacked any support from family kinship social group or community. They might struggle against their difficulties by taking indecent lifestyles.
3. Those who lacked accessibility to any state welfare provision and any other social resources. They had been overwhelmingly powerless due to their illiteracy, the government’s regulations, and so on.

4. Those who chose to pursue a dangerous way of life or committed to risky occupations. They were looked down upon and isolated from community.
5. Those who had been persistently facing social difficulties. They were exhausted and felt very weary which created more risk in their lifestyle.

Research Participants

The research covered geographically 10 provinces: Chiang-Mai, Chiang-Rai, Phayao, Khon-Khaen, Surin, Chonburi, Bangkok, Nakorn-Pathom, Nakorn-srithammarat, and Songkhla. The research participants were the poor and the disadvantaged from 7 groups.

1. Ethnic groups and displaced immigrants,
2. Those who suffered from the justice procedures,
3. Drug addicts,
4. Sex workers or sex industrial workers,
5. Pan handlers,
6. People with HIV-AIDS and their families, and
7. Those who were excluded from government and non-government welfare provisions.

The Findings

1. *The existence of “life power” within the people who were exposed to the poverty, disadvantages, and social difficulties.*

The research participants, all the disadvantaged groups, relied on their great capacities to survive. Although they were stigmatized, they showed their strengths in struggling for welfare as an every day life activities. Those who were sex workers, person with AIDS (PWA), drug addicts, ethnic minorities, and the inmates tried their best to rely on their efforts without any government

service. Some of them chose to live alone or confined their social space within their small groups. They had no opportunity to participate in any service program. They realized that they had never been welcome by the wide society. Their everyday lives reflected two sides: one was the very dark side of sufferings and powerlessness, the other is their rigors and human dignities.

2. *The new meaning of the poor.*

Using the bracketing technique, the researchers were able to understand the research participants as they were. Social norms and morals covering their situations were unveiled. The new meaning of the poor then emerged through the recognition that even the poorest or the most powerless person had her/his power to struggle against difficulties surrounding their lives. The alternative way they chose however was often labeled and discriminated by the society.

3. *The various causes of poverty.*

The findings exclude the mainstream deterministic idea that the research participants deserve all the difficulties and sufferings because of their laziness and deviant behaviors. They instead were pushed and pulled by social economic and political practices and structuration into the marginalized areas. Some of them might have an inappropriate lifestyle such as drinking habit. However the causes of poverty were various including the practices of patriarchy, consumerism, and other forms of social exploitations.

4. *The reproduction of sufferings.*

Many of the poor hardly escaped from the reproduction of difficulties and sufferings. The injustice of social structure produced re-deterioration of their situation. Simultaneously, stigmatization and discrimination are regenerated. The reproduction of stigmatization then created self-blaming and discouragement among the disadvantaged. Therefore many of them plunged into the chronic poverty.

5. Welfare systems for the poor: Insufficient and inappropriate

State provided social welfare hardly reached the poor especially those who were the research participants. The welfare service systems had very limited financial resources. The regulations and lack of awareness among the service practitioners are other reasons. Moreover the welfare systems relied on the residual model of social welfare focusing on individual relief was far from overall development of self-reliance and sharing among the different groups in society.

6. Policy recommendations

6.1 Basic paradigms underlined the understanding of the poor and poverty seriously required an examination. Poverty is above an individual issue. Alternative and competing paradigms are needed to be appropriate foundations to produce policies and practices that are effective enough to reduce the poverty and encourage more opportunities to protect their human dignity.

6.2 Encouraging and promoting the extension of social space for the poor is very significant. The concept of social space should be used against social control and discrimination.

6.3 Promoting community roles and responsiveness to the poorest of the community is recommended. Instead of leaving individual welfare to the market economy, people in the village should organized welfare systems appropriate to the poorest. They should know who are the poorest and the most sufferers and try to open wider opportunities embracing every walks of life in the village, especially those who plunged into the very deep of pocket areas.

6.4 Communities should be encouraged to use their traditional potentiality by reactivating their local wisdom, religious believes, indigenous ways of life as well as traditionalism as a local welfare process and mechanism for the poor.

6.5 State should encourage and support communities in assisting the most needy in the community. People in the community should be supported to invent or create social indicators of their own to identify those who need

assistance. The very foundation of this procedure is an underlining of welfare mindedness of social consciousness raising among the villagers.

6.6 State and NGOs should stimulate and support “the Funds for Community Welfare” in the village. The local administration may support preliminary budget then encourage the community to establish the transparency and accountability in funding system and welfare management.

6.7 Strengthening those from the disadvantaged groups actively and proactively participate the community welfare funds.

บทที่ 1

บทนำ :

ภาพรวมของสถานการณ์ปัญหา

การพัฒนาระบบสวัสดิการเพื่อคนยากจนและด้อยโอกาสในสังคมไทยในกลุ่มของประชาชนที่ประสบปัญหาทางสังคมและอยู่ในภาวะเสี่ยงต่อความไม่มั่นคงทางสังคม จำเป็นต้องเริ่มจากการทำความเข้าใจภาพรวมของความยากจน ซึ่งในการวิจัยนี้ถือว่าความยากจนเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่มีการให้ความหมายไว้อย่างหลากหลาย

ความยากจนเป็นคำที่มีผู้ให้ความหมายไว้อย่างแตกต่างกัน แม้ว่าประชาชนทั่วไปก็พอจะทราบถึงความยากจนคืออะไร เช่น ถ้าเราไปถามคนเดินถนนสักหนึ่งคนว่า ความยากจนคืออะไร เขาก็พอจะบอกได้ อาทิ เขาอาจจะบอกว่าความยากจนก็คือการที่ไม่มีเงินเพียงพอจะใช้จ่าย คือความขาดส่น คือความลำบากในการดำเนินชีวิต เป็นต้น

อมาตยา เซน (Amartya Sen) นักเศรษฐศาสตร์รางวัลโนเบล ปี ค.ศ.1998 ด้วยผลงานด้านเศรษฐศาสตร์สวัสดิการ (Welfare economics) เห็นว่าความยากจนหมายถึงการขาดแคลนความสามารถหรือเสรีภาพที่คนเราจะใช้ชีวิตในแบบอย่างที่เราเห็นว่ามีคุณค่า (ปราณี ทินกร, 2545: 4-18) ถ้าเรถือตามคำจำกัดความของอมาตยา เซน ความยากจนก็เป็นปรากฏการณ์ที่มีความกว้างขวางอย่างมาก และกินความครอบคลุมทั้งความยากจนที่มักนิยมนวัดกันเป็นตัวเลข และความยากจนที่มีมิติของอำนาจ สังคมและวัฒนธรรม

การอธิบายเรื่องความยากจนในสังคมไทย เช่นเดียวกัน เรามักพบนักวิชาการเศรษฐศาสตร์กระแสหลักจำนวนมากพยายามชี้วัดขนาดและสภาพปัญหาความยากจนในประเทศไทย ทว่าในด้านมิติของอำนาจ สังคมและวัฒนธรรมก็มีผู้สนใจศึกษาไว้น้อย อันที่จริง การอธิบายเรื่องราวของความยากจนนั้นมีความสัมพันธ์กับโครงสร้างอำนาจในสังคมอย่างแยกไม่ออก โดยที่โครงสร้างอำนาจไม่ใช่สิ่งทีนิ่งสถิต เมื่อโครงสร้างอำนาจเปลี่ยนแปลงไป ก็จะมีการเปลี่ยนแปลงตัวกลุ่มผู้ให้

การอธิบาย และ/หรือเนื้อหาของ การอธิบาย สถานะที่ผู้กดขี่อยู่ในโครงสร้างอำนาจของผู้พูดหรือผู้ให้ การอธิบายเรื่องความยากจน นอกจากจะเป็นเครื่องมือที่ทำให้ผู้ที่มีสิทธิและความชอบธรรมในการอธิบายเรื่องความยากจนแล้ว ทว่าในมุขกลับ การอธิบายเรื่องความยากจนกลับมาช่วยสร้างความชอบธรรมให้กลับกลุ่มผู้พูดหรือกลุ่มผู้ให้ การอธิบายเรื่องความยากจนให้สามารถดำรงสถานะของตนให้อยู่ในสถานภาพในโครงสร้างอำนาจนั้นสืบไป ดังนั้น ในบางครั้ง เราอาจพบว่ากลุ่มสังคมแต่ละกลุ่มอาจจะต้องมีการแสดงความขัดแย้ง หรืออย่างน้อยการช่วงชิงพื้นที่ทางสังคมในการอธิบายความยากจนกับกลุ่มทางสังคมอื่นๆ รวมทั้งต้องมีการยืนยันความถูกต้อง ความน่าเชื่อถือในการอธิบายความยากจนของกลุ่มของตนด้วย (ชลิตา บัณฑุวงศ์, 2541: 10)

เมื่อวิเคราะห์ในเชิงประวัติศาสตร์ เราจะพบว่าปัญหาความยากจนไม่ใช่ปัญหาในทางเทคนิค ไม่ได้เป็นปัญหาที่รัฐแสดงความปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะแก้ไขให้ลุล่วงแต่ไม่ทราบว่าจะต้องดำเนินการแก้ไขอย่างไร แท้ที่จริง ปัญหาความยากจนเป็นปัญหาที่มีรากเหง้าเกี่ยวกับอำนาจและผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและการเมือง การที่นักการเมืองมักแสดงตนว่าเป็นผู้มีความห่วงใยและประสงค์จะแก้ไขปัญหาคือความยากจนเป็นเพียงการสร้างภาพลักษณ์ทางการเมืองให้แก่ตนเอง "คนจน" ไม่ได้หมายความว่าถึงเพียงบุคคลที่ขาดแคลนปัจจัยในการผลิต ไม่ได้หมายความว่าถึงเพียงผู้ประสบปัญหาการค้าพืชผลตกต่ำ และไม่ได้หมายความว่าถึงเพียงผู้ที่ขาดอำนาจในการต่อรองภายใต้ระบบเศรษฐกิจตลาดเท่านั้น ทว่าคำว่า "คนจน" ยังสะท้อนความหมายของการจมนอำนาจและการจมนโอกาสที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมในการตรวจสอบกระบวนการพัฒนาของรัฐ ซึ่งเป็นเรื่องของอำนาจและผลประโยชน์ทางการเมืองด้วย (ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ และศิริพร ยอดกมลศาสตร์, 2541: 204) ในท้ายที่สุด คนยากจนก็ต้องดิ้นรนต่อสู้และพยายามพึ่งตนเองด้วยวิธีการที่หลากหลาย

การพึ่งตนเองเพื่อความอยู่รอดของคนยากจนภายใต้ภาวะวิกฤตของสังคม ทำให้คนจนไม่มีทางเลือกมากนัก แบบแผนการต่อสู้ดิ้นรนของพวกเขาบ่อยครั้งที่ไม่ได้เป็นแบบแผนที่สังคมทั่วไปจะยอมรับ อาทิ การที่ต้องกลายมาเป็นผู้ขายบริการทางเพศ การที่ต้องมีวิถีชีวิตพัวพันกับยาเสพติด การที่ต้องติดเชื้อและป่วยเป็นเอดส์ การที่ได้รับความทุกข์ทรมานซ้ำเติมจากกระบวนการยุติธรรม การที่ต้องผันตนเป็นวณิกและขอทานเพื่อเลี้ยงชีพตนเองและครอบครัว การที่ต้องเกิดมาเป็นคนในกลุ่มชาติพันธุ์ที่ถูกเลือกปฏิบัติ ตลอดจนการดำเนินชีวิตเสมือนหนึ่งผู้ไร้ความสามารถในการเข้าถึงบริการสังคมที่แม้จะมีอยู่ ทว่าคนจนเหล่านี้จนความสามารถที่จะเข้าไปให้ถึงบริการสังคมเหล่านั้น

ความเข้าใจคนจน

คนที่มีอำนาจและอยู่ในกระบวนการกำหนดนโยบาย ตลอดจนกระบวนการพัฒนานโยบายนั้นมีความเข้าใจคนยากจนน้อยมาก ทั้งนี้ เพราะคนเหล่านี้มาจากชนชั้นกลางที่ประสบความสำเร็จ ชนชั้นกลางเหล่านี้ค่อนข้างที่จะดูถูกคนจน มักจะมองว่าคนยากจนเอาแต่ได้ เอาแต่เรียกร้อง หรือพวกคนยากจนเป็นคนโง่ คนชั้นกลางไทยที่ประสบความสำเร็จมักเป็นคนที่มาจากพ่อค้าแม่ค้า ยิ่งประสบความสำเร็จไปถึงขั้นเป็นรัฐมนตรียิ่งไม่เข้าใจคนยากจนอย่างยิ่ง เพราะถือว่า ตนก็เคยจนมาก่อนแล้วต่อสู้มาจนถึงขั้นที่ประสบความสำเร็จ ก็เลยมองว่า ทำไมพวกคนยากจนเหล่านี้จึงไม่ต่อสู้อย่างที่ตนทำมา คงจะเกียจคร้านละคระม้าง นโยบายพัฒนาจึงไม่สามารถอธิบาย "คนยากจน" ได้อย่างชัดเจน ทำความเข้าใจคนยากจนไม่ได้ (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2542)

คนยากจนมีทางออกที่จะกระทำได้ คือ การนิยามความหมายของคนยากจนโดยคนยากจนเอง เป็นการให้นิยามใหม่ที่มีพลัง โดยต้องทำให้คนยากจนหลุดพ้นจากความเป็นพวกหางแถว พวกที่เป็นภาระ โดยการที่คนยากจนจะต้องพากันทำกิจกรรมที่ให้เห็นว่า พวกเขามีประโยชน์ต่อส่วนรวม ชุดคลอง ลอกคลอง โดยทำให้เป็นกระบวนการที่จะนิยามตนเองใหม่ เป็นการนิยามที่ให้พลังแก่ตนเอง และต้องนิยามด้วยตัวของคนจนเอง อย่ายอมให้คนอื่นมานิยาม อย่าให้คนอื่นนิยามเรา-คนจนว่าเป็นไส้ติ่ง-เป็นภาระของสังคม และสังคมต้องมาช่วยเราเพราะความเมตตา อันนั้น ไม่ใช่การนิยามที่มีพลัง คนยากจนต้องนิยามตนเองว่ามีพลังและมีประโยชน์ต่อสังคม (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2542)

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้จึงเสมือนเป็นความพยายามในการทำทำความเข้าใจคนยากจนและด้วยโอกาสอย่างใกล้ชิดเคียงกับที่คนยากจนและด้วยโอกาสได้นิยามความยากจนของตนเอง ให้ได้ใกล้เคียงที่สุดเท่าที่จะกระทำได้ ทั้งนี้ คนยากจนด้วยโอกาสและกลุ่มเสี่ยงที่ประสบปัญหาทางสังคมที่ได้รวบรวมจากกรณีศึกษาจำแนกได้เป็น 7 กลุ่มได้แก่

1. กลุ่มผู้ทำงานด้านบริการทางเพศ
2. กลุ่มผู้ประสบปัญหายาเสพติด
3. กลุ่มผู้ป่วยเอดส์และครอบครัว
4. กลุ่มคนจนที่ประสบความทุกข์ในกระบวนการยุติธรรม
5. กลุ่มฉวยโอกาสและขอทาน
6. กลุ่มชาติพันธุ์
7. กลุ่มบุคคลไร้สมรรถภาพในการเข้าถึงบริการสวัสดิการสังคม

การให้ภาพรวมของสถานการณ์ปัญหาในที่นี้ ผู้ศึกษาจะได้ยึดกลุ่มกรณีศึกษาทั้ง 7 กลุ่ม เป็นกรอบในการนำเสนอ

1.1 กลุ่มผู้ทำงานด้านบริการทางเพศ

ประวัติของการขายบริการทางเพศในสังคมไทย มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ระบุว่า ในระหว่าง พ.ศ.1839-2310 ซึ่งเป็นยุคของกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี มีการค้าประเวณี อันเนื่องมาจากระบบการเกณฑ์แรงงานของระบบศักดินา โดยชายฉกรรจ์ไพร่ไปรับใช้เจ้านายจะต้องถูกเกณฑ์ไปทำงานรับใช้เจ้านายปีละ 6 เดือน โดยต้องเข้าทำงานหนึ่งเดือนเว้นหนึ่งเดือน ช่วงที่ชายฉกรรจ์ต้องออกจากบ้านห่างไกลลูกเมีย ได้เกิดมีหญิงขายบริการทางเพศเพื่อตอบสนองความต้องการทางเพศของชายเหล่านี้ จำนวนของหญิงที่ค้าประเวณีไม่น่าจะมีมาก แม้ว่าจะมีการสืบทอดการค้าประเวณีมาถึงยุคกรุงรัตนโกสินทร์ ทั้งนี้เพราะจำนวนประชากรมีน้อย และผู้ชายที่เกิดมาในตระกูลที่มียศถาบรรดาศักดิ์ก็มักจะเลี้ยงผู้หญิงไว้ที่บ้านในฐานะเป็นเมียน้อยกันเป็นจำนวนมาก โดยการมีเมียมากกว่าหนึ่งคนในยุคสมัยนั้นเป็นสิ่งที่ไม่ผิดปกติแต่ประการใด ดังนั้น ผู้ชายส่วนใหญ่จึงไม่จำเป็นต้องไปซื้อประเวณี ตลาดบริการทางเพศในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้นจึงเกิดขึ้นเพื่อตอบสนองผู้ชายชาวจีน ที่อพยพเข้ามาเป็นแรงงาน ซึ่งคาดว่าจะมีประมาณ 2,500 คนเท่านั้น ลูกค้าประจำของหญิงบริการทางเพศในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น ได้แก่ แรงงานอพยพชาวจีนเหล่านี้ซึ่งถือว่ามีจำนวนไม่มากนัก (พีรสิทธิ์ คำนวนศิลป์ และคณะ, 2542; อุไรวรรณ คณิงสุเกษม และสุภาณี เวชพงศา, 2542)

ตลาดการค้าประเวณีเริ่มขยายตัวในสมัยรัชกาลที่ 4 เมื่อประเทศไทยเปิดการค้ากับชาวตะวันตกมากขึ้น แต่จำนวนชาวตะวันตกก็ไม่มากพอที่จะเป็นลูกค้าประจำรายใหญ่ของตลาดประเวณี ทว่าลูกค้ารายใหญ่ได้แก่แรงงานชาวจีนอพยพที่หลั่งไหลเข้ามามากขึ้น โดยคาดว่าในสมัยรัชกาลที่ 4 นี้มีชาวจีนแผ่นดินใหญ่เข้ามาประมาณ 70,000 คน โดยชาวจีนเหล่านี้มารวมกันเป็นกลุ่มใหญ่ย่านสำเพ็ง ชาวจีนอพยพส่วนใหญ่เป็นชายและไม่ได้นำภรรยาและครอบครัวมาด้วย จำนวนผู้ซื้อบริการทางเพศที่เป็นลูกค้าประจำจึงมีจำนวนมากขึ้น เมื่อมีอุปสงค์มากขึ้น ทำให้อุปทาน คือจำนวนผู้หญิงที่เข้ามาขายบริการทางเพศ มีมากตามไปด้วย

จำนวนลูกค้าที่เป็นชาวจีนอพยพเป็นตัวแปรสำคัญที่ทำให้ตลาดการค้าประเวณีขยายตัว และในสมัยรัชกาลที่ 5 ก็เช่นเดียวกัน นโยบายในการทำประเทศให้ทันสมัยเช่นประเทศตะวันตก ทำให้มีการก่อสร้างสาธารณูปโภคต่างๆจำนวนมาก แรงงานชาวจีนจึงยิ่งอพยพเข้ามามากยิ่งขึ้น มีผล

ต่อเนื่องทำให้สำนักบริการทางเพศเพิ่มจำนวนมากขึ้น และก่อให้เกิดปัญหาการระบาดของกามโรคที่ร้ายแรง จนต้องมีการตราพระราชบัญญัติสัญจรโรค ร.ศ.127 (ตรงกับ พ.ศ.2451) ซึ่งเป็นกฎหมายที่มีวัตถุประสงค์เพื่อควบคุมจำนวนสถานบริการและจำนวนหญิงบริการทางเพศ ทั้งยังมีข้อกำหนดให้สำนักทุกแห่งที่มีหญิงบริการต้องแขวนคอมลี เพื่อเป็นเครื่องมือให้พนักงานของรัฐสังเกตได้ชัดเจน และเนื่องจากทางราชการได้กำหนดตัวอย่างของคอมลีให้มีสีเขียว ทำให้นักบริการทุกแห่งพากันติดคอมลีเขียวเหมือนกันหมด ผู้หญิงขายบริการทางเพศเหล่านี้จึงมีชื่อเรียกใหม่ว่า “หญิงคอมเขียว”

กฎหมายฉบับเดียวกันยังกำหนดให้หญิงบริการทางเพศทุกคนต้องจดทะเบียนมีใบอนุญาตในยุคนี้นี้จึงถือว่าสังคมไทยมีการจดทะเบียนผู้ที่มีอาชีพบริการทางเพศอย่างถูกกฎหมายเป็นครั้งแรก และถือได้ว่าอาชีพค้าประเวณีเป็นสิ่งที่ถูกกฎหมายเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ โดยอาชีพค้าประเวณีต้องเสียภาษีให้แก่ทางราชการเรียกว่า “ภาษีบำรุงถนน” (สถาบันวิจัยประชากรและสังคม, 2537) สถานภาพของหญิงบริการทางเพศสมัยรัชกาลที่ 5 ไม่แตกต่างจากทาสเท่าใดนัก รัชกาลที่ 5 ทรงประกาศเลิกทาสปี พ.ศ.2417 ให้ทาสได้มีโอกาสเป็นไท แต่ทว่าหญิงที่มีอาชีพค้าประเวณีไม่มีโอกาสเป็นไท ทั้งนี้ เพราะนายเงินที่ซื้อหญิงเหล่านี้มาเป็นหญิงบริการได้ทำสัญญาผูกมัดไว้ล่วงหน้า จึงไม่อยู่ในเงื่อนไขที่หญิงบริการเหล่านี้จะได้รับการปลดปล่อยให้เป็นไท นอกจากนี้ยังพบว่าหญิงค้าประเวณีบางคนที่ได้รับการปลดปล่อยกลับเกิดปัญหา เพราะไม่มีที่พึ่งพิง จะกลับไปหาครอบครัวก็ประสบปัญหาครอบครัวและชุมชนรังเกียจ-ไม่ยอมรับ ทำให้ต้องกลับมาทำงานอยู่ในสำนักบริการเหล่านี้ต่อไป การเลิกทาสจึงไม่ได้มีผลให้จำนวนหญิงบริการลดลง ทว่าตรงกันข้ามทำให้จำนวนหญิงเข้ามาค้าบริการทางเพศมากขึ้น เพราะมีผู้หลอกลวงให้ผู้หญิงจากชนบทเข้ามาเป็นหญิงบริการโดยมีสัญญาจ้างล่วงหน้า

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่มีผลต่อการค้าประเวณีอีกครั้งหนึ่ง ได้แก่ ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มาเป็นระบอบการปกครองภายใต้รัฐธรรมนูญในปี พ.ศ.2475 รัฐบาลได้ประกาศใช้กฎหมายผัวเดียวเมียเดียวในปี พ.ศ.2478 ผู้ชายไม่สามารถจะมีภรรยาได้หลายคนเหมือนแต่ก่อน ผู้หญิงที่เคยถูกเลี้ยงไว้ในฐานะภรรยาน้อยหรือภรรยาเก็บในบ้านได้รับการปลดปล่อย ผู้หญิงเหล่านี้ไร้ช่องทางในการประกอบอาชีพ ส่วนใหญ่ได้กลายเป็นหญิงบริการทางเพศในสำนัก ขณะเดียวกัน ผู้ชายก็เกิดความนิยมในการซื้อประเวณีจากสำนักบริการทางเพศกันมากขึ้น เจ้าของสถานบริการทางเพศก็พยายามหาผู้หญิงรายใหม่เข้ามาป้อนตลาดการค้าประเวณีมากขึ้น ผลที่ตามมาคือตลาดการค้าประเวณีเป็นตลาดที่มีผู้ซื้อและผู้ขายจำนวนมาก

ในปี พ.ศ.2503 ได้มีการประกาศใช้ พ.ร.บ.ปราบการค้าประเวณี ซึ่งกลับมามีผลว่าการค้าประเวณีเป็นสิ่งที่ผิดกฎหมาย แต่การลงโทษได้เน้นลงโทษผู้หญิงที่ค้าประเวณีเป็นหลัก มีการจับกุมลงโทษผู้หญิงบริการทางเพศ อย่างไรก็ตาม การที่สังคมไทยมีอคติลำเอียงต่อปรากฏการณ์การค้าประเวณี โดยมีทฤษฎีที่ว่า การที่ผู้ชายไปเที่ยวบริการทางเพศเป็นเรื่องปกติธรรมดา ทำให้การบังคับใช้กฎหมายนี้เป็นไปอย่างลักลั่น ไม่เกิดประสิทธิผลในการน่านโยบายไปปฏิบัติ ผู้ชายไม่ได้รับการลงโทษ และการปราบที่ผู้หญิงบริการก็ได้ดำเนินการอย่างเคร่งครัดและทั่วถึง ทำให้เป็นช่องทางของการคอร์รัปชันของผู้ที่มีอำนาจตามกฎหมายอีกทางหนึ่ง และจำนวนผู้หญิงบริการทางเพศก็ไม่ได้ลดลง ตรงกันข้าม เมื่อจำนวนผู้หญิงบริการทางเพศกลับมากขึ้น และมีการดำเนินการอย่างแอบแฝงมากขึ้น ผลที่ตามมาคือการยากที่จะทราบข้อมูลพื้นฐานว่ามีจำนวนหญิงบริการทางเพศเท่าใด และมีจำนวนสถานบริการทางเพศมากน้อยเพียงใด

การคาดการณ์จำนวนหญิงบริการทางเพศมีตั้งแต่จำนวน 1 ล้านคน (มูลนิธิผู้หญิง, 2531) จำนวน 7 แสนคนถึง 1 ล้านคน (ผาสุก พงษ์ไพจิตร, 2534) 5 แสนถึง 8 แสนคน (เนาวรัตน์ พลายน้อยและคณะ, 2539; Godley, 1991) 1.5 แสนคน (กรมตำรวจ, มปป.; Sittitrai & Brown, 1991) และตัวเลขของกรมควบคุมโรคติดต่อเพียงประมาณ 6 หมื่นคน (พีรสิทธิ์ คำนวนศิลป์ และคณะ, 2542; อุไรวรรณ คณิงสุเกษม และสุภาณี เวชพงศา, 2542)

การเติบโตของธุรกิจทางเพศครั้งสำคัญได้แก่ เมื่อครั้งที่สหรัฐอเมริกาส่งทหารเข้ามาทำสงครามในเวียดนาม ตั้งแต่ พ.ศ. 2502 เป็นต้นมา ทหารอเมริกันเหล่านี้เข้ามาพักผ่อนในเมืองไทยปีละ 7 หมื่นคน นอกเหนือไปจากการที่มีฐานทัพทหารอเมริกันในประเทศไทย ซึ่งรวมกันแล้วลูกค้าของหญิงบริการทางเพศที่เป็นทหารอเมริกันมีประมาณ 1แสนคน ในจำนวนนี้ทหารอเมริกันส่วนหนึ่งได้มีการว่าจ้างให้หญิงไทยมาอยู่กินเป็นประจำ เรียกว่า “เมียเช่า” ซึ่งมีจำนวนประมาณ 2 หมื่นคนทั่วประเทศ (พีรสิทธิ์ คำนวนศิลป์ และคณะ, 2542) หลังสงครามเวียดนามสงบลง พ.ศ.2519 จำนวนนักท่องเที่ยวชาวไทยไม่ได้ลดจำนวนลง เมียเช่าจำนวนหนึ่งเปลี่ยนสถานะมาเป็นหญิงขายบริการทางเพศ

การขายบริการทางเพศมักพบในหญิงจากชนบท ซึ่งจากการศึกษาของกฤตยา อาชวนิชกุล (Archavanitkul, 1993) มองว่าการเข้าสู่ตลาดบริการทางเพศของผู้หญิงจากภาคชนบทถือเป็นช่องทางเดียวของหญิงชนบทที่ด้อยการศึกษาและขาดทักษะในการประกอบอาชีพอย่างอื่นในการที่จะได้รับรายได้จำนวนมากภายในระยะเวลาอันรวดเร็ว

การขายบริการทางเพศเป็นสิ่งที่คนยากจนต้องตัดสินใจอย่างหนัก เพราะเป็นการเสี่ยงต่อการถูกประณามจากสังคมอย่างยิ่ง กระนั้นก็ตาม ผู้ที่ต้องการเงินรายได้ เพื่อที่จะนำไปเป็นสวัสดิการในการเลี้ยงชีพของตนและครอบครัว สวัสดิการในการศึกษาของลูกและญาติพี่น้อง ตลอดจนเป็นค่ารักษาพยาบาลของตนและญาติพี่น้อง เมื่อมีผู้ชักชวนทำให้พวกเขาต้องตัดสินใจเข้ามาสู่อาชีพบริการทางเพศมากขึ้น ทั้งนี้ ไม่เพียงแต่ผู้หญิงเท่านั้น ทว่ายังรวมไปถึงการขายบริการทางเพศของผู้ชายด้วย

จากการศึกษาของมูลนิธิร่วมด้วยช่วยกันพบว่า มีนักเรียนและนักศึกษาหญิงเข้าสู่อาชีพบริการทางเพศเป็นจำนวนมาก โดยเพิ่มมากขึ้นถึงเท่าตัว เด็กนักเรียนนักศึกษาหญิงเหล่านี้เข้ามาสู่ธุรกิจเพื่อนเที่ยวหรือescort ซึ่งในจำนวนร้อยละ 80 ของกลุ่มescortจะมีการค้าประเวณีควบคู่กันไปด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการให้บริการค้าประเวณีกับชาวต่างชาติ ช่วยทำให้มีรายได้ดีและเก็บเป็นความลับได้ดีกว่า ผู้ศึกษาคาดการณ์ว่าในกรุงเทพมหานครมีนักเรียนนักศึกษาหญิงทำงานประเภทนี้ประมาณ 15,000 ถึง 20,000 คน เป็นนักเรียนพาณิชย์ประมาณร้อยละ 30 เป็นนักศึกษามหาวิทยาลัยเอกชนประมาณร้อยละ 10-20 และเป็นนักศึกษามหาวิทยาลัยของรัฐประมาณร้อยละ 1 ที่เหลือกระจายไปในสถานศึกษาประเภทต่างๆ โดยได้รับค่าบริการประมาณครั้งละ 2,500-10,000 บาท และจะถูกหักค่านายหน้าครั้งละ 200 บาท (เดลินิวส์, 9 ก.ย. 2541 อ้างใน ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ และศิริพร ยอดกมลศาสตร์, 2541: 219-220)

การศึกษาของจันจิรา จาติเกตุ (2544) พบว่า ถึงแม้ว่าผู้หญิงจะเผชิญกับความกดดันในชีวิตสักเพียงใด แต่หากเธอมีได้มีโอกาสติดต่อกับบุคคลที่เกี่ยวข้องในตลาดการค้าประเวณี ไม่มีผู้ทำหน้าที่เป็นสะพานเชื่อมโยงเธอเข้าไป ก็จะไม่สามารถเข้าถึงตลาดการค้าประเวณีได้ เธอเองจึงมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการเป็นสื่อกลางระหว่างผู้หญิงกับอาชีพการค้าประเวณี การที่ผู้หญิงได้ปฏิสังสรรค์กับบุคคลในโลกของการค้าประเวณี ทำให้ผู้หญิงเห็นประโยชน์ที่จะได้รับจากอาชีพเนื่องจากบุคคลเหล่านี้เป็นผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับ “รายได้” ที่จะได้รับ รวมทั้งการเสนอเงินจำนวนมากให้กับเธอด้วย ทำให้ผู้หญิงเรียนรู้ถึงรางวัลที่จะได้รับจากการประกอบอาชีพนี้ รายได้เป็นแรงจูงใจที่สำคัญของผู้หญิงกลุ่มนี้ นอกจากนั้นเธอยังเปรียบเทียบรายได้ของอาชีพเดิมที่ทำอยู่กับรายได้ใหม่ที่น่าจะมีโอกาสทำได้ ผู้หญิงจึงมองว่าการค้าประเวณีเป็นช่องทางหนึ่งที่สามารถช่วยแก้ไขวิกฤตการณ์ที่เกิดขึ้นได้ในขณะนั้น ทำให้ผู้หญิงคนหนึ่งตัดสินใจเข้าสู่อาชีพการค้าประเวณี จันจิรา จาติเกตุยังพบว่าผู้หญิงขายบริการทางเพศยังมีการใช้กลไกการป้องกันตนเองทางจิต (Defend mechanism) ในลักษณะของการอ้างอิงความสมเหตุสมผล (Rationalization) เพื่อให้ตนรู้สึกคลาย

ความคับข้องใจ เหตุผลเหล่านี้ มีอาทิ

“เคยมีลูกผัวมาแล้ว”

“ทำเพื่อพ่อแม่”

“ทำเพื่อลูกและน้อง”

“ไม่รู้ว่าจะหันหน้าไปหาใคร” และ

“ใครๆ เขาก็ทำกันทั้งนั้น” (จันจิรา จาติเกตุ, 2544 น. 56-59)

สำหรับการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ข้อมูลเชิงคุณภาพที่นำมาวิเคราะห์ภายใต้กลุ่มผู้ขายบริการทางเพศมาจากกรณีศึกษา 7 กรณีศึกษา ได้แก่

1.1 กรณีศึกษาหญิงขายบริการ : ชีวิตผู้หญิงสองภาค นักวิจัยพื้นที่ได้แก่ ปานทิพย์ พอดี

1.2 กรณีศึกษาหญิงขายบริการกับสวัสดิการของรัฐ :

กรณีศึกษาบาร์ญี่ปุ่นในอำเภอศรีราชา จังหวัดชลบุรี นักวิจัยพื้นที่ได้แก่ ขนิษฐา สาระจุฑะ

1.3 กรณีศึกษาการขายบริการทางเพศในเด็กเร่ร่อน นักวิจัยพื้นที่ได้แก่ สุนทรี ฉายคุณากร รัตน์ วรรณวิสา อิมทรัพย์ และวัชรารภรณ์ ผลดี

1.4 กรณีศึกษาโกก๊อบอย ที่จังหวัดเชียงใหม่ นักวิจัยพื้นที่ได้แก่ สุกัญญา พรโสภาคกุล

1.5 กรณีศึกษากระบวนการกลายเป็นชายขายบริการเมืองพัทยา นักวิจัยพื้นที่ได้แก่ จีรพรรณ ลำเนา

1.6 กรณีศึกษาจากเด็กหญิงท้องถิ่นสู่สาวงามคาราโอเกะ นักวิจัยพื้นที่ได้แก่ รัตพล พรพิพิธ

1.7 กรณีศึกษาปัญหานักศึกษาค้าประเวณี จังหวัดเชียงราย นักวิจัยพื้นที่ได้แก่ กำธร ผาสุริวงษ์

2. กลุ่มผู้ประสบปัญหาเสพติด

เมื่อกล่าวถึงยาเสพติด เวมักจะได้ยินจนชินว่า ปัญหาเสพติดเป็นปัญหาที่กระทบกับความมั่นคงของชาติ และเมื่อใดก็ตามที่กล่าวถึงคนติดยาเสพติด เวมักจะมองคนที่ติดยาเสพติดในกรอบของ "พฤติกรรมเบี่ยงเบน" คนที่ติดยาเสพติดเป็นคนที่กระทำความผิด ละเมิดกฎหมาย ละเมิดบรรทัดฐานของสังคม ละเมิดศีลธรรมอันดีของบ้านเมือง ก่อให้เกิดความไร้ระเบียบของสังคม และเป็นอันตรายต่อสวัสดิภาพของสังคมส่วนรวม ดังนั้น ใครก็ตามที่ไปติดยาเสพติดก็จะมีมลทินชุดใหญ่ครอบเคลือบความเป็นคนของเขา

การติดยาเสพติด หมายถึงเมื่อบุคคลใดเสพหรือรับยาเสพติดเข้าไปในร่างกายซ้ำๆกัน ไม่ว่าจะด้วยวิธีใด ภายในช่วงระยะเวลาหรือจะนานติดต่อกันก็ตาม จะทำให้บุคคลนั้นตกอยู่ใต้อำนาจหรือเป็นทาสของสิ่งนั้น การตกเป็นทาสของยาเสพติดอาจจะเป็นทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ หรือตกเป็นทาสเฉพาะทางจิตใจเพียงอย่างเดียวก็ได้ นอกจากนั้น บุคคลอาจจะต้องเพิ่มปริมาณการเสพขึ้นเรื่อยๆ ทำให้สุขภาพร่างกายเสื่อมโทรม เมื่อเวลาที่มีความอยากที่จะเสพแล้วไม่ได้เสพจะมีการผิดปกติทั้งทางร่างกายและจิตใจ หรือเฉพาะด้านจิตใจ

ผู้ติดยาเสพติดมักมีบุคลิกภาพที่ต้องพึ่งพิงผู้อื่นอยู่เสมอ ขาดความมั่นใจในตนเอง มีความวิตกกังวลสูง ความรู้สึกต่อตนเองไม่ดี มีความภาคภูมิใจในตนต่ำ และไม่เป็นที่ยอมรับของสังคม ดังนั้น การทำให้ผู้ติดยาเสพติดได้เห็นคุณค่าตนเอง มองตนว่ามีความสามารถ มีความสำคัญ ได้รับการยอมรับจากผู้อื่น จะเป็นผลดีให้ผู้ติดยาเสพติดเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมไปในแนวทางที่เหมาะสมได้ ผู้ติดยาเสพติดจะเลิกเสพได้ หากมีอะไรบางอย่างมาจัดระเบียบในตัวผู้เสพเสียใหม่ ทำให้ผู้เสพเกิดแรงจูงใจในการเปลี่ยนแปลง ทั้งนี้ อาจจะเป็นศาสนา กลุ่มเพื่อนที่คอยให้ความช่วยเหลือกัน เพื่อนใหม่ ที่ทำงานใหม่ หรือสิ่งต่างๆเหล่านี้มาประกอบกัน (อดิสร วิศาล, 2545: 26)

สำหรับการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ข้อมูลเชิงคุณภาพที่นำมาวิเคราะห์ภายใต้กลุ่มผู้ประสบปัญหา ยาเสพติดมาจากกรณีศึกษา 2 กรณีศึกษา และวิทยานิพนธ์ 1 เรื่อง ได้แก่

2.1 กรณีศึกษาปัญหาการใช้ยาเสพติดในกลุ่มนักศึกษา นักวิจัยพื้นที่ได้แก่ เกษมศักดิ์ เสี่ยงใส

2.2 กรณีศึกษาพลวัตที่นำไปสู่ภาวะการติดยาเสพติดและกลไกรองรับปัญหาในเขตเทศบาลเมืองปาก นักวิจัยพื้นที่ได้แก่ ดำรง โยธารักษ์ และอิงกมล ดวงแก้ว

2.3 วิทยานิพนธ์เรื่องสภาพชีวิตหลังผ่านการบำบัดของเยาวชนผู้ติดยาเสพติดจากศูนย์บำบัดตำบลหนองปากโลง อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม โดย อดิสร วิศาล

3. กลุ่มผู้ป่วยเอดส์และครอบครัว

ประเทศไทยเผชิญกับการแพร่ระบาดของเอดส์ นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2527 ที่พบเชื้อเอชไอวีครั้งแรกในไทย มาจนปัจจุบันแบบแผนการแพร่ระบาดจากชายรักร่วมเพศ ผู้ใช้ยาเสพติดชนิดฉีดเข้าเส้น หญิงบริการทางเพศ มาสู่ผู้ชายนักเที่ยว และมาสู่หญิงแม่บ้าน จนถึงทารกในครรภ์ ขณะเดียวกันผู้ป่วยเอดส์ในไทยก็เสียชีวิตลงเป็นจำนวนมาก คนไทยตายเพราะเอดส์มากกว่าร้อยละ 30 ของสาเหตุการเสียชีวิตทั้งหมดรวมกัน (วอลเลน เบลโล และคณะ, 2542) ในหลายครอบครัว มีผู้เสียชีวิต

ชีวิตทั้งพ่อแม่และพี่น้องน้อง มีสถิติพบว่าประเทศไทยมีจำนวนเด็กกำพร้าอันเนื่องมาจากเอดส์มากที่สุดในปีเอเชีย ในปี พ.ศ.2544 ประเทศไทยมีเด็กกำพร้าจากโรคเอดส์ถึง 289,000 คน และจะยังคงเพิ่มสูงขึ้นต่อไปเป็น 380,000 คน ภายใน 5 ปี หลังจากนั้น จำนวนเด็กกำพร้าจากโรคเอดส์จะอยู่ที่ระดับประมาณ 374,000 คนในปี พ.ศ.2553 (รวงผึ้ง สุทเธนทร์, 2545: 21) ในด้านการแพร่ระบาด ผู้หญิงไทยเป็นกลุ่มที่มีความเสี่ยงต่อการติดเชื้อมากที่สุด เนื่องจากความไม่เท่าเทียมทางเพศ ชายผู้เที่ยวบริการทางเพศเป็นผู้ที่ทำให้เชื้อแพร่ระบาดได้เร็ว ผู้ชายไทยมากกว่าร้อยละ 75 เที่ยวบริการทางเพศ และกระจายไปยังคนรัก ภรรยา และทารกที่ยังไม่เกิด

ประเทศไทยเป็นประเทศหนึ่งที่มีอัตราการติดต่อของเชื้อไวรัสเอชไอวีสูงที่สุดในโลก ประเมินการว่ามีประชาชนไทยถึง 8 แสนคนมีเชื้อไวรัสนี้ ประเทศไทยยังได้ชื่อว่าเป็นหนึ่งในสองประเทศที่ได้รับความเสียหายจากไวรัสนี้มากที่สุด อีกประเทศหนึ่งคือประเทศอูกานดา

เอดส์เป็นโรคทางสังคม พฤติกรรมทางสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจเป็นตัวกำหนดการแพร่ระบาดของเอดส์ กลุ่มทางเศรษฐกิจสังคมได้รับผลกระทบจากเอดส์มากที่สุด ความยากจน ความเป็นอยู่ที่ไม่เท่าเทียม แรงงานอพยพ และธุรกิจทางเพศเป็นสาเหตุและเป็นผลกระทบของกันและกัน และทั้งความยากจน ความเป็นอยู่ที่ไม่เท่าเทียม แรงงานอพยพ และธุรกิจทางเพศล้วนเป็นผลมาจากยุทธศาสตร์การพัฒนาของประเทศไทยทั้งสิ้น

สำหรับการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ข้อมูลเชิงคุณภาพที่นำมาวิเคราะห์ภายใต้กลุ่มผู้ป่วยเอดส์และครอบครัวมาจากกรณีศึกษา 2 กรณีศึกษา และวิทยานิพนธ์ 1 เรื่อง ได้แก่

3.1 กรณีศึกษาเรื่องการจัดสวัสดิการสำหรับผู้ติดเชื้อเอดส์และผู้ป่วยโรคเอดส์ โดย พจนานพรัตน์

3.2 กรณีศึกษาเรื่องการพัฒนาคุณภาพชีวิตของสตรีที่ได้รับผลกระทบจาก HIV/AIDS : ในชุมชนอพยพย้ายแรงงานประมง จังหวัดสุรินทร์ ของบรรพต ศรีจันทร์นิตย์

3.3 วิทยานิพนธ์เรื่องกระบวนการจัดการกับปัญหาอันเกิดจากภาวะความเจ็บป่วยของคนจนที่ติดเชื้อเอชไอวีในชนบท: กรณีศึกษากลุ่มกุหลาบเหลือง ตำบลแม่กา อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา โดย รพีพงษ์ กันยะมี

4. กลุ่มคนจนที่ประสบความทุกข์ในกระบวนการยุติธรรม

หากพิจารณาจากบรรทัดฐานทางสังคม โดยไม่ได้ศึกษาและทำความเข้าใจสภาพชีวิตที่แท้จริงของคนจนที่ต้องเข้ามาสู่กระบวนการยุติธรรมแล้ว คนทั่วไปอาจจะเห็นว่า ผู้คนเหล่านี้ได้ทำ

ความผิดตามกฎหมาย สมควรแล้วที่จะต้องได้รับโทษทัณฑ์ตามที่กระบวนการยุติธรรมได้ดำเนินการกับพวกเขา แต่เมื่อได้เข้าไปสัมผัสกับข้อมูลในเชิงลึก จะพบว่า เด็กผู้หญิง หรือชาวบ้านที่ถูกกล่าวหาว่ากระทำผิดและได้รับโทษไปแล้วนั้น หลายรายไม่สมควรที่จะต้องอยู่ในสภาพเช่นนั้น และแม้ว่าบางรายอาจจะมี ความผิด ความทุกข์ที่ได้รับจากการลงโทษเป็นความทุกข์ที่เกินเลยไปกว่าการกระทำผิดของพวกเขา ผู้หญิงที่มีครรภ์ต้องถูกขังในเรือนจำ ทั้งๆที่ตนไม่ได้กระทำผิด แต่พนักงานไม่สามารถจับกุมสามีของเธอได้ ประกอบกับความเป็นคนต่างชาติพันธุ์ ทำให้เธอไม่อาจปกป้องชีวิตน้อยๆในครรภ์ให้ได้รับการดูแลที่ດีนอกเรือนจำได้ ความทุกข์ของเธอต้องผนวกเอาทารกที่คลอดและเลี้ยงดูในคุกอย่างยากลำบากยิ่งเข้าไปด้วย และในหลายกรณีก็เป็นเรื่องของการใช้อิทธิพลและกลั่นแกล้งเพื่อแย่งชิงที่ดินจากชาวบ้าน

ข้อมูลเชิงคุณภาพที่นำมาวิเคราะห์ภายใต้กลุ่มคนจนที่ประสบความทุกข์ในกระบวนการยุติธรรม มาจากการศึกษา 4 กรณีศึกษา ได้แก่

- 4.1 กรณีศึกษาเรื่องทุกข์กรณีของเด็กในสถานพินิจคุ้มครองเด็กและเยาวชนภาคใต้ โดย ร้อยตำรวจโทหญิง นวลตา อาภาศัพท์พะกุล
- 4.2 กรณีศึกษาเรื่องกระบวนการเข้าสู่การเป็นอาชญากรในภาคใต้ตอนล่าง : เสียงที่ลอดจากห้องขัง โดยร้อยตำรวจโทหญิง นวลตา อาภาศัพท์พะกุล
- 4.3 กรณีศึกษาเรื่องคุณภาพชีวิตของผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานแห่งหนึ่งทางภาคเหนือ โดยสุนีย์ แสนใจนา
- 4.4 กรณีศึกษาเรื่องความทุกข์อันเกิดจากการถูกดำเนินคดีทางอาญา โดยสงวนใจ สีหะกุลัง

5. กลุ่มวิพากษ์และขอทาน

อันที่จริง คนไทยมีวัฒนธรรมการให้ทาน ซึ่งถือเป็นกลไกของชุมชนสำหรับช่วยเหลือผู้ประสบปัญหาความยากจนให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ วัฒนธรรมการให้ทานสะท้อนให้เห็นความผูกพันของคนที่อยู่ร่วมกันในสังคมเดียวกัน ความเชื่อทางพุทธศาสนาถือว่าการให้ทานเป็นการทำบุญ ทำให้การให้ทานยังคงดำรงอยู่มาจนทุกวันนี้ อย่างไรก็ตาม มีผู้มองว่า รูปแบบการขอทานในปัจจุบันเปลี่ยนแปลงไป จากการขอทานเพื่อแก้ไขปัญหาปากท้องเฉพาะหน้า กลายมาเป็นอาชีพที่ทำรายได้เป็นอย่างดี มีการวิเคราะห์กันว่า ด้วยเหตุที่การขอทานเป็นงานสบาย รายได้ดี อาศัยสภาพร่างกายที่ดูน่าสมเพชเวทนาเป็นจุดขาย หรือบางรายหลอกลวงหลานมานั่งขอทานอยู่ข้างๆ

ทำให้ดึงดูดคนที่ผ่านเข้ามาให้เมตตาสงสาร และทำให้ได้เงินรายได้มากขึ้น จนพัฒนามาเป็นธุรกิจขอทานและแก๊งค์ขอทาน (วรรณ อรัญกุล, 2543: 4-5)

ภาพของขอทานในปัจจุบันเป็นเช่นนั้น คนในสังคมไทยเริ่มมองคนขอทานในด้านลบ ทว่าการมอง "ขอทาน" อย่างที่เป็นแบบฉบับเดียวกันไปหมด (stereotype) ทำให้เรามองข้ามความเป็นจริงไปได้ง่ายมาก เหมือนกับเห็นคนขอทานทุกคนเป็นแก๊งค์ไปหมด การหน้าที่ดั้งเดิมของวัฒนธรรมการให้ทานที่เป็นการเกื้อกูลกันนั้นดูเหมือนจะหมดสิ้นไปจากคนไทย จึงเป็นเรื่องน่าสนใจที่เราจะพยายามทำความเข้าใจกับการดำเนินชีวิตของคนขอทานและวณิก ให้ลึกซึ้งมากกว่าข้อสรุปที่เป็นแบบฉบับเดียวกันทั้งหมด

ข้อมูลเชิงคุณภาพที่นำมาวิเคราะห์ภายใต้กลุ่มคนจนที่ดำเนินชีวิตเป็นวณิกและขอทาน มาการวิจัยกรณีศึกษา 2 เรื่อง คือ

5.1 กรณีศึกษาเรื่องขอทานข้าว : วัฒนธรรมการสงเคราะห์คนยากไร้ในชนบทภาคเหนือของ ศศิธร ไชยประสิทธิ์

5.2 กรณีศึกษาเรื่องความลำบากในโลกมืด : กรณีศึกษาวิถีชีวิตของผู้พิการทางสายตาที่ประกอบอาชีพวณิกและขอทาน ของจอมขวัญ ขวัญยืน และจุฑามาศ ชาญเจริญลาก

6. กลุ่มชาติพันธุ์และคนพลัดถิ่น

คำว่า “กลุ่มชาติพันธุ์” และ “คนพลัดถิ่น” เป็นการเรียกคนที่มีเชื้อชาติและเผ่าพันธุ์แตกต่างจากคนที่มีอำนาจหลักในสังคม ซึ่งถือว่าการเรียกขานด้วยความเคารพในแตกต่าง มากกว่า คำเดิมที่เคยใช้ คือคำว่า “ชาวเขา” และ “ชนเผ่า” สองคำหลังเป็นคำเรียกที่แฝงอคติ และการไม่ปฏิบัติอย่างเท่าเทียมกัน เราจะเห็นว่า แนวความคิดที่ประทับตราชนชาติพันธุ์ มีผลต่อนโยบายของรัฐที่มีลักษณะการครอบงำชนชาติพันธุ์ ความมั่นคงของรัฐมีสูตรสำเร็จประการเดียว คือ ทำอย่างไรให้ “พวกเขา” กลายมาเป็น “พวกเรา” ทำให้ละเลยการถ่อมตนถ่อมใจเข้าไปค้นหาคุณค่าความงามภายในของวัฒนธรรมชนต่างชาติพันธุ์

ยิ่งไปกว่านั้น นโยบายการพัฒนาของรัฐยังเข้าไปทำลายค่านิยมและแบบแผนการดำเนินชีวิตอย่างเรียบง่ายของชนชาติพันธุ์ วิถีชีวิตและวิถีการผลิตของกลุ่มคนชาติพันธุ์เปลี่ยนแปลงไป พวกเขาได้รับผลกระทบจากนโยบายควบคุมทรัพยากรของรัฐ ถูกบีบให้ปลูกพืชทดแทนเพื่อตอบสนองระบบตลาดทุนนิยมเหมือนกันหมด ระบบเศรษฐกิจของคนชาติพันธุ์จึงสูญเสียฐานแห่งการพึ่งตนเอง ส่งผลกระทบให้พวกเขาต้องพึ่งพาตลาดพื้นราบ พึ่งพารัฐและพึ่งพาทุนมากขึ้น ขาด

อำนาจในการต่อรองมากขึ้น ตกเป็นเบี้ยล่างของระบบพ่อค้าคนกลาง ถูกควบคุมและยึดกุมปัจจัยการผลิต

นอกจากจะสูญเสียอำนาจในด้านการผลิตแล้ว ด้วยคติแบบบริโภคนิยม ทำให้ค่านิยมความเป็นเมืองและความทันสมัยดึงดูดดึงให้ชนชาติพันธุ์ต้องเข้ามาหางานทำในเมือง พวกเขาต้องสูญเสียความเชื่อในประเพณีดั้งเดิม วัฒนธรรมและบริโภคนิยมเข้าไปทำลายฐานของความเป็นชุมชนและความเป็นครอบครัว และเมื่อพวกเขาต้องลงจากพื้นที่สูงเข้าหางานทำในเมือง สภาพชีวิตก็ยังคงตกเป็นฝ่ายสูญเสียอำนาจและถูกเอารัดเอาเปรียบตลอดกระบวนการดำเนินชีวิต

ข้อมูลเชิงคุณภาพที่นำมาวิเคราะห์ภายใต้กลุ่มคนชาติพันธุ์และคนพลัดถิ่น มาจากการวิจัยกรณีศึกษา 2 เรื่อง คือ

6.1 กรณีศึกษาเรื่องสิทธิของผู้พลัดถิ่น : กรณีศึกษาชาวไทใหญ่จากประเทศพม่า นักวิจัยพื้นที่ได้แก่ สุรสม กฤษณะจุฑะ

6.2 กรณีศึกษาเรื่องการปรับตัวของกลุ่มชาติพันธุ์ปกากะญอที่เข้ามาทำงานในตัวเมืองเชียงใหม่ โดย บุญเพิ่ม ฤทัยกริม

7. กลุ่มผู้สูญเสียสมรรถภาพ

กลุ่มคนจนคนด้อยโอกาสในกลุ่มนี้จัดแยกออกมาเป็นพิเศษ เนื่องจากนักวิจัยพื้นที่ได้เข้าไปศึกษาด้วยกรอบความคิดที่น่าสนใจโดยสมภพ บุญนาค ได้เจาะลึกเข้าไปในคำถามในการวิจัยที่เกิดจากประสบการณ์ในการทำงานพัฒนาในพื้นที่ ทั้งนี้เขามองเห็นว่า ในชุมชนคนยากจนหลายแห่งมีหน่วยงานทั้งภาครัฐและภาคเอกชนเข้าไปทำงาน และทำให้ประชาชนในชุมชนได้ผลประโยชน์จากการพัฒนาหรือการให้บริการด้านต่างๆ ทว่า ในแต่ละชุมชนที่ สมภพ บุญนาค ได้ไปสัมผัสใกล้ชิด จะพบคนยากจนกลุ่มหนึ่งที่ไม่ได้รับผลประโยชน์ใดๆเลย ทั้งนี้ ด้วยเหตุผลหลายประการ เช่น การไม่มีเอกสารสิทธิ์ใดๆ ไม่มีทะเบียนบ้าน ไม่มีบัตรประชาชน หรือแม้กระทั่งใบเกิด ประชาชนเหล่านี้เป็นคนที่ยากจนที่สุดในชุมชน และมีการดิ้นรนต่อสู้เพื่อเอาชีวิตรอดในแต่ละวัน บางครั้งพวกเขาอาจจะถูกเกณฑ์มาเข้าฟังการประชุม ที่ผู้นำชุมชนและนักพัฒนามอบหมายให้มา พวกเขาเข้ามาไม่นาน ก็จะเดินออกไป ไม่ได้มีส่วนร่วมในกระบวนการให้ความช่วยเหลือแต่ประการใด ประชาชนกลุ่มที่ยากจนที่สุดนี้ถูกมองว่า ไม่ให้ความร่วมมือ เชื้อชาติ ขาดความกระตือรือร้น นั่นเป็นความหมายที่พวกเขาถูกยึดเยียดจากคนนอก แต่ที่สำคัญ คือ พวกเขาเข้าไม่ถึงบริการสังคมจากรัฐและเอกชน แม้ว่าหน่วยงานจะเจาะเข้าไปในชุมชนแล้วก็ตาม

8. สรุป

ในบทนี้ได้ให้ภาพรวมของสถานการณ์ปัญหาของคนยากจนที่ประสบปัญหาทางสังคม 7 กลุ่ม ทั้งนี้ได้หมายความว่าคนยากจนที่ประสบปัญหาทางสังคมและมีความเสี่ยงต่อความไม่มั่นคงจะมีเพียง 7 กลุ่มข้างต้น รายละเอียดของการศึกษาและการวิเคราะห์กรณีศึกษาในแต่ละกลุ่มจะปรากฏในบทที่ 3 และบทที่ 4 ตามลำดับ

บทที่ 2

ระเบียบวิธีวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง การพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับคนจนและคนด้อยโอกาสในสังคมไทย เป็นโครงการวิจัยในความสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ที่มี รศ.ดร. ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ ศูนย์เศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นหัวหน้าโครงการ และมีนักวิจัยที่เป็นนักวิชาการในสถาบันการศึกษาอื่นๆร่วมด้วย เช่น มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยหัวเฉียว มหาวิทยาลัยรังสิต และนักวิชาการในหน่วยงานขององค์กรพัฒนาเอกชนด้านแรงงานที่ทำงานเกี่ยวข้องกับกลุ่มเป้าหมายในการศึกษา

2.1 วัตถุประสงค์ในการศึกษาวิจัย

1. เพื่อศึกษาและจำแนกกลุ่มคนจนและคนด้อยโอกาสต่างๆด้วยเกณฑ์ทางเศรษฐกิจและสังคม และเกณฑ์ที่กำหนดโดยชุมชนเอง
 2. เพื่อศึกษาสถานภาพชีวิตของกลุ่มคนจนและคนด้อยโอกาส รวมทั้งสาเหตุแห่งปัญหาชีวิตของคนเหล่านั้น
 3. เพื่อศึกษารูปแบบในการแก้ปัญหาด้วยการช่วยเหลือกันเองของกลุ่มคนจนคนด้อยโอกาสในชุมชน รวมถึงรูปแบบในการช่วยเหลือขององค์กรพัฒนาเอกชนและภาคเอกชนอื่นๆ
 4. เพื่อศึกษาถึงปัญหาในการเข้าถึงระบบบริการของรัฐ โอกาส ช่องทางและรูปแบบในการให้ความช่วยเหลือที่มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล
 5. เพื่อพัฒนาระบบข้อมูลเกี่ยวกับคนจนและคนด้อยโอกาสในระดับท้องถิ่น เพื่อใช้ข้อมูลในการวางแผนและบริการความช่วยเหลือแก่คนจนและคนด้อยโอกาส
- สำหรับรายงานการศึกษานี้ เป็นงานวิจัยส่วนหนึ่งของการศึกษาวิจัยโครงการใหญ่

เรื่อง การพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับคนจนและคนด้อยโอกาสในสังคมไทย ที่มีการศึกษาสถานภาพและวิถีชีวิตของคนจนและคนด้อยโอกาสกลุ่มต่างๆในรูปแบบกรณีศึกษา โดยผู้วิจัยรับผิดชอบศึกษาในกลุ่มคนจนผู้ด้อยโอกาส และกลุ่มเสี่ยงที่ประสบปัญหาทางสังคม

2.2 ขอบเขตความหมาย

จากการศึกษาและรวบรวมความหมายของกลุ่มประชากร ในกลุ่มคนจนผู้ด้อยโอกาสและกลุ่มเสี่ยงที่ประสบปัญหาทางสังคมนั้น พบว่า มีความหมายที่กว้างขวางมาก ทั้งในมิติทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การศึกษา สาธารณสุข และวัฒนธรรม เพื่อให้การศึกษารั้ครั้งนี้เห็นภาพรวมของความหมายของกลุ่มคนจนผู้ด้อยโอกาส ที่เป็นกลุ่มเสี่ยง และกลุ่มผู้ประสบปัญหาทางสังคม ได้ชัดเจนขึ้น ผู้ศึกษาจึงขออนุญาตและกำหนดขอบเขตความหมาย ไว้ 5 ประการ ดังนี้

กลุ่มคนจนผู้ด้อยโอกาส ที่เป็นกลุ่มเสี่ยง และกลุ่มผู้ประสบปัญหาทางสังคม หมายถึง ผู้ที่อยู่ในสถานการณ์วิกฤติทางเศรษฐกิจ และถูกทำให้อ่อนแอในลักษณะต่างๆ หรือการที่ต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงใหม่ๆ โดยไม่สามารถปรับตัวได้ในเวลาที่เหมาะสม ได้แก่

1. ผู้ที่เผชิญกับภาวะเจ็บป่วยรุนแรง จับพลัน เจ็บป่วยเรื้อรัง เช่น ผู้ติดเชื้อเอดส์หรือผู้ป่วยโรคเอดส์
2. ผู้ที่ไม่มีงานทำ หรือภาวะที่หัวหน้าครอบครัวหรือกำลังหลักของครอบครัวตกงาน หรืออยู่ในสถานการณ์ที่ต้องทำงานต่ำกว่าระดับความรู้ ความสามารถจริงในเวลายาวนาน
3. ผู้ที่เผชิญกับสถานการณ์วิกฤติ (crisis) เช่น ภัยพิบัติ ภัยธรรมชาติ การหย่าร้าง การติดยาเสพติดหรือการประสบอุบัติเหตุร้ายแรงจับพลัน การตกเป็นผู้พลัดถิ่นที่ไม่สามารถแสวงหาความมั่นคงในชีวิต หรือการตกเป็นผู้กระทำความผิดถูกดำเนินคดีทางอาญา การถูกจับกุมคุมขัง ฯลฯ
4. ผู้ที่เผชิญกับสถานการณ์ที่ล้มเหลวตลอดเวลา เผชิญกับปัญหาที่ซ้ำซ้อน และไม่มีความสามารถในการแก้ปัญหานั้นด้วยตนเอง
5. ผู้ที่ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ควบคุมไม่ได้

ผู้ที่ไม่สามารถพึ่งตนเองได้ ไม่ได้รับการเกื้อหนุนดูแลจากเครือญาติ กลุ่มสังคม ชุมชนอย่างเหมาะสม ต้องแสวงหา ดันรนเพื่อให้ชีวิตรอด ด้วยการยังชีพที่ทำให้ถูกรังเกียจจากสังคม

ผู้ที่อยู่ในสถานะที่เข้าไม่ถึงบริการของรัฐ หรือเข้าไม่ถึงทรัพยากรทางสังคมอื่นๆ ทั้งโดยความรู้ จากการด้อยการศึกษาของตนเอง โดยข้อจำกัดของกรอบระเบียบ มาตรการความช่วยเหลือต่างๆ และโดยวัฒนธรรมความจนที่ซ้ำเติมให้พวกเขาารู้สึกด้อย เกือบตัว ไม่กล้าเรียกร้องสิทธิ

ของตนเอง ไม่เชื่อมั่นในคุณค่าและศักดิ์ศรีของตนเอง ตกอยู่ในสภาวะไร้อำนาจ (Powerlessness) ทำให้กลายเป็นกลุ่มคนชายขอบ ที่หลุดรอดจากการดูแลของรัฐไป

ผู้ที่ดำเนินชีวิตหรือประกอบอาชีพในสภาวะที่เป็นกลุ่มเสี่ยงต่อการเกิดปัญหาทั้งในทางส่วนตัว และปัญหาทางสังคม หรือเป็นการประกอบอาชีพที่ไม่ได้รับการยอมรับ ไม่ได้ได้รับความเข้าใจ เห็นอกเห็นใจจากสังคม บางครั้งส่งผลให้กลุ่มประชากรกลุ่มนี้มีแนวโน้มแยกตัวอยู่อย่างโดดเดี่ยว (Isolation) ดำเนินชีวิตโดยลำพังตนเอง

ผู้ที่เผชิญกับปัญหาต่างๆเป็นเวลานาน ระยะเวลาของการเผชิญปัญหายืดเยื้อยาวนาน จนก่อให้เกิดความอ่อนแอ ไม่มั่นคงในระดับต่างๆ ปัญหาที่เผชิญอยู่นั้นอาจเป็นปัญหาแบบฉับพลัน ตั้งตัวไม่ติด ปรับตัวไม่ได้ หรือการเผชิญปัญหาแบบยืดเยื้อ เรื้อรัง ที่ทำให้ต้องอยู่ในสถานการณ์นั้นอย่างยาวนาน และส่งผลให้สูญเสียพลังในการจัดการกับปัญหาดังกล่าวจนอ่อนแอ และก่อให้เกิดความเสี่ยงหรือล่อแหลมต่อการหาทางออกที่ไม่เหมาะสมตามมา(ดูรายละเอียดจาก Naomi I. Brill, 1985: 257-279 ; ศรีสว้าง พัววงศ์แพทย์, 2538: 57-75 ; ประภาส ปันตกแต่ง ,และกฤษฎา บุญชัย, 2542 และสถิตย์ นิยมญาติ, อัดสำเนา, มปป.)

จากนิยามความหมายของกลุ่มคนจนผู้ด้อยโอกาสและกลุ่มเสี่ยงที่ประสบปัญหาทางสังคม ที่กล่าวถึงแล้วนั้น อาจกล่าวได้ว่า ความยากจนเป็นปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญของการเกิดสภาวะด้อยโอกาส การเป็นคนกลุ่มเสี่ยงและนำไปสู่ปัญหาทางสังคม แต่ความยากจนในที่นี้ไม่ได้หมายถึงความยากจนทางเศรษฐกิจเท่านั้น หากหมายถึง ผู้ที่จนอำนาจ จนโอกาสในการนำตนเองเข้าถึงความช่วยเหลือ เข้าถึงทรัพยากรทางสังคมต่างๆอย่างเหมาะสม การพิจารณาสถานภาพของกลุ่มคนจนด้อยโอกาส จึงไม่อาจพิจารณาที่ประเด็นปัญหาความยากจนแบบเดิม ที่เน้นเศรษฐกิจ รายได้ ภาวะความเจ็บป่วยทางสุขภาพ ภาวะการขาดการศึกษาและไม่มีงานทำ อันเป็นการมองปัญหาความจนในเชิงปรากฏการณ์เท่านั้น หากต้องวางจุดเน้นลงไปที่เป็นผู้ยากไร้เชิงสิทธิและโอกาส การไม่สามารถเข้าถึงอำนาจทางการเมืองและทรัพยากรทางสังคมที่จะหนุนช่วย การไม่มีอำนาจต่อรองกับกลุ่มต่างๆในสังคม การไม่ได้รับการยอมรับและไม่เห็นทางเลือกอื่นๆที่ดีกว่าในชีวิตมากนัก คนจนกลุ่มนี้ จึงมีแนวโน้มที่จะถูกเบียดขับจากสังคมให้กลายเป็นคนชายขอบ คนที่แปลกแยกหรือมีวิถีชีวิตที่แตกต่างจากคนอื่นๆในสังคม อิทธิพลของการถูกตีตราที่ส่งผลให้พวกเขาจำนวนมากคิดว่าตนเองด้อยพลังอำนาจ อ่อนแอและต่างพร้อมยอมรับการเบียดขับดังกล่าว และกลับมาตีกรอบที่แยกตนเองออกจากสังคม วัฒนธรรมเดิมที่ห่อหุ้มเขาอยู่ กลายเป็นผู้ที่มีวิถีชีวิตแบบโดดเดี่ยวลำพังมากขึ้น

2.3 ขอบเขตกลุ่มประชากร

การศึกษาสถานภาพและวิถีชีวิตของคนจนผู้ด้อยโอกาสที่เป็นกลุ่มเสี่ยงและกลุ่มผู้ประสบปัญหาทางสังคม เป็นการศึกษจากกรณีศึกษา 22 กรณี (รวมวิทยานิพนธ์) ในพื้นที่ 10 จังหวัด คือ เชียงใหม่ เชียงราย พะเยา ขอนแก่น สุรินทร์ ชลบุรี กรุงเทพมหานคร นครปฐม นครศรีธรรมราช สงขลา ตามลักษณะของปัญหาในแต่ละพื้นที่

2.4 กระบวนการการศึกษากลุ่มประชากร

กลุ่มประชากร คนจนผู้ด้อยโอกาสและกลุ่มเสี่ยงที่ประสบปัญหาทางสังคม มีมากมาย หลายกลุ่มแตกต่างกันไป ยิ่งในช่วงเวลาที่สังคมเผชิญวิกฤตเศรษฐกิจ ประชากรกลุ่มนี้กลับมีเพิ่มมากขึ้น ประชากรกลุ่มนี้คือกลุ่มผู้ที่ขาดโอกาส หรือมีภาวะอ่อนแออยู่แล้วในทางเศรษฐกิจ ในทางทรัพยากรหรือขาดความเกื้อกูลทางสังคมจากผู้อื่น เมื่อเผชิญสถานการณ์วิกฤต จึงทำให้กลุ่มประชากรนั้นกลายเป็นผู้ที่เสี่ยงต่อการมีปัญหาดังกล่าวตามมา การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ไม่สามารถนำเสนอภาพประชากรกลุ่มนี้ได้ทั้งหมด แต่เป็นความพยายามในการเลือกกลุ่มประชากรที่มีความน่าสนใจ ในเชิงปัญหาและวิถีชีวิต และคัดเลือกจากความสนใจของนักวิจัยในพื้นที่ หรือ “นักวิจัยกรณีศึกษา” ที่เป็นฝ่ายเสนอโครงการวิจัยรายกรณีเข้ามา

การเลือกศึกษากลุ่มประชากรดังกล่าว จึงเกิดจากความสนใจของคนในพื้นที่ เป็นการศึกษากลุ่มผู้ด้อยโอกาสในพื้นที่ของตน หรือในกลุ่มที่ตนมีความสัมพันธ์เดิมอยู่ที่สามารถเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายที่หลากหลายได้ เช่น กลุ่มชาติพันธุ์เผ่าปกาเกอะญอที่เข้ามาทำงานในจังหวัดเชียงใหม่ ที่นักวิจัยพื้นที่นั้นเป็นปกาเกอะญอเอง หรือ กลุ่มเยาวชนที่ติดยาเสพติดในชุมชนแห่งหนึ่งของนครศรีธรรมราช ที่นักวิจัยผู้ช่วยจำนวนมากเป็นเยาวชนในเขตพื้นที่นั้นเอง เป็นต้น

ความน่าสนใจอีกประการหนึ่งในการศึกษากลุ่มประชากร คือกรณีของกลุ่มประชากรในกลุ่มผู้ด้อยโอกาสและกลุ่มเสี่ยงที่ประสบปัญหาทางสังคมนั้น เป็นกลุ่มที่มีความอ่อนไหว ประกอบอาชีพที่สังคมไม่เข้าใจ ไม่ยอมรับ ซึ่งยากต่อการเข้าถึงและการเก็บข้อมูลในรายละเอียด บางครั้งต้องใช้เวลาในการสร้างสัมพันธภาพ บางครั้งต้องติดตามเข้าไปในพื้นที่ทำงาน เพื่อสามารถเข้าถึงความเป็นจริงในพื้นที่นั้นและเห็นวิถีชีวิตที่แท้จริง เช่น โสภณิบริเวณหน้าสถานีรถไฟ อ.เมืองนครศรีธรรมราช ชายขายบริการ พื้นที่พญา หญิงบริการในบาร์ญี่ปุ่น, อโกโอบอย จ.เชียงใหม่ ฯลฯ เป็นต้น ซึ่งกระบวนการสร้างสัมพันธภาพในลักษณะดังกล่าว ได้รับความร่วมมืออย่างดียิ่งจากนัก

วิจัยในพื้นที่ ที่ได้เข้าไปทำงานใกล้ชิดกับกลุ่มตัวอย่าง จนยินยอมที่จะเข้ากลุ่มสนทนากับผู้วิจัยที่เป็นคนแปลกหน้าภายนอก

2.5 วิธีการเก็บข้อมูล

การศึกษครั้งนี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ โดยมีวิธีการศึกษา คือ

1. การศึกษาข้อมูลจากแหล่งข้อมูลปฐมภูมิ เป็นการศึกษากลุ่มสนทนา โดยการจัดกลุ่มสนทนา (Focus Group) การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) การเยี่ยมบ้าน

ในการศึกษครั้งนี้มีการเก็บข้อมูลด้วยการจัดกลุ่มสนทนา รวมทั้งสิ้น 24 ครั้ง เป็นการเก็บข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างทางตรง และบางกรณีเก็บข้อมูลจากญาติพี่น้องและครอบครัวประกอบ รวมทั้งการสัมภาษณ์เชิงลึกในบางกลุ่มที่ไม่พร้อมเข้ากลุ่มใหญ่ เช่น กรณีนักศึกษาขายบริการทางเพศ ซึ่งเป็นการสัมภาษณ์เดี่ยว ในพื้นที่เฉพาะ ด้วยข้อตกลงที่ต้องรักษาความลับ อันเป็นจรรยาบรรณของผู้วิจัย

2. การศึกษาข้อมูลจากแหล่งข้อมูลทุติยภูมิ เป็นการศึกษจากเอกสารวิชาการ งานศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งจากงานวิจัยของนักวิจัยพื้นที่ที่เสนอเข้ามา

2.6 เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา

การศึกษครั้งนี้มีเครื่องมือในการศึกษา ดังนี้

1. แนวคำถามที่ใช้ประกอบในการจัดกลุ่มสนทนามีจำนวนหลายชุด เท่าจำนวนของกลุ่มสนทนาที่จัดขึ้น และเป็นแนวคำถามที่มีความหลากหลายมากตามธรรมชาติของแต่ละกลุ่มที่มีความแตกต่างกัน ส่วนใหญ่เป็นการแลกเปลี่ยนพูดคุยถึงสภาพการดำรงชีวิต ปัญหาที่พบในการดำรงชีวิต ความทุกข์ที่เผชิญ ทรัพยากรทางสังคมที่เกื้อกูล อุปสรรคในชีวิต แนวทางการยังชีพให้อยู่รอดภายใต้ข้อจำกัดต่างๆ ฯลฯ เป็นต้น

2. เครื่องเทปบันทึกเสียง

3. สมุดบันทึกในกรณีที่ไม่ได้รับความยินยอมให้บันทึกเสียง

2.7 การวิเคราะห์ข้อมูลและการนำเสนอข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูล เป็นการวิเคราะห์จากข้อมูลเชิงคุณภาพ และข้อมูลเชิงเอกสารที่ได้ประกอบกับการร่วมแลกเปลี่ยนพูดคุยกับนักวิจัยพื้นที่ ในแต่ละครั้งที่ลงไปจัดกลุ่มสนทนา หรือการติดตามงานวิจัย

การแลกเปลี่ยนดังกล่าว เป็นทั้งกระบวนการตั้งคำถาม การค้นหาคำตอบร่วมกัน การนำมุมมองปัญหาและการวิเคราะห์ที่ได้มาแลกเปลี่ยนกัน บางครั้งนักวิจัยพื้นที่ต้องกลับไปศึกษาหาข้อมูลเพิ่มเติม เพราะข้อมูลไม่เพียงพอ บางครั้งต้องเจาะหาข้อมูลจากแหล่งอื่นๆ เพื่อยืนยันข้อเท็จจริงที่ได้มา แต่เป็นกระบวนการทำงานร่วมกันบนพื้นฐานของความเคารพและความสัมพันธ์ที่เสมอภาคกัน

สำหรับการนำเสนอราย ผู้วิจัยจะแบ่งกลุ่มศึกษาที่ใช้ในการวิเคราะห์ออกเป็น 7 กลุ่ม ดังนี้

กลุ่มที่ 1 คือ กลุ่มชาติพันธุ์และคนพลัดถิ่น

กลุ่มที่ 2 คือ กลุ่มผู้ประสบความทุกข์ในกระบวนการยุติธรรม

กลุ่มที่ 3 คือ กลุ่มผู้เสียหายเสพติด

กลุ่มที่ 4 คือ กลุ่มคนทำงานให้บริการทางเพศ หรือผู้เกี่ยวข้องในวงจรธุรกิจทางเพศ

กลุ่มที่ 5 กลุ่ม วณิกและขอทาน

กลุ่มที่ 6 คือ กลุ่มผู้ติดเชื้ ผู้ป่วยเอดส์ และครอบครัว

กลุ่มที่ 7 คือ กลุ่มบุคคลไร้สมรรถภาพในการเข้าถึงบริการสวัสดิการสังคม

2.8 ผลที่ได้จากการศึกษาวิจัยครั้งนี้

1. เกิดกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันในหลายระดับ ระหว่างหัวหน้าโครงการและนักวิจัยหลัก ระหว่างนักวิจัยหลักด้วยกัน ระหว่างนักวิจัยหลักและนักวิจัยพื้นที่ และเรียนรู้ไปพร้อมกันในเวทีเสนาสนงานวิจัยของแต่ละกลุ่ม ซึ่งผลของการเรียนรู้ลักษณะนี้เป็นผลผลิต (output) ทางอ้อมที่สำคัญยิ่ง หากไม่นับผลผลิตจากเนื้องานวิจัยที่เป็นภาระงานตามข้อตกลงของ สกว.

การเรียนรู้ร่วมกันในแนวทางดังกล่าว ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนในเชิงทฤษฎี องค์ความรู้ ประเด็นปัญหาของพื้นที่ และมุมมองของคำถามและการวิเคราะห์ที่ได้จากกันและกัน ตลอดระยะเวลา 1 ปีกว่านี้

2. รูปแบบการศึกษาวิจัยในโครงการนี้ทำให้ผู้วิจัยมีโอกาสเรียนรู้ปัญหาของกลุ่มประชากรในหลายพื้นที่ไปด้วยกัน ได้เห็นปัจจัยร่วมที่เป็นสาเหตุแห่งปัญหาที่คล้ายกัน เช่น ปัจจัยความยากจนที่นำไปสู่การตัดสินใจเข้าสู่ธุรกิจบริการทางเพศ หรือเห็นความต่างของแนวทางในการแก้ปัญหาของคนต่างถิ่น ต่างภูมิภาค ซึ่งมีวิธีคิดและวัฒนธรรมในการแก้ปัญหาที่หลากหลาย เช่น วิธีคิดของหญิงบริการในบาร์ญี่ปุ่น และกลุ่มหญิงบริการบริเวณหน้าสถานีรถไฟในจังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นต้น การเรียนรู้กลุ่มปัญหาของคนกลุ่มเดียวกันที่ต่างพื้นที่เป็นการต่อยอดให้เกิดการเรียนรู้ทั้งในเชิงลึกของข้อค้นพบบางอย่าง และในด้านความหลากหลายของแต่ละกลุ่มในแต่ละพื้นที่ ซึ่งเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่น่าสนใจ

3. การได้จัดกลุ่มสนทนาในหลายๆครั้ง ช่วยให้ผู้วิจัยมีโอกาสค้นพบทศรูปแบบบางอย่างไปพร้อมกับนักวิจัยพื้นที่ ซึ่งเป็นกระบวนการที่ช่วยให้การเก็บข้อมูลได้ข้อเรียนรู้ที่ลึกซึ้งกว่าการเห็นข้อมูลเชิงเอกสารเท่านั้น

บทที่ 3

สถานภาพชีวิตและความทุกข์

การศึกษาสถานภาพชีวิตและการเรียนรู้ความทุกข์ของคนจนผู้ด้อยโอกาสและกลุ่มเสี่ยงที่ประสบปัญหาทางสังคม เป็นการเรียนรู้ในอีกมิติหนึ่งที่เข้าถึงชีวิตที่เป็นจริงของพวกเขา และจะได้ช่วยให้สังคมทั่วไปเข้าใจเรื่องราวของพวกเขาในรายละเอียดมากขึ้นกว่ามิติในเชิงเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว มุมมองในอดีตที่ทำให้รู้จักและนิยาม “คนจน” คือการพิจารณาจากฐานรายได้และมาตรฐานในการดำรงชีวิตที่ประมาณได้ว่าต่ำกว่าระดับมาตรฐานที่ควรจะเป็น แต่จากการศึกษาสถานภาพชีวิตและความทุกข์ของคนจนผู้ด้อยโอกาสกลุ่มต่างๆ พบว่า สถานภาพชีวิตและความทุกข์ของพวกเขา มิได้เกิดจากเหตุปัจจัยของฐานะทางเศรษฐกิจแต่เพียงด้านเดียว แต่หมายถึงเหตุปัจจัยที่เร้ามักจะมองข้ามไป คือ ความรู้สึกด้อยค่า (powerless) การถูกเบียดขับจากสถานะแวดล้อมในสังคม การถูกรังเกียจเหยียดชั้นในการดำรงอาชีพที่ไม่อยู่ในค่านิยมที่ได้รับการยอมรับ การตกเป็นเหยื่อผู้ไม่รู้ของกลไก ระเบียบ มาตรการทางสังคม การตกอยู่ในสถานการณ์วิกฤตของชีวิตและสุขภาพ ชีวิตของกลุ่มคนจนกลุ่มนี้ กลายเป็นคนชายขอบที่เข้าไม่ถึงและหลุดรอดจากการดูแลของรัฐ หลายคนใช้ชีวิตอยู่อย่างโดดเดี่ยวโดยลำพัง หาเลี้ยงตนเองและครอบครัวของตน ซึ่งเมื่อได้ศึกษาและพยายามที่จะเข้าถึงการใช้ชีวิตของพวกเขาแล้ว พบว่ามีความน่าสนใจ เพราะพวกเขาล้วนต่างมีความสามารถในการยังชีพิตตนเองให้อยู่รอด ด้วยวิถีต่างๆ ซึ่งเป็นการสะท้อนถึงศักยภาพและพลังที่ยังมีอยู่ในตัวพวกเขา ซึ่งจะได้กล่าวถึงในรายละเอียดต่อไป

3.1 กลุ่มชาติพันธุ์และคนพลัดถิ่น

3.1.1 นิยามความหมาย : การประทับตราของคนชาติใหญ่

แต่เดิมงานศึกษาวิจัยเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์และคนพลัดถิ่นที่ผ่านมานั้น เป็นเรื่องที่หมายถึง ชาวเขา กลุ่มคนต่างด้าว ผู้อพยพ หรือชนส่วนน้อยกลุ่มต่างๆ ซึ่งเป็นการใช้เรียกชนกลุ่มน้อยที่อาศัยอยู่ในเขตที่สูง งานของ วณิช พฤษศรี อดีตผู้อำนวยการสถาบันวิจัยชาวเขา กรมประชาสงเคราะห์กล่าวว่า การให้นิยามชื่อ “ชาวเขา” เป็นคำที่มีสถานภาพเป็นทางการในปี 2502 อันเป็นผลมาจากการก่อตั้งคณะกรรมการกลางชาวเขา ซึ่งมีชื่อเดิมว่า คณะกรรมการสงเคราะห์ชาวเขา (ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, 2541:102) ซึ่งผลจากการศึกษาและให้ความสำคัญในเรื่องชุมชน ชาวเขาได้ส่งผลให้เกิดงานวิจัยจำนวนมากที่ได้รับการสนับสนุนจากองค์กรต่างประเทศ เช่น UNESCO และนำไปสู่การจัดบริการในเชิงสงเคราะห์ การปรับปรุงเศรษฐกิจของชนเผ่ากลุ่มต่างๆ และทำให้ประเด็นเรื่องชุมชนในพื้นที่สูงได้ถูกจับตามองในด้านความมั่นคง ต่อมาจากการศึกษาที่พบความแตกต่างในวิถีและการดำรงชีวิตของกลุ่มชนในพื้นที่สูงว่ามีความหลากหลายค่อนข้างมาก คำเรียก “ชาวเขา” จึงมีการนิยามคำเรียกรวมๆ เป็นการทั่วไปว่า “ชนเผ่า” (tribe) แต่ภายหลังจากปี ค.ศ.1970 นักมานุษยวิทยาส่วนใหญ่สะท้อนว่า การนิยามกลุ่มชนเหล่านี้ด้วยการมองว่าเขาคือคนอีกกลุ่มหนึ่งที่ไม่ใช่ชาติเดียวกัน เป็นการนิยามที่แฝงนัยยะเชิงอคติของผู้นิยาม ที่สะท้อนถึงความไม่เท่าเทียม เสมอภาคในการมองชนอีกกลุ่มหนึ่ง ดังนั้นจึงมีข้อเสนอให้หันมาเน้นการศึกษาเกี่ยวกับความเป็นชาติพันธุ์ (Ethnicity) ของมนุษย์ เพราะเป็นกระบวนการแสดงความเป็นตัวตนทางวัฒนธรรมและความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชน แทนการจัดลำดับเชื้อชาติตามสีผิว ซึ่งถือเป็นกระบวนการกีดกันทางสังคม และมีการเสนอให้เรียกกลุ่มชนที่แสดงความแตกต่างกันทางวัฒนธรรมว่า กลุ่มชาติพันธุ์ (Ethnic Groups) แทน “ชนเผ่า” ซึ่งแฝงไว้ด้วยความคิดวิวัฒนาการ ที่จัดให้ชนเผ่าเป็นกลุ่มชนในสังคมแบบบุพกาลดั้งเดิม ในความหมายที่ล้ำหลังและแฝงนัยในเชิงดูถูกดูแคลน (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2542: 1)

แม้ในทางวิชาการจะมีการให้คำนิยามใหม่เพื่อลดอคติในการเรียกขานกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มต่างๆ แต่ในการปฏิบัติที่เป็นจริง อิทธิพลของนิยามความหมายเดิมกลับยังคงแข็งแกร่งในการกำหนดกรอบคิดของคนที่เกี่ยวข้อง ที่ยังคงเรียกขานกลุ่มชาติพันธุ์ด้วยภาษาและความหมายเดิม โดยเฉพาะเมื่อกรอบคิดนั้นมาจากรัฐ หน่วยราชการที่เกี่ยวข้อง จึงยังมีผลให้คุณค่าและความหมายของกลุ่มชาติพันธุ์และกลุ่มคนพลัดถิ่นยังคงไม่เปลี่ยนแปลงจากอคติเดิม จากความจริงนั้นหมายถึง

มนุษย์ที่มีสภาวะทางเชื้อชาติ สัญชาติ สังคม วัฒนธรรม ภาษา ศาสนา ที่เป็นเอกลักษณ์ มีคุณค่าในชีวิตเฉพาะของตน อยู่ในพื้นที่เฉพาะของตน แต่การเรียกขานจากฐานคิดเก่าทำให้กลุ่มชาติพันธุ์กลายเป็น “คนกลุ่มน้อย” หรือ “คนอื่น” ที่ไม่ใช่ชนกลุ่มใหญ่ในสังคม นิยามความหมายดังกล่าวก่อให้เกิดความเข้าใจและการประทับตราว่า พวกเขา “แตกต่าง” จากคนส่วนใหญ่ในสังคม นอกจากนี้ด้วยอคติที่ยังไม่เปลี่ยนแปลงง่ายนัก จึงยังคงมีงานวิจัยจำนวนไม่น้อยที่บ่งบอกถึงปัญหาในเชิงภาพลักษณ์ของพวกเขาในด้านลบต่างๆ เช่น เป็นพวกทำลายป่า เป็นปัญหาต่อความมั่นคง เป็นที่มาของปัญหายาเสพติด เข้ามาแย่งงานคนไทย หรือเป็นชนกลุ่ม “ด้อยพัฒนา” ที่ต้องการผู้อื่นเข้าไป “ช่วย” พัฒนา ฯลฯ

งานวิจัยต่างๆในอดีตและงานอีกหลายชิ้นในปัจจุบัน ยังคงมีความเชื่อที่ “ตีตรา” เช่นเดิม เพราะนักวิชาการและผู้ศึกษาที่เป็น “คนนอก” จำนวนมากมักจะมองจากทัศนะของพวกเขาที่ใช้กรอบความคิดของตนเองเป็นบรรทัดฐานในการมองปัญหา และใช้อคติทางความเชื่อสะท้อนและตอกย้ำว่าคนกลุ่มนี้เป็นปัญหาอยู่เนืองๆ ปัญหาของกลุ่มชาติพันธุ์และคนพลัดถิ่นต่างๆจึงมักจะถูกนำเสนอในลักษณะที่เป็นการซ้ำเติมถึงภาพของปัญหาเก่าๆ แม้งานศึกษาจำนวนมากทั้งไทยและต่างประเทศจะกล่าวได้ว่าเป็นการศึกษาเชิงมานุษยวิทยาที่ผู้วิจัยเข้าไปฝังตัวและใช้ชีวิตร่วมกับพวกเขาเป็นเวลานาน แต่ถ้ามองการฝังตัวดังกล่าวมิได้มีกระบวนการปรับเปลี่ยนความคิด ความเชื่อ ไม่มีกระบวนการเปลี่ยนความสำนึกจาก “คนนอก” ไปสู่การเป็น “คนใน” การใช้เวลาเข้าไปอยู่ร่วมอย่างยาวนานก็ได้เป็นหลักประกันว่าข้อมูลที่ได้เป็น “ข้อเท็จจริง” ที่สามารถเข้าถึงวิถีชีวิตโดยแท้ของคนกลุ่มนี้อย่างแท้จริง ดังเช่น วสันต์ ปัญญาแก้ว (2543: 119) มองว่า “บทบาทของนักชาติพันธุ์วรรณาในลักษณะนี้ยังคงมองว่าเป็นการศึกษาจาก “คนนอก” ที่จะได้แค่เพียงการ “เข้าใจ” (approximate) โลกทางสังคมของกลุ่มผู้คนที่ถูกศึกษาเท่านั้น

งานของ วสันต์ ปัญญาแก้ว (2541: 76-90) สะท้อนถึงงานศึกษาของนักมานุษยวิทยาหลายชิ้นที่เอาคุณค่าของตนไปวัดคนที่แตกต่าง และทำให้งานดังกล่าวกลายเป็นเครื่องมือที่เข้าไปแทรกแซงและมุ่งเปลี่ยนแปลงผู้อื่น หรือเป็นเครื่องมือของรัฐและชนชั้นนำในการควบคุมชาติพันธุ์กลุ่มอื่น และปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี (2541: 93) สะท้อนให้เห็นการทบทวนและวิพากษ์วาทกรรมเกี่ยวกับ กลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูง ที่เป็นมา ว่า การนิยามคำว่า “ชาวเขา” เป็นวาทกรรมที่ถูกสร้างขึ้นมาใหม่ในรัฐไทยสมัยใหม่ เป็นวาทกรรมที่เปลี่ยนแปลงภาพลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์บนภูเขาให้กลายเป็นผู้ก่อการร้าย พวกปลุกไฟ และพวกตัดไม้ทำลายป่า โดยยกคำกล่าวของ John McKinnon (1989: 307 และเพิงอ้าง: 93) ว่า

“ชื่อนั้นเป็นเสียยิ่งกว่าการตราหน้า คำเรียกแม้เป็นคำตำหนิที่ปิดเบียน แต่ก็ฝังราก
ลึกอย่างมั่นคงในคำพูดคุ้ยประจำวัน ขนาดที่ว่าทุกคนเข้าใจอย่างไร้ข้อสงสัยโดยสิ้น
เชิงว่า “ชาวเขา” เป็นใคร”

ดังนั้นการนิยามความหมาย จึงไม่ใช่เพียงการกำหนดคำเรียกลอยๆ แต่เป็นการกำหนด
หรือการให้ชื่อ (และความหมาย) บนฐานความคิดที่เป็นอคติ ที่ส่งอิทธิพลต่อการแทรกแซงและ
ครอบงำวิถีชีวิตของคนกลุ่มนี้ ซึ่งมีอิทธิพลต่อการซึมซับรับรู้ของคนในสังคม และกลายเป็นสาเหตุ
พื้นฐานที่สำคัญในการเบียดขับคนกลุ่มนี้ในสังคมใหญ่ อันเป็นเหตุแห่ง“ทุกข์”ที่ใหญ่ยิ่งประการ
สำคัญในชีวิตของพวกเขา

3.1.2 สถานการณ์ปัญหาของกลุ่มชาติพันธุ์และคนพลัดถิ่น

ความเป็นจริงของสถานการณ์ปัญหาของคนกลุ่มนี้มีมากมายหลายด้าน ทั้งในเชิงสิทธิ
กฎหมาย วัฒนธรรม การศึกษา แต่ละด้านต่างสะท้อนถึงความไม่เท่าเทียมในการยอมรับ การถูก
เลือกปฏิบัติในการได้รับสิทธิ ในการได้รับความคุ้มครอง แม้ในฐานะกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ที่มีบัตรประจำ
ชนไทยที่เป็นเครื่องหมายของความเป็นพลเมืองแห่งรัฐไทย ก็ไม่ได้หมายความว่าได้รับการยอมรับ
และคำนึงถึงสิทธิพื้นฐานเหมือน “คนไทย” งานวิจัยหลายชิ้นที่เกี่ยวข้องต่างสะท้อนปัญหาใน
ทำนองเดียวกันทั้งสิ้น หากแต่ข้อเสนอและข้อเรียกร้องเพื่อตอบสนองต่อปัญหาของพวกเขามีระดับ
ที่แตกต่างกัน นับแต่นโยบายรัฐในการให้ความช่วยเหลือในลักษณะของการสงเคราะห์เครื่อง
อุปโภค บริโภคที่จำเป็นเพื่อแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า การกำหนดนโยบายรวมพวก (Integration
Policy) ในการดำเนินงานโดยเร่งรัดให้ “ชาวเขา” สำนึกในความเป็นพลเมืองไทย เป็นส่วนหนึ่งของ
สังคมไทยและจงรักภักดีต่อชาติไทย จนถึงพัฒนามาสู่การกำหนดแผนแม่บทในแผนพัฒนา
เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เริ่มจากแผนฉบับที่ 5 (พ.ศ.2525-2529) มีนโยบายแก้ไขปัญหา
ความมั่นคงแห่งชาติ เพื่อใช้เป็นนโยบายหลักของรัฐบาลมาจนถึงปัจจุบันนี้

งานของ ผศ.ดร.เพ็ญสิริ จีระเดชากุล ที่ศึกษาเรื่องการศึกษาของชาวเขาในประเทศไทย ใน
ชุดโครงการวิจัย”สถานภาพและการดำรงชีวิตของชาวเขาและชนกลุ่มน้อยในประเทศไทย”โดยการ
สนับสนุนของ สกว.กล่าวถึงนโยบายด้านความมั่นคงแห่งชาติ ที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับกลุ่มชาวเขา
และชนกลุ่มน้อยว่ามีสาระสำคัญ 3 ประการ คือ

1. ด้านการเมืองการปกครอง โดยมุ่งจัดระเบียบการปกครองชุมชนบนพื้นที่สูงให้ถูกต้องตาม
กฎหมาย ผลักดันชาวเขาจากนอกประเทศ สร้างความผูกพันทางจิตใจของชาวเขาต่อประเทศไทย

2. ด้านการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมเพื่อลดและเลิกการปลูกฝิ่นและเสพพืชเสพติด โดยจัดให้มีโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจและสังคม เพิ่มรายได้โดยการพัฒนาการผลิต พัฒนาการตลาด ส่งเสริมอาชีพอื่นนอกภาคเกษตร กระจายบริการขั้นพื้นฐานด้านการศึกษาและสาธารณสุข วางแผนครอบครัวให้เกิดผล

3. ด้านการอนุรักษ์ การใช้และพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติโดยวางแผนและกำกับดูแลการใช้ที่ดินอย่างเคร่งครัดและบังคับใช้กฎหมายและระเบียบในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างจริงจัง (กรมประชาสัมพันธ์, ม.ป.ป.: 59-61 อ้างถึงใน เพ็ญศิริ จีระเดชากุล, 2542: 7)

นโยบายดังกล่าวมีการดำเนินการโดยมีสำนักงานสภาพความมั่นคงแห่งชาติรับผิดชอบ อำนวยการและประสานงานระหว่างส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง จากนั้นได้มีการกำหนดแผนแม่บทเพื่อการพัฒนาชุมชน สิ่งแวดล้อมและการควบคุมพืชเสพติดบนพื้นที่สูง ฉบับที่ 2 (พ.ศ.2540-2544) มีสาระสำคัญคือ (เพ็ญศิริ: 8)

- เร่งรัดให้ชาวเขาได้รับสัญชาติไทยตามระเบียบ หรือได้รับสถานะบุคคลที่เหมาะสมตามกฎหมาย ให้มีการตั้งถิ่นฐานถาวร และได้รับการจัดระเบียบการปกครองตามหลักเกณฑ์ของทางราชการ

- พัฒนา อนุรักษ์ ฟื้นฟู บริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้มีคุณภาพและประสิทธิภาพ

- ให้ชุมชนบนพื้นที่สูงได้รับการพัฒนาตามศักยภาพและโอกาสที่เหมาะสมเพื่อดำรงชีพและประกอบอาชีพได้อย่างยั่งยืน

- พัฒนาปรับปรุงระบบการบริหาร จัดการ กลไก และกระบวนการดำเนินงาน ให้มีคุณภาพและประสิทธิภาพและส่งเสริมให้ประชาชน องค์กรชุมชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาและแก้ไขปัญหาชุมชนบนพื้นที่สูง

แผนแม่บทฉบับที่ 2 นี้ ยังคงให้ความสำคัญกับปัญหาความมั่นคงของรัฐเป็นลำดับต้น โดยยังคงมีแนวปฏิบัติตาม “นโยบายการรวมพวก” การใช้วิธีการผสมกลมกลืน(assimilation)ให้เกิดการยอมรับและโน้มน้าวให้เกิดความต้องการเปลี่ยนชีวิตความเป็นอยู่ให้เป็นอย่าง “คน(ไทย)พื้นราบ” ที่เชื่อว่าชีวิตแบบนี้ คือความทันสมัยและความเจริญที่พัฒนาแล้ว

3.1.3 การเข้าสู่วิถีแรงงานรับจ้างในเมือง : ทางเลือกหรือทางเสี่ยง

งานของบุญเพิ่ม ฤทัยกริม (2545) นักวิจัยกรณีศึกษาเสนอถึงสาเหตุสำคัญของการที่กลุ่ม

ชาติพันธุ์ปกาเกอญอจำเป็นต้องเข้ามาเป็นแรงงานรับจ้างตามเมืองใหญ่ เพราะสาเหตุหลัก 4 ประการ คือ

1. ความยากจนและการตกเป็นหนี้สินจากการปลูกพืชเศรษฐกิจ การกู้เงินมาลงทุนเป็นค่าปุ๋ย ค่ายา การปลูกพืชเชิงพาณิชย์ที่ขาดทักษะและประสบการณ์มาก่อน ผลผลิตที่ขนาดและคุณภาพไม่ได้มาตรฐานพอที่หน่วยงานผู้ส่งเสริมให้ปลูกและตลาดจะรับซื้อได้ ทำให้พอกพูนหนี้สินเพิ่มขึ้นจนต้องออกมาหางานทำในเมืองเพื่อกลับไปใช้หนี้

2. ภาวะว่างงานหลังฤดูกาลผลิต ประกอบกับรูปแบบการใช้ชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปเป็นชีวิตที่ต้องพึ่งพาระบบเศรษฐกิจ วัตถุ และปัจจัยเงินในการแลกเปลี่ยนมากขึ้น ทำให้พวกเขาต้องลงจากดอยมาหางานทำ เป็นการทำงานในเมืองเป็นระยะชั่วคราว แต่ก็เริ่มมีรูปแบบที่จะกลายเป็นชีวิตประจำของพวกเขาคือจะละบ้านและชีวิตบนที่สูงมากขึ้น

3. กลุ่มที่ต้องการศึกษาต่อ ส่วนใหญ่กลายเป็นกลุ่มเยาวชนที่จบการศึกษาคณะมัธยมศึกษาตอนต้นในหมู่บ้านและต้องการศึกษาต่อระดับสูงเพิ่มขึ้นไปอีก แม้ทางบ้านไม่สามารถส่งเสียให้เรียนได้ แต่เยาวชนจำนวนมากเลือกที่จะมาทำงานและส่งเสียตนเองเรียนทั้งในช่วงภาคค่ำและเรียนในวันหยุด กลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่ต้องมีความอดทนมุ่งมั่นเป็นพิเศษ เพราะต้องทำงานกลางวันอย่างเต็มที่และเรียนในตอนกลางคืนให้ได้ผลจริงจัง จากการเข้ากลุ่มสนทนากับเยาวชนปกาเกอญอจำนวนหนึ่งที่มาทำงานในเชียงใหม่ พบว่ามีเยาวชนจำนวนไม่น้อยที่เผชิญกับปัญหาสังคมหลายด้านและทำให้พวกเขาหรือเธอต้องพลิกผันชีวิตตนเองหรือหลุดพ้นจากวงจรของกลุ่มญาติมิตรเพื่อนฝูงออกไป เช่น การมีเพศสัมพันธ์และตั้งครรภ์ไม่พึงประสงค์ เยาวชนหญิงจำนวนหนึ่งอับอายที่จะกลับบ้านและขาดการติดต่อกับเพื่อนๆ ไป หรือเยาวชนชายบางคนไม่สามารถเรียนต่อได้ ต้องหันเหไปเป็นแรงงานรับจ้าง ที่ยังคงไร้สิทธิเสียงในการต่อรองอยู่นั่นเอง

4. กลุ่มที่ไร้ที่ทำกินเพราะที่ดินเดิมของพ่อแม่มีน้อย ไม่เพียงพอที่จะจัดสรรให้แก่ลูกหลานทุกคนได้เท่ากัน บางคนได้มรดกเป็นที่ดิน บางคนได้เป็นสัตว์เลี้ยง วัว ควาย จนพวกเขาต้องขายเพื่อแลกข้าว กลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มนี้ไม่มีทางเลือกให้เหลือมากนักในกรดำรงชีวิตบนที่สูง พวกเขาจึงมักต้องตัดสินใจเลือกการลงมาใช้ชีวิตในเมืองเพื่อการหางานทำ และมักเป็นการอพยพกันมาทั้งครอบครัวและมาอยู่กันเป็นเวลานาน

จากสาเหตุ 4 ประการที่ระบุเพิ่มระบุถึงในงานของเขานั้น เป็นปรากฏการณ์ที่เป็นภาพสะท้อนถึงข้อเท็จจริงของคนจนกลุ่มชาติพันธุ์ ที่ไม่มีทางเลือกในชีวิตมากนัก และสาเหตุแห่งความทุกข์ในชีวิตก็เป็นปัญหาที่มีความสลับซับซ้อนเชื่อมโยงกันมากมายทั้งจากปมปัญหาทางเศรษฐกิจ

ที่ถูกระแสพัฒนาทำให้เขาไม่สามารถดำรงชีวิตแบบ"พอเพียง"เช่นเดิม ปมปัญหาจากการถูกทอดทิ้งละเลยในการดูแลและกระจายทรัพยากรอย่างเป็นธรรม ทัวถึงให้แก่งกลุ่มคนชายขอบในพื้นที่ต่างๆ ปัญหาจากการถูกเบียดขับ แย่งชิงทางทรัพยากรและนโยบายที่รัฐห้ามการบุกเบิกเคลื่อนย้ายที่ทำกินโดยไม่มีทางเลือกอื่นทดแทน หรือนโยบายการขยายพื้นที่ป่าหรืออุทยานแห่งชาติที่ทับซ้อนกับที่ทำกินเดิมของชาวบ้าน ที่ทำให้พวกเขา "ถูกทำให้จน" หรือบางคนกลายเป็น "ผู้กระทำความผิด" ในฐานะ "ผู้บุกรุก" ลงไปทันที

3.1.4 จำนวนแรงงานกลุ่มชาติพันธุ์ที่ออกจากหมู่บ้านมาหางานทำในเมือง

จากการสำรวจของสถาบันวิจัยชาวเขา กรมประชาสงเคราะห์ เดือนเมษายน 2537 พบว่าจำนวนแรงงานชาวเขาที่ออกมาทำงานในเมือง เมื่อแยกตามเพศและกลุ่มอาชีพ พบว่าชาวเขาเพศชาย จำนวน 982 คน ทำอาชีพรับจ้างมากที่สุดถึง 533 คน (ร้อยละ 54.28 ของแรงงานชายทั้งหมด) รองลงมาทำงานเป็นช่างฝีมือ (ร้อยละ 14.05) ทำงานในโรงงาน (ร้อยละ 11.10) รับจ้างค้าขาย (ร้อยละ 2.95) และรับจ้างในร้านอาหาร (ร้อยละ 1.13) นอกนั้นประกอบอาชีพอิสระอื่น ๆ

ขณะที่ประชากรเพศหญิงจำนวน 1,998 คน ทำงานหญิงบริการมากที่สุด (ร้อยละ 30.97) รองลงมารับจ้าง (ร้อยละ 23.32) ทำงานบ้าน (ร้อยละ 13.26) ทำงานร้านอาหาร (ร้อยละ 10.21) ทำงานช่างฝีมือ (ร้อยละ 7.46) ทำงานโรงงาน (ร้อยละ 6.36) นอกนั้นประกอบอาชีพอิสระอื่นๆ (ภูศักดิ์ ธรรมศาล และปริดา กุณามา, 2545: 18-19) ในงานศึกษาเดียวกันนี้พบว่า เมื่อแยกพิจารณาตามช่วงอายุ เพศ และจังหวัด ของแรงงานชาติพันธุ์ "ชาวเขา" ที่ออกไปทำงานนอกหมู่บ้านนั้น แรงงานที่ออกไปทำงานนอกหมู่บ้านมากที่สุดมีอายุระหว่าง 18-30 ปี จำนวน 1,994 คน เป็นแรงงานเพศหญิงถึง 1,256 คน และเพศชาย 648 คน ซึ่งน้อยกว่าแรงงานหญิงเกือบเท่าตัว แรงงานที่ออกไปทำงานนอกหมู่บ้านน้อยที่สุด ได้แก่แรงงานที่มีอายุต่ำกว่า 15 ปี มีจำนวน 151 คน ทั้งนี้ผู้ศึกษาให้ความเห็นว่าอาจเนื่องมาจากความเข้มงวดของราชการในการควบคุมผู้จ้างแรงงานเด็กต่ำกว่า 15 ปี (เพ็งอ้ง: 20-21) แต่ในการสำรวจทิศทางการลงมาหางานทำในเขตเมืองพบว่ามีแนวโน้มที่เยาวชนกลุ่มชาติพันธุ์จะถูกปัจจัยผลักดันจากความยากจนและความยากไร้ของวิถีเกษตรบนที่สูงและการแย่งชิงทรัพยากรที่ดิน ผลักดันให้พวกเขาลงมาหางานทำในเมืองเพิ่มขึ้นมาก ขณะที่ปัจจัยดึงดูดจากความเจริญและความสะดวกสบายทางวัตถุในเมืองจะเป็นแรงดึงดูดให้เยาวชนเลือกที่จะอยู่ในเมืองมากขึ้นและยาวนานขึ้น การลงมาทำงานชั่วคราวมีแนวโน้มจะเปลี่ยนเป็นการมาอยู่อย่างยาวนานและถูกทำให้เป็นการอยู่แบบถาวรให้ได้ในอนาคต

3.1.5 ความทุกข์ในเมืองของแรงงานปกากะญอ

การเข้ามาเป็นแรงงานในเมืองใหญ่ของชาวปกากะญอ หากพิจารณาอย่างผิวเผินแล้ว จะพบว่าเป็นปรากฏการณ์ที่ไม่แตกต่างจากชาชนบทที่อพยพเข้ามาหางานทำในเมือง ที่จะต้องเผชิญกับการปรับตัว การพลัดจากครอบครัวและที่อยู่เดิม การหางานและได้งานและรายได้ที่มีความมั่นคงในชีวิต ฯลฯ แต่หากพิจารณาในแง่มุมที่ลึกซึ้งทางด้านความแตกต่างทางชาติพันธุ์ วัฒนธรรม พื้นฐานทางการศึกษา ทักษะของการใช้ชีวิตในเมือง และประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับงานในเมือง จะพบว่ากลุ่มชาติพันธุ์ปกากะญอ (รวมถึงกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆที่อยู่ในสถานะเดียวกัน) ต่างเผชิญปัญหาและความทุกข์ของการเป็นแรงงานในเมืองที่หนักหน่วงกว่า

การเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่อยู่ภายใต้กระแสแนวคิดและอคติทางเชื้อชาติ ทำให้พวกเขาไม่ได้รับการพิจารณาในสถานะที่เท่าเทียมกับแรงงานที่เป็นคนพื้นราบคนอื่น การถูกเลือกปฏิบัติในตำแหน่งงานที่เป็นแรงงานไร้ฝีมือ รายได้ต่ำกว่าค่าแรงตามกฎหมาย การไม่ได้รับความคุ้มครองใดๆ ตามกฎหมายแรงงาน ทั้ง วันหยุด ค่าตอบแทนล่วงเวลา สิทธิในฐานะผู้ประกันตนตาม พรบ. ประกันสังคม การถูกหักค่าแรงอย่างไม่เป็นธรรมตามความพอใจของนายจ้าง รวมถึงการถูกล้อเลียนเหยียดหยามทางชาติพันธุ์ เป็นความทุกข์ที่แรงงานปกากะญอกลุ่มนี้จำต้องเผชิญทุกวัน อย่างไรก็ตามทางเลือก งานของบุญเพิ่ม (2545) ซึ่งสะท้อนผ่านกรณีศึกษาในแรงงานปกากะญอ 4 กลุ่มสะท้อนให้เห็นรายละเอียดของความทุกข์ที่คนจนกลุ่มนี้เผชิญอย่างชัดเจน

กลุ่มแรก เป็นแรงงานปกากะญอในสถานประกอบการที่เป็นโรงงาน

กลุ่มที่สอง เป็นแรงงานปกากะญอในสถานบริการปั้มน้ำมัน

กลุ่มที่สาม เป็นแรงงานปกากะญอในร้านอาหาร

กลุ่มที่สี่ เป็นแรงงานปกากะญอในงานรักษาความปลอดภัย (ยาม, รปภ.)

ภาพรวมของการดำเนินชีวิตและปัญหาการทำงานของแรงงานปกากะญอทั้ง 4 กลุ่มมีความคล้ายคลึงกันและมีความแตกต่างกัน ขึ้นกับรายละเอียดของธรรมชาติงานที่รับผิดชอบ ซึ่งสรุปภาพรวมได้ ดังนี้

1. การทำงานที่หนักและการถูกใช้แรงงานเกินจากเวลาที่กำหนด

กลุ่มแรงงานปกากะญอจะถูกบังคับแบกรับภาระให้ทำงานก่อนเวลาและเลิกงานหลังจากแรงงานทั่วไป ด้วยสาเหตุที่พวกเขาขาดประสบการณ์และทักษะในการทำงาน จึงต้องฝึกฝนและลงมือปฏิบัติให้มีความคุ้นเคยกับงานมากกว่าแรงงานคนอื่นๆที่เป็นคนพื้นราบ การฝึกฝนนอก

เวลาดังกล่าวไม่มีค่าตอบแทนพิเศษ และไม่มีกำหนดสิ้นสุด แม้ว่าพวกเขาจะมีความคุ้นเคยและความชำนาญในงานนั้นมากขึ้นแล้วก็ตาม กฎเกณฑ์ที่คนปกากะญอต้องทำงานหนักเกินเวลาที่กำหนดเป็นกฎเกณฑ์ที่ถูกเลือกปฏิบัติใช้กับเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์ที่เชื่อว่า “ด้อย” กว่าคนพื้นราบทั่วไป สำหรับแรงงานปกากะญอจำนวนมากที่เป็นการลงมาทำงานครั้งแรก ไม่มีที่พักอาศัยจะได้รับอนุญาตให้พักในสถานที่ทำงาน เช่น ในโรงงาน แต่ทั้งนี้ต้องถูกหักเงินเดือนให้นายจ้างทันทีทุกเดือนๆ ละ 800 บาทต่อคน เป็นค่าที่พัก โดยเป็นเงื่อนไขบังคับที่ไม่มีทางเลือก และยังต้องทำหน้าที่เป็นยามเฝ้าโรงงานไปในตัว ขาดอิสระแม้ในเวลาเลิกงานแล้ว บางครอบครัวอพยพมาทำงานกันทั้งครอบครัว ซึ่งทำให้ทุกคนเสมือนถูกจองจำให้ต้องทำงานอื่นๆ เพิ่มขึ้นให้แก่นายจ้างโดยไม่มีค่าตอบแทนใด ๆ ให้ เช่น ดูแลโรงงานในวันหยุด ทำความสะอาดในโรงงาน เก็บของ ทำงานปลูกสร้างในการขยายพื้นที่งาน สร้างรั้ว ออกไปส่งของภายนอก ตัดหญ้า และเฝ้าบ้านนายจ้าง ฯลฯ ทั้งหมดนี้คืองานที่ประดังเข้ามาในวันหยุด ภายใต้อำนาจ “ขอแสงแหม่นน้อย” ของนายจ้าง ที่มักจะขอให้แรงงานปกากะญอ “ช่วย” ทำให้ขณะที่แรงงานอื่นๆ ที่มีบ้านอยู่ในเชียงใหม่ได้กลับบ้านกันไปหมดแล้ว บางงานที่พวกเขา “ใช้แสง” ช่วยนายจ้างนั้นกว่าจะเสร็จก็ต้องใช้เวลาถึง 22.00-23.00 น. ของวันหยุดนั้นก็มี ชาวปกากะญอบางรายสะท้อนว่า เขารู้สึกผิดที่ทำให้ครอบครัวของเขาไม่มีอิสระและต้องถูก “ขัง” หรือถูกเมียของเขาต้องกลายมาเป็น “แรงงาน” ช่วยสามีในวันหยุดไปด้วย พวกเขาแทบไม่เหลือ “เวลาส่วนตัว” ที่พวกเขาควรได้เป็นเจ้าของและใช้มันอย่างสมบูรณ์ ขณะที่การใช้ชีวิตบนดอย แม้งานจะหนักอย่างไร แต่ยังทำให้พวกเขาสามารถ ครอบครองเวลา และใช้เวลาได้อย่างเป็นเจ้าของที่แท้จริง

2. การได้รับค่าแรงต่ำกว่าการทำงานจริงและการจ่ายเงินที่ไม่ตรงเวลา

เงื่อนไขการทำงานของแรงงานปกากะญอที่มักถูกนายจ้างอ้างเสมอว่าพวกเขาขาดประสบการณ์และทักษะในงานทำให้พวกเขาตกเป็นผู้ถูกกระทำ ไม่ได้ได้รับความเป็นธรรมในการได้รับเงินค่าแรงตามมาตรฐาน ทั้งที่การทำงานหนักที่ต้องออกแรง แม้จะเป็นแรงงานที่หลายคนเข้าใจว่าเป็น “แรงงานไร้ฝีมือ” ก็ต้องการการทำงานที่ทุ่มเทและรับผิดชอบไม่แพ้กันอื่นๆ พวกเขามักจะรับภาระในการแบกหามหรือยกข้าวของที่หนัก ขณะที่แรงงานคนพื้นราบคนอื่นไม่ต้องทำงานดังกล่าว เพราะถือว่าเป็น “แรงงานชั้นสูงกว่า” ขณะที่ประสิทธิภาพในการทำงานของพวกเขาจะถูกกำหนดค่าแรงต่ำกว่าแรงงานทั่วไป เช่น ได้ค่าแรง 2,500 บาทต่อเดือน ไม่รวมการถูกหักเงินอื่นๆ ที่นายจ้างอ้าง ขณะที่แรงงานระดับเดียวกันแต่เป็นคนพื้นราบจะได้เงินสูงกว่าถึง 3,000-4,000 บาทต่อเดือน นอกจากนี้บางงาน เช่น ในปั๊มน้ำมัน งานในร้านอาหาร ยังเป็นการจ่ายเงินที่ไม่ตรงเวลา ไม่มีระบบที่ชัดเจน

เงินในการจ่าย ซึ่งพวกเขาไม่สามารถเรียกร้อง ต่อรองได้ เพราะเกรงว่าจะถูกให้ออกจากงานโดยไม่มีเหตุผล

3. การขาดโอกาสในการพัฒนาฝีมือแรงงานและทักษะในการทำงาน

แรงงานปกาเกอะญอต่างตระหนักดีถึงความไม่รู้ในงานเทคนิค การทำงานกับเครื่องจักรกล ในโรงงาน หรือแม้แต่งานเทคนิคอื่นๆในปั้มน้ำมัน พวกเขาอดทนทำงานหนักกว่าผู้อื่นเพราะต้องการซื้อเวลาและได้ประสบการณ์ ทักษะในงานเพิ่มเติม แต่ด้วยวิถีชีวิตเดิมที่คุ้นเคยกับธรรมชาติ ทำให้พวกเขาต้องปรับตัวสูงมากในการเรียนรู้ งานกลึง งานเชื่อม งานเจียเหล็ก แม้แต่การทำงานพื้นฐานในการเติมน้ำมัน ที่ต้องคอยระวังมิให้การจ่ายน้ำมันเกินเลยจากขีดที่กำหนด เพราะจะถูกตำหนิและหักเงินเดือน เหล่านี้เป็นทักษะงานที่ดูเหมือนง่าย แต่สำหรับผู้ที่ไม่คุ้นเคย พวกเขาจำเป็นต้องอาศัยเวลาในการปรับตัว และมีความต้องการการทบทวน การถ่ายทอดงานที่ดี เป็นขั้นตอนเป็นระบบ เหมือนกับที่วิถีชีวิตของพวกเขาบนดอยจะมีผู้อาวุโสและเพื่อนฝูงถ่ายทอดงานด้วยความเต็มใจและเอาใจใส่ ขณะที่ชีวิตงานในเมืองใหญ่มีแต่ความต้องการที่จะได้คนงานเก่งแต่กลับไม่มีกระบวนการถ่ายทอดคนไม่รู้ให้รู้ ดังนั้นเวลาทำงานผิดพลาด สิ่งที่ได้รับคือคำพูดเหยียดหยามถึงความเป็นชาติพันธุ์ของพวกเขา เช่น “ว่าอย่าขี้ดอย งานอย่างอื่นสู้ทำไม่เป็น เป็นแต่ทำไร่ ทำลายป่าอย่างเดียวหรือ”

ไม่เพียงแต่การขาดประสบการณ์ในงานข้างต้น แม้การทำงานในสถานบริการ ร้านอาหาร เยวชนและหญิงปกาเกอะญอจำนวนมากก็ต้องปรับตัวกับภาษา รายการอาหาร ที่ใช้ภาษาแตกต่างจากภาษาเดิมของพวกเขา การถูกล้อเลียนคำพูดในการสื่อสารกับแขกในคำเรียกชื่ออาหารที่พวกเขาหรือพวกเขาไม่เข้าใจ เป็นการถูกระงับรายได้ที่ต้องอดทน เช่นเดียวกับการตำหนิ ดุด่า ที่เน้นไปในความแตกต่างของชาติพันธุ์ อันเกิดจากอคติพื้นฐานที่เห็นแรงงานปกาเกอะญอ เป็น“คนอื่น” ที่ด้อยกว่านั่นเอง

4. การทำงานที่เสี่ยงต่อการละเมิดทางเพศและการลดศักดิ์ศรีในตนเอง

แรงงานหญิงปกาเกอะญอจำนวนมากที่ทำงานในสถานประกอบการ ร้านอาหาร เป็นการงานที่ต้องมีความระมัดระวัง อดทนเป็นพิเศษ เพราะการเข้ามาทำงานเป็น“เด็กเสิร์ฟ” มีความเสี่ยงต่อการถูกละเมิดหรือล่วงละเมิดจากแขกบางราย ส่วนใหญ่ที่ได้งานในร้านอาหารมักเป็นกลุ่มเยวชน ซึ่งโดยวัย สภาพทางกายภาพ ทำให้พวกเขากลายเป็น “เหยื่อ” ถูกเนื้อต้องตัว ถูกละเมิดทางวาจา ร้านอาหารบางร้านมีการกำหนดให้ต้องใส่ชุดทำงานที่เป็น “ฟอรม์” เดียวกัน ซึ่งมักจะเป็นชุด

ที่สิ้นหรือไร้รูป และยังคงเป็นฝ่ายจ่ายเงินค่าชุดนั้น ๆ เอง โดยหักจากค่าแรงรายเดือน นอกจากนี้การทำงานดังกล่าวยังก่อให้เกิดความขัดแย้งกับคุณค่าวัฒนธรรมเดิมของตนที่เชื่อว่า การทำงานเช่นนี้เป็นความเสียสละและจะถูกประณามจากชุมชน ดังนั้นเมื่อไม่มีทางเลือก ยาวชนหญิงจำนวนมากจึงจำต้องอดทน หมดหวังทั้งจากการถูกเหยียดหยามจากคนนอกและคนในชุมชนของเธอ ซึ่งยังคงมีทัศนคติที่กีดกันซ้ำซ้อนพวกเดียวกันเองอย่างไม่เข้าใจสาเหตุแห่งการจำต้องตัดสินใจเช่นนี้

5. ปัญหาสุขภาพจากการทำงานที่ได้รับผลกระทบ

ด้วยวิถีชีวิตที่แตกต่างและการปรับตัวของร่างกาย จิตใจที่ไม่เหมือนกัน ทำให้แรงงานปกากะญอจำนวนหนึ่งมีปัญหาสุขภาพในการทำงาน เช่น การแพ้กลิ่นและไอน้ำมันของปัมน้ำมัน การแพ้ควันบุหรี่ของแขกในร้านอาหาร การต้องทำงานในเวลากลางคืนที่เปลี่ยน"นาฬิกาชีวิต"ของตนเอง สถานที่ทำงานที่อับ อับชื้น สถานที่พักที่แออัด มีด ไม่มีแสงสว่างเพียงพอ เมื่อเปรียบเทียบกับวิถีชีวิตเดิมที่อยู่ในที่โล่ง แสง เป็นธรรมชาติ ทำให้จำนวนหนึ่งป่วยหรือเจ็บไข้บ่อยโดยหาสาเหตุไม่ได้ การเจ็บป่วยบ่อยของแรงงานปกากะญอจะเห็นความคืบหน้าของนายจ้าง ที่เชื่อว่า "ชาวเขา" ต้องแข็งแรง อดทน ดังนั้นเมื่อใครเจ็บป่วยจะถูกตำหนิ มองอย่างไม่เข้าใจมากกว่าจะเข้ามาช่วยเหลือดูแล ใครที่เจ็บป่วยจึงต้องคอยดูแลตนเอง เพราะบางคนไม่มีบัตรสุขภาพที่จะใช้สิทธิได้ แม้หลายคนจะมีบัตรประชาชนแล้ว แต่เนื่องจากการเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นเป็นการป่วยนอกพื้นที่ที่ใช้สิทธิได้ พวกเขาจึงจำต้องอดทนหรือหาทางจ่ายเงินเอง โดยที่ไม่สามารถใช้สิทธิตามบัตรต่าง ๆ นั้นได้

6. ภาวะล้มละลายในวิถีชีวิตและงานอาชีพเดิมกับทางเลือกเพื่อเปลี่ยนสถานะแห่งชีวิต

ไม่เพียงแต่ปัญหาจากการทำงานที่เสนอมาข้างต้นเท่านั้น ภัยน่ากลัวที่พวกเขาเผชิญอยู่ปัจจุบัน คือวิถีทางเลือกของการเป็นแรงงานในเมือง ได้นำไปสู่การทำลายชุดความรู้ความชำนาญในอาชีพและวิถีชีวิตเดิม จากการเข้ากลุ่มสนทนากับยาวชนและแรงงานหญิงชายชาวปกากะญอจำนวนมาก แม้ว่าทุกคนจะตระหนักถึงความทุกข์และความยากลำบากของการมาใช้ชีวิตในเมือง แต่พวกเขาก็ยังจะเลือกหนทางนี้อยู่ต่อไป เพื่อความอยู่รอดของชีวิต ยาวชนหญิงชายหลายคนยังคงเลือกจะหางานทำในเมือง แม้จะเรียนจบสมความมุ่งหวังแล้ว บางคนจะชวนพี่น้องลงมาทำงานในเมืองอีก เพราะในเมืองยังคงมีทางเลือกมากกว่าบนดอย ซึ่งขณะนี้ไร้ทางเลือกลงไปทุก

ขณะ ทั้งพื้นที่ทำกิน ความสมบูรณ์ของป่าเขา การมีงานทำนอกฤดูผลิต หลายคนเริ่มตระหนักว่าการผลิตพืชเชิงพาณิชย์ กลับนำมาซึ่งภาวะหนี้สิน วนเวียนเป็นวงจรไม่รู้จบ แต่หากไม่ทำก็ไม่เห็นทางเลือกอื่นว่าจะทำอะไร เพราะขึ้นอยู่กับกำกับการส่งเสริมตลาดของ “รัฐ” และ “นาย” ที่เข้ามาส่งเสริมการยังคงเลือก “เพาะปลูกตามใจนาย” จึงกลายเป็น “เครื่องมือ” และการปรับอัตลักษณ์อีกประการหนึ่งที่จำต้องเลือก เพื่อแสดงให้เห็น “นาย” หรือ “รัฐ” รับรู้ว่าพวกเขายังคงให้ความร่วมมือ พวกเขายังคงมีส่วนร่วมในสิ่งที่ “นาย” ต้องการ การปรับตัวของเขาเช่นนี้เป็นการคิดเผื่ออนาคต คิดยาวแบบที่คนเมืองอาจเรียกว่า “วิสัยทัศน์” มันเป็นการป้องกันมิให้พวกเขาถูกละเลยไปมากกว่านี้ และเพื่อนำไปสู่การจัดสรรหรือการกระจายทรัพยากรอื่นๆที่จะเข้ามาอีกในโอกาสข้างหน้า

อย่างไรก็ตาม พวกเขาไม่ปฏิเสธว่าทางเลือกเหล่านี้กำลังทำลายภูมิปัญญาและชุดความรู้ความชำนาญดั้งเดิมในวิถีแห่งชนปกาเกอญอ หลายคนที่สูงอายุแล้วรู้สึกเจ็บปวดกับทางเลือกดังกล่าว ที่ย้อนกลับไปทำลาย “คุณค่าและวัฒนธรรมเดิม” ของพวกเขา แต่ก็ไม่สามารถช่วยอะไรได้มากกว่านี้ ได้แต่เฝ้ารอเฝ้ารอนชายหญิงทยอยกันลงจากดอย งานของบุญเพิ่ม (2545: 29-30) ซึ่งเป็นคนปกาเกอญอได้สะท้อนถึงการตัดสินใจบนหนทางที่ไร้ทางเลือกนี้ว่า

“การออกจากหมู่บ้านมาทำงานใช้ชีวิตในเมืองเชียงใหม่ นั้น ก่อนที่จะตัดสินใจออกจากหมู่บ้านอันเป็นถิ่นฐานบ้านเกิดของตนเองนั้น มันเป็นสิ่งที่ทรมานความรู้สึกและจิตใจพวกเขามาก และเป็นการตัดสินใจที่จำเป็นต้องคิดกับมันหนักมาก เปรียบเสมือนกับว่าพวกเขาจะต้องจากและสูญเสียเพื่อนฝูง พี่น้อง และที่สำคัญการที่ต้องจากหมู่บ้านออกไปเหมือนกับตนเองไม่มีหมู่บ้าน ...

การที่เปลี่ยนอาชีพทำงานของพวกเขาเหมือนเป็นการทำให้เขาต้องละทิ้งอาชีพเดิมที่เขาได้เคยลงมือสะสมทั้งประสบการณ์จากการเรียนรู้กับการลองผิดลองถูกด้วยตนเอง และถูกถ่ายทอดจากผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้านจนมีความชำนาญ และเกิดเป็นองค์ความรู้ติดตัวในอาชีพเหล่านั้น เป็นเวลาที่ยาวนานกว่าจะทำได้ ซึ่งความรู้สึกเหล่านี้ยังคงติดอยู่ในหัวใจของเขา”

เหตุผลอีกประการคือ ความต้องการจะหลุดพ้นจากสถานะของคนจนที่ไร้สถานภาพ ไม่ว่าด้วยอำนาจหรือศักดิ์ศรีโดยเฉพาะคนจนที่ถูกสังคมแบ่งแยกว่าเป็น “ชาวเขา” หรือ “ชาวเรา” ชุดความคิดดังกล่าว บุญเพิ่มระบุว่าเป็นเหตุผลหนึ่งที่สำคัญและเป็นเหตุผลชุดความคิดที่มีต่อการตัดสินใจออกจากหมู่บ้านของกลุ่มชาวปกาเกอญอ ในเรื่องชีวิต ความอยู่รอด และการหลุดพ้นจากการที่ถูกสังคมส่วนใหญ่มีอคติต่อพวกเขา การกล่าวหาว่าพวกเขาเป็นกลุ่มชาวเขาที่ไม่มีความเจริญ

เป็นคนยากไร้การศึกษา เป็นคนล้าหลังความเจริญ เป็นคนทำลายป่า ขยายยาเสพติด โดยเฉพาะการถูกกล่าวหาจากเพื่อนในสังคมเมืองว่าเป็นกลุ่มคนอันตราย ไม่มีสัญชาติ เป็นโจร (เพ็งอ้ง: 30)

3.1.6 อคติแห่งชาติพันธุ์ : มูลเหตุแห่งปัญหาทั้งหมด

ปัญหาและความทุกข์ที่แรงงานปกากะญอเผชิญนั้น สาเหตุที่สำคัญคือความเชื่อและอคติแห่งชาติพันธุ์ที่คนนอกนิยามและตีความพวกเขา อันส่งผลต่อการจัดการและเลือกปฏิบัติต่อพวกเขาอย่างไม่เหมาะสม อคติและความเชื่อดังกล่าวมิได้เป็นเพียงปัญหาระดับปัจเจกที่เกิดขึ้นจากคนบางคนเท่านั้น หากพิจารณาให้ลึกซึ้งจะพบว่า อคติแห่งชาติพันธุ์เป็นปัญหาระดับโครงสร้างระดับวัฒนธรรมอันเนื่องมาจากวิถีคิดเชิงอำนาจที่ครอบครองความคิดของคนส่วนใหญ่ในสังคมก่อให้เกิดความรังเกียจเหยียดชั้นที่คนคิดว่า “ด้อย” กว่า จนมีผลกระทบต่อความสัมพันธ์ทางสังคมที่เปียดเบียนกลุ่มชาติพันธุ์ที่เขาคิดว่าเป็น “คนอื่น” และเกิดวิธีการในการจำแนกแยกพวก (exclusion) ให้พวกเขาตกเป็นเบี้ยล่างของคนกลุ่มใหญ่ หรือใช้วิธีการเบียดขับและกีดกันคนเหล่านี้ในทุกๆ ด้าน ทำให้คนชาติพันธุ์กลายเป็นคนชายขอบที่ถูกละเลยคุณค่าความเป็นมนุษย์ ดังที่เป็นอยู่ในหลายกรณีปัญหาในสังคมขณะนี้

3.2 กลุ่มคนพลัดถิ่น : คนจนชายขอบที่ถูกกระทำซ้ำซ้อน

สำหรับกลุ่มคนพลัดถิ่น (ซึ่งเป็นกรณีศึกษาอีกกลุ่มหนึ่งของโครงการศึกษาวิจัยนี้) ยิ่งถูกจัดลำดับต่ำกว่ากลุ่มคนชาติพันธุ์ (ชาวเขา) ในด้านการยอมรับและการตระหนักในสิทธิความเป็นมนุษย์ เพราะกลุ่มคนพลัดถิ่นถูกประทับตราในฐานะผู้ลี้ภัยที่อพยพหรือพลัดถิ่นฐานบ้านเกิดมาสู่แผ่นดินอื่น ที่จำยอมต้องอดทนรับสถานการณ์ทุกด้าน ตั้งแต่การได้รับการต้อนรับในฐานะพลเมืองชั้นสองหรือชั้นสาม หรือได้รับการเหยียดหยามดูหมิ่น ถูกปฏิบัติอย่างไม่เป็นธรรม หรือถูกกีดกันไม่ให้เข้าถึงสิทธิต่างๆ ได้อย่างเท่าเทียม ผู้พลัดถิ่นส่วนใหญ่จึงอยู่ในกระบวนการถูกทำให้เป็นคนชายขอบนับตั้งแต่ตัดสินใจออกจากประเทศของตนเองนั่นเอง (สุรสม กฤษณะจุฑา, 2545: 1)

กระบวนการเคลื่อนย้ายของผู้อพยพ มิใช่ปัญหาเฉพาะของชุมชนชาติพันธุ์ชุมชนใดชุมชนหนึ่ง แต่เป็นปัญหาของโลก ที่เป็นผลสืบเนื่องมาจากกระบวนการโลกาภิวัตน์ ที่ประเทศต่างๆ ทั่วโลกต่างถูกเชื่อมโยงเข้าสู่กระบวนการพัฒนาที่ครอบงำโดยระบบทุนนิยมผูกขาด หลายๆ ชาติที่ตกอยู่ในกระแสของการพัฒนาที่มีระดับต่างกัน ภาวะความยากจนของประเทศเล็กๆ ลักดันให้ผู้คนจำนวนมากออกเดินทางข้ามพรมแดนรัฐ มาอยู่ในพื้นที่ของประเทศใกล้เคียงที่พวกเขาจะแสวงหาความมั่นคง

คงในชีวิตได้มากกว่าการตกอยู่ในภาวะการใช้อำนาจของชาติใหญ่ต่อชาติเล็ก เพราะความแตกต่างทางความเชื่อและอุดมการณ์ทางการเมือง ที่เบียดขับกลุ่มชาติพันธุ์อื่นที่ไม่ใช่พวกตน ทำให้ประชาชนกลุ่มชาติพันธุ์ที่ตกเป็นเหยื่อของอำนาจและอคติจากชาตินิยมเก่า ต่างพากันอพยพ ย้ายถิ่น หลบหลอดพรมแดนรัฐออกมา

กรณีศึกษาคนพลัดถิ่นในงานวิจัยชิ้นนี้ นักวิจัยกรณีศึกษาในเรื่องนี้ สุรสม กฤษณะจุฑะ ได้ศึกษาเรื่อง “สิทธิของผู้พลัดถิ่น : ศึกษากรณีชาวไทยใหญ่จากประเทศพม่า” ในฐานะที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่ถูกกระทำและตกอยู่ในภาวะที่ไม่สามารถกำหนดชะตาชีวิตตนเองได้อย่างเต็มที่ เนื่องจาก การดำรงอยู่ของพวกเขาในพื้นที่ต่อชายแดน เป็นการดำรงอยู่อย่างผิดกฎหมายและมีชีวิตที่ไม่มั่นคงเมื่อเข้ามาอยู่ในแผ่นดินไทย ชีวิตของผู้พลัดถิ่นกลุ่มนี้ เสมือนกับถูกทำให้ไม่มีตัวตน พวกเขากลายเป็นบุคคลที่ไม่มีใครเอื้อถึง เป็นบุคคลที่ไร้สังกัด ไร้รัฐ และไร้ความคุ้มครอง ไม่ว่าจะเป็นในฐานะความเป็นพลเมืองแห่งรัฐใด หรือในฐานะของความเป็นมนุษย์

3.2.1 ความสัมพันธ์ของรัฐพม่าและชาวไทยใหญ่แห่งรัฐฉาน

ชาวไทยใหญ่ เป็นกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่งที่มีประวัติความเป็นมาของความเป็นชาติและวัฒนธรรมที่สำคัญยิ่งชาติหนึ่งในบรรดาประชากรหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์ในประเทศพม่า และจัดเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีประชากรมากที่สุดของรัฐฉาน (เป็นดินแดนทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศพม่า มีชายแดนทางทิศเหนือและทิศตะวันออกติดต่อกับจีน ลาวและไทย ทิศตะวันตกและทิศใต้ติดกับเขตสะกาย เขตมณฑลเย่ รัฐกะเหรี่ยงและรัฐคะยาห์ ประเทศพม่า) และมีประชากรมากเป็นอันดับสองของประเทศรองจากชาวพม่า (วันดี สันติวุฒิมณี, 2545: 15-16)

แต่เดิมชาวไทยใหญ่กับพม่ามีความสัมพันธ์กันในลักษณะของรัฐต่อรัฐ (รัฐฉานต่อราชสำนักพม่า) ยุคสมัยใดที่รัฐฉานเข้มแข็งก็จะแยกตัวออกมาเป็นอิสระ ถ้าราชสำนักพม่าเข้มแข็งก็จะผนวกรัฐฉานเข้ามาไว้ในอำนาจ ความสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นไปอย่างหลวมๆและไร้ความผูกพัน ชาวไทยใหญ่มิได้รู้สึกว่าเป็นประชาชนของพม่าแต่กลับผูกพันกับแผ่นดินในรัฐฉานมากกว่า เมื่อพม่าตกเป็นอาณานิคมของอังกฤษ อังกฤษได้ใช้นโยบายแบ่งแยกและปกครอง (divide and rule) ที่ยกระดับกลุ่มชาติพันธุ์บางกลุ่มที่เคยมีสถานะด้อยกว่าพม่า ให้ได้รับสิทธิและโอกาสในการมีส่วนร่วมในเขตปกครองเท่าเทียมกับพม่า เช่น สนับสนุนให้กลุ่มชาติพันธุ์เข้ามารับราชการทหารและตำรวจในกรมกองของอังกฤษมากกว่าสนับสนุนชาวพม่า หรือใช้ทหารกลุ่มชาติพันธุ์อื่นปราบปรามพม่าที่พยายามต่อสู้กับชาวอังกฤษ ยิ่งนำไปสู่การสร้างกระแสเกลียดชังของชาวพม่าที่มีต่อกลุ่มชาติพันธุ์

นั้นมากขึ้น ขณะเดียวกันอังกฤษยังไม่สนับสนุนให้มีการผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมต่างชาติพันธุ์อีกด้วย ซึ่งนโยบายดังกล่าวนี้ส่งผลให้กลุ่มชาติพันธุ์ยังคงรักษาสำนึกแห่งชาติพันธุ์ของตนไว้ได้อย่างเข้มแข็ง อย่างไรก็ตาม กระแสการต่อสู้เพื่อสิทธิในการปกครองตนเองของชนกลุ่มต่างๆยังคงทวีความรุนแรงขึ้น กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆมีการจัดตั้งกลุ่มองค์กรทางการเมืองของตนเองมากขึ้น เช่น ชาวกะเหรี่ยงประกาศจัดตั้งเป็นรัฐอิสระและก่อตั้งสหภาพแห่งชาติกะเหรี่ยง ขณะที่ไทใหญ่จัดตั้งสภาเจ้าฟ้ารัฐฉาน กำหนดวันที่ 7 กุมภาพันธ์ ค.ศ.1947 เป็นวันชาติไทใหญ่ มีเพลงชาติและธงชาติเป็นของตนเอง กระแสเหล่านี้ก่อให้เกิดความกดดันให้ผู้นำพม่าในยุคนั้น นายพล ออง ซาน สร้างพันธมิตรกับกลุ่มองค์กรทางการเมืองของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆสร้าง “สัญญาปางโหลง” ขึ้น ซึ่งได้รับการบันทึกไว้ในรัฐธรรมนูญฉบับปี ค.ศ.1947 ว่า สหภาพพม่าจะให้สิทธิชนกลุ่มน้อยในรัฐฉาน คะยาห์ คะฉิ่น และชิน ให้สามารถแยกตัวออกเป็นอิสระหลังจากการอยู่ร่วมกันภายใต้สหภาพพม่าครบ 10 ปี แต่ต่อมานายพล ออง ซาน ได้ถูกลอบยิงจนเสียชีวิต ส่งผลให้ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลกลางพม่ากับชนกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆเปลี่ยนแปลงไป เพราะผู้นำพม่าไม่ต้องการให้ชนกลุ่มน้อยมีสิทธิตามสัญญาปางโหลง การยินยอมให้กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆได้สิทธิในการดูแลตนเองอย่างเป็นอิสระ หมายถึงรัฐพม่าจะต้องสูญเสียรายได้จากทรัพยากรในดินแดนชนกลุ่มน้อยอย่างมหาศาล เพราะพื้นที่ปัจจุบันที่ชาวพม่าส่วนใหญ่อาศัยอยู่แทบไม่มีทรัพยากรที่เพียงพอ และเมื่อครบกำหนด 10 ปี ตามสัญญาปางโหลง ในปี ค.ศ.1957 (พ.ศ.2500) ก็ไม่มีการเปลี่ยนแปลงใดๆเกิดขึ้น ไฟสงครามกลางเมืองระหว่างพม่าและกลุ่มชาติพันธุ์จึงได้เกิดขึ้นจนถึงปัจจุบัน (พรพิมล ตรีโชติ, 2543 อ้างในวันดี สันติวุฒิมณี, 2545: 16-20)

3.2.2 คนพลัดถิ่นไทใหญ่ : กลุ่มชาติพันธุ์ที่เผชิญหน้ากับนโยบายรวมชาติ

คนไทใหญ่ เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีชะตาชีวิตไม่แตกต่างจากกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆในหลายประเทศ ที่รัฐใช้นโยบายรวมชาติ เน้นการผสมกลมกลืนให้กลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ถูกกระบวนการหล่อหลอม รวมชาติ ทำให้เป็นชาติเดียวกัน โดยใช้ศาสนา การศึกษาและวัฒนธรรมเป็นเครื่องมือในการรวมให้เป็นแบบเดียวกับชาติใหญ่ พม่าเองก็ใช้นโยบาย “ทำให้เป็นพม่า” (Burmanization) โดยกำหนดให้โรงเรียนทุกแห่งสอนภาษาพม่า เปลี่ยนระบบการศึกษาและตำราเรียนเป็นภาษาพม่าทั้งหมด ซึ่งสร้างความกดดันและความไม่พอใจให้แก่กลุ่มที่ยังคงผูกพันรักษาภาษา วัฒนธรรมในความเป็นชาติของตนในอดีต ประกอบกับการที่ผู้นำ นายพล เนวิน ประกาศนโยบายไม่ประนีประนอมกับชนกลุ่มน้อย โดยการใช้กำลังทหารเข้าปราบปรามในพื้นที่ที่กลุ่มชาติพันธุ์อาศัยอยู่ และประกาศใช้

ยุทธวิธีตัดสี่ (Four Cuts) คือตัดเส้นเลือดสำคัญ 4 เส้นของฝ่ายกองกำลังชนกลุ่มน้อย ประกอบด้วย อาหาร คลังวัสดุ ฝ่ายการข่าว และกองกำลัง (food, funds, intelligence, recruits) โดยมีมุ่งโจมตีทำลายล้างแหล่งเสบียงของกองกำลัง ควบคุมปริมาณข้าวที่ชาวบ้านปลูกให้มีจำนวนน้อยที่สุด เผาทำลายไร่นาและหมู่บ้าน เพื่อป้องกันการส่งเสบียงอาหาร ทำลายแหล่งที่มาของรายได้ที่นำไปสู่อาวุธและอุปกรณ์ที่ใช้ในสงคราม ทำลายเครือข่ายการให้ข่าวแก่กองกำลัง ตัดสายสัมพันธ์ของชาวบ้านกับกองกำลังไม่ให้ติดต่อสื่อสารกันได้และทำลายโอกาสของฝ่ายกองกำลังในการระดมกำลังทหารไปต่อสู้กับฝ่ายรัฐบาล รวมทั้งการบังคับราษฎรให้ย้ายออกจากหมู่บ้านเดิมไปอยู่ในถิ่นฐานใหม่ที่เป็นเขตควบคุม (พรพิมล ตรีโชติ, อ้างแล้ว: 189 และสุรสม กฤษณะจุฑะ: 7) สุรสม กฤษณะจุฑะ ระบุว่า สถิติขององค์การสิทธิมนุษยชนของชาวฉาน พบว่านับแต่มีนาคม 2539 เป็นต้นมา ชาวไทใหญ่กว่า 3 แสนคนจาก 1,400 หมู่บ้านในเขต 12 เมือง ต้องอพยพเข้าสู่เขตควบคุม และหมู่บ้านของตนก็จะถูกรัฐบาลพม่าประกาศให้เป็น เขตยิงอิสระ (Free-Fire Zones) ซึ่งทหารพม่าจะยิงทุกคนที่พบในพื้นที่เหล่านี้โดยไม่มีเงื่อนไข (สุรสม กฤษณะจุฑะ: 7 และมูลนิธิเพื่อสิทธิมนุษยชนแห่งรัฐฉานและเครือข่ายปฏิบัติงานสตรีไทใหญ่, 2545: 43)

3.2.3 ทุกข์ของเด็กและหญิงไทใหญ่ : ทารุณกรรมทางเพศและจำต้องหนีตาย

จากข้อมูลเพิ่มเติมในหนังสือ โบอนุญาติข่มขืน บันทึกการทารุณกรรมทางเพศในรัฐฉาน โดย มูลนิธิเพื่อสิทธิมนุษยชนแห่งรัฐฉานและเครือข่ายปฏิบัติงานสตรีไทใหญ่ แปลโดย สุภัตรา ภูมิประภาส และเพ็ญภา หงษ์ทอง ได้บอกให้รู้ถึงชะตากรรมของกลุ่มหญิงและเด็กหญิงชาวไทใหญ่จำนวนมากที่ตกเป็นเหยื่อของการทารุณกรรมทางเพศของทหารพม่า ที่ใช้การข่มขืนเด็กและสตรีเป็นเครื่องมือในการทำสงครามทำลายล้างกลุ่มชาติพันธุ์ไทใหญ่ ด้วยข้อกล่าวหาว่า พวกเขาเป็นภรรยาหรือเป็นบุคคลในครอบครัวของสมาชิกกลุ่มต่อต้าน ที่มาทำการผลิตหรือจัดเตรียมเสบียงอาหารให้แก่ฝ่ายต่อต้าน ทั้งที่วิถีการผลิตของชาวบ้านไม่ได้เพียงแค่ทำมาหากินเฉพาะในพื้นที่ไร่่น้ำที่มีเท่านั้น หากแต่ยังต้องพึ่งพิงแหล่งอาหารอื่นๆตามธรรมชาติในป่าเขา ชาวบ้านบางกลุ่มปฏิเสธที่จะเข้าไปอาศัยอยู่ในเขตพื้นที่อพยพ แต่เลือกที่จะเสี่ยงชีวิตหลบซ่อนตัวอยู่ในป่าใกล้ๆกับหมู่บ้านเดิมของตน ด้วยความหวังว่าจะเพาะปลูกอาหารในพื้นที่เดิมของตนเพื่อเก็บไว้กินในเวลายากลำบาก แม้แต่ชาวไทใหญ่จำนวนมากที่อพยพไปอยู่ในเขตคุ้มครองแล้วในช่วงแรกก็ยังลักลอบหนีกลับมาที่หมู่บ้านเดิมเพื่อทำการเพาะปลูกเก็บไว้เช่นกัน

ในสภาวะความรุนแรงที่ชาวไทใหญ่เผชิญเช่นนี้ ไม่เพียงแต่ชายชาวไทใหญ่ที่ถูกกล่าวหา และถูกทำร้ายเท่านั้น เด็ก เยาวชนและผู้หญิงก็ตกเป็นเหยื่อของความรุนแรงของอคติแห่งชาติพันธุ์ และความรุนแรงทางการเมืองเช่นกัน มีรายงานระบุว่า จำนวนร้อยละ 6 ของคดีข่มขืนเกิดขึ้นขณะที่ ชาวบ้านอยู่ระหว่างการอพยพย้ายข้ามของ และจำนวนร้อยละ 14 ของคดีข่มขืน เป็นกรณีของหญิง ชาวบ้านที่ถูกจับได้โดยหน่วยลาดตระเวนของพม่า ในเขตหรือพื้นที่ใกล้หมู่บ้านเดิมของพวกเขา แม้ มีหลายกรณีที่พวกเขาได้รับอนุญาตจากเจ้าหน้าที่เป็นลายลักษณ์อักษรให้กลับไปหมู่บ้านเดิมได้ แต่ในอนุญาตดังกล่าวก็ไม่สามารถคุ้มกันพวกเขาจากการถูกข่มขืนและฆ่าทิ้งได้(มูลนิธิเพื่อสิทธิ มนุษยชนแห่งรัฐฉานและเครือข่ายปฏิบัติงานสตรีไทใหญ่: 42-47)

บันทึกเรื่อง “ความทุกข์ยากและความปรารถนา” ของ จาย จาย เยาวชนไทใหญ่ที่อพยพมา จากรัฐฉานตอนเหนือเมื่อปีพ.ศ.2540 พร้อมกับครอบครัวได้ยืนยันความทุกข์ที่เกิดกับชาวไทใหญ่ซึ่ง ทำให้เข้าใจถึงเหตุผลและความจำเป็นที่พวกเขาจำเป็นต้องเลือกที่จะเป็น “คนพลัดถิ่น” ในแผ่นดินไทย ว่า (จาย จาย, มกราคม 2544: 55-59)

“ถ้าชาวบ้านคนใดถูกกล่าวหาว่า ติดต่อกับกองกำลังที่ต่อต้าน “เขา” ก็จะถูกลงโทษขั้นสูงสุด นั่นคือ ตัวเดินทางไปสู่ความตาย! ที่นี้ไม่มีศาล ไม่มีการพิจารณาคดี มีแต่เพียงการลากตัวไปที่ไหนสักแห่งเพื่อสอบสวน เมื่อตอนที่ผมอายุเก้าขวบ ผมเคยเห็น “เขา” จับเพื่อนบ้านคนหนึ่งไป เพราะได้ข่าวมาว่าคนผู้นั้นเป็นกลุ่มต่อต้าน เพื่อนบ้านของผมถูกพาตัวออกไปนอกหมู่บ้าน และถูกสอบสวนด้วยวิธีอันโหดร้ายทารุณ ผิดมนุษยธรรม ทั้งทุบตี เอาถุงพลาสติกครอบหัวให้หายใจไม่ออก เทน้ำราดและอื่นๆ ...

ชาวบ้านคนหนึ่งถูกกล่าวหาว่าเป็นสายของกลุ่มต่อต้าน และถูกจับตัวมาทรมานให้รับสารภาพ แต่ด้วยเหตุที่ชายผู้นั้นไม่เข้าใจภาษาพม่าเลย จึงไม่สามารถพูดอะไรได้ นอกจากพยายามขอร้องให้ “เขา” ปล่อยตัว แต่ผลก็คือ “เขา” ก็ลงมือสังหารชายดังกล่าวอย่างโหดเหี้ยมโดยเทน้ำเดือดๆ ลงไปในคอ เหตุการณ์เช่นนี้มันฝังใจผมชั่วชีวิต...

ในพม่า พวกเรามองไม่เห็นภาพของ “เสรีภาพ” เราไม่เข้าใจความหมายของคำว่า “สิทธิ” และ “ความยุติธรรม” ก็ไม่ใช่สิ่งที่ผู้คนจะตั้งคำถามถึง อาจมีบางคนเท่านั้นที่เฝ้าถามกับตัวเองเงียบๆ ว่าความยุติธรรมอยู่ที่ไหนสำหรับคนที่ทน “ความอยุติธรรม” รูปแบบต่างๆ ไม่ไหวแล้ว ก็มีสองทางเลือกเท่านั้น เดินเข้าคุกไปเพื่อความเชื่อและความมุ่งมั่นของตนหรือหนีจากปัญหาต่างๆ เหล่านั้นไป ซึ่งก็หมายถึงการต้องหนีออกนอกประเทศ

อย่างไรก็ตาม การหนีไปประเทศเพื่อนบ้านก็ใช่ว่าจะลำบากน้อยกว่า เราไม่รู้จักประเทศนี้ เราไม่มีเพื่อนหรือคนรู้จักที่พอจะช่วยเหลือกันได้ เราพูดกับใครก็ไม่เข้าใจ เราต้องเฝ้ากลัวทุกคนที่แต่งเครื่องแบบ ท่ามกลางความยากลำบากเหล่านี้ เราต้องหาทางเอาชีวิตรอดให้ได้ เราต้องหาอะไรมาใส่ปากท้องของเรา เพราะถ้าเราไม่ทำก็ไม่มีใครจะมาช่วยได้ เราต้องพบกับฝันร้ายอีกะลอกจากการถูกปฏิบัติเยี่ยงคนชั้นต่ำกว่า ต้องทำงานหนักทั้งที่บางครั้งก็ไม่ได้รับค่าแรง ต้องถูกข่มขู่โดยตำรวจและต้องใช้ชีวิตอย่างหวาดกลัวและเดียวดาย เราไม่อาจวาดหวังถึง วันพรุ่งนี้ หรืออนาคต เพียงใช้ชีวิตดิ้นรนไปแต่ละวัน.."

สภาพที่เป็นอยู่บอกให้รู้ว่าชาวไทใหญ่ ไม่ว่าจะเป็นใครก็ตาม ไม่เว้นแม้กระทั่งเด็กหรือผู้หญิง ต่างต้องเผชิญชะตากรรมในฐานะกลุ่มชาติพันธุ์ที่ถูกเบียดขับจากชาติใหญ่ตั้งแต่อยู่ในแผ่นดินเกิดของตนเอง ชาวไทใหญ่อจำนวนมากถูกบังคับให้ต้องละทิ้งไร่นาและอาชีพของเขาโดยที่ไม่ได้รับค่าทดแทนใดๆจากรัฐบาลทหารพม่า คนจำนวนมากถูกบังคับให้เป็นแรงงานรับจ้างรายวัน อีกจำนวนมากกลายเป็นขอทาน มีรายงานระบุว่า ชาวไทใหญ่ประมาณ 150,000 คน หลบหนีมาประเทศไทย พยายามที่จะมีชีวิตรอดด้วยการเป็นแรงงานอพยพขณะที่อีกหลายหมื่นคนยังคงหลบซ่อนตัวอยู่ในป่าใกล้กับหมู่บ้านเดิมของพวกเขา (มูลนิธิเพื่อสิทธิมนุษยชนแห่งรัฐฉานและเครือข่ายปฏิบัติงานสตรีไทใหญ่: 44)

3.2.4 แรงงานต่างด้าวในพื้นที่ภาคเหนือของไทย

ปัจจุบันประเทศไทยมีจำนวนแรงงานต่างด้าวที่อพยพเข้าเมืองมากกว่า 500,000 คน เป็นผู้พวยพจากพม่า 334,000 คน แบบแผนการทำงานของผู้อพยพ คือ ชายมักจะทำงานเกี่ยวกับการก่อสร้าง ส่วนหญิงจะทำงานด้านการบริการ ในส่วนผู้ลี้ภัยจากพม่า ไทยรองรับผู้ลี้ภัยที่อพยพหนีปัญหาความขัดแย้งในสังคมที่กำลังขยายออกไปในวงกว้างและการคุกคามทางด้านชาติพันธุ์กว่า 75,000 คน ขณะที่ผู้คนนับร้อยพันต่างก็กลายเป็นผู้อพยพภายในดินแดนของตน (Court Robinson, 2540: 162) และแรงงานต่างด้าวกุ้มนี้อีกกระจัดกระจายอยู่ตามรอยต่อตามชายแดนอย่างหนาแน่น บางส่วนก็ข้ามแผ่นดินมาเพื่อมาเสี่ยงตายหางานทำ บางส่วนก็หลบเร้น ซ่อนตัวรอญาติและครอบครัวที่จะมารับไปเมื่อพวกเขาพอหางานและที่พักอาศัยได้แล้ว

สำหรับในภาคเหนือมีกลุ่มแรงงานต่างด้าวที่เข้ามาทำงาน 2 กลุ่ม ข้อมูลจากธนาคารแห่งประเทศไทย สาขาภาคเหนือ จ.เชียงใหม่ เสนอว่าแรงงานต่างด้าวซึ่งจำแนกตามประเภทการเข้ามา

สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่ม คือ

1. แรงงานต่างด้าวที่ได้รับอนุญาตให้เข้ามาทำงานชั่วคราวตามกฎหมาย เช่น ตามกฎหมายส่งเสริมการลงทุน ส่วนใหญ่เป็นแรงงานระดับกลางและสูง เข้ามาปฏิบัติงานในตำแหน่งบริหารและวิชาชีพเฉพาะ ส่วนใหญ่ที่พบในกลุ่มนี้เป็นแรงงานชาวญี่ปุ่น ที่กระจุกตัวอยู่ในนิคมอุตสาหกรรมภาคเหนือ จ.ลำพูน และ จ.เชียงใหม่ เป็นสำคัญ

2. แรงงานต่างด้าวที่หลบหนีเข้าเมือง ประกอบด้วยแรงงานพม่า จีน อินเดีย และสัญชาติอื่น เช่น อินเดีย ปากีสถาน บังกลาเทศ เนปาล และศรีลังกา ซึ่งส่วนใหญ่เป็นแรงงานที่ข้ามพรมแดนมาจากพม่า แรงงานกลุ่มนี้มาอยู่กันหนาแน่นตลอดแนวชายแดนไทย-พม่า โดยเฉพาะแนวชายแดนภาคเหนือ จากการสำรวจของกระทรวงแรงงานและสวัสดิการสังคมเมื่อเดือนมกราคม 2539 พบว่าสามารถจำแนกแรงงานต่างด้าวกลุ่มนี้ออกเป็น 4 กลุ่มที่สำคัญ คือ

2.1 แรงงานพลัดถิ่นหรือผู้พลัดถิ่นสัญชาติพม่า ที่อพยพเข้ามาในประเทศไทย เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในพม่า และเหตุผลทางเศรษฐกิจก่อนวันที่ 9 มีนาคม 2519 ซึ่งทางการได้สำรวจและออกบัตรประจำตัวผู้พลัดถิ่นให้ แรงงานกลุ่มนี้อยู่หนาแน่นใน จ.ตาก และ จ.เชียงราย

2.2 แรงงานที่เข้ามาหลังวันที่ 9 มีนาคม 2519 เป็นแรงงานที่เข้ามาหางานทำด้วยเหตุผลทางเศรษฐกิจ จากการศึกษาของ TDRI พบว่า มีประมาณ 33,000 คน ในช่วงปี 2519-2535 และเพิ่มขึ้นเป็น 212,187 คนในปี 2538 ในจำนวนนี้มีชื่ออยู่ในทะเบียนประวัติและบัตรประจำตัวที่ทางราชการออกให้จำนวน 100,356 คน

2.3 ผู้หลบหนีการสู้รบ ส่วนใหญ่เป็นชาวกะเหรี่ยงพม่าตามแนวชายแดนในภาคเหนือและภาคตะวันตก จากการศึกษาของ TDRI พบว่า มีประมาณ 33,000 คนในช่วงปี 2519-2535 และเพิ่มขึ้นเป็น 800,000 คนเมื่อปี 2538

2.4 กลุ่มที่ลักลอบเข้าเมืองและหลบซ่อนรับจ้างทำงานตามแนวชายแดนและจังหวัดอื่นๆไม่ทราบจำนวนแน่นอน เนื่องจากยังไม่มี การสำรวจที่ชัดเจน แต่จากการศึกษาของ TDRI ประมาณว่าแรงงานกลุ่มนี้มีจำนวนเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ประมาณ 400,000-500,000 คนทั่วประเทศ ในระหว่างปี 2537-2538 วิถีลักลอบเข้าเมืองส่วนใหญ่ใช้การเดินทางผ่านด่านตรวจคนเข้าเมือง แต่เมื่อถึงเวลาจะไม่เดินทางกลับ และลักลอบไปหาญาติหรือเพื่อหางานทำต่อไป และบางส่วนก็มีขบวนการนายหน้าชาวไทย พม่า และกลุ่มเจ้าของสถานประกอบการนำแรงงานเหล่านี้เข้าไทย (หนังสือพิมพ์ผู้จัดการ, 16-17 กพ. 2543)

3.2.5 ชาวไทใหญ่ : แรงงานพลัดถิ่นที่ไร้ความคุ้มครอง

งานของ สุรสม กฤษณะจุฑะ (2545) เน้นการศึกษาที่เจาะลึกลงในกลุ่มชาวไทใหญ่ที่อพยพหนีตายเข้ามาเป็นแรงงานรับจ้างในเขตพื้นที่รอยตะเข็บชายแดนภาคเหนือ กลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มนี้ในหลายกรณีศึกษาไม่สามารถเข้าถึงความช่วยเหลือหรือบริการทางสังคมใดๆจากไทย หรือแม้แต่องค์การระหว่างประเทศ เพราะการอพยพของเขาไม่ได้รับการยอมรับจากองค์การสหประชาชาติว่า เป็นผู้ลี้ภัยสงคราม พวกเขาไม่ได้รับโอกาสให้มีพื้นที่เช่นค่ายอพยพเหมือนกลุ่มอื่นๆที่จะเปิดให้พวกเขาแสดงตัวตนความเป็นมนุษย์ ความเป็นชาติพันธุ์ของพวกเขาได้ ฐานะและบทบาทที่เป็นอยู่คือการเป็นผู้หลบหนีเข้าเมืองโดยผิดกฎหมาย ซึ่งฐานะเช่นนี้กลายเป็นกรอบ หรือกรงขังแข็งแรงที่จำกัดสิทธิ จำกัดโอกาสในการได้รับบริการความช่วยเหลือที่จำเป็น แรงกดดันและเหมาะสม และกลับยิ่งต้องเผชิญชะตากรรมซ้ำซ้อนแม้เมื่ออพยพหนีตายมาอยู่ในแดนไทย

1. ค่าแรงและระบบเงินเชื่อ : การต่อชีวิตที่ไร้การต่อรอง

กรณีแรงงานต่างด้าวทั่วไปที่พลัดถิ่นเข้ามาทำงานในภาคเหนือส่วนใหญ่ ไม่สามารถได้ค่าแรงเท่าเทียมกับค่าแรงงานของคนงานปกติทั่วไป เช่น กรณีศึกษาชาวไทใหญ่ที่ปรากฏในงานของ สุรสม (2545) พบว่า ได้ค่าแรงประมาณวันละ 60-80 บาท บางรายรับงานครั้งแรกอัตราวันละ 50 บาทด้วยซ้ำ ในการทำงานรับจ้างรายวันในการรับจ้างปลูกพืชหมุนเวียนตามฤดูกาล เช่น ปลูกต้นหอม ปลูกส้ม ปลูกพริก เก็บส้มร่วง หรือเก็บจากต้น ถางหญ้า ฟันยาในไร่เป็นต้น งานถางหญ้าเป็นงานที่จัดว่าหนักที่สุด เพราะมักจะทำเสร็จช้า และต้องขยายเวลาไปถึงเที่ยง บ่ายหรือเย็น เป็นงานที่ลำบากแต่ไม่มีการต่อรองเรื่องค่าแรงเพิ่มใดๆทั้งสิ้น จากการสัมภาษณ์แรงงานไทใหญ่จำนวนมากพบว่ามาตรฐานค่าจ้างของคนไทใหญ่อยู่ที่ 80 บาท เท่ากันทั้งชายและหญิง บางเดือนมีงานทำประมาณ 9-10 วันแต่บางเดือนจะไม่มีการทำงานเลย ข้อมูลจากวารสารเศรษฐศาสตร์การเมือง จาก รายงานของ ศิริพร ยอดกมลศาสตร์ (2540: 37) ได้ยืนยันเรื่องรายได้ที่ได้ต่ำกว่าค่าแรงงานมาตรฐานที่จ่ายให้แรงงานไทยว่า แรงงานข้ามชาติที่ไร้ทักษะ กลุ่มที่ลักลอบเข้าเมืองมาทำงาน โดยเฉลี่ยมีรายได้ 2,700 บาทต่อเดือน ต่ำกว่าแรงงานไทยที่ได้รับ (โดยเฉลี่ย 6,700 บาทต่อเดือนตามอัตราค่าจ้างขั้นต่ำ) แรงงานข้ามชาติไร้ทักษะร้อยละ 51 ส่งเงินประมาณครึ่งหนึ่งกลับบ้าน เฉลี่ยคนละ 6,900 บาทต่อปี อาจส่งกลับโดยฝากเพื่อนหรือญาติไป (ร้อยละ 52) นำกลับไปเองเวลาไปเยี่ยมบ้าน (ร้อยละ 29) นั่นแสดงว่าแม้จะมีชีวิตอย่างขูดรีดแต่พวกเขายังคงเป็นหลักให้แก่ครอบครัวญาติพี่น้องที่กำลังรอความหวังจากพวกเขาอยู่

สำหรับแรงงานไร้ทักษะในภาคเกษตร ที่เป็นตลาดแรงงานของกลุ่มคนพลัดถิ่นตามชายแดนภาคเหนือ เช่น กลุ่มคนงานในสวนส้ม พบว่าหลังจากได้งานทำที่สวนส้ม เขามักจะพักอาศัยอยู่ในสวนส้มเลยบนที่พักซึ่งเจ้าของสวนสร้างเพิ่มบริเวณคอกวัวและคอกไก่เดิม ที่พักอาศัยจะสร้างเป็นโรงขนาดใหญ่ แบ่งซอยเป็นห้องเล็กๆขนาดประมาณ 3X3 เมตร ก่อด้วยอิฐบล็อก บางแห่งจะทำฝาห้องด้วยไม้ไผ่สาน ถ้าครอบครัวไหนมีขนาดใหญ่ก็จะอยู่รวมกัน 5-6 คนในพื้นที่เท่ากันทั้งหมด ซึ่งเป็นชีวิตที่แออัดยัดเยียดค่อนข้างมาก สภาพที่เป็นอยู่สอดคล้องกับแรงงานพลัดถิ่นอื่นๆที่เข้ามาอยู่ในพื้นที่อื่นๆของไทย เช่น แรงงานพลัดถิ่นที่อพยพมาจากพม่าแต่มาอาศัยอยู่ในเขตพื้นที่สมุทรสาคร มหาชัย ที่ต้องอาศัยรวมกันในห้องเช่าเล็กๆ (ราคาห้องเช่าเดือนละ 2,600 บาท) ที่คน 5-6 คนนอนเรียงกันได้พอดี มีช่องว่างพอให้วางข้าวของได้นิดหน่อย ทำให้ต้องมีที่นอนพิเศษตรงกันสามเตียงที่ยื่นออกไปจากตัวอาคารสำหรับ 2 คน มีผ้าบังแดดผืนเล็กเป็นหลังคา ถ้าฝนตกก็ต้องมาซุกรวมกันอยู่ในห้อง แต่ส่วนใหญ่จะไม่ได้อยู่ในห้องพร้อมๆกัน เพราะเวลาทำงานและเวลาพักจะไม่ตรงกัน (ชุดิมา ชื่นเจริญ, “จุดประกาย” กรุงเทพธุรกิจ, 31 กันยายน 2544)

คนไทยใหญ่ที่มารับจ้างต่างรู้ว่าพวกเขาไม่สามารถต่อรองค่าแรงงานใดๆได้ เพราะเพียงแค่การมีงานทำในแต่ละวันก็เป็นความปรารถนาสูงสุดแล้ว แม้ว่าพวกเขาโดยเฉพาะกลุ่มผู้มาใหม่ที่ไม่ม่ประสบการณ์จะได้ค่าแรงที่ต่ำมาก แต่พวกเขาไม่มีทางเลือก ไม่มีปากเสียงที่จะบ่น ร้องขอเพิ่ม เพราะหากทำให้นายจ้างไม่พอใจ อาจจะทำให้พวกเขาต้องอพยพเร่ร่อนออกไปอีก ชีวิตที่ไม่มั่นคงแหล่งบนพื้นที่ที่ไม่ใช่แผ่นดินเกิดเป็นชีวิตที่เจ็บปวด น่าสะพึงกลัว และทำให้เขายังมองไม่เห็นอนาคตตนเองมากขึ้นกว่าเดิม

จากสถานะชีวิตและความทุกข์ของกลุ่มชาติพันธุ์และคนพลัดถิ่น กล่าวได้ว่าเป็นกลุ่มคนจนผู้ด้อยโอกาส ขาดสิทธิ ไร้อำนาจ ในหลากหลายมิติ พวกเขาไม่เพียงแต่เป็นคนจนในมิติของรายได้และเศรษฐกิจเท่านั้น หากแต่ยังถูกกระทำจากผลของการพัฒนากระแสหลัก พลังของค่านิยมแบบวัตถุนิยมบริโภค ระบบอำนาจทางเศรษฐกิจที่เหนือกว่า และระบบวัฒนธรรมที่แฝงด้วยอคติและการเลือกปฏิบัติ สถานการณ์ดังกล่าวเป็นปัจจัยที่ต่างกระทำซ้ำต่อพวกเขา มีหน้าซ้ำเหตุแห่งความทุกข์ที่เกิดกับพวกเขาหลายประการ ยังเกิดจากภาวะจำยอม อดทน อดกลั้น ของพวกเขาเอง เพื่อให้ได้งาน เงินรายได้ยังชีพ เพราะต่างตระหนักดีว่าพวกเขายังมีภาระรับผิดชอบต่อครอบครัวที่รอคอยเขาอยู่ อย่างไรก็ตาม หากสังคมตระหนักและยอมรับความมีตัวตนของกลุ่มชาติพันธุ์ ในฐานะพลเมืองแห่งรัฐไทย สังคมจะต้องให้ความสำคัญกับสิทธิมนุษยชนขั้นพื้นฐานและเปิดโอกาสให้พวกเขาเข้าถึงบริการสวัสดิการสังคมอย่างเป็นธรรมและเท่าเทียม สำหรับกลุ่มคนพลัดถิ่น แม้

พวกเขาจะไม่ใช้พลเมืองแห่งรัฐไทยโดยตรง แต่การที่พวกเขาถูกกระทำให้กลายเป็นพลเมืองที่ไร้รัฐไร้แผ่นดิน ไร้สัญชาติ ก็ไม่ได้หมายความว่าควรจะถูกปล่อยแพ หรือปล่อยให้เผชิญหน้ากับปัญหาและความตายโดยลำพัง ในฐานะของรัฐที่พึงตระหนักในสิทธิมนุษยชน การให้ความช่วยเหลือเพื่อตอบสนองความต้องการพื้นฐานของกลุ่มคนผู้อ่อนแอ เช่นเด็ก เยาวชน ย่อมเป็นสิ่งพึงกระทำ และจัดลำดับสวัสดิการที่มีความจำเป็นเร่งด่วนให้แก่พวกเขา ก่อนที่จะมีมาตรการหรือวิธีการแก้ปัญหาในระยะยาวที่เหมาะสมต่อไป

3.3 กลุ่มผู้ประสบความทุกข์ในกระบวนการยุติธรรม

การศึกษาสถานภาพชีวิตและความทุกข์ของกลุ่มผู้ประสบความทุกข์ในกระบวนการยุติธรรม เป็นการศึกษาวิถีชีวิตและสถานการณ์ปัญหาของกลุ่มคนจนผู้ด้อยโอกาสที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการยุติธรรมของรัฐ มีความหลากหลายในส่วนที่เรื่องราวของการเผชิญความทุกข์ผ่านกระบวนการยุติธรรม เป็นเรื่องราวที่มีความหลากหลายและซับซ้อนในตัวของการกระบวนการเอง และมีธรรมชาติแห่งปัญหาที่มีความแตกต่างกัน ทั้งโดยวัย สถานความผิดและกระบวนการที่พวกเขาต่างต้องเผชิญ การนำเสนอเรื่องราวความทุกข์ของผู้ต้องหา ผู้ต้องขังในกระบวนการยุติธรรมในความเป็นจริงมีอีกหลายกลุ่มในหลายพื้นที่ แต่ข้อจำกัดจากขอบเขตและเวลาในการศึกษารั้งนี้ ผู้วิจัยจะไม่สามารถเจาะลึกลงไปถึงกระบวนการทางกฎหมายที่มีรายละเอียดลึกซึ้งได้มากนัก จึงขอวางขอบเขตในการนำเสนอโดยยึดเอา “มนุษย์เป็นตัวตั้ง” ในที่นี้หมายถึง เด็กในสถานพินิจ ผู้ต้องขังที่ถูกฝากขังในห้องขังของสถานีตำรวจ ผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิง และกลุ่มประชาชนที่ถูกดำเนินคดีทางอาญาในกรณีถูกกล่าวหาว่าเป็น “ผู้บุกรุก” พื้นที่ป่าสงวนของรัฐในเขตพื้นที่หนึ่งทางภาคเหนือ

กรณีศึกษาดังกล่าวแม้เป็นเพียงกรณีเล็กๆเฉพาะพื้นที่ ที่ผ่านการศึกษาโดยวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ แต่ในความเป็นงานเล็กหรืองานระดับจุลภากดังกล่าว ผู้วิจัยมีความเชื่อว่าจะสามารถมองเห็นร่องรอยหรือปรากฏการณ์ทางสังคมของคนกลุ่มใหญ่ที่เผชิญปัญหาในกระบวนการยุติธรรมได้เช่นเดียวกัน ทั้งโดยระบบแห่งปัญหา ระบบการปฏิบัติของบุคคล และข้อกฎหมายที่เกี่ยวข้อง ขณะเดียวกันการศึกษาถึง ทุกขสภาวะของกรณีดังกล่าวก็คงจะพอทำให้เห็นภาพสะท้อนถึงทุกข์ที่กระหน่ำซ้ำเติมกลุ่มเป้าหมายในพื้นที่อื่นๆในกระบวนการยุติธรรมด้วยเช่นเดียวกัน

3.3.1 กระบวนการในการเข้าถึงข้อมูล

งานศึกษาวิจัยกลุ่มนี้ผู้วิจัยทั้งในพื้นที่และผู้วิจัยหลักประสบปัญหาในการเข้าถึงกลุ่มประชากรพอสมควร เนื่องจากประชากรกลุ่มนี้แม้จะเป็นผู้ที่อยู่ในความดูแลของรัฐ แต่ก็เป็กลุ่มที่ยากจะเข้าถึง กล่าวได้ว่าเป็นเสมือนกลุ่มคนในพื้นที่ที่มีดที่ถูกจำกัดวง ไม่สามารถเปิดเผยตนเองได้ เป็นกลุ่มที่ ดร.สีลาภรณ์ บัวสาย ผู้อำนวยการฝ่ายชุมชน สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) เคยตั้งข้อสังเกตในที่ประชุมว่าเป็นกลุ่ม Pocket Area ที่เหมือนกับซุกซ่อนตนเองอยู่ในที่ใดสักแห่งที่ต้องแสวงหาวิธีการที่จะเอื้อมก่อนในการเข้าถึงและเก็บข้อมูล การเข้าถึงเด็กๆในสถานพินิจเด็กและเยาวชน และกลุ่มผู้ต้องขังในห้องขังที่สถานีตำรวจนั้น ยังจัดได้ว่ามีความเป็นไปได้ เพราะนักวิจัยกรณีศึกษาได้มีการดำเนินงานบริการสาธารณสุขที่ต้องเข้าไปดูแลเด็กกลุ่มนี้เป็นประจำอยู่แล้ว แต่กลุ่มผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงนั้น นักวิจัยไม่สามารถเข้าไปเก็บข้อมูลในพื้นที่นั้นได้ โดยเหตุผลความปลอดภัยและระเบียบของราชการ ซึ่งทำให้นักวิจัยต้องเปลี่ยนวิธีการโดยเข้าหาชุมชน ประสานผู้นำท้องถิ่น ทำการค้นหาหญิงที่เคยต้องขังในทัณฑสถานและพร้อมที่จะให้ข้อมูลเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตภายในนั้น ซึ่งทำให้นักวิจัยกรณีศึกษาสามารถได้รับความร่วมมือและเข้าถึงอดีตผู้ต้องขังหญิงเหล่านั้นได้ ในกรณีของกลุ่มผู้ถูกดำเนินคดีอาญา ขณะนี้อยู่ระหว่างประกันตัวจึงทำให้นักวิจัยสามารถเข้าไปพูดคุยเก็บข้อมูลในชุมชนได้ และได้รับความร่วมมืออย่างเต็มที่ เพราะชาวบ้านพร้อมและต้องการจะบอกเล่าถึงประสบการณ์ที่พวกเขาเผชิญให้คนภายนอกมาร่วมรับรู้อยู่แล้ว

นอกจากการเก็บข้อมูลในกรณีสัมภาษณ์เชิงลึก และการเก็บข้อมูลเพื่อศึกษาเป็นกรณีศึกษาจากนักวิจัยกรณีศึกษาในพื้นที่แล้ว นักวิจัยส่วนกลางได้ร่วมเก็บข้อมูลโดยการจัดสนทนากลุ่มอีกหลายครั้ง กับหลายกลุ่มที่เกี่ยวข้องในกรณีศึกษาแต่ละกรณี รวมถึงมีโอกาสจัดสนทนากลุ่มต่างพื้นที่ออกไป เพื่อเป็นการตรวจสอบและยืนยันข้อมูลบางประการด้วย

3.3.2 สถานภาพชีวิตและทุกข์สภาวะของผู้ประสบความทุกข์ในกระบวนการยุติธรรม

1. กรณีเด็กในสถานพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชน

การที่เด็กถูกตัดสินว่ากระทำความผิดและต้องถูกลงโทษตามกฎหมาย เป็นเรื่องที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ แต่เนื่องจากพวกเขายังคงเป็นเยาวชนที่อายุน้อย ดังนั้นพวกเขาก็ยังไม่ต้องไปรับโทษในเรือนจำหรือทัณฑสถานสำหรับผู้ต้องขังอื่นที่เป็นผู้ใหญ่แล้ว การให้การดูแลเด็กและเยาวชนที่มีอายุ

ระหว่าง 7-18 ปี ซึ่งถูกกล่าวหาหรือได้รับการตัดสินจากการพิพากษาว่าเป็นผู้กระทำความผิดนั้นเป็นการดำเนินงานภายใต้ภารกิจของหน่วยงานรัฐ คือ สถานพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชน ซึ่งเป็นหน่วยงานที่จัดตั้งขึ้นตามพระราชบัญญัติจัดตั้งศาลเยาวชนและครอบครัว และวิธีพิจารณาคดีเยาวชนและครอบครัว พ.ศ.2534 ซึ่งเป็นกฎหมายพิเศษ มีหน้าที่รับผิดชอบดำเนินงานตามกระบวนการยุติธรรมสำหรับเด็กและเยาวชนเกือบทั้งกระบวนการ ได้แก่

- (1) สืบเสาะและพินิจเรื่องอายุ ประวัติ ความประพฤติ สถิติปัญญา การศึกษาอบรมสุขภาพ ภาวะแห่งจิต นิสัย อาชีพและฐานะของเด็กหรือเยาวชน ซึ่งต้องหาว่ากระทำความผิด และของบิดามารดา ผู้ปกครองหรือบุคคลซึ่งเด็กหรือเยาวชนนั้นอาศัยอยู่ตลอดจนสิ่งแวดล้อมทั้งปวงเกี่ยวกับเด็กหรือเยาวชนนั้น รวมทั้งสาเหตุแห่งการกระทำความผิดเพื่อรายงานต่อศาล
- (2) สอดส่องความประพฤติของเด็กและเยาวชนตามคำสั่งของศาล
- (3) ควบคุมเด็กและเยาวชนซึ่งต้องหาว่ากระทำความผิดไว้ในระหว่างการสอบสวนหรือพิจารณาคดีหรือตามคำพิพากษา หรือตามคำสั่งของศาล
- (4) สงเคราะห์และบำบัดแก้ไขเด็กและเยาวชนในระหว่างที่ถูกควบคุมหรือภายหลังปล่อย
- (5) จัดให้มีการตรวจรักษาและพยาบาลเด็กหรือเยาวชนในระหว่างการสอบสวนหรือพิจารณาคดี หรือในระหว่างการควบคุมตัวในสถานพินิจ
- (6) จัดการศึกษา ฝึกและอบรม ดูแลอบรมสั่งสอนเด็กและเยาวชนซึ่งอยู่ในความควบคุม
- (7) สืบเสาะภาวะความเป็นอยู่ของครอบครัวในคดีครอบครัว รวมทั้งจัดให้แพทย์หรือจิตแพทย์ตรวจร่างกาย สุขภาพหรือจิตใจของคู่ความในกรณีศาลมีคำสั่งตามมาตรา 112
- (8) ประมวลและรายงานข้อเท็จจริง รวมทั้งเสนอความเห็นต่อศาลในคดีครอบครัวตามที่บัญญัติไว้ในมาตรา 117
- (9) ศึกษาค้นคว้าถึงสาเหตุแห่งการกระทำของเด็กและเยาวชน ซึ่งต้องหาว่ากระทำความผิดโดยทั่วไป จัดทำสถิติการกระทำความผิดดังกล่าวของเด็กและเยาวชน และเผยแพร่วิธีป้องกันหรือทำให้ลดน้อยลงซึ่งการกระทำความผิดนั้น
- (10) ดำเนินการอื่นตามคำสั่งศาลหรือตามที่กำหนดโดยพระราชกฤษฎีกา (เอกสารบทบาท ภารกิจและโครงสร้าง กรมพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชน, อัดสำเนา: 6)

ลักษณะงานของสถานพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชนมีความหลากหลาย และมีภารกิจซับซ้อนมากมาย อาจกล่าวได้ว่าเป็นภารกิจที่กว้างขวางครอบคลุมงานตามกระบวนการยุติธรรมสำหรับเด็กและเยาวชนเกือบทั้งระบบ รวมถึงภารกิจในการทำงานกับครอบครัว สหวิชาชีพอื่นๆ ใน

การดูแลให้ความช่วยเหลือและคุ้มครองเด็กในระหว่างอยู่ในสถานพินิจฯ แม้ว่าการระบุถึงภารกิจที่เป็นลายลักษณ์อักษรจะดูชัดเจน ครอบคลุม แต่ภายใต้การดูแลของโครงสร้างอำนาจและกรอบกฎหมายที่ยากแก่การเข้าถึง ทำให้เด็กและเยาวชนที่กระทำผิดจำนวนมากถูกกดดัน และถูกทำให้อ่อนแอลงทุกขณะ ในการใช้ชีวิตในสถานพินิจฯ ภายใต้ความแออัดยัดเยียดที่พื้นที่ปัจจุบันไม่สามารถรองรับกลุ่มปัญหานี้ได้อย่างเหมาะสม จากข้อมูลของสถานพินิจฯ ในรอบปี 2543 สถานพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชนจำนวน 34 แห่ง ต้องรับผิดชอบเด็กและเยาวชนที่กระทำความผิดตามกฎหมายยาเสพติดและคดีอาญาต่างๆ เพิ่มขึ้นสูงถึง 35,439 คน ในขณะที่มีอัตรากำลังข้าราชการ ลูกจ้างประจำและชั่วคราวประมาณเกือบ 3,000 คน อันเป็นปริมาณงานที่ล้นเกินอย่างยิ่ง เมื่อเปรียบเทียบกับรายละเอียดของภารกิจที่ต้องทำงานกับความซับซ้อนของปัญหาที่เกิดขึ้นกับเด็กและเยาวชนเช่นนี้ และทำให้เจ้าหน้าที่ไม่สามารถปฏิบัติงานบำบัดฟื้นฟูและให้ความช่วยเหลือดูแลเด็กและเยาวชนของสถานพินิจฯ ได้อย่างครอบคลุมและมีคุณภาพ ส่งผลให้เด็กและเยาวชนในกลุ่มนี้ไม่ได้รับการคุ้มครองสิทธิอันพึงมีพึงได้ตามกฎหมาย ตามอนุสัญญาว่าด้วยสิทธิเด็กแห่งสหประชาชาติ และกฎแห่งกรุงปักกิ่ง ซึ่งเป็นมาตรฐานขั้นต่ำ ว่าด้วยการบริหารงานในกระบวนการยุติธรรมสำหรับเด็กและเยาวชนที่ประเทศไทยได้ร่วมลงนามรับรองเมื่อวันที่ 26 เมษายน 2535

1.1 ทุกข์ของเด็กผู้กระทำผิด : จนโอกาสและทางเลือกของชีวิต

เมื่อชีวิตหักเหกลายเป็น"ผู้กระทำความผิด" และถูกศาลสั่งให้เข้ามาอยู่ในสถานพินิจและฝึกอบรมเด็กและเยาวชนแล้ว พบว่า เด็กเผชิญกับความทุกข์รูปแบบใหม่ๆ ตามมาอีกมากมาย งานวิจัยของ ร.ต.ท.หญิงนวลตา (อ้างแล้ว) ผลของการจัดสนทนากลุ่มของผู้วิจัย กับกลุ่มเด็กและเยาวชนในสถานพินิจฯ กลุ่มเจ้าหน้าที่ในสถานพินิจฯ หลายแห่ง รวมทั้งงานศึกษาวิจัยอีกหลายชิ้นได้สะท้อนถึงความทุกข์ของเด็กและเยาวชนในสถานพินิจฯ พอประมวลได้ดังนี้

(1) ความทุกข์อันเกิดจากการตกเป็นผู้กระทำผิดโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์

เด็กและเยาวชนจำนวนมากไม่ได้เกิดมาเพื่อที่จะเป็นอาชญากรโดยกำเนิด ดังเช่นผู้ใหญ่หลายคนตั้งข้อรังเกียจ ทฤษฎีหรือความเชื่อดังกล่าวเริ่มถูกวิพากษ์วิจารณ์และไม่ได้เป็นที่ยอมรับดังแต่ก่อน นัทธี จิตสว่าง (2543: 143 อ้างถึงใน อรสม สุทธิสาคร) นักอาชญาวิทยา ปัจจุบันเป็นรองอธิบดีกรมราชทัณฑ์ กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า

“เรื่องของ born criminal เกิดมาเพื่อเป็นอาชญากร การศึกษาเรื่องนี้เขาไม่ค่อยยอมรับกันแล้ว มันเป็นเรื่องสภาพแวดล้อม เป็นเรื่องของการสร้างสมปัจจัยต่างๆ ทางสังคมที่จะเป็นการสร้างตัวเขาขึ้นมามากกว่า เรื่องของชีวภาพ เรื่องของยีนก็มีส่วน

แต่มันเป็น interaction กัน ไม่ใช่เป็นคนเป็นลูกใจ เกิดมาแล้วต้องมันสยดสยอง ถ้าลูกใจเกิดมาแล้วได้รับการขัดเกลาในสิ่งที่ดี ก็มีโอกาสเป็นคนดีได้ ปัจจุบันสิ่งที่สำคัญคือ สภาพแวดล้อม สภาพต่างๆที่เลี้ยงดูเขามา”

ดังนั้นเด็กและเยาวชนที่กระทำผิดต่อผู้อื่นจำนวนมากจึงมักรู้สึกเจ็บปวดกับเหตุการณ์การกระทำผิดที่เกิดขึ้น เมื่อผลการกระทำนั้นแสดงออกมาแล้ว หลายคนรู้สึกเสียใจที่การกระทำของตนสร้างความปวดร้าวใจให้แก่พ่อแม่หรือญาติที่เขารัก ในขณะที่ช่วงเวลาของการลงมือกระทำผิดมักเป็นการกระทำโดยขาดความยับยั้งชั่งใจ และมีความคับแค้นใจในปัญหาใดปัญหาหนึ่งเป็นทุนเดิม เหตุแห่งการกระทำผิดของเด็กและเยาวชนมักไม่เกิดขึ้นแบบปัจจุบันทันด่วน แต่เป็นการสะสมความกดดัน ความคับแค้นบางด้านเอาไว้ และเมื่อมีเงื่อนไขให้แสดงออกในเวลาใดเวลาหนึ่ง จึงกลายเป็นพลังแห่งความรุนแรง ขณะที่เด็กและเยาวชนเองก็ขาดความรู้ว่าผลกระทบที่เกิดขึ้นจะนำพาตนไปในทิศทางใด การตระหนักรู้เมื่อถูกจับได้ว่าเป็นผู้กระทำผิดและต้องได้รับโทษในสิ่งที่ตนไม่เคยคิดมาก่อน เป็นความทุกข์ประการแรกที่ต้องเผชิญอย่างไร้ทางหลีกเลี่ยง

(2) กรณีความทุกข์จากความผิดคดีทางเพศ

ในการจัดการสนทนากลุ่มในพื้นที่ต่างๆ ผู้วิจัยได้พบเด็กและเยาวชนจำนวนหนึ่งที่ถูkJบคุมในข้อหาทำความผิดทางเพศ โดยพ่อแม่ของฝ่ายหญิงแจ้งความเอาผิดในกรณีที่เด็กชายและหญิงมีความสัมพันธ์ทางเพศโดยครอบครัวไม่สามารถยอมรับได้ แม้เด็กชายจะยืนยันว่าความสัมพันธ์ของเขาและเพื่อนหญิงเกิดขึ้นเพราะทั้งคู่เป็น “แฟน” “คนรัก” กัน แต่ครอบครัวฝ่ายหญิงไม่ยินยอมและยืนยันที่จะเอาผิดทางอาญากับเด็กชายให้ได้ เด็กที่ได้พบหลายคนเป็นเด็กที่มีประวัติเรียนดี เป็นผู้นำในโรงเรียน ไม่เคยมีพฤติกรรมก้าวร้าวหรือเกรไใดๆมาก่อน แต่เมื่อทำความผิดเพราะความพลัดพลั้งโดยเหตุแห่งวัย ธรรมชาติความต้องการ ความใกล้ชิดที่มีต่อกัน ทำให้เด็กกลายเป็นผู้กระทำผิดในทันที บางกรณีที่ครอบครัวไม่สามารถยอมรับความได้ เด็กต้องถูกส่งตัวเข้าสถานพินิจ และโลกทั้งโลกของเขาเปลี่ยนไป เด็กหลายคนเศร้าซึม เหนงหงอย หมดอนาคต รู้สึกเหมือนถูกแค้น มีเด็กจำนวนหนึ่งบอกว่า“จะฆ่าตัวตาย” เพราะเขาไม่สามารถทนกับสภาพที่เกิดขึ้นได้ มันกระแทกหนักเกินไป และเขามีความเข้าใจว่าเหตุที่เกิดขึ้น ไม่ใช่เพราะเขาใช้กำลังบังคับหรือข่มขู่ แต่เป็นเพราะเขาและเพื่อนหญิงรักกัน

กรณีที่เกิดขึ้นหลายกรณี พบว่า เด็กๆยังปรับตัวไม่ได้ และเกิดภาวะ “ช็อก” กับสิ่งที่เขาเผชิญ ในภาวะเช่นนี้เด็กต้องการบริการให้คำปรึกษาจากนักสังคมสงเคราะห์ หรือ นักจิตวิทยาที่

จะช่วยปลดปล่อยโลม ทำความเข้าใจในช่วงเวลาสับสนและวิกฤติของชีวิต แต่ด้วยปริมาณเด็กที่มาก ขณะที่นักสังคมสงเคราะห์ มีไม่เกิน 2-3 คน และนักจิตวิทยามีเพียง 1 คน ปริมาณของบุคลากรสายวิชาชีพเหล่านี้ไม่อาจตอบสนองความต้องการ ณ ขณะนั้นของเด็กได้เลย เด็กหลายคนเข้าไปอยู่ในสถานพินิจด้วยความหวาดกลัว กินนอนไม่ได้ ซึมเศร้ารุนแรงและปรับตัวไม่ได้ เป็นทุกข์สุดแสนสำหรับเด็กและเยาวชนที่อ่อนเยาว์ และโดยเฉพาะเด็กกลุ่มที่ทำความผิดแบบรู้เท่าไม่ถึงการณ์ในครั้งแรก

(3) ทุกข์จากความยากจนที่ครอบครัวไม่มีเงินประกัน

เด็กผู้กระทำผิดในหลายกรณีอาจได้รับความคุ้มครองให้ได้รับการปล่อยตัวชั่วคราวในขั้นตอนก่อนฟ้อง ทั้งนี้เพราะในพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา(ฉบับที่20)พ.ศ.2542 มาตรา 50 ระบุว่า

“เมื่อพนักงานสอบสวนถามปากคำเด็กหรือเยาวชนแล้ว ให้ส่งตัวเด็กหรือเยาวชนนั้นไปยังสถานพินิจ ผู้อำนวยการสถานพินิจดังกล่าวจะควบคุมตัวเด็กหรือเยาวชนนั้นไว้ยังสถานพินิจหรือจะปล่อยตัวชั่วคราว โดยมอบตัวเด็กหรือเยาวชนให้แก่บิดามารดา ผู้ปกครองหรือบุคคลที่เด็กหรือเยาวชนอาศัยอยู่ โดยไม่มีประกันหรือมีประกันก็ได้ หรือจะมอบตัวเด็กหรือเยาวชนไว้กับบุคคลหรือองค์การที่เห็นสมควรก็ได้ เมื่อมีคำร้องขอให้ปล่อยตัวชั่วคราว ให้ผู้อำนวยการสถานพินิจส่งโดยพลัน หากเห็นไม่สมควร ให้ปล่อยชั่วคราว ให้รับส่งคำร้องขอให้ปล่อยตัวชั่วคราวพร้อมความเห็นไปให้อธิบดีผู้พิพากษาศาลเยาวชนและครอบครัวกลางผู้พิพากษาหัวหน้าศาลเยาวชนและครอบครัวจังหวัด หรือผู้พิพากษาหัวหน้าแผนกคดีเยาวชนและครอบครัว แล้วแต่กรณีเพื่อพิจารณาสั่ง คำสั่งของอธิบดีผู้พิพากษาศาลเยาวชนและครอบครัวกลาง ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลเยาวชนและครอบครัวจังหวัด หรือผู้พิพากษาหัวหน้าแผนกคดีเยาวชนและครอบครัว ให้เป็นที่สุด แต่ไม่ตัดสิทธิที่จะยื่นคำร้องขอให้ปล่อยตัวชั่วคราวใหม่...”

แสดงว่ากฎหมายให้สิทธิที่จะให้เด็กได้รับการประกันตัว ให้มีการปล่อยตัวชั่วคราวในขั้นตอนก่อนฟ้อง แต่ในการปฏิบัติที่เป็นจริงพบปัญหาว่า การขอประกันตัวเด็กไม่สามารถดำเนินการได้อย่างจริงจัง และไม่สามารถเป็นกระบวนการทางเลือกที่จะช่วยดึงเด็กออกจาก “สถานพินิจฯ” ได้ในช่วงเวลาที่กฎหมายกำหนดเพราะ

3.1) ครอบครัวยากจน หาเข้ากินค่า มักจะไม่สามารถขอประกันตัวเด็กได้ ทั้งนี้เพราะไม่สามารถหาเงินหรือกู้เงินมาได้ อัตราค่าประกันตัวเด็กและเยาวชน หรือดุลพินิจกำหนดวงเงินที่จะ

อนุญาตให้ปล่อยตัวชั่วคราวในระหว่างก่อนฟ้องนี้ผันแปรไปตามความรุนแรงของข้อกล่าวหาหรือรายละเอียดในใบแจ้งการจับกุม ในต่างจังหวัดส่วนใหญ่ใช้อัตราการประกันตัวเดียวกับที่ศาลกำหนดในการประกันตัวจำเลย

ตารางที่ 3.1 อัตราค่าประกันตัวเด็กและเยาวชน

ลักษณะคดี		อัตราค่าประกัน (บาท)
ลักทรัพย์ รับของโจร ยักยอก ทำให้เสียทรัพย์		3,000-5,000
(หากไม่ได้ทรัพย์คืนและทรัพย์ของกลางมีราคาสูงก็กำหนดให้สูงขึ้นอีกตามความเหมาะสม)		
ชิงทรัพย์ วิ่งราวทรัพย์ กรรโชกทรัพย์ ปล้นทรัพย์		5,000-10,000
(หากไม่ได้ทรัพย์คืนและทรัพย์ของกลางมีราคาสูงก็กำหนดให้สูงขึ้นอีกตามความเหมาะสม)		
ความผิดลหุโทษทุกอย่าง		3,000
ทำร้ายร่างกาย บาดเจ็บหรือสาหัส ประมาทเป็นเหตุให้ผู้อื่นตาย		5,000-10,000
ฆ่าโดยเจตนา ชิงทรัพย์ ปล้นทรัพย์เป็นเหตุให้มีผู้ถึงแก่ความตาย		20,000-30,000
ถ้าเป็นกรณีสะเทือนขวัญหรือมีข่าวครึกโครม		50,000
ร่วมชุมนุมตั้งแต่ 10 คนขึ้นไป		5,000-10,000
พรากรผู้เยาว์ อนาคต		10,000-20,000
ข่มขืน		20,000
ร่วมข่มขืนหลายคน หรือโทรมหญิง		30,000
ยาเสพติด ยาบ้า	ครอบครอง	จำคุกหรือเพื่อจำคุก
1 เม็ด (เม็ดต่อไปเม็ดละ 1,000 บาท)	5,000	10,000
12-20 เม็ด	15,000	20,000
21-30 เม็ด	20,000	30,000
31-40 เม็ด	25,000	40,000
41-50 เม็ด	30,000	50,000
เกิน 50 เม็ด	40,000	60,000
เกิน 100 เม็ด	50,000	80,000-100,000

ตารางที่ 3.1 อัตราค่าประกันตัวเด็กและเยาวชน (ต่อ)

ลักษณะคดี	อัตราค่าประกัน (บาท)
คดี	
1-5 แผ่น	10,000
6-10 แผ่น	20,000
11-20 แผ่น	30,000
21-30 แผ่น	40,000
31-50 แผ่น	50,000
เกิน 50 แผ่นขึ้นไป	60,000
เกิน 200 แผ่นขึ้นไป	100,000

ที่มา : สำนักงานโครงการส่งเสริมประสิทธิภาพสถานพินิจ กระทรวงยุติธรรม, รายงานวิเคราะห์การพิทักษ์สิทธิเด็กในระบบงานของสถานพินิจ เอกสารประกอบการประชุมเชิงปฏิบัติการ เรื่อง การพิทักษ์สิทธิเด็กและเยาวชนในระบบงานของสถานพินิจ, วันที่ 20-21 กันยายน 2544 ณ โรงแรมเจ้าพระยาปาร์ค

หมายเหตุ หากเป็นคดีรอบที่ 2 หรือมากกว่านั้น หรือหากน่าเชื่อว่าเด็กหรือเยาวชนกระทำความผิดเพราะถูกใช้เป็นเครื่องมือให้เพิ่มวงเงินประกันขึ้นตามสมควร

หากพิจารณาในภาพรวมของอัตราประกันตัว พบว่ามีอัตราสูง-ต่ำ ต่างกันขึ้นกับความรุนแรงของคดีความ แต่ในครอบครัวที่ยากจน อัตราประกันตัวต่ำในราคา 3,000-5,000 บาทก็จัดว่าเป็นวงเงินที่มากสำหรับพวกเขา ในการวิ่งเต้นหาผู้ยืมจากผู้อื่นในช่วงเวลากระชั้นชิด ซึ่งในความเป็นจริงแวดวงคนรู้จักก็มักจะขัดสนและยากลำบากเหมือนกัน ดังนั้นการยินยอมจ่ายหนี้ นอกกรอบที่อัตราดอกเบี้ยสูง จึงเป็นเรื่องที่ต้องจำยอม และ จำต้องรับผลกระทบจากการเป็นลูกหนี้เพิ่มขึ้น เช่น อัตราดอกเบี้ยทบต้น เป็นต้น

3.2) แม้กฎหมายจะกำหนดเงื่อนไขในการให้ประกันตัว แต่จากการสำรวจแนวทางการปฏิบัติงานตามมาตรานี้ พบว่า (สำนักงานโครงการส่งเสริมประสิทธิภาพสถานพินิจ กระทรวงยุติธรรม, 2544: 5) สถานพินิจบางแห่งไม่มีแนวปฏิบัติ และไม่เคยปฏิบัติ บางแห่งปฏิบัติในกรณีพิเศษ เช่น ในกรณีที่ผู้ถูกจับกุมป่วยหนักเป็นโรคเอดส์ หรือในกรณีที่บิดามารดายากจน เจ็บป่วย เด็กหรือเยาวชนที่ถูกจับกุมเป็นผู้ทำงานหารายได้ให้แก่ครอบครัว และเป็นคดีที่ความผิดเล็กน้อย ก็

จะลดจำนวนเงินค่าประกันตัว ให้อยู่ในจำนวนเงินที่บิดาหรือมารดาสามารถชำระได้ หรือมีอยู่ในขณะนั้น หรือให้คำแนะนำให้บิดามารดาใช้วิธีวางหลักทรัพย์ หรือ ให้หาบุคคลที่น่าเชื่อถือมาค้ำประกัน แต่ในความเป็นจริง มักไม่มีบุคคลภายนอกยินยอมมาค้ำประกันให้ ทั้งนี้เพราะครอบครัวยากจน และเด็กในครอบครัวที่ยากจน มักเป็นผู้ไม่มี “เครดิตทางสังคม” มักไม่ได้รับความเชื่อถือ และไม่มีใครอยากเกี่ยวข้องกับชั้นรับค้ำประกันให้ จึงเป็นเรื่องที่ยากลำบากภายใต้เงื่อนไขที่เปิดให้ดังกล่าว ทำให้เด็กจำนวนมากที่ต้อง “ทน” รับโทษในสถานพินิจฯ เผชิญกับความทุกข์ที่ทำร้ายเขาทั้งทางกาย จิตใจ อารมณ์ และพัฒนาการของชีวิต

ข้อมูลที่ยืนยันได้ว่าเด็กได้รับการปล่อยตัวชั่วคราวในวันที่ส่งตัวมาสถานพินิจมีจำนวนน้อยมาก เมื่อเปรียบเทียบกับจำนวนที่ถูกจับกุมทั้งหมด เช่น ในช่วง 3 เดือนแรกของปี พ.ศ.2544 มีผู้ถูกจับกุมและส่งมาดำเนินการที่สถานพินิจจากทั้งหมด 1,525 คน มีเพียง 189 ราย (12.40%) ได้รับการปล่อยตัวชั่วคราวในวันที่ส่งตัวมาสถานพินิจ จำนวน 746 ราย (48.92%) ถูกควบคุมตัวจนถึงวันพิพากษาคดี ส่วน 590 ราย (38%) ถูกควบคุมตัวระยะหนึ่งก่อนที่จะได้รับการประกันตัวชั่วคราว ด้วยเหตุนี้จึงส่งผลให้สถานพินิจ จำต้องรับเด็กที่ถูกส่งตัวมาในปริมาณที่มาก ล้นเกินความสามารถในการรองรับของหน่วยงานได้

(4) ทุกข์จากการถูกกระทำจากผู้แข็งแกร่งกว่า

การล้นเกินของจำนวนเด็กในสถานพินิจ นำไปสู่ปัญหาการทะเลาะวิวาท การทำร้ายกันและกันเองระหว่างเด็กด้วยกัน ความจำกัดในเรื่องพื้นที่ ทำให้สถานพินิจไม่สามารถแยกหรือคัดกรองเด็กออกจากกันได้ เด็กที่มีโทษความรุนแรงสถานเบา เช่น เสพยาเสพติด หรือ ลักทรัพย์เพียงครั้งเดียว ก็จะต้องอยู่ร่วมกับเด็กที่มีฐานความผิดสถานหนัก เช่น ฆ่าคนตาย หรือการข่มขืน รัมโทรม และจำนวนมากกว่า 1 ใน 3 ของเด็กในสถานพินิจ เป็นเด็กที่ต้องคดี ทำความผิดซ้ำซาก จากงานวิจัยของนวลตา (2545: 18) พบว่า เด็กที่กระทำผิดซ้ำซาก เข้ามารับการอบรมในสถานพินิจสูงสุด 11 ครั้ง ซึ่งน่าตั้งคำถามต่อกระบวนการบำบัดฟื้นฟูเด็กในสถานพินิจว่า เกิดอะไรขึ้น

การอยู่ร่วมกันโดยไม่มีการจัดพื้นที่ให้เหมาะสมตามโทษฐานความผิด วัย และเหตุแห่งการกระทำ ทำให้เกิดการใช้อำนาจในหมู่เด็กเก่า หรือ “ขาใหญ่” ที่จัดตัวเองว่าเป็น “คนของนาย” ทำร้ายต่อเด็กเล็ก หรือเด็กที่มีบุคลิกภาพอ่อน เป็นเด็กเรียบร้อย ที่เข้ามาด้วยสาเหตุที่ไม่ใช่การก่อความรุนแรง เช่น เสพยาเสพติด ทำความผิดทางเพศโดยผู้ปกครองฝ่ายหญิงไม่ยอมรับและไม่ยินยอม (ดังที่กล่าวแล้วข้างต้น) หรือเป็นเด็กที่ไม่เคยมีประสบการณ์ในการทำผิดมาก่อน มักจะตกเป็น “เหยื่ออารมณ์” ของเด็กเยาวชนบางคนที่กำลังก้าวร้าว ชอบพฤติกรรมรุนแรง แสดงอำนาจทำร้าย

ร่างกายรวมทั้งการละเมิดทางเพศแก่เด็กเพศเดียวกันด้วย เด็กหลายคนบอกว่า “เวลาที่กลัวที่สุดคือกลางคืน” เพราะเด็กจะถูกต้อนให้ขึ้นนอนตั้งแต่ 16.00 น. จากนั้นจนรุ่งเช้า เด็กจะต้องอยู่ในพื้นที่จำกัด เหมือนถูกควบคุม หนีไปไหนเหมือนตอนกลางวันไม่ได้ เพราะหากลูกหนีหรือไม่นอนในที่ของตนก็อาจถูกพ่อแม่หรือผู้ดูแลเฝ้า ท้าโทษได้ เด็กจึงต้องเลือกที่จะถูกกระทำ หรือยอมถูกลงโทษ ไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง การอยู่ร่วมกันโดยเด็กเล็กไม่มีโอกาสหลีกเลี่ยงเมื่อถูกเด็กที่โตกว่าทำร้ายนำไปสู่การผลิตซ้ำความเจ็บปวด ความกดดันทางจิตใจ ไม่เพียงเท่านั้น การละเมิดทางเพศที่เจ้าหน้าที่คุมไม่ถึงส่งผลให้เกิดความเสี่ยงต่ออัตราการแพร่ระบาดของเชื้อเอชไอวีเพิ่มขึ้น ทั้งนี้ นวลตา (2545: 45) พบว่า เด็กส่วนหนึ่งมีการติดเชื้อภายหลังจากการเข้ามาในสถานพินิจฯ

งานของนวลตา(2545)บอกถึงความทุกข์ของเด็กในกรณีอื่นๆว่า

“เด็กบางคนถูกทำร้ายจากเด็กที่โตกว่าเสมอ ๆ และเมื่อมีเด็กที่ “หน้าตาดี” เข้ามาก็จะถูกกลั่นแกล้ง ความรู้สึกของเด็กต่อการเข้ามาอยู่ในนี้เหมือนอยู่ใน “สวนสัตว์” (น. 33)

“แต่ก่อนเด็กที่ป่วยเป็นโรคเอดส์มักได้รับการปล่อย แต่ปัจจุบันเด็กที่ป่วยเป็นโรคเอดส์ต้องอยู่จนพ้นโทษ” (น. 45)

“ขาใหญ่ หรือ ขาโจ้ เป็นเหมือนหัวหน้าทีม กระบวนการของ”ขาใหญ่”ส่วนมากผู้คุมทราบ แต่ไม่ได้จัดการเป็นเรื่องเป็นราว เด็กเหล่านี้มักเป็นที่เข้าใจว่าเป็นเด็กของเจ้าหน้าที่” (น. 34)

“เด็กที่ไม่มีญาติมาเยี่ยมก็มักจะมานั่งดูเพื่อนๆที่มีญาติมาเยี่ยมเช่นกัน ในกลุ่มนี้บางครั้งอาจมี “ขาใหญ่” มาอยู่รวมด้วยเพื่อตรวจสอบสิ่งของที่ เขาต้องมีส่วนแบ่ง” (น. 41)

(5) ทุกข์อันเกิดจากระบบงานภายในมีปัญหา : โครงสร้างการบริหารขาดการพัฒนา ระบบฟื้นฟูกลายเป็นระบบทำร้าย

สืบเนื่องจากแต่เดิมโครงสร้างการบริหารงานของสถานพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชนอยู่ภายใต้การกำกับดูแลของอธิบดีผู้พิพากษาศาลเยาวชนและครอบครัวกลาง ตาม พ.ร.บ. จัดตั้งศาลเยาวชนและครอบครัวและวิธีพิจารณาคดีเยาวชนและครอบครัว พ.ศ.2534 ซึ่งอธิบดีผู้พิพากษาศาลเยาวชนและครอบครัวกลาง เป็นผู้กำหนดนโยบาย แผนงาน โครงการ การบริหารบุคคล งานการเงินงบประมาณ การติดตามประเมินผล การพัฒนาองค์กรและระบบงาน ฯลฯ แต่ใน

การปฏิบัติจริง จะเป็นด้วยภาระหน้าที่ทางกระบวนการยุติธรรมที่หนักมากเกินไป หรืออาจเป็นเพราะการให้คุณค่าต่องานด้านการบำบัดฟื้นฟูเด็กและเยาวชนที่กระทำมาแล้วยังไม่ได้ถูกให้ความสำคัญเท่าที่ควร จึงทำให้สถานพินิจต้องเผชิญกับปัญหาต่างๆ ในด้านงบประมาณ การขยายอัตรากำลัง การขยายพื้นที่ และการพัฒนาระบบคุณภาพบริการ และการบริการสวัสดิการที่จำเป็นแก่ชีวิต ข้อจำกัดและอุปสรรคต่างๆ ของระบบงานภายในได้กลายเป็นแรงกดดันเด็กและเยาวชนให้อยู่อย่างลำบาก มีความทุกข์สะสมทั้งจากความเป็นอยู่ในเชิงกายภาพ ทุกข์ทางจิตใจ ดังที่กล่าวแล้วข้างต้น จนทำให้ระบบสวัสดิการที่ถูกกำหนดขึ้นโดยรัฐเพื่อ “ดูแลและฟื้นฟูเด็ก” กลายเป็น “ระบบที่ทำร้ายเด็กซ้ำซ้อน” จนเด็กทนไม่ไหวและแสดงออกเป็นความรุนแรงในสถานพินิจหลายๆ พื้นที่ ดังเป็นข่าวในหนังสือพิมพ์อยู่เสมอ ในส่วนข้าราชการเองก็ขาดขวัญ กำลังใจ ความรู้สึกของข้าราชการในสถานพินิจคิดว่าตนเองเป็น “ข้าราชการวาระระยะที่สาม” รองจากผู้พิพากษาและข้าราชการตุลาการของศาล(สำนักงานโครงการส่งเสริมประสิทธิภาพสถานพินิจ สำนักงานปลัดกระทรวงยุติธรรม, อัตราส่วน: 3-4) ประกอบกับลักษณะงานที่ต้องทำงานควบคุมดูแลเด็ก 24 ชั่วโมง จึงยิ่งเพิ่มความเครียดให้แก่เจ้าหน้าที่เป็นอย่างยิ่ง ผลตามมาที่ปฏิเสธไม่ได้เลยว่า เด็กจำนวนหนึ่งในสถานพินิจได้กลายเป็น “เหยื่อความเครียด” นี้ด้วย

ปัจจุบันแม้จะมีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างให้สถานพินิจแยกออกจากศาลมาสังกัดกระทรวงยุติธรรม การบริหารราชการก็ยังคงมีลักษณะรวมศูนย์อยู่ที่ส่วนกลาง แม้จะมีสายการบังคับบัญชาขึ้นตรงกับปลัดกระทรวงและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม แต่ในการปฏิบัติจริงโดยภาระหน้าที่ของผู้บริหารระดับสูงที่มีภารกิจมากมาย ทำให้ภารกิจในการบริหารงานสถานพินิจ ซึ่งต้องการการทำงานที่รวดเร็ว ต้องการการตัดสินใจทันการณ์ต่อการจัดการกับชีวิต อนาคตของเด็กและเยาวชน กลับมีความไม่ชัดเจน ไม่มีความคล่องตัวในการปฏิบัติ อีกทั้งสถานการณ์การกระทำผิดของเด็กและเยาวชนในคดียาเสพติดที่สูงขึ้นมาก ทำให้สถานพินิจกลายเป็นสถานบำบัดที่แออัด และความแออัดนี้ได้ส่งผลถึงภาวะความตึงเครียดทางจิตใจทั้งแก่บุคลากรเจ้าหน้าที่ และตัวเด็กเองตลอดเวลา

2. กรณีผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงแห่งหนึ่งทางภาคเหนือ

กรณีศึกษากลุ่มนี้สะท้อนถึงความทุกข์ของผู้หญิงกลุ่มหนึ่ง ซึ่งเคยเป็นอดีตผู้ต้องขังในทัณฑสถานหญิงแห่งหนึ่งทางภาคเหนือ ด้วยฐานความผิดทางคดีอาญาในคดีต่างกัน เช่น คดียาเสพติด (ยาบ้า เฮโรอีน) คดีทำร้ายผู้อื่นถึงแก่ชีวิต การยอมรับผิดในคดียาเสพติดแทนสามีและบุตรชาย (จากคำสัมภาษณ์ของกรณีศึกษา) รวมถึงญาติพี่น้องที่เป็นสมาชิกในครอบครัวของผู้ต้องขังหญิง รวมทั้ง

การสัมภาษณ์ผู้นำท้องถิ่นที่รับรู้ปัญหาหรือที่มาของการกระทำผิดนั้น รวมทั้งสิ้น จำนวน 10 ราย

งานของ สุนีย์ แสนใจนา (2545) นักวิจัยกรณีศึกษาในหัวข้อนี้ ได้มีความพยายามจะเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายในการศึกษาเป็นอย่างยิ่ง แต่เนื่องจากข้อจำกัดในการเก็บข้อมูลในทัศนสถาน ที่เต็มไปด้วยความระแวงระวัง และไม่พร้อมให้คณะผู้วิจัยเข้าไปศึกษา อีกทั้งคณะผู้วิจัยเองก็ตระหนักถึงการละเมิดสิทธิ และการรักษาความปลอดภัยให้แก่พวกเธอที่เป็นผู้ต้องขัง หากได้รับอนุญาตให้สัมภาษณ์เธอ เธอก็อาจถูกเพ่งเล็งจาก “นาย” และได้รับผลกระทบอันเนื่องจากการให้สัมภาษณ์ได้ ดังนั้นนักวิจัยและนักวิจัยกรณีศึกษาจึงตกลงกันที่จะแสวงหากลุ่มประชากรที่เป็นอิสระและพร้อมให้ความร่วมมือ โดยจะไม่ได้รับผลกระทบใดๆตามมา จนกระทั่งสุนีย์ได้ตระเวนไปในหมู่บ้านหลายพื้นที่ของจังหวัดทางภาคเหนือ และสามารถสร้างความไว้วางใจจากผู้นำชุมชนได้แนะนำให้พูดคุยกับอดีตผู้ต้องขังหญิงจำนวนหนึ่ง ซึ่งเกือบทุกรายเพิ่งจะพ้นโทษมาได้ไม่นานนักและเมื่อกลุ่มประชากรดังกล่าวตัดสินใจและมีความพร้อมจะพูดคุยเรื่องนี้ด้วยตนเอง ทำให้คณะผู้วิจัยได้เข้าถึงข้อมูลร่วมกับสุนีย์ด้วยในบางส่วน ด้วยการจัดกลุ่มสนทนากลุ่มประชากรที่เคยเป็นอดีตผู้ต้องขังในพื้นที่ชุมชนแห่งหนึ่ง โดยมีผู้นำชุมชนเข้าร่วมฟังและเป็นผู้แปลความให้ด้วย เพราะประชากรบางส่วนเป็นหญิงกลุ่มชาติพันธุ์ ที่พูดภาษาท้องถิ่นของเธอ กรณีศึกษาจึงทำให้ผู้วิจัยได้ภาพรวมของสภาพความทุกข์ของผู้ต้องขังหญิงจำนวนหนึ่งในทัศนสถาน บางกรณีมีสถานภาพเป็นแม่ตั้งครรภ์ และคลอดบุตรในระหว่างคุมขัง เธอต้องเลี้ยงลูกในทัศนสถานนั้น ไม่ต่ำกว่า 2 ปี

2.1 ก่อนกลายมาเป็นผู้ต้องขังหญิง: ปัจจัยและสาเหตุของการกระทำผิด

ก่อนที่กรณีศึกษาหลายรายจะผันสภาพไปเป็นผู้ต้องขังหญิงในคดีอาญา เธอคือแม่บ้านที่มีภาระในการดูแลครอบครัว ลูกและสามีไม่ต่างจากหญิงทั่วไปในชนบท เพียงแต่สภาพความยากจนทำให้ครอบครัวต้องดิ้นรนทางเศรษฐกิจ หลายรายสามีต้องออกไปหางานทำ และหายจากบ้านไปเป็นเวลานานหรือหายไปถาวร ผู้หญิงหลายคนต้องรับภาระดูแลลูกและครอบครัวเพียงลำพัง กรณีศึกษาบางรายตัดสินใจค้ายาบ้าเพราะได้รายได้ดี และหวังว่าจะนำมาสู่การ “แก้จน” ให้แก่ครอบครัวของเธอได้ บางรายที่ต้องคดีอาญาจากการทำร้ายผู้อื่นเนื่องเพราะจากความกดดันที่ถูกกระทำมาก่อนหลายๆครั้ง งานของ สุนีย์ แสนใจนา (2545) ซึ่งศึกษาสภาพชีวิตของผู้ต้องขังหญิงกลุ่มนี้ก่อนที่จะกลายเป็นผู้กระทำความผิด สะท้อนว่าพวกเธอไม่ได้เกิดมาและมีจิตใจที่พร้อมจะกระทำความผิดกฎหมายแต่กำเนิด หากแต่เพราะความยากจนที่เธอแบกรับอยู่เพียงลำพัง ประกอบกับความเป็นแม่ที่ต้องดูแลลูก หรือดูแลพ่อแม่ผู้สูงอายุ ทำให้เธอจำต้องตัดสินใจเลือกหนทางที่ผิดพลาดเช่นนี้

2.2 ความทุกข์ของผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิง

(1) กรณีความทุกข์ทางกาย ได้แก่ ความขาดแคลน อัตราคัดแร้งแค้นทางวัตถุหลายประการ ได้แก่

1.1) การอยู่ในสภาพแวดล้อมที่แออัด คับแคบ ขาดแคลน

จากการศึกษาของสุณีย์ (2545) และการจัดกลุ่มสนทนากับบางกรณีศึกษาที่เป็นอดีตผู้ต้องขังหญิง พบว่าสภาพรวมของทัณฑสถานหญิงแต่ละแห่งไม่แตกต่างกันมากนัก สภาพของความแออัดคับแคบ ที่จำนวนนักโทษมากเกินไปเกินกว่าสถานที่ที่จะรองรับได้ เป็นปัญหาปกติที่ผู้เกี่ยวข้องหลายฝ่ายเริ่มชินชา ข้อมูลกองแผนงาน กรมราชทัณฑ์ สํารวจ ณ วันที่ 31 มกราคม 2544 พบว่า จำนวนผู้ต้องขังหญิงทั่วประเทศ มีจำนวนประมาณ 40,816 คน ในจำนวนนี้แยกเป็นประเภทต่างๆดังนี้

ตารางที่ 3.2 สถิติผู้ต้องขังหญิงทั่วประเทศ แยกตามประเภท (สํารวจ ณ วันที่ 31 มกราคม 2544)

หน่วย : คน

1. นักโทษเด็ดขาด	26,092
2. ผู้ต้องขังระหว่าง	14,716
2.1 ระหว่างอุทธรณ์-ฎีกา	3,975
2.2 ระหว่างไต่สวน-พิจารณา	6,856
2.3 ระหว่างสอบสวน	3,885
3.คนฝาก	8
3.1 โรคจิต	6
3.2 เด็ก	2 (มีเด็กเพศชายอีก 185 คน)
รวม	40,816 (มีเด็กเพศชายอีก 185 คน)

ในแต่ละทัณฑสถานจะมีจำนวนผู้ต้องขังมากเกินไปเกินกว่าสถานที่ที่จะรองรับไหว ในขณะที่อัตราความจุปกติของเรือนจำทั่วประเทศขณะนี้มียุอยู่เพียง 80,000 คน แต่เรือนจำต่างๆต้องรับคุมขังผู้ต้องขังประเภทต่างๆถึง 170,000 คน โดยมีอัตราการเพิ่มเดือนละ 4,000-5,000 คน ดังนั้นภายในปลายปี 2542 คาดว่าจะสูงถึง 220,000 คน (นัทธี จิตสว่าง, 2541: 24)

ผู้ต้องขังส่วนมากกล่าวถึงความคับแคบในเวลานอน การนอนรวมกันที่ไม่มีพื้นที่ส่วนตัวโดยเฉพาะ หรือบางแห่งมีที่นอนก็เล็กและแคบมากขนาดเท่าคนนอนตะแคงตัว ก่อให้เกิดการกระทบกระทั่งกันได้ง่าย เพราะต้องนอนเบียดกันและมีความรู้สึกไม่ปลอดภัยเกิดขึ้นแม้ในเวลานอน

หลับ มักจะคอยผวาตื่นเสมอ งานวิทยานิพนธ์ของ จารุวรรณ รังสิมันตุชาติ (2544: 151) ได้ยืนยันในปัญหานี้เช่นเดียวกันว่า ที่นอนคับแคบและต้องนอนเบียดกัน ขณะเดียวกันเรือนนอนหลายแห่งไม่มีความสะอาดเพียงพอ นอกจากนี้ยังมีปัญหาเรื่องการถูกกลั่นแกล้งจากผู้ต้องหาเฝ้ารอบกวนเวลานอน ในส่วนห้องน้ำห้องส้วมซึ่งเป็นเรื่องส่วนตัวของบุคคลก็ไม่สามารถใช้งานได้ตามที่ต้องการ เพราะในเวลาที่ถูกอนุญาตให้มีการใช้ห้องน้ำในเวลาเช้า ห้องส้วมจะมีใช้ไม่เพียงพอ บางครั้งน้ำไม่ไหลก่อให้เกิดปัญหาในเรื่องชีวิตประจำวันพื้นฐาน สถานที่อาบน้ำ หลายทัณฑสถานจัดเป็นที่รวม อาบน้ำร่วมกันโดยตักน้ำในถังขนาดใหญ่จ้วงน้ำรดตัว ทุกคนต้องอาบน้ำในเวลารวดเร็วเพื่อผลัดให้ผู้ต้องขังผลัดต่อไปเข้ามาอาบน้ำแทน กรณีความคับแคบของสถานที่ทำให้ไม่มีการจัดพื้นที่สำหรับตากผ้าให้ ผ้าซักส่วนใหญ่จะอัดขึ้นและหายไปโดยมีผู้ต้องขังอื่นมาลักไปอีกต่อหนึ่ง บางครั้งผ้าจะขึ้นราเมื่อนำมาใช้กับเด็ก เด็กจะคันเป็นแผลตามตัว บางทีผู้ใหญ่เองก็เป็นโรคผิวหนังติดต่อกันทรมานมากเพราะไม่มียาทา ต้องปล่อยให้หายเองซึ่งกว่าจะหายก็ทรมานมาก

งานของสุณีย์ (2545) และการทำกลุ่มสนทนา พบว่า แม่ผู้ต้องขัง “แม่ลูกอ่อน” จะเพิ่มความระมัดระวังเวลาตากผ้าอ้อมลูก โดยแอบมาซักก่อนเวลาที่คนอื่นจะเข้ามา และแอบไปตากไว้ในที่ลับตาคน ก็ยังไม่วายถูกลักหายไปเกือบหมด บางครั้งเห็นผู้ต้องขังบางคนใช้ผ้าที่จำได้ว่าเป็นผ้าอ้อมของลูก ไปทวงคืนก็ไม่ได้คืน บางครั้งยังถูกด่าว่ากลับมา และเนื่องจากกรณีศึกษานี้เป็นชนกลุ่มชาติพันธุ์ที่ถูกปฏิบัติราวกับเป็น “เบี้ยล่าง” คนพื้นราบคนอื่นๆ อยู่แล้ว ทำให้เธอไม่กล้าทวงคืน จำต้องปล่อยไป และถือหลักไม่ยุ่งเกี่ยวกับคนผู้นั้นอีก

นอกจากนี้ ในกรณีที่ผู้ต้องขังหลังคลอดกลับมาจากโรงพยาบาลใหม่ๆ (ปกติจะอยู่ในโรงพยาบาลหลังคลอดแล้วประมาณ 1-2 วัน) จะมีน้ำควาปลา เธอจะไม่มีผ้าอนามัยใช้ ถ้าใครมีญาติส่งเงินมาให้ก็ไม่ใช่ปัญหามากนัก แต่กรณีศึกษารายนี้ ไม่มีญาติมาเยี่ยมเลยตลอดเวลา 2 ปี 6 เดือนในทัณฑสถาน เพราะความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่ยากจน ไม่รู้กฎหมาย ครอบครัวยากจนไม่มีเงินเดินทาง จึงขาดการสื่อสารกับผู้ต้องขัง และญาติที่เหลืออยู่ก็คือมารดาสูงอายุที่เดินทางไปไหนมาไหนไม่สะดวก เพราะต้องอยู่ดูแลลูกชาย 2 คนของเธอ จึงไม่มีใครรับรู้ว่า เธอคลอดหรือยัง ลูกเป็นชายหรือหญิง เธอเขียนหนังสือไทยไม่ได้จึงต้องวานเพื่อนคนพื้นราบเขียนจดหมายบอกทางบ้านให้ทราบ นอกจากนี้กรณีศึกษารายนี้ยังต้องเผชิญกับความขัดแย้งทางวัฒนธรรมที่ทำให้เธอถูกละเลยหรือถูกปฏิเสธจากเพื่อนฝูงในหมู่บ้านด้วย เพราะหลังจากเธอ (เป็นคนมุสลิม) แต่งงานกับสามีที่เป็นปกาเกอะญอ และลงไปอยู่ที่พื้นราบ เธอเปลี่ยนจากการนับถือผี มานับถือศาสนาคริสต์ตามสามี แม้บนดอยที่อยู่จะมีผู้มาสสร้างโบสถ์ไว้ คนส่วนใหญ่ก็ยังปฏิเสธ และไม่สนใจจะคบหาเหมือน

เก่า เพราะมีความคิดว่า เธอเป็นพวกขายวัฒนธรรม ขายชาติ ขายเผ่าและมีตระกูล จึงไม่มีใครคอยดูแลเธอ (จากการสัมภาษณ์ผู้ใหญ่บ้านและชาวบ้านคนอื่นในหมู่บ้าน) นับว่าในกรณีเช่นนี้เธอเผชิญกับความทุกข์ซ้ำซ้อน ทั้งโดยความเป็นผู้กระทำผิด ที่มีตราประทับ “คนคุก” นับเป็นการลงโทษทางอารมณ์ จิตใจและจิตวิญญาณแล้ว โดยสภาพของการเป็นแม่ตั้งครรภ์ และแม่ลูกอ่อนในเรือนจำ ที่ควรมีวาระของการกำเนิดสมาชิกใหม่ท่ามกลางความยินดีของครอบครัว ก็กลับถูกทอดทิ้งให้อยู่ท่ามกลางคนแปลกหน้า ที่หลายคนเย็นชา ไร้น้ำใจ เธอเหมือนกับถูกลงโทษทั้งโดยกฎหมายบ้านเมือง กฎทางวัฒนธรรมของชาติใหญ่ รวมถึงความเชื่อที่ปฏิเสธและลงทัณฑ์เธอ ของกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกับเธอตัวเอง

1.2) อาหารไม่อิ่มท้อง ไม่มีคุณภาพ

การจัดสวัสดิการอาหารให้แก่ผู้ต้องขังเป็นภาระหน้าที่ประจำของเรือนจำ แต่ด้วยจำนวนคนที่มากขณะที่งบประมาณค่าอาหารไม่พอเพียง ทำให้ปริมาณอาหารไม่เพียงพอต่อความต้องการของผู้ต้องขัง คุณภาพอาหารนั้นฝืด เช่น หยวกกล้วย ซึ่งเป็นรายการอาหารหลัก ส่วนเนื้อสัตว์มีปริมาณน้อยมาก ตารางอาหารประจำวันมักจะซ้ำซากจำเจ ไม่มีรสชาติ ตลอดจนน้ำดื่มภายในที่จัดให้ค่อนข้างสกปรก ผู้ต้องขังที่มีฐานะมักจะซื้อน้ำกินกันเอง ส่วนผู้ต้องขังยากจนทั่วไปไม่มีทางเลือก ต้องรับประทานเท่าที่มีการจัดให้ (ดูรายละเอียดที่ สุนีย์:16) ผู้ต้องขังส่วนใหญ่มักจะรู้สึกว่าการกินอาหารไม่อิ่มท้อง บางคนจะรู้สึกหิวจนแทบต้องเวลากลางคืน ทั้งนี้เพราะทัณฑสถานมักจะกำหนดให้ผู้ต้องขังรับประทานอาหารกลางวันส่วนใหญ่เป็นข้าวต้ม และกำหนดให้รับประทานอาหารเย็นเร็วเกินไปคือในเวลา 15.30 น.เพื่อขึ้นเรือนนอนในเวลาประมาณ 16.00-16.30 น.การรับประทานอาหารในเวลาเร็วเกินไป ทำให้ผู้ต้องขังหลายคนเกิดอาการหิวในเวลากลางคืน และในขณะที่ปรับตัวยังไม่ได้ การนอนเบียดเสียดอัดเยียดในเวลาที่ขึ้นเรือนนอนแล้วขณะที่ท้องหิว นอนไม่หลับ คิดถึงบ้าน หวาดกลัว สภาพดังกล่าวจึงกลายเป็นความทุกข์ทรมานอย่างยิ่งในเวลากลางคืน กรณีของผู้ต้องขังตั้งครรภ์ หรืออยู่ในสภาพ “แม่ลูกอ่อน” ที่ต้องเลี้ยงลูกในเรือนจำ ก็ไม่ได้มีการจัดอาหารพิเศษให้ ผู้ต้องขังตั้งครรภ์รับประทานอาหารแบบเดียวกับผู้ต้องขังทั่วไป เมื่อเด็กคลอดออกมาแล้วจะได้นมแม่และข้าวต้มเปล่า เวลารับประทานทุกคนจะไม่พูดคุยกัน เพราะถ้าใครมัวแต่คุยอาหารและกับข้าวจะหมด กรณีศึกษาที่คลอดบุตรในทัณฑสถานบอกว่า

“เวลาหิวมาก ขอเดิมข้าวไม่ได้เพราะอาหารไม่พอกินอยู่แล้ว พวกแม่ลูกอ่อนกินแกงถ้วยเดียวกัน 4-5 คน ต้องแย่งกันกิน บางทีคนละคำสองคำก็หมดแล้ว”

เมื่ออาหารไม่เพียงพอจะตอบสนอง น้านมแม่ที่มีให้จึงน้อยลงไปด้วย เด็กอ่อนจึงมักจะร้องไห้โยเย หิวนม ในตอนกลางคืน ในเรือนจำขนาดเล็กที่ยังไม่มีการแยกผู้ต้องขัง ยังคงเป็นการนอนรวมกันกับผู้ต้องขังทั่วไป กลุ่มแม่ลูกอ่อนจึงมักจะถูกตำหนิ ตำว่าจากผู้ต้องขังที่หงุดหงิดง่ายและไม่พอใจ ซึ่งยิ่งเพิ่มความเครียดให้ผู้เป็นแม่มากขึ้น

ผู้วิจัยได้มีโอกาสเข้าไปในทัณฑสถานอื่นๆ ในส่วนกลางหลายครั้ง เนื่องจากพนักศึกษาศึกษาไปดูงาน พบว่าทัณฑสถานส่วนกลางจะมีการจัดระบบดูแลเด็กอ่อน เด็กเล็กและผู้ต้องขังที่เป็นมารดาแยกออกจากผู้ต้องขังปกติ บางพื้นที่จัดเป็นห้องเฉพาะสำหรับดูแลเด็ก แต่ในกรณีศึกษาที่พบในภาคเหนือครั้งนี้เป็นช่วงเวลาก่อนการจัดระบบแยกผู้ต้องขังแม่ลูกอ่อนออกจากผู้ต้องขังทั่วไป ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในปี 2542 ปัจจุบันแม้จะมีรายงานว่ามีการแยกผู้ต้องขังที่เป็นมารดาและบุตรออกมาแล้วก็ตาม แต่ผู้วิจัยทราบว่าในเรือนจำห่างไกลที่มีพื้นที่ขนาดเล็กจะยังคงมีสภาพของความแออัด และการใช้ชีวิตรวมกันอยู่ เพราะเมื่อถามอดีตผู้ต้องขังอื่นๆ ก็พบว่าหลายพื้นที่ที่เป็นเรือนจำเล็ก ยังไม่ได้แยกเด็กออกมา ยังคงให้เด็กมีชีวิตร่วมอยู่ในทัณฑสถานปะปนกับผู้ต้องขังผู้ใหญ่ เช่นเดิม ซึ่งน่าจะเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาเด็กในระยะยาว

1.3) เครื่องนุ่งห่มไม่เพียงพอกับความต้องการ

ปกติเรือนจำจะมีเสื้อผ้าให้เฉพาะตัว แยกสีตามสภาพและประเภทของผู้ต้องขัง เช่น ถ้าเป็นนักโทษระหว่างอุทธรณ์-ฎีกา จะใส่เสื้อผ้าสีหนึ่ง ถ้าเป็นนักโทษตัดสินเด็ดขาดแล้วจะใส่เสื้อผ้าอีกสีหนึ่ง เพื่อเป็นการจำแนกผู้ต้องขังไปในตัว แต่ในความเป็นจริงความที่เสื้อผ้าน้อย บางครั้งแห้งไม่ทัน หรือถูกขโมยไปบ้าง ทำให้เสื้อผ้ามักจะปะปนกันไป และไม่เพียงพอ สำหรับผู้ต้องขังหญิงทางภาคเหนือ ในฤดูหนาวอากาศจะหนาวเย็นมาก เด็กเล็กที่อยู่กับแม่จะพบปัญหาผ้าห่มไม่เพียงพอ เพราะแจกให้คนละผืน บางคืนแม่ก็ไม่ได้นอน ช่วงหน้าหนาวก็ลุกขึ้นมากอดลูกไว้แทน เพราะเวลาหนาวจะทรมาน “เหมือนปวดกระดูกข้างใน” แม้เสื้อผ้าของใช้จะมีน้อยอยู่แล้วแต่ก็มักจะหายบ่อย เช่น รองเท้าและเสื้อผ้าที่ยังมีสภาพดีอยู่ เพราะไม่มีที่เก็บเฉพาะส่วนตัว

1.4) การรักษาพยาบาลไม่ทันการ ไม่ทันเวลา

อดีตผู้ต้องขังหลายรายสะท้อนเหมือนกันว่า ไม่ได้รับบริการด้านการรักษาพยาบาลอย่างเอาใจใส่เท่าที่ควร ไม่ได้รับการรักษาพยาบาลอย่างทันท่วงที หากเจ็บป่วยก็ต้องไปพบผู้ช่วยเหลือนักโทษเพื่อหายมารับประทาน ไม่มีแพทย์และพยาบาลประจำที่คอยตรวจวินิจฉัย เพราะจะเข้ามาเป็นบางเวลา ยกเว้นกรณีที่ป่วยหนักจริงๆ ต้องส่งตัวไปโรงพยาบาล บางรายที่ป่วยหรือเป็นโรคติดต่อก็ไม่มีระบบแยกผู้ป่วยออกจากคนปกติ ทำให้การแพร่เชื้อเป็นไปอย่างรวดเร็ว ผลงานวิจัย

อื่นๆ (จารุวรรณ: 152) ระบุว่า โรคที่มักจะเป็นกันมาก ได้แก่ โรคผิวหนังผื่นคัน ป่วยด้วยโรคทางเดินหายใจ เช่น วัณโรค โรคปอดอักเสบ ท้องเสียบ่อย ส่วนในกรณีเด็กเล็กที่อยู่กับแม่ จะมีการรับตัวไปฉีดวัคซีนเป็นระยะ หรือถ้าไม่สบายจะพาเด็กไปกินยา ส่วนใหญ่พวกแม่ลูกอ่อน ถ้าพบว่าลูกไม่สบายมักจะร้องไห้กันเอง เป็นห่วงลูก เพราะบางครั้งก็ไม่กล้าบอกกับนาย ขณะเดียวกันก็ไม่กล้าจะถามนาย แม้แต่เวลาที่นายพาลูกออกไปหาหมอ

“เขาไม่ได้บอกว่าเอาลูกไปทำไม เราก็ไม่กล้าถาม กลัวนายด่า เวลานั้นอายมากกลัวบางทีเอาไม่กระบองดี”

“ไม่มีใครอยากให้นายดู เพราะถ้าอารมณ์ไม่ดี จะโดนกันหมด”

1.5) ของใช้จำเป็น ต้องรอจากการบริจาค

ข้าวของเครื่องใช้จำเป็นบางอย่าง เช่น ยาสีฟัน แปรงสีฟัน ผ้านอนามัยของผู้หญิง แป้ง กระจก และของส่วนตัวอื่นๆ จะมีโอกาสได้ใช้หรือไม่ ขึ้นกับฐานะของผู้ต้องขังบางราย บางคนมีฐานะอยู่บ้าง จ่ายเงินซื้อเองได้ บางคนที่ยากจน ไม่เคยมีญาติมาเยี่ยม คนกลุ่มนี้จะมีโอกาสอยู่บ้าง ด้วยการรอรับของบริจาคจากหน่วยงานเอกชนภายนอก ซึ่งมีผู้บริจาคให้แก่ผู้ต้องขังไม่มากนัก การขอเบิกของใช้จากผู้คุมจะเป็นทางเลือกหนทางท้ายๆ เพราะต้องเสี่ยงกับการถูกบ่น ถูกดุ ซึ่งบางทีก็ไม่ได้ของที่ขอไปด้วยซ้ำ

(2) กรณีความทุกข์ทางจิตใจ ได้แก่ สภาวะทางจิตใจ อารมณ์ ความรู้สึกที่ลึกซึ้งและซ่อนไว้อยู่ใน อันเนื่องมาจากความรู้สึกผิดบาปในใจของตนเอง ความหวาดกลัวต่อการปรับเปลี่ยนสภาพแวดล้อมที่เป็น “ตราบาป” ของชีวิต และความหวั่นกลัวอนาคตภายหน้า

เมื่อผู้ต้องขังถูกส่งเข้ามาอยู่ในเรือนจำ สิ่งที่เกิดขึ้นคือ ความรู้สึกเป็นปฏิปักษ์ต่อกฎหมาย ต่อผู้รักษากฎหมาย ต่อตำรวจ ต่อศาลและเรือนจำ รวมถึงเจ้าหน้าที่ เมื่อใดที่ประตูเรือนจำได้ปิดไล่หลังเขา วาระนั้นก็เป็นเครื่องหมายแสดงให้เขาได้รู้ว่า บัดนี้เขาได้ถูกแยกออกจากครอบครัว จากบ้าน ญาติพี่น้อง เพื่อนฝูงจากสังคมภายนอก และอิสระภาพ ผู้ต้องขังเกิดความรู้สึกขมขื่นเกลียดชังทุกสิ่งทุกอย่างที่เขาเห็นว่าเป็นศัตรูกับเขา ความรู้สึกนี้จะรบกวนเขาอยู่ตลอดเวลา (สมพล พงษ์พิพัฒน์, 2535: 3)

การที่ผู้ต้องขังต้องเผชิญกับสภาพแวดล้อมที่เป็นสังคมใหม่ในเรือนจำ ซึ่งมีความแตกต่างจากสภาพแวดล้อมจากสังคมภายนอกโดยสิ้นเชิง การต้องมาอยู่ในที่ที่ถูกจำกัดบริเวณ การตัดความสัมพันธ์กับโลกภายนอก ขาดการติดต่อจากญาติมิตรและครอบครัว รู้สึกถึงความโดดเดี่ยว

การสูญเสียอิสระภาพ ความต้องการและสิทธิต่างๆ มีตราประทับของ “นักโทษ” ที่เป็นการปวดร้าวจากการถูกประนามจากคนภายนอก และจากชีวิตที่ถูกจองจำ (Pain of Imprisonment) อันได้แก่ การถูกจำกัดเสรีภาพ อิสระภาพ เครื่องอุปโภคบริโภคและบริการ การต้องเผชิญกับความสัมพันธ์ทางเพศกับเพศเดียวกัน และการถูกคุกคามจาก “คนเก่า” ที่มีอำนาจเหนือกว่า เหล่านี้คือเหตุแห่งทุกข์ที่ก่อให้เกิดทุกข์ทางใจมหาศาล และยากที่จะเลือนหายในเวลาอันรวดเร็ว

กรณีศึกษาหลายรายที่แม้จะเป็น “อดีต” ผู้ต้องขังแล้วก็ตามที่ ต่างก็ยังไม่อาจฟื้นตัวจากความเจ็บปวดในการเป็น “นักโทษ” มาก่อน หลายรายพยายามลืมอดีตด้วยการปฏิเสธจะให้ข้อมูลใดๆ เกี่ยวกับชีวิตในเรือนจำ ผู้ต้องขังซึ่งต้องคดีค้าสินค้าหนีภาษีและไม่มีเงินประกันตัวปฏิเสธการพูดคุยกับนักวิจัย ผู้ต้องขังคดีทำร้ายร่างกายสามีปฏิเสธเพราะ “ไม่อยากรื้อฟื้นเหตุการณ์ที่เลวร้ายต่างๆ มาอีก ทั้งหมดจะเป็นบทเรียนกับตนเองเท่านั้น” บางรายยังคงเศร้าซึม เก็บตัวและทำตัวแปลกแยกจากญาติพี่น้อง กรณีศึกษาที่ให้ความร่วมมือบางราย ที่ยอมตกเป็นผู้กระทำผิดคดียาเสพติดแทนสามี เพราะเชื่อว่าถ้าสามีอยู่ภายนอก จะทำหน้าที่ดูแลครอบครัวได้ดีกว่าตน ก็ยังบอบช้ำไม่หาย จากการที่พ้นโทษออกมาแล้วกลับถูกลูกปฏิเสธ เพราะรู้สึกอับอายที่มีแม่ติดคุก ปัจจุบันบางรายยังคงต้องพึ่งจิตแพทย์ มีอาการหวาดกลัว หวาดระแวง มีความเครียดแฝงอยู่ตลอดเวลา หลายรายสูญเสียชีวิตครอบครัว เพราะระหว่างต้องโทษ สามีได้มีครอบครัวใหม่ ลูกถูกละเลย ทอดทิ้ง กลายเป็นเด็กติดยาเป็นวงจรต่อเนื่องกันไป สำหรับผู้ต้องขังที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ เผชิญกับการถูกเลือกปฏิบัติตั้งแต่อยู่ในเรือนจำ งานที่ถูกใช้ให้ทำงานล้างห้องน้ำ เก็บขยะ ตักส้วม บางครั้งหัวหน้าสั่งให้ปัดผ้าเพราะคนทั่วไปจะเชื่อว่า ผู้หญิงชาวเขาปัดผ้าเก่ง เธอบอกว่า

“แม้จะรู้สึกขี้เกียจ เพลีย จะอ้วก แพ้ท้องหรือไข้ ก็ไม่ได้หยุดงาน นายบอกว่าปวดท้องคลอดเมื่อไหร่ก็บอก แต่ไม่มีการลดงาน”

ผู้ต้องขังกลุ่มชาติพันธุ์จะถูกปฏิบัติอย่างไม่เท่าเทียม ไม่ใช่เพียงแต่ผู้คุมเท่านั้น หากยังกลายเป็น “ลูกไล่” และถูกรังแก ถูกออกคำสั่งจากนักโทษด้วยกัน และความที่สื่อสารภาษาไทยได้ไม่ดี และไม่มีความรู้ ทำให้เธอไม่กล้า และไม่มีโอกาสปกป้องสิทธิตนเองด้วย

อย่างไรก็ตาม ปัญหาความยากจนยังคงเป็นปัจจัยพื้นฐานของการ “เพิ่มทุกข์” ให้แก่ผู้ต้องขังทั่วไป ผู้ต้องขังที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดี หรือมีอิทธิพลมาก่อนจากภายนอก จะใช้เงินสะสมอำนาจ สร้างลูกน้องในเรือนจำ จ้างวานให้ผู้ต้องขังอื่นๆ ทำงานแทนตน มีเงินซื้อสิ่งของเครื่องใช้จำเป็นโดยไม่ต้องรอรับ “ของหลวง” เหมือนผู้ต้องขังยากจนคนอื่น คนที่มีฐานะดีมักจะได้รับความสะดวกใจจากผู้คุม ไม่ต้องถูกกดดันจากการใช้อำนาจเหมือนผู้ต้องขังยากจนทั่วไป

ความทุกข์ของผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถาน ยังคงสะท้อนให้เห็นความไม่เป็นธรรมในระบบงานยุติธรรม และการปฏิบัติที่ยังคงมีการใช้อำนาจและการเลือกปฏิบัติต่อคนยากจนที่กลายเป็น “ผู้กระทำผิด” อย่างไม่เหมาะสม ไม่ว่าผู้กระทำความผิดจะผิดจริงหรือไม่จากคดีที่เขาได้ก่อขึ้น แต่ในกระบวนการยุติธรรมที่ยังต้องมีการปฏิบัติที่ฟื้นฟูผู้กระทำผิดให้กลับคืนสู่สังคมได้ ไม่ควรเป็นกระบวนการที่โหดร้ายซ้ำซ้อน และลดทอนสิทธิความเป็นมนุษย์ของผู้กระทำผิดให้ลดลงไป เพราะบางกรณีเหตุแห่งการกระทำความผิดไม่ใช่อยู่ที่ความเลวร้ายแต่กำเนิด แต่เป็นเพราะความยากจนที่ผู้เป็นแม่พยายามดิ้นรนหาหนทางเลี้ยงดูลูกและครอบครัวด้วยตนเอง ท่ามกลางภาวะของการ “จนเงิน” “จนความคิด” “จนโอกาสและทางเลือกในชีวิต” อันส่งผลให้เกิดภาวะ “จนศักดิ์ศรีและจนอำนาจในตนเอง” ในที่สุด

3. กลุ่มความทุกข์ของกระบวนการเข้าสู่การเป็นอาชญากรในภาคใต้ตอนล่าง

กรณีศึกษาเป็นการศึกษาความทุกข์ของกลุ่มผู้ต้องขังซึ่งถูกศาลพิพากษาให้กักขังที่สถานีตำรวจแทนการเสียค่าปรับจำนวน 20 ราย เป็นผู้ต้องขังชายและหญิงอย่างละ 10 ราย ในสถานีตำรวจภูธรประจำอำเภอเมืองในจังหวัดภาคใต้ตอนล่าง วัตถุประสงค์ในการศึกษาของผู้วิจัยกรณีศึกษา ร.ต.ท.หญิงนวลตา อาภาคัพพะกุล คือ การศึกษาสภาพความทุกข์ของกลุ่มผู้ต้องขังในสถานีตำรวจที่มีสภาพของการอยู่ร่วมกันอย่างใกล้ชิดในสถานที่คับแคบของห้องขังใน “โรงพัก” ในเวลานาน อันเป็นปัจจัยที่อาจนำไปสู่การแลกเปลี่ยนบทเรียนและประสบการณ์ในการเป็นอาชญากรต่อไป

นวลตา (2545) เริ่มต้นจากการเข้าไปตรวจสอบสภาพของผู้ต้องขังใน “โรงพัก” แห่งหนึ่ง และพบว่าห้องขังในสถานีตำรวจซึ่งคนภายนอกทั่วไปมองข้ามอย่างไม่ใส่ใจนั้น ความจริงแล้วห้องขังในสถานีตำรวจเป็นแหล่งเริ่มต้นและแหล่งรวมของเครือข่ายอาชญากรรมที่สำคัญแห่งหนึ่ง หลายคนที่ไม่เคยได้รับรู้เรื่องเกี่ยวกับอาชญากรรมก็ได้รับรู้หลังจากที่มาอยู่ในสถานีตำรวจ หลายเรื่องเริ่มต้นขึ้นเพราะห้องขังสถานีตำรวจเป็นด่านแรกของผู้ต้องขัง เป็นสถานที่แรกรับของผู้ต้องขังภายหลังการจับกุม (นวลตา:2545,คำนำ) ผลจากการศึกษา พบว่า ผู้ต้องขังที่มาอยู่ร่วมกัน ณ ห้องขังในสถานีตำรวจ มีหลากหลายกลุ่มแตกต่างกันไป เช่น

- (1) ผู้ต้องหาภายหลังการจับกุมครั้งแรก
- (2) ผู้กระทำความผิดที่มีการกระทำความผิดในพื้นที่อำเภออื่นที่อยู่ภายในจังหวัด และภายใต้ความรับผิดชอบของศาลจังหวัดและศาลภาค ที่ตัดสินให้ผู้กระทำผิดได้รับโทษกักขังมาฝากขังไว้ก่อน
- (3) ผู้ต้องขังที่มาพักรอชั่วคราวเพื่อส่งต่อไปยังสถานีตำรวจที่รับผิดชอบในพื้นที่เกิดเหตุ

(4) เป็นการรับฝากขังชั่วคราวกรณีผู้ต้องขังจากพื้นที่อื่นในจังหวัดถูกส่งตัวมารับการขึ้นศาล และ

(5) กลุ่มผู้ต้องขังที่ถูกศาลพิพากษาให้กักขังแทนการเสียค่าปรับหรือเสียค่าปรับอย่างเดียว หรือกักขังเพื่อให้รู้จักผิดชอบชั่วดีเพียงอย่างเดียว โดยไม่อนุญาตให้ประกันตัวหรือเสียค่าปรับ เช่น คดีข้อโกงทรัพย์ (กินอาหารไม่จ่ายเงิน) เป็นต้น

การที่สถานีตำรวจต้องรองรับปริมาณผู้ต้องขังที่มากขึ้นเรื่อยๆ ตามกระบวนการการดำเนินคดีและตามคำสั่งศาลนั้น ทำให้สถานีตำรวจประจำอำเภอเมืองในพื้นที่หลายแห่ง เผชิญกับความยากลำบากในการจัดการเรื่องผู้ต้องขังกับพื้นที่ที่แออัด บางครั้งสถานีตำรวจแห่งหนึ่งรับผู้ต้องขังไว้มากถึง 125 ราย (เพ็งอึ้ง, บทนำ)

กลุ่มผู้ต้องขังที่มาฝากขังชั่วคราวเพื่อรอขึ้นศาล รอการส่งต่อไปยังพื้นที่อื่น มีฐานความผิดหลากหลายกันไป บางคนก่อคดีอาญาร้ายแรง บางคนทำความผิดครั้งแรกในคดีไม่รุนแรงนักแต่เพราะความยากจนไม่มีเงินเสียค่าปรับในจำนวนที่ศาลกำหนด ทำให้ต้องจำยอมถูกกักขังแทน โดยคิดเป็นค่าชดใช้แทนค่าปรับในอัตราวันละ 70 บาท (ดูประมวลกฎหมายอาญา มาตรา 30¹) เช่น กรณีศึกษาบางรายถูกจับในคดีขโมยซีดีเถื่อน และไม่มีใครมาประกันตัว เมื่อศาลตัดสินให้ต้องโทษ กักขังหรือเสียค่าปรับแทน ผู้ต้องขังรายนี้ไม่สามารถหาเงินมาชำระได้ บางครั้งเป็นเด็กที่มารับจ้าง

¹ ประมวลกฎหมายอาญา มาตรา 30

มาตรา 30 ในการกักขังแทนค่าปรับให้ถืออัตราเจ็ดสิบบาทต่อหนึ่งวัน และไม่ว่าในกรณีความผิดกระทำความเดียวหรือหลายกระทำความผิดหนึ่งปี เว้นแต่ในกรณีที่ศาลพิพากษาให้ปรับตั้งแต่สี่หมื่นบาทขึ้นไป ศาลจะสั่งให้กักขังแทนค่าปรับเป็นระยะเวลาเกินกว่าหนึ่งปีแต่ไม่เกินสองปีก็ได้ ในการคำนวณระยะเวลานั้น ให้นับวันเริ่มกักขังแทนค่าปรับรวมเข้าด้วย และให้นับเป็นหนึ่งวันเต็มโดยไม่คำนึงถึงจำนวนชั่วโมง

ในกรณีที่ผู้ต้องโทษปรับถูกคุมขังก่อนศาลพิพากษา ให้หักจำนวนวันที่ถูกคุมขังนั้นออกจากจำนวนเงินค่าปรับ โดยถืออัตราเจ็ดสิบบาทต่อหนึ่งวัน เว้นแต่ผู้ต้องหาต้องคำพิพากษาให้ลงโทษทั้งจำคุกและปรับ ในกรณีเช่นนี้ถ้าจะต้องหักจำนวนวันที่ถูกคุมขังออกจากเวลาจำคุกตามมาตรา 22 ก็ให้หักออกเสียก่อน เหลือเท่าใดจึงให้หักออกจากเงินค่าปรับ เมื่อผู้ต้องโทษปรับถูก กักขังแทนค่าปรับ ครบกำหนดแล้วให้ปล่อยตัวในวันถัดจากวันที่ครบกำหนด ถ้านำเงินค่าปรับมาชำระครบแล้วให้ปล่อยตัวไปทันที

อย่างไรก็ตาม จากมติ ค.ร.ม. ในวันที่ 12 พฤศจิกายน 2545 ได้มีมติให้ผู้ต้องขังที่ไม่สามารถจ่ายค่าปรับได้ และยอมรับโทษกักขังแทนสามารถรับโทษด้วยการออกไปทำงานบริการสังคมในชุมชน ทั้งนี้เพื่อเป็นการให้โอกาสผู้กระทำความผิดด้วยฐานความผิดเบา สามารถชดใช้ความผิดของตนได้ด้วยการบำเพ็ญประโยชน์ให้แก่สังคม การลงโทษในลักษณะเช่นนี้ทำให้ผู้กระทำความผิดจำนวนมาก สามารถคืนกลับสู่สังคมและอยู่ร่วมกับสังคมภายนอกได้ โดยไม่จำเป็นต้องเข้าไปรับโทษในห้องขัง ให้กลายเป็น “ตราบาป” ประทับติดตัว และในทางอ้อมยังเป็นการลดความแออัดของผู้ต้องขังในห้องขัง เป็นการลดความเครียดและความกดดันจากระบบลงโทษไปพร้อมกัน และทำให้เกิดกระบวนการบำบัดฟื้นฟูผู้กระทำความผิด มากกว่าเน้นที่กระบวนการลงโทษเอาผิด เหมือนที่เคยเป็นมา

ขายรายวันและอพยพจากต่างจังหวัดมาอยู่กับเพื่อน เพื่อนก็ไม่สามารถช่วยเหลือทางการเงินได้ จำต้องยอมถูกกักขังแทน สภาพของการหมั้นเวียนผู้ต้องขังในโรงพักเช่นนี้ บางรายต้องอยู่เป็นเวลาหลายวัน เป็นสัปดาห์หรือเป็นเดือนก็มี นำไปสู่การปะทะสังสรรค์ทางความคิด การแลกเปลี่ยนบทเรียนที่หลอมประสบการณ์แลกเปลี่ยนกัน และอาจเป็นการผลักดันให้เกิดการเรียนรู้กันในทางที่ไม่เหมาะสมได้

3.1 สภาพชีวิตและความทุกข์ของผู้ต้องขังในสถานitäรวจ

(1) ความทุกข์เมื่อตกเป็น “นักโทษ”

สำหรับผู้กระทำผิดจำนวนหนึ่งที่ตกเป็นผู้กระทำผิดครั้งแรก และกระทำความผิดโดยไม่เจตนาในบางคดี เช่น คดีขับรถชนคนโดยประมาท จุนโทรศัพท์มือถือ รับจ้างขายซีดีเถื่อน (ได้ค่าแรงรายวัน) ฯลฯ คนกลุ่มนี้เมื่อตกเป็น “นักโทษ” จะมีความรู้สึกผิด อับอาย และลงโทษตนเอง กระณศึกษาหลายคน ตกเป็นผู้กระทำผิดเพราะความยากจน หลายคนเป็นผู้พพมาจากต่างถิ่น เพื่อมาทำงานหารายได้ หลายคนไม่ได้ถูกจับเพราะความเป็นอันธพาล เกเร แต่หลายคนมีความผิดโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ในงานที่รับจ้างทำ เช่น รับจ้างขับรถ รับจ้างขายซีดีเถื่อน เมื่อพวกเขาถูกจับกุม การตกอยู่ในสภาพเป็น “นักโทษ” เป็นด้านแรกของความทุกข์ที่เขาเผชิญ หลายคนไม่รู้ว่าจะต้องรู้คดีความอย่างไร ขาดความรู้ความเข้าใจต่อโทษแห่งความผิดที่เขาเป็นผู้กระทำ

การถูกจับเป็นภาวะวิกฤติประการหนึ่งในชีวิต แต่การที่ไม่รู้อนาคตของตนเอง ไม่มีญาติพี่น้องที่จะคอยช่วยเหลือหรือวิ่งเต้นในคดีความ เป็นความทุกข์ด้านที่สองที่กดดันพวกเขาอยู่ บางรายละอาย ไม่กล้าจะแจ้งข่าวให้ครอบครัวรู้ เพราะเกรงว่าครอบครัวจะตกใจ และเป็นห่วง หลายคนเป็นผู้หาเลี้ยง ที่ออกมาทำงานและต้องส่งเงินเลี้ยงครอบครัวเป็นประจำ แต่เมื่อถูกจับกุม รายได้ที่เคยส่งให้ทางบ้านต้องหยุดลงไปด้วย ผู้ต้องขังหญิงหลายคน(คดีมียาบ้าไว้ในครอบครอง เพื่อการเสพในเวลาทำงานบริการทางเพศ) บอกกับนักวิจัยเมื่อเข้ากลุ่มสนทนากันว่า อายุที่จะให้คนอื่นรู้ กลัวทางบ้านจะตกใจ พวกเธอยอมรับที่จะกลายเป็นคนสาบสูญของครอบครัวในระยะหนึ่งจนกว่าจะพ้นโทษ การพยายามปิดบังปัญหาของตนจากคนที่ตนรักและใกล้ชิด และ “ทน” อยู่กับมันโดยลำพัง เป็นความทุกข์ประการสำคัญ ที่บีบตีพวกเธอ(พวกเขา)อย่างรุนแรงและเรื้อรัง เท่ากับเป็นการบีบคั้นและบั่นทอนชีวิตตนเองลงไปทุกวัน

(2) สภาพห้องขัง แออัด-อับชื้น-ไม่มีความเป็นส่วนตัว

การศึกษากลุ่มนี้ ผู้วิจัยได้ติดตามนวลตา เข้าไปสนทนากับผู้ต้องขังในห้องขังด้วย สภาพที่ได้พบคือห้องขังขนาดเล็กประมาณ 2 เมตร x 3 เมตร หลายห้องอยู่ติดกัน แบ่งเป็น

ห้องซังเด็กและเยาวชน ห้องซังผู้ต้องขังหญิง ห้องซังผู้ต้องขังชาย ซึ่งเป็นห้องใหญ่ขนาด 2 เท่าของห้องซังผู้ต้องขังหญิง เพราะผู้ต้องขังชายมีจำนวนมากกว่าผู้ต้องขังหญิง ในห้องฝั่งตรงข้ามก็เป็นห้องซังผู้ต้องขังชายเช่นกัน ตรงกลางเป็นทางเดินแคบๆ เล็กๆ เพื่อออกจากห้องมาสู่ห้องกลาง ซึ่งเป็นทางผ่านก่อนออกไปยังห้องลูกกรงเล็ก สำหรับเป็นห้องญาติเยี่ยม ในแต่ละโรงพักอาจมีการจัดสรรขนาดพื้นที่แตกต่างกัน ขึ้นกับการบริหารจัดการของผู้บริหารในแต่ละสถานีตำรวจ นวลตาได้สะท้อนภาพพื้นที่ห้องซังในโรงพักว่า (2545:2,3)

“การจัดสร้างอาจไม่คำนึงถึงผลกระทบของสิ่งแวดล้อม ความอับชื้นหรือปัญหาด้านสุขภาพอนามัย ทั้งนี้เพราะวัตถุประสงค์หลักคือ ป้องกันการหลบหนี.. มีการแยกห้องซังชาย หญิงและเด็กอย่างชัดเจน มีที่อาบน้ำ ที่ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ ส่วนบริการด้านอาหาร น้ำดื่มและสาธารณูปโภคอื่นๆ แต่ละสถานีตำรวจจะต้องบริหารจัดการเอง..

ในบางสถานีตำรวจอาจจะยังมีรูปแบบเป็นห้องซังเก่าที่เป็นอาคารไม้ เช่น ที่สถานีตำรวจอำเภอรัตนวาปีบางแห่ง มีห้องซังอยู่ชั้นบนของสถานีตำรวจ และไม่มีมุ้งลวดกันยุงอีกทั้งยังไม่ปลอดภัยต่อการควบคุม ดังนั้นเมื่อมีผู้ต้องขังจึงมักส่งไปยังเรือนจำพิเศษ หรือสถานีตำรวจที่แข็งแรงกว่า”

เมื่อผู้วิจัยถามถึงสภาพของการถูกกักขังในโรงพัก ผู้ต้องขังทุกคนบอกว่า “โหดร้ายกว่าการติดคุก” “รู้ว่านรกมีจริง” เพราะพื้นที่ในห้องซังของโรงพักเป็นพื้นที่ที่แออัด คับแคบอย่างมาก นวลตาประเมินว่าในด้านพื้นที่พบว่าผู้ต้องขังแต่ละคนในเรือนจำจะมีพื้นที่ 2.25-2.5 เมตรต่อคน ขณะที่ในห้องซังบนโรงพักผู้ต้องขังแต่ละคนจะมีพื้นที่ 0.8-1.0 เมตรเท่านั้น และอาจจะเหลือพื้นที่น้อยลงกว่านี้อีกถ้าในช่วงนั้นมีผู้ต้องขังจากที่อื่นมาฝากขังไว้มากขึ้น ในพื้นที่นี้เคยมีผู้ต้องขังอยู่รวมกันมากถึง 125 คน ผู้ต้องขังสะท้อนว่าเวลาอยู่ด้วยกันมากๆ ในเวลากลางคืนจะไม่สามารถนอนได้ บางครั้งต้อง “นั่งหลับนรก” หรือบางคนต้อง “เกาะลูกกรงยืนหลับ” ก็มี ภาวะความคับแคบเช่นนี้ได้ก่อให้เกิดความเครียดอย่างยิ่งแก่ผู้ต้องขัง โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้มาใหม่ ที่ยังไม่คุ้นเคย เพราะแม้แต่การเข้าไปทำ “ธุระส่วนตัว” ยังไม่มีพื้นที่ที่เป็นส่วนตัวได้ การปัสสาวะ อุจจาระเป็นการทำท่ามกลางสายตาของเพื่อนๆ ในห้องซังเดียวกัน แม้จะมีการก่อกองกันไว้ ก็เป็นการกั้นแบบเตี้ย สามารถเห็นเจ้าของเสียงที่กำลัง “ทำธุระส่วนตัว” ได้ถึงครึ่งตัว นวลตาระบุว่า ด้วยสภาพความแออัดเช่นนี้ ทำให้ผู้ต้องขังส่วนใหญ่มีการติดเชื้อโดยเฉพาะโรคระบบทางเดินหายใจและโรคผิวหนัง ส่วนใหญ่จะมีอาการนอนไม่หลับในสัปดาห์แรกของการเข้ามาอยู่ ความแออัดคับแคบดังกล่าว ทำให้พื้นที่ห้องซัง

เหล่านี้เป็นเสมือน “รังโรค” ที่สำคัญ เพราะมีลักษณะของการแลกเปลี่ยนเชื้อโรคกันอย่างไม่มีการจำกัด ผู้ต้องขังหญิงหลายรายมีอาการผื่นคันในร่มผ้า เพราะพื้นที่ดังกล่าวไม่มีแม้แต่พื้นที่ให้ตากผ้า อับชื้น บางคนต้องนำผ้าขนหนูมาพาดไว้กับตัวเพื่อให้แห้ง เพราะไม่มีแม้แต่ที่จะพาดผ้าเหล่านั้น การมีถังรองน้ำในเวลาเข้าห้องน้ำ กลายเป็นแหล่งเพาะพันธุ์ยุงลายได้อย่างดี บางรายที่ไม่มีเงินหรือไม่เคยมีญาติมาเยี่ยมเลย บางครั้งอาจต้องกินน้ำในถังที่รองไว้แทน ซึ่งเสี่ยงต่อการเกิดโรคต่างๆ

นอกจากนี้ การที่ผู้ต้องขังที่รับโทษสถานเบา กลับต้องมารวมกันอยู่อย่างเบียดเสียด ยัดเยียด ไร้ความเป็นส่วนตัวเช่นนี้ ยังเป็นการละเมิดสิทธิพื้นฐานของมนุษย์ คือการมีสิทธิส่วนบุคคลที่จะมีพื้นที่ส่วนตัวของตนเอง หากเปรียบเทียบฐานความผิดของผู้ต้องขังกลุ่มที่ถูกกักขังแทนค่าปรับ ผู้ต้องขังกลุ่มนี้ถือว่าทำผิดในฐานความผิดระดับเบา จึงไม่ต้องส่งตัวเข้าเรือนจำ แต่การมาถูกกักขังในโรงพักที่มีความจำกัดของพื้นที่ กลับเป็นการลงโทษและละเมิดสิทธิของพวกเขาอย่างหนักหน่วง รุนแรงกว่า ท่ามกลางความจำกัดของพื้นที่ ทำให้ทุกคนต้องอยู่ด้วยกันให้ได้อย่างไร้ความเป็นส่วนตัว ทุกคนต่างอยู่ในสายตาของกันและกันอันเป็นความกดดันประการหนึ่ง และความรู้สึกอึดอัดในสภาพดังกล่าวเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ผู้ต้องขังทะเลาะวิวาทกันเองอยู่เนืองๆ ผู้ที่ทำผิดโดยไม่เจตนาและทำผิดเป็นครั้งแรกจึงมักจะถูกกลั่นแกล้ง ใช้อำนาจจากผู้ต้องขังในคดีอุกฉกรรจ์ ที่ถูกส่งมารอไว้เพื่อขึ้นศาล หรือส่งตัวต่อไปยังที่อื่น เช่น กรณีที่บางคนมีญาติหรือเพื่อนมาเยี่ยม พวกเขาต้องแบ่งของใช้เหล่านั้นให้แก่ “ผู้แข็งแรงกว่า” “ผู้อยู่นาน” ที่บางคนทำเหมือนกับตนเองเป็น “เจ้าของ” พื้นที่แห่งนี้ เพราะมีเช่นนั้นจะถูกรบกวนไม่สิ้นสุด

กรณีสถานีดำรวจภูธรที่อยู่ในพื้นที่ชายแดน จะมีผู้ต้องขังบางส่วนที่เป็นคนต่างชาติด คนเหล่านี้เป็นกลุ่มที่หลบหนีเข้าเมืองมาโดยผิดกฎหมาย เป็นกลุ่มคนหลบหนีลดพรมแดนรัฐเข้ามา และเมื่อถูกจับได้ก็จะถูกนำตัวมาจับกุมไว้ก่อนในห้องขัง ซึ่งจะแยกออกต่างหากจากผู้ต้องขังไทย เช่น ผู้ต้องขังชาวพม่า มอญ บังคลาเทศ เหล่านี้เป็นผู้ที่กระทำผิดตามพระราชบัญญัติการเข้ามาในราชอาณาจักร บางคนมาทำงานรับจ้างในสวนยางพาราและลูกเรือประมง กลุ่มผู้ต้องขังที่เป็น “กลุ่มคนลดรัฐ” นี้ จะอยู่กันอย่างแออัด เพราะบางครั้งอาจจะจับตัวมาได้ในจำนวนมาก ผู้ต้องขังกลุ่มนี้สะท้อนว่าพวกเขาไม่ได้รับโอกาสในการติดต่อคนภายนอกหรือครอบครัว เพราะไม่มีกระบวนการที่จะแจ้งข่าวสาร จากเจ้าหน้าที่ผู้จับกุม หรือไม่มีบุคลากรประสานงานที่จะทำหน้าที่ติดตามญาติให้ได้รับรู้ หรือมีเช่นนั้นพวกเขาก็ตกลงใจว่าจะไม่ติดตามญาติตนเอง เพราะไม่อยากให้คนทางบ้านต้องเดือดร้อน ยินดีรับโทษนั่นเอง คนเหล่านี้จึงอยู่อย่างไม่สามารถคาดเดาถึงอนาคตตนเองได้ เป็นการร่ออย่างทรมานเพราะไม่รู้ว่าจะมีอะไรเกิดขึ้นกับตัวเขาอย่างไร เมื่อไร บางคนมี

อาการเจ็บป่วยก็ต้องทนเพราะไม่มีหมอ ไม่มียาที่จะรักษาในห้องขังแห่งนี้ มีแต่ยาพื้นฐานเช่น พาราเซตามอลเพียงอย่างเดียว ซึ่งหลายครั้งก็จะหมดเพราะเกือบทุกคนมักจะขอยานี้ รวากับว่าอาจจะเป็นส่วนช่วยลดความกดดันบางอย่างลงได้ในภาวะวิกฤตของเขา

“เคยมีผู้ต้องขังชาวมอญถูกรุมซ้อมจนตายแต่ไม่สามารถหาตัวผู้กระทำผิดได้ เหตุการณ์ดังกล่าวไม่สมควรจะเกิดขึ้น แต่อาจด้วยความรู้สึกไม่ชอบต่างชาติโดยเฉพาะเป็นกลุ่มที่เข้ามาแย่งการทำงานของคนไทย ..”

“เมื่อคืนนี้มีคนมอญถูกกระแทกบนะหมอ ตำรวจเข้ามาพามันไปโรงพยาบาลไปถึงหน้าวัด..ก็ตายแล้ว” (นวลตา, 2545: 26)

(3) การถูกทำร้ายจาก “ชาใหญ่”

นอกเหนือจากความทุกข์ในการอยู่ร่วมกันอย่างแออัดในพื้นที่ที่จำกัดและไร้ความเป็นส่วนตัวแล้ว ทุกข์ประการต่อมาคือการถูกกลั่นแกล้งทำร้ายจากผู้มีอำนาจมากกว่า นวลตาสะท้อนว่าเพราะห้องขังในสถานี่ตำรวจจับขึ้นและมีกลิ่นอับมาก ดังนั้นเจ้าหน้าที่ตำรวจมักจะไม่ค่อยเข้ามาตรวจเยี่ยม ดูแล ยกเว้นเวลานำอาหารเข้ามา พวกเขาต่างต้องอยู่และดูแลกันเอง ดังนั้นจึงมักจะมีผู้ต้องขังบางรายทำหน้าที่เป็น “ผู้ช่วยนาย” แม้นายไม่แต่งตั้ง คุณสมบัติของผู้ที่เป็นชาใหญ่ ได้แก่ ผู้ที่ได้รับความไว้วางใจจากเจ้าหน้าที่ เป็นผู้ที่เคยเป็นหัวหน้าแก๊งค์มาก่อน เป็นผู้ที่มีรูปร่างใหญ่ หรือบางคนได้รับอภิสิทธิ์ให้ทำหน้าที่เป็นหูเป็นตาแทน เพราะเป็นผู้ที่โหดน้อย เช่น จุนโศรศัพทที่มีมือถือ ขบถโดยประมาท เป็นต้น พวกเขาบางคนเป็นผู้สามารถบอกข่าวคราวแก่เจ้าหน้าที่ได้ บางคนทำหน้าที่ได้ดี ได้รับความไว้วางใจจากผู้ต้องขังทั่วไป ในความมีน้ำใจและช่วยเหลือ แต่ส่วนใหญ่บุคคลที่เป็น “ชาใหญ่” มักจะเป็นผู้ที่มีอำนาจสูง และชอบทำร้ายข่มขู่คนที่อ่อนแอกว่า เช่น สั่งให้หมวดต้องแบ่งของเยี่ยมมาให้ ยอมให้ถูกซ้อมเป็นครั้งคราว คนกลุ่มนี้สามารถเลือกอาหารได้ก่อนและได้กินของดี บางครั้งก็จะยึดเงินของผู้ต้องขังอื่นไว้กรณีที่มีญาติมาเยี่ยม ซึ่งผู้ที่อ่อนแอกว่าไม่กล้าเอาเรื่อง (นวลตา, 2545: 17)

สถานการณ์ของการถูกรังแก ทำร้ายจากผู้แข็งแรงกว่า เป็นสถานการณ์ที่เหมือนกัน ทั้งในกระบวนการของห้องขังในสถานี่ตำรวจ สถานพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชน และในทัณฑสถาน แต่กรณีของห้องขังในโรงพัก ที่มีขนาดเล็ก แคบ หนีไปไหนไม่ได้ เพราะต้องอยู่รวมกันตลอด ทำให้การถูกรังแกเป็นความทุกข์ใหญ่สำหรับผู้ต้องขังด้วยกัน เพราะเขาต้องเผชิญกับเหตุการณ์นี้ทุกวัน ในช่วงกลางคืนที่ไม่มีเจ้าหน้าที่เข้ามาดูแลเลยจึงเป็นเวลาของความหวาดกลัวที่พวกเขาอาจถูกรบกวน ทำร้ายได้ และไม่มีใครสามารถช่วยใครได้ เพราะไม่มีใครอยากเป็นศัตรูกับ “ชาใหญ่”

“ในเวลากลางคืนห้องซังจะเปิดไฟตลอดเวลา มีพัดลมอยู่ด้านนอกเพื่อระบายอากาศ มีการทำร้ายกันในบางวัน บางครั้งถึงแก่ความตาย ซึ่งเมื่อมีการสอบสวนไม่มีใครรับ เวลากลางคืนผู้ต้องขังเปลี่ยนกันหลับ อาจเป็นเพราะพื้นที่แออัด มีโอกาสถูกทำร้าย ดังนั้นผู้ต้องขังส่วนใหญ่จึงนอนพักเวลากลางวัน ส่วนกลางคืนจะผลัดกันเฝ้า ผู้ต้องขังทุกคนจะถูกนำเข้าไปในห้องซัง ซึ่งห้องซังชายมี 4 ห้อง ห้องละประมาณ 20-25 คน”(นวลตา, 2545: 21)

อย่างไรก็ตาม การถูกคุกคามซ้ำซ้อนจากผู้มีอำนาจมากกว่าไม่ใช่เพียงปัญหารายบุคคลของคนบางคนเท่านั้น หากเป็นปัญหาของระบบที่เป็นมาเนิ่นนาน และขาดการจัดระบบหรือเข้าไปดูแลอย่างจริงจัง จึงทำให้ระบบนี้ดำรงอยู่ตลอดเวลา และกลายเป็นส่วนหนึ่งที่อยู่คู่กับหลายระบบงานของกระบวนการยุติธรรมไปแล้ว

(4) โทษทัณฑ์จากอคติทางสังคม

กลุ่มผู้ต้องขังเหล่านี้ไม่เพียงแต่เผชิญชะตากรรมที่กดดันและทุกข์ยากในห้องซังเท่านั้น แต่เมื่อเขาออกจากห้องซังไปในฐานะผู้พ้นโทษ เขายังคงกลายเป็นผู้รับโทษต่อ จากอคติ ความไม่ยอมรับจากบุคคลภายนอกในสังคม ความรู้สึกรังเกียจ หวาดกลัวที่สังคมมีต่อพวกเขาเป็นเสมือนตราประทับที่แกะไม่หลุด และส่งผลให้พวกเขาารู้สึกละอาย แปลกแยก หมดความภาคภูมิใจในตนเองและความรู้สึกดังกล่าวกลายเป็นความกดดันให้เขาย้อนกลับไปทำความผิดได้อีกอย่างซ้ำซาก

(5) ความรับผิดชอบของรัฐ : ภาระที่ปฏิเสธไม่ได้

กรณีผู้ต้องโทษกักขังแทนค่าปรับ จึงเป็นกลุ่มคนทุกชีในกระบวนการยุติธรรมที่เผชิญความทุกข์อย่างสงบ เจ็บ ไร้ปากเสียงจนถูกมองข้ามไปเป็นเวลายาวนาน การที่แต่ละสถานีตำรวจจำต้องแบกรับผู้ต้องขังกลุ่มนี้เป็นภาระที่ปฏิเสธไม่ได้ เพราะกระบวนการดำเนินงานในส่วนนี้เป็นไปตามที่ศาลสั่งและพนักงานเจ้าหน้าที่เป็นผู้ที่ต้องปฏิบัติตาม แม้ว่าสถานีตำรวจแต่ละแห่งจำต้องเผชิญกับข้อจำกัดหลายประการก็ต้องยอมรับ เช่น สถานีตำรวจได้รับการจัดสรรงบประมาณจากรัฐบาลในด้านค่าใช้จ่ายอื่นๆ เช่น ค่าสาธารณูปโภค ส่วนค่าอาหารได้รับการจัดสรรจากกรมราชทัณฑ์ตามจำนวนผู้ต้องขังที่ได้รับการพิจารณาให้กักขังแทนค่าปรับ และศาลสั่งให้กักขังที่สถานีตำรวจในพื้นที่ที่กระทำผิด รายละเอียด 27 บาทต่อคนต่อวัน แต่ความเป็นจริงผู้ต้องขังไม่ได้มีเพียงผู้ที่ศาลตัดสินลงโทษเท่านั้น แต่มีผู้ต้องขังที่ฝากขังระหว่างสอบสวนหรือดำเนินคดีที่อยู่ไม่เกิน 48 ชั่วโมง และผู้ต้องขังต่างดำรงรวมทั้งผู้ต้องขังฝากขังจากสถานีตำรวจอื่น ทำให้ค่าอาหารที่ได้รับมาต้องเฉลี่ยให้เพียงพอกับจำนวนนักโทษที่มีอยู่จริง จึงพบว่าค่าอาหารที่ได้รับเฉลี่ยในอัตรา 15 บาทต่อคนต่อวัน

(นวลตา: 2) ซึ่งเมื่อสอบถามเจ้าหน้าที่ตำรวจ พบว่า ภาระที่สถานีตำรวจต้องรับผิดชอบเป็นภาระที่ปฏิเสธไม่ได้ เพราะเป็นไปตามที่กฎหมายกำหนด แต่ในการปฏิบัติจริงจะมีภาระอื่นๆ ที่มองไม่เห็นเพิ่มขึ้นอีกมากมาย ซึ่งจำต้องแบกรับภาระนั้นด้วย

4. ครอบครัวคนจนและคนด้อยโอกาส เมื่อสมาชิกในครอบครัวถูกดำเนินคดีทางอาญา

กรณีศึกษาของกลุ่มนี้เป็นงานศึกษาของ สงวนใจ สีหะกุลัง นักวิจัยกรณีศึกษา ผู้ศึกษาถึงความทุกข์ของกลุ่มเกษตรกรรายจนหลายครอบครัว จำนวน 47 ราย ที่เผชิญปัญหาจากการเข้าไปบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติป่าจอมทอง จ.เชียงใหม่ ก่อนที่พื้นที่เหล่านั้นจะได้รับประกาศเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติจากรัฐ พวกเขาถูกจับกุมดำเนินคดีในข้อหาบุกรุก ก่อสร้างแผ้วถางและครอบครองป่าสงวนโดยไม่ได้รับอนุญาต ผลจากการถูกตัดสินว่าเป็นผู้กระทำความผิดกฎหมาย ในขณะที่พื้นที่ทำกินเหล่านี้เป็นพื้นที่ทำกินแต่เดิมของพวกเขามาแล้วหลายสิบปี แต่เพราะความยากจน ความไม่รู้ ไม่เข้าใจต่อกฎหมายที่พวกเขาไม่เคยมีส่วนร่วมรับรู้ มาก่อน ทำให้พวกเขาตกเป็นจำเลยในคดีอาญา ไม่สามารถใช้ความรู้ สิทธิใดๆ ต่อสู้กับกฎหมายของรัฐ เรียกร้องเอาความชอบธรรมในเชิงสิทธิกลับคืนมาได้

กรณีศึกษาของสงวนใจ (2545) นี้ เป็นเพียงหนึ่งในกรณีความทุกข์ของกลุ่มคนยากจนที่เผชิญปัญหาและชะตากรรมแบบเดียวกันในอีกหลายๆ กลุ่มทั่วประเทศ นั่นคือ การตกเป็นจำเลยผู้บุกรุกเขตป่าสงวน เขตอุทยานแห่งชาติของรัฐ โดยที่จำเลยจำนวนมากเหล่านั้นไม่เคยรับรู้ที่มาที่ไปของการบัญญัติโทษเหล่านั้นมาก่อน พวกเขาจึงตกเป็นผู้ถูกกระทำ หากแต่การตกเป็นผู้ถูกกระทำนี้ไม่เพียงแต่ทำให้วิถีชีวิตของพวกเขาเปลี่ยนไป จากผู้บริสุทธิ์ที่ทำมาหากิน กลายเป็นจำเลยคดีอาญาของรัฐเท่านั้น หากแต่พวกเขายังมีโอกาสจะสูญเสียที่ทำกิน สูญเสียรายได้ในการดูแลครอบครัว สูญเสียความมั่นคงของชีวิตระยะยาวและสุดท้ายคือการสูญเสียอิสรภาพและความเป็นมนุษย์อีกด้วย

4.1 ที่มา : จากผู้บุกเบิก กลายเป็น ผู้บุกรุก

การตัดสินว่าชาวบ้านกลุ่มนี้ (47 ราย) ตกเป็นจำเลยคดีอาญาของแผ่นดิน ไม่ใช่เพียงการตัดสินจากปรากฏการณ์ในปัจจุบันว่ากลุ่มชาวบ้านนี้ ทำการบุกรุกป่าอุทยานแห่งชาติ หากแต่จำต้องย้อนกลับไปศึกษาวิถีทางประวัติศาสตร์ เพื่อศึกษาให้ลึกซึ้งถึงต้นเหตุที่มาของการกลายเป็นจำเลยในทัศนะของรัฐด้วย สงวนใจ (ดูรายละเอียดใน น.4-6) ได้ศึกษาถึงประวัติของชุมชนหมู่บ้านเดิม อ.จอมทอง จ.เชียงใหม่ ในฐานะที่เคยเป็นพื้นที่ที่มีการให้สัมปทานป่าไม้มาก่อน เมื่อหมดยุค

การให้สัมปทาน ชาวบ้านจึงเริ่มเข้ามาจับจองที่ดินเพื่อการเพาะปลูกมากขึ้น การครอบครองพื้นที่ทำกินแต่เดิมนั้นยังไม่มีหลักฐานเอกสารใดๆ บ่งบอกถึงสิทธิการเป็นเจ้าของ เว้นแต่เป็นความรู้ทั่วไปของชุมชน จนกระทั่งเมื่อปี พ.ศ.2497 กรมที่ดินจึงได้มีประกาศให้ราษฎรแจ้งสิทธิการครอบครองที่ดินต่อนายอำเภอภายใน 1 ปี เพื่อจะได้ออกเอกสารสิทธิครอบครองที่ดิน (ส.ค.1) ให้แก่ผู้แจ้งการครอบครองนั้น ต่อมากรมป่าไม้ และกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ได้ดำเนินการจัดตั้งบริเวณที่ดินหลายตำบลของ อ.จอมทอง ดังกล่าวรวมทั้งที่ดินป่าดอยอินทนนท์ และบางตำบลในอ.สันป่าตอง เป็นพื้นที่อุทยานแห่งชาติลำดับที่ 6 ของประเทศ ตามประกาศคณะปฏิวัติ ฉบับที่ 223 ลงวันที่ 2 ตุลาคม 2515 และปี พ.ศ.2517 ได้มีพระราชกฤษฎีกากำหนดการขยายบริเวณป่าดอยอินทนนท์ในท้องที่หลายตำบลของ อ.แม่แจ่ม อ.สันป่าตอง และ อ.จอมทอง เป็นการขยายแนวเขตอุทยานแห่งชาติออกไป (โดยรวมป่าสงวนแห่งชาติอินทนนท์ ป่าสงวนแห่งชาติป่าจอมทองและป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่แจ่ม) ประกาศเป็นอุทยานแห่งชาติ และเป็นผลให้ราษฎรจำนวนมากเผชิญชะตากรรมของการเป็นจำเลยอาญาแผ่นดินโดยที่เจ้าตัวไม่รู้อีก่อน

สงวนใจ (2545: 1-2) ได้กล่าวถึงความทุกข์ของกลุ่มกรณีศึกษาที่ตกเป็น “จำเลย” ของกระบวนการทางกฎหมายที่พวกเขาไม่มีโอกาสเข้าถึงและรับรู้กฎหมายนั้นมาก่อน ว่า

“การที่กลุ่มเกษตรกรที่ยากจนแต่เดิมต้องเผชิญกับปัญหาความยากลำบากในการดำรงชีวิตแล้วยังต้องมาเผชิญกับความทุกข์อันเกิดจากการถูกจับดำเนินคดีทางอาญา ซึ่งการถูกจับกุมและดำเนินคดีนี้ นับได้ว่าเป็นปัญหาใหม่ที่เกิดจากกระบวนการของกฎหมายอันถือว่าเป็นกระบวนการแปลกปลอมที่เข้ามามีผลอย่างมากต่อวิถีชีวิตเกษตรกรที่ยากจน กระบวนการของกฎหมายที่ว่านี้เป็นกระบวนการที่ส่งตรงมาจากรัฐ ที่กล่าวได้เช่นนี้เพราะขั้นตอนของการออกกฎหมายนั้น ประชาชนในระดับรากหญ้าไม่เคยได้มีโอกาสมีส่วนร่วมเลย (ถึงแม้จะมีการอ้างว่าประเทศไทยมีระบอบประชาธิปไตยแบบตัวแทนก็ตาม) อีกทั้งการบัญญัติกฎหมายนั้นเป็นการกระทำที่ไม่เคยคำนึงหรือตั้งอยู่บนพื้นฐานความเป็นจริงของสังคมไทยเลย เป็นการมองข้ามมิติทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่มีมาช้านาน จึงส่งผลให้ในบางครั้งการบังคับใช้กฎหมายไม่สอดคล้องกับความเป็นจริงที่เกิดขึ้นในสังคมไทย ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจน คือ มาตรการอพยพคนออกจากป่า ทั้งๆที่ชาวบ้านได้ทำกินในพื้นที่นั้นมาก่อนมีการประกาศเขตป่า การกระทำเช่นนี้ถือได้ว่าเป็นการละเมิดสิทธิขั้นพื้นฐานของประชาชน”

ราษฎรกลุ่ม 47 รายนี้เป็นกรณีตัวอย่างของผู้บุกเบิกที่ทำกินที่อพยพเข้ามาทำกินในที่ดินที่ไม่มีใครรับรู้มาก่อนเลยว่าที่ดินบริเวณนั้นเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติ เพราะไม่มีหลักเขตและป้าย หรือเครื่องหมายอื่นแสดงแนวเขตป่าสงวน รู้แต่เพียงว่าเป็นพื้นที่ป่าที่เสื่อมโทรมแล้ว อันมีสาเหตุมาจากการให้สัมปทานตัดไม้ในอดีต ในช่วงปลายปี 2539 พวกเขาถูกจับกุมและตกเป็นผู้กระทำความผิดในฐานะ "ผู้บุกรุก" พวกเขาทราบแต่เพียงว่าเจ้าหน้าที่จะทำการรังวัดและจัดสรรพื้นที่ จึงพากันมาแสดงตนมานำรังวัดและเซ็นชื่อรับทราบการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ แต่กลับปรากฏว่าภายหลังการเซ็นชื่อพวกเขาถูกกองกำลังตำรวจตระเวนชายแดนกว่า 300 นายเข้าจับกุมในทันที ซึ่งในครั้งแรกสามารถจับกุมชาวบ้านได้ถึง 40 รายและมีการแยกฝากขังตามสถานีตำรวจในอำเภอต่างๆ เช่น สภ.สารภี สภ.สันกำแพง และ สภ.แมริม เป็นต้น (สงวนใจ: 7) ซึ่งชาวบ้านสะท้อนถึงเหตุการณ์ในวันที่ถูกจับกุมว่า (เพ็งอ้อ : 15)

“วันที่ถูกจับ ป่าไม้ได้เข้ามาในพื้นที่และบอกชาวบ้านว่าจะทำการรังวัดพื้นที่เพื่อจัดสรรให้ชาวบ้านอย่างเป็นระบบ และจะได้รู้จำนวนที่ดินว่าใครครอบครองเป็นจำนวนเท่าใด ชาวบ้านจึงได้นำเจ้าหน้าที่ทำการวัดพื้นที่และลงชื่อในเอกสารที่ป่าไม้อ้างว่าเป็นนำรังวัดตรวจสอบพื้นที่ ใครที่ไม่อยู่ก็ไปตามกันมา ทำให้วันนั้นมีชาวบ้านอยู่กันเยอะมาก ไม่อย่างนั้นป่าไม้ไม่สามารถจับได้เยอะขนาดนี้หรอก”

ในเหตุการณ์ครั้งนั้นชาวบ้านกลุ่มนี้ถูกพนักงานอัยการจังหวัดเชียงใหม่ฟ้อง ในฐานความผิดกันสร้าง แผ้วถาง ยึดถือครอบครองที่ดินในเขตป่าสงวนแห่งชาติโดยไม่ได้รับอนุญาต และด้วยความไม่รู้ ไม่เข้าใจในกระบวนการทางกฎหมายพวกเขาได้รับการเกลี้ยกล่อมจากเจ้าหน้าที่หลายฝ่ายให้ทำการรับสารภาพ เพราะเชื่อว่าเมื่อมีการรับสารภาพแล้ว จะทำให้คดีสิ้นสุด และจะได้รับอนุญาตให้เข้าพื้นที่ทำกินจากป่าไม้เขตได้ต่อไป ผลแห่งการรับสารภาพ ศาลได้มีคำพิพากษาในปี 2541 ให้จำคุกจำเลยเป็นเวลา 6 เดือน แต่จำเลยรับสารภาพมีเหตุบรรเทาโทษลดโทษให้กึ่งหนึ่ง คงจำคุก 3 เดือน โทษจำคุกให้รอการลงโทษไว้มีกำหนด 1 ปี และให้จำเลยและบริวารออกจากป่าสงวนแห่งชาติที่ยึดถือครอบครองด้วย

ปัจจุบันแม้ว่าชาวบ้านจะรวมตัวกันเรียกร้องขอเช่าพื้นที่ทำกินเดิมจากป่าไม้เขต แต่ไม่สามารถดำเนินการได้ เพราะเหตุที่หลักฐานเชิงเอกสารและกระบวนการดำเนินการบางด้านตามระเบียบการขอเช่าที่ดินในเขตป่าสงวนฯยังไม่เรียบร้อย เช่น การฝากเงินกับธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ การเสียค่าธรรมเนียมในการออกหนังสือค้ำประกันของธนาคาร ซึ่งเป็นกระบวนการในรายละเอียดที่พวกเขาไม่ได้รับรู้มาก่อน นอกจากนี้การประกาศจากป่าไม้จังหวัดในการกำหนดให้

พื้นที่ที่พวกเขาขอเช่าทำกินเป็นพื้นที่ปลูกสร้างสวนป่าของกรมป่าไม้ ทำให้ชาวบ้านกลุ่มนี้ไม่สามารถกลับเข้าทำกินในพื้นที่เดิมได้อีกต่อไป อีกทั้งไม่สามารถหาที่ดินใหม่ได้เพราะติดขัดที่มติดของสภาองค์การบริหารส่วนตำบล พวกเขาพยายามดิ้นรนหาทางช่วยตนเองด้วยการเข้าร่วมกับเครือข่ายเกษตรกรรมภาคเหนือ เข้าชุมนุมเรียกร้องให้รัฐบาลแก้ไขปัญหานี้ ซึ่งเป็นภาระกิจของป่าไม้จังหวัดในการจัดหาที่ดินทำกินให้แก่พวกเขาต่อไป (สงวนใจ: 9)

4.2 สถานการณ์ปัญหาและความทุกข์อันเกิดจากการถูกดำเนินคดีทางอาญา

ตลอดระยะเวลาจากการถูกจับกุมในปี 2539 จนถึงศาลมีคำพิพากษาในปี 2541 รวมระยะเวลากว่า 5 ปีที่กลุ่ม 47 รายมีชีวิตอยู่บนความไม่แน่นอนมั่นคง ในฐานะจำเลยคดีอาญา และผลแห่งคดีนั้นทำให้พวกเขากลายเป็นผู้ไร้ที่ทำกิน ทั้งที่พวกเขาหลายคนเป็นผู้มาบุกเบิกที่ดินทำกินด้วยตนเอง จากการจัดกลุ่มสนทนาร่วมกับนักวิจัยพื้นที่ สงวนใจ สีหะกุล ซึ่งได้เข้ามาศึกษาปัญหาในฐานะเป็นนักกฎหมายของโครงการช่วยเหลือกฎหมายคนชายขอบ ทำให้พบว่าผลแห่งการตกเป็นจำเลยในกรณีเป็นผู้บุกรุกที่อุทยานแห่งชาติของรัฐนั้น ได้ก่อให้เกิดความทุกข์ที่กระหน่ำซ้ำเติมพวกเขาหลายประการ (ดูรายละเอียดในสงวนใจ: 17-20)

(1) การถูกคุกคามจากอำนาจรัฐเพื่อข่มขู่ให้หวาดกลัวและทิ้งถิ่น

พฤติกรรมกรรมการดำเนินการข่มขู่ คุกคามของเจ้าหน้าที่ป่าไม้ ด้วยวิธีการต่าง ๆ เพื่อหวังให้ชาวบ้านหวาดกลัวและยินยอมทิ้งถิ่นที่อยู่ของตนเองออกไป เป็นพฤติกรรมที่ชาวบ้านเผชิญด้วยความอดทนและจำยอมนิ่ง สงบ เพื่อไม่ต้องทำให้เกิดเหตุสืบเนื่องบานปลายออกไป อันจะเป็นการหาเหตุขับไล่พวกเขาออกจากพื้นที่ เช่น

“ในช่วงที่คดียังอยู่ในศาล เจ้าหน้าที่ป่าไม้ได้เข้ามาตั้งแคมป์ในหมู่บ้าน มีจำนวนประมาณสิบกว่าคนพร้อมด้วยอาวุธปืนและมีด เจ้าหน้าที่บางคนได้เข้ามาทำลายทรัพย์สินของชาวบ้าน เช่น ทูบหม้อข้าว ตัดฟันต้นลำไย แม้กระทั่งแสดงกิริยาที่เลวทรามมาก คือการปัสสาวะเรี่ยราดบนเรือนของชาวบ้าน ซึ่งต่อมาหัวหน้าป่าไม้ได้เข้ามาขอโทษชาวบ้านที่เจ้าหน้าที่ผู้นั้นแสดงกิริยาไม่ดี” (นิคม สุวี, กรรมการหมู่บ้าน, สัมภาษณ์, 11 มีนาคม 2545)

อย่างไรก็ตาม ผลจากพฤติกรรมที่เจ้าหน้าที่แสดงออกในวันนั้น มีด้านดีคือได้ทำให้ชาวบ้านกลับรวมตัวกันได้มากขึ้น มีความเข้มแข็งมากขึ้นในการร่วมมือกัน ใช้ความอดทนที่จะต่อสู้กับความไม่เป็นธรรมที่ตนเองได้รับ

(2) การสูญเสียอาชีพ รายได้ ความมั่นคงในชีวิตและเงินเฉียบพลัน

สถานการณ์ที่ครอบครัวตกอยู่ในฐานะจำเลย ผู้มีความผิด และถูกบังคับให้ออกจากพื้นที่ทำกินซึ่งเป็นปัจจัยพื้นฐานของความมั่นคงในชีวิตเป็นสถานการณ์ที่เจ็บปวดและก่อให้เกิดความทุกข์ ไม่เพียงต่อผู้ตกเป็นจำเลยเท่านั้น หากยังรวมถึงครอบครัวของเขาเหล่านั้นด้วย บางครอบครัวไม่สามารถหางานหารายได้มาจุนเจือครอบครัวได้พอเพียง เป็นหนี้สินเพิ่มขึ้นจากการกู้ยืมเงินนอกระบบมาใช้จ่ายยามฉุกเฉิน การไร้ที่ทำกินทำให้พวกเขาเผชิญปัญหาในการเข้าถึงแหล่งสินเชื่อบางประเภท บางครอบครัวไม่สามารถให้ความมั่นใจในเรื่องการศึกษาต่อของบุตรหลานได้ ต้องให้ลูกหลานออกจากโรงเรียนมาหางานทำ บางครอบครัวที่พ่อหรือแม่ได้ตายไปในระหว่างการพิจารณาคดีหรือในระหว่างการบังคับคดี (มี 3 ราย) ทำให้ลูกที่ยังอยู่ต้องทิ้งการเรียนและเข้าสู่การทำงานก่อนวัยอันควร

สถานการณ์ปัญหาที่กลุ่ม 47 รายเผชิญ เป็นปัญหาของการจัดการทรัพยากร ซึ่งประชาชนตกอยู่ในฐานะเป็นฝ่ายรับ และถูกแย่งชิงทรัพยากรไปจนไม่สามารถจะพึ่งตนเองได้ พวกเขาถูกทำให้กลายเป็น คนจนโดยเฉียบพลัน โดยไร้เหตุผล พวกเขาไม่สามารถจะขอรับความช่วยเหลือหรือความเป็นธรรมจากกลไกทางสังคมได้อย่างเหมาะสม เพราะกติกาและกฎหมายที่รัฐยึดถือในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เป็นการใช้อำนาจเพียงลำพังโดยฝ่ายเดียว ประชาชนที่ได้รับผลกระทบจำนวนมากจึงกลายเป็น คนจนกลุ่มใหม่ ที่ไร้ที่ทำกิน ไร้อาชีพ ไร้ศักดิ์ศรีและอำนาจในตนเอง ยังคงกลายเป็นผู้กระทำผิดทางกฎหมาย ที่หมกหมุ่นทางสู้ในกติกาก็เขาไม่เคยมีส่วนในการกำหนด

(3) ผลกระทบจากทัศนคติของเจ้าหน้าที่รัฐบางหน่วย

นอกเหนือจากการเผชิญกับปัญหาต่างๆ แล้ว ทำที่และทัศนคติของเจ้าหน้าที่รัฐก็ส่งผลกระทบต่อรับรู้ ตระหนักต่อปัญหาดังกล่าวในระดับที่แตกต่างกัน กรณีของเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องโดยตรง จะยังคงมีทัศนคติไม่ดีต่อกลุ่ม 47 รายนี้ บางคนบอกกับนักวิจัยว่า อย่าได้หลงเชื่อกับคำพูดและท่าทีซื่อๆ ของชาวบ้านกลุ่มนี้มากนัก เพราะกลุ่ม 47 รายนี้ส่วนมากล้วนแต่มีฐานะดีกันทั้งนั้น และการเข้ามาทำกินในพื้นที่ที่มีปัญหานี้ ก็เป็นบ้านหลังที่ 2 หรือ 3 ของพวกเขาบ้านทั้งนั้น ขณะที่เจ้าหน้าที่รัฐส่วนอื่น เช่น พัฒนาการ เกษตรอำเภอ ต่างตระหนักต่อปัญหาและให้ความช่วยเหลือชาวบ้านเช่นเดิม มีการนำลูกไก่ ลูกเป็ดมาให้ทดลองเลี้ยง มีการจัดอบรมชาวบ้านเรื่องการออมทรัพย์ และสนับสนุนให้ชาวบ้านสามารถจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ได้สำเร็จ

การมีทัศนคติไม่ดีต่อกลุ่มชาวบ้าน ในฐานะเป็นผู้บุกรุก เป็นส่วนหนึ่งของการจัดการปัญหาที่ไม่เหมาะสม อันเนื่องมาจากพฤติกรรมการใช้อำนาจผูกขาด และการรวมศูนย์ในการจัด

การปัญหาเองมาโดยตลอด โดยที่ชาวบ้านไม่มีโอกาสเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการปัญหาได้เลย ทั้งที่ปัญหานั้นเป็นความมั่นคงที่กระทบโดยตรงต่อชีวิตของพวกเขาเอง และผลจากความคิดและทัศนคติเช่นนี้ทำให้วิถีแห่งการแก้ปัญหายากลำบากมากขึ้น

(4) การสูญเสียคือทางเลือกสุดท้าย

เมื่อหมดหนทางผู้ภายใต้กติกาที่ไม่เป็นธรรม ที่รัฐไม่เคยรับผิดชอบและเข้าใจในความทุกข์ของกลุ่มคนที่ถูกรบครองที่ดินโดยรัฐมาก่อน หนทางเดียวที่เหลืออยู่สำหรับคนที่สูญเสียทุกสิ่งทุกอย่าง คือ จำยอมสูญเสีย พวกเขาไม่สามารถจะมีทางเลือกอื่นได้ เพราะที่ดินที่ป่าไม้จัดทำให้ นั่น เป็นที่ซึ่งอยู่ห่างไกลความเจริญมาก ไม่มีสาธารณูปโภคที่จำเป็นทุกชนิด ไม่ว่าจะเป็น ไฟฟ้า น้ำ ประปา หรือถนนหนทาง และระบบสวัสดิการสังคมอื่นๆที่เป็นประโยชน์แก่ชาวบ้าน การเลือกหนทางที่รัฐเสนอจึงเป็นทางเลือกที่ไร้อนาคต ไร้หลักประกัน ในขณะที่พื้นที่เดิมซึ่งมาบุกเบิกทำกินนั้น เป็นที่เกิดที่ตาย เป็นส่วนหนึ่งของชีวิตไปแล้ว ชาวบ้านยืนยันว่าพวกเขาจะไม่ยอมย้ายไปที่ไหนอีกแล้ว แม้จะมีการจับกุมอีกครั้งก็ตาม ก็จะยอมติดคุก แม้จะต้องแลกด้วยชีวิตก็ยอมเพราะว่าที่ดินผืนนี้เป็นทุกสิ่งทุกอย่างของชีวิต

การที่กลุ่มคนต้องเผชิญกับความไม่มั่นคงของชีวิต และยังชีวิตอยู่ในแต่ละวันด้วยความวิตกกังวล ความเครียด ด้วยความรู้สึกร่วมว่าพร้อมจะสูญเสียอยู่บนที่ทำกินแห่งนี้ เป็นความกดดันที่กระทบต่อชีวิตอย่างต่อเนื่อง หลีกเลี่ยงไม่ได้ สถานะแห่งการดำเนินชีวิตภายใต้ความทุกข์ ปัญหาและความกดดันรายวันเช่นนี้ เป็นความขัดแย้งทางการจัดการทรัพยากรซึ่งถือเป็นความขัดแย้งแห่งยุคสมัย เป็นความทุกข์อันเนื่องมาจากโครงสร้างการจัดการทางเศรษฐกิจและสังคม รวมศูนย์ที่รัฐโดยที่คนจนไม่มีโอกาสมีส่วนร่วมได้เลย

3.4 กลุ่มผู้เสพยาเสพติด

กรณีความทุกข์และสถานการณ์ปัญหาของกลุ่มผู้เสพยาเสพติด เป็นกรณีปัญหาที่นักวิจัยพื้นที่ให้ความสำคัญและสนใจศึกษากันมากอีกกรณีหนึ่ง การศึกษาความทุกข์ของกลุ่มผู้ติดยาเสพติดในการศึกษารุ่นนี้เกี่ยวข้องกับกรณีของกลุ่มวัยรุ่นในหลายพื้นที่ ตั้งแต่กระบวนการที่เริ่มเกี่ยวข้องกับยาเสพติด ที่เริ่มจากปัญหส่วนตัว ปัญหาครอบครัว กลุ่มเพื่อน การศึกษาสถานการณ์ชีวิตหลังเลิกยาและกลไกรองรับปัญหาดังกล่าวในชุมชน สังคมปัจจุบัน การศึกษาปัญหาและความทุกข์ของกลุ่มผู้เสพยาเสพติดในงานวิจัยส่วนนี้เป็นการศึกษาผ่านกรณีศึกษา 3 เรื่องด้วยกัน ประกอบกับ

การศึกษาเพิ่มเติมในเชิงเอกสาร การจัดสนทนากลุ่ม ที่เป็นการศึกษาเพื่อยืนยันข้อมูล หรือค้นหา เหตุปัจจัยต่าง ๆ เพิ่มเติมมากขึ้นกว่าเดิม ซึ่งเป็นการทำงานร่วมกันของนักวิจัยหลักและนักวิจัยกรณีศึกษา

3.4.1 การติดยาเสพติดในกลุ่มวัยรุ่น

1. สถานการณ์ปัญหาเสพติดในสถานศึกษา

ยาเสพติด พืชภัยแห่งยุคสมัยที่กำลังขยายตัวและแพร่ระบาดอย่างกว้างขวางในปัจจุบันนี้ มิได้เป็นเรื่องที่อยู่ห่างไกลตัวเราและครอบครัวของเราอีกต่อไป นับแต่วันที่มีข่าวนักเรียนในโรงเรียน กลายเป็นผู้เสพยา หรือบางรายเป็นผู้ขายยาเองด้วยซ้ำไป ปรากฏการณ์การแพร่ระบาดยาเสพติด ในกลุ่มเด็กและเยาวชนเป็นภาพสะท้อนถึงอันตรายของประเทศที่บอกให้รับรู้ว่ายาเสพติดเข้ามา ใกล้ชิดและเข้าถึงลูกหลานของเรามากขึ้นทุกขณะ การศึกษาของสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนา ประเทศไทย (TDRI) ได้ประมาณการจำนวนผู้ติดยาเสพติดในประเทศไทย ณ วันที่ 31 ธันวาคม 2536 โดยประมาณการจำนวนผู้ติดยาเสพติด 5 ประเภท คือ สารระเหย กัญชา ยาบ้า เฮโรอีนและฝิ่น และได้จำแนกประชากรที่ศึกษาเป็นกลุ่มย่อยที่มีความเสี่ยงสูงต่อการติดยาเสพติดไว้ 16 กลุ่ม มีผู้ติดยาเสพติดในประเทศไทยทุกกลุ่มรวมกันทั้งสิ้น 1,267,590 คน หรือร้อยละ 2.17 ของประชากรทั้งประเทศ ในจำนวนผู้ติดยาเสพติด 1,267,590 คนนี้ TDRI ได้ประมาณการว่ามีนักเรียนนักศึกษา ในสถานศึกษาต่างๆ ติดยาเสพติดทั้งสิ้น 71,666 คน โดยนักเรียนที่ติดยาเสพติดพบมากที่สุดในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ 53,373 คน ภาคกลาง 7,360 คน และภาคเหนือ 4,968 คนตามลำดับ ยาเสพติดที่นักเรียน นักศึกษาใช้มากที่สุดสามลำดับแรก คือ กัญชา 36,704 คน สารระเหย 22,740 คน และยาบ้า 9,090 คนตามลำดับ (สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย,การประมาณการจำนวนผู้ติดยาเสพติดในประเทศไทย,กรุงเทพ : สำนักงาน ป.ป.ส.,2538)

ปรากฏการณ์แพร่ระบาดของยาบ้าในสถานศึกษาได้เริ่มทวีความรุนแรงมากขึ้น จากปรากฏการณ์ที่กองวิเคราะห้วัตถุเสพติด กรมวิทยาศาสตร์การแพทย์ กระทรวงสาธารณสุข ร่วมกับสำนักงาน ป.ป.ส.และกระทรวงศึกษาธิการ ได้ทำการสำรวจสถานการณ์ยาบ้าในสถานศึกษา ในช่วงเดือนตุลาคม 2538 ถึงเดือนกุมภาพันธ์ 2539 ด้วยวิธีเก็บตัวอย่างปัสสาวะนักเรียนนักศึกษาทั่วประเทศ จำนวน 118,375 คน พบว่ามีนักเรียนใช้ยาบ้าจำนวน 1,375 คน คิดเป็นร้อยละ 1.16 และเมื่อพิจารณาการแพร่ระบาดของยาบ้าเป็นรายภาค พบว่านักเรียนในภาคกลางใช้ยาบ้ามากที่สุด คิดเป็นร้อยละ 2.08 รองลงมาเป็นภาคเหนือ ร้อยละ 1.94 ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคใต้ มี

การใช้ร้อยละ 0.13 และ 0.30 ตามลำดับ โดยพบมากที่สุดในระดับอาชีวศึกษาร้อยละ 2.40 และมัธยมศึกษาร้อยละ 1.07 (สำนักงานกิจการพิเศษ สนง.ปลัดกระทรวง กระทรวงศึกษาธิการ, แนวทางการป้องกันและแก้ไขปัญหายาเสพติดในสถานศึกษา, กทม: โรงพิมพ์การศาสนา, 2544)

นอกจากนี้ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่เป็นปัจจุบันและเป็นประโยชน์มากขึ้น สำนักงาน ป.ป.ส.จึงได้ร่วมมือกับสำนักวิจัยเอแบค-เคเอสซี อินเทอร์เน็ตโพลล์ (เอแบคโพลล์) มหาวิทยาลัยอัสสัมชัญ ในปี 2542 ผลการศึกษาพบว่า จำนวนนักเรียนนักศึกษาตั้งแต่ระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ถึงปริญญาตรี จำนวน 5,365,942 คน ที่ทำการสำรวจในปี 2542 มีจำนวนผู้ที่เกี่ยวข้องกับยาเสพติดรวม 663,290 คน (ร้อยละ 12.36) โดยเกี่ยวข้องในลักษณะเป็นผู้เสพ 285,866 คน (ร้อยละ 5.33) ติดยาเสพติด 80,819 คน (ร้อยละ 1.51) เป็นผู้ค้ายาเสพติด 56,499 คน (ร้อยละ 1.05) เป็นผู้มีประสบการณ์ในการใช้ยาเสพติด 143,607 คน (ร้อยละ 2.67) เป็นผู้เสพและค้ายาเสพติด 46,057 คน (ร้อยละ 0.86) เป็นผู้ติดและค้า 50,442 คน (ร้อยละ 0.94) (เพ็ญอ้าง: 12) การศึกษาในครั้งนั้นได้ข้อมูลที่สามารถสรุปภาพของสถานการณ์ยาเสพติดในสถานศึกษาได้ ดังนี้ (เพ็ญอ้าง:14-15)

(1) สถานการณ์การแพร่ระบาดของยาเสพติดในสถานศึกษาได้เปลี่ยนแปลงจากการแพร่ระบาดของเฮโรอีนไปสู่การแพร่ระบาดของยาบ้า โดยปัญหาดังกล่าวเริ่มมีความชัดเจนตั้งแต่ปี 2537 เป็นต้นมา

(2) การแพร่ระบาดของยาบ้าในสถานศึกษา มีทั้งปัญหาการเสพ การติด และการค้า นักเรียนผู้เสพและติดยาบ้าได้พัฒนาตนเองเป็นนักค้ารายย่อยในที่สุด โดยมีนักเรียนนักศึกษาด้วยกันเองเป็นนักค้ารายกลาง นำยาเสพติดเข้ามาปล่อยให้กับนักค้ารายย่อยเหล่านั้นภายใต้การสนับสนุนและอิทธิพลค้ำจุนจากผู้ปกครองที่เป็นนักค้า และนักค้ารายใหญ่ที่พัฒนากลายเป็นการขายตรงเป็นกลไกการตลาดการค้ายาเสพติดในสถานศึกษา

(3) นักเรียนและนักศึกษาหญิงเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องกับปัญหายาเสพติดมากขึ้น โดยเป็นทั้งผู้เสพ ผู้ติดยาและผู้ค้ายาบ้า

(4) อายุของนักเรียนนักศึกษาที่เข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องกับปัญหายาบ้า มีแนวโน้มลดลงโดยกลุ่มใหญ่ของการเข้าไปเกี่ยวข้องจะเป็นกลุ่มอายุ 15-19 ปี และมีแนวโน้มที่อายุต่ำกว่า 15 ปี เข้าไปมีส่วนมากขึ้น โดยนักเรียนส่วนใหญ่เริ่มใช้ตั้งแต่มัธยมศึกษาปีที่ 2 เป็นต้นไป

(5) กลุ่มนักศึกษาในระดับอุดมศึกษา หรือเทียบเท่าที่มีฐานะปานกลางถึงร่ำรวยนิยมเสพยาอี (เอกซ์ตาซี - ECSTASY) โคเคน แต่ยังจำกัดอยู่ในวงแคบอยู่เนื่องจากมีราคาค่อนข้างแพง และการใช้ยาอี มีแนวโน้มของการแพร่ระบาดในสถานศึกษาในอนาคต หากราคาของยาอีลดลงในระดับ

ที่นักเรียน นักศึกษาสามารถซื้อมาใช้ได้ และหากไม่สามารถควบคุมสถานบันเทิงซึ่งเป็นแหล่งมั่วสุมของวัยรุ่นและเป็นแหล่งปล่อยยาเสพติด

อย่างไรก็ตาม สำนักวิจัยเอแบค เคเอสซี อินเทอร์เน็ตโพลล์ (เอแบคโพลล์) มหาวิทยาลัยอัสสัมชัญ ได้มีการศึกษาประมาณการจำนวนนักเรียน-นักศึกษาที่เกี่ยวข้องกับสิ่งเสพติด อีกครั้งหนึ่งในช่วงกรกฎาคม-ตุลาคม 2544 โดยจัดทำเป็นโครงการเฝ้าระวังรักษาคุณภาพเยาวชนไทย (MONITORING THE FUTURE STUDY OF THAI YOUTH'S QUALITY) เพื่อติดตามเฝ้าระวังสถานการณ์ปัญหาด้านต่างๆของเยาวชนไทย ด้วยวิธีการวิจัยเชิงสำรวจ เพื่อศึกษาสภาพปัญหาการแพร่ระบาดของยาเสพติดในสถานศึกษาและการประมาณจำนวนนักเรียน-นักศึกษาที่เกี่ยวข้องกับสิ่งเสพติดโดยทำการศึกษาจากนักเรียนนักศึกษาตั้งแต่ระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ถึงปริญญาตรี จากสถาบันการศึกษาทุกสังกัดทั่วประเทศ รวมจำนวนทั้งสิ้น 6,092,472 คน โดยไม่นับกลุ่มนักศึกษาของมหาวิทยาลัยรามคำแหงและมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช ใช้การสุ่มเก็บข้อมูลจำนวนทั้งสิ้น 46,936 คน ผลการศึกษาสำคัญที่ค้นพบ ได้แก่ ([HTTP:22192.168.1.9:8080/SERVLET/SYS0001.EVENT.GROUP.SBMGROUPSEARCHQUERY?GCODE=00000007&-28/1/45](http://22192.168.1.9:8080/SERVLET/SYS0001.EVENT.GROUP.SBMGROUPSEARCHQUERY?GCODE=00000007&-28/1/45))

(1) จำนวนนักเรียน นักศึกษา ร้อยละ 44.3 เกี่ยวข้องกับสิ่งเสพติด ขณะที่ร้อยละ 55.7 ไม่มีพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับยาเสพติด

(2) ประเภทของยาเสพติดที่กลุ่มตัวอย่างเกี่ยวข้อง มีทั้งหมด 11 ประเภท เรียงตามลำดับ ได้แก่ ยาบ้า (58.5%) กัญชา (42.2%) ยาหล่อมประสาท เช่น โคมีคุม/แวลียม (33.6%) สารระเหย/กาว/แลค (16.6%) ยาอี (11.3%) ยาเลิฟ (10.5%) ยาเค (8.7%) เฮโรอีน (7.6%) ผิ่น (5.6%) โคเคน (4.9%) และมอร์ฟิน (4.9%)

(3) สาเหตุที่ทำให้กลุ่มนักเรียน นักศึกษาเข้าไปเกี่ยวข้องกับยาเสพติด พบว่ามีหลายสาเหตุ ได้แก่ อยากรู้/อยากรลอง ตามเพื่อน เป็นค่านิยมที่คิดว่าโก้เก๋ มีปัญหาครอบครัว ถูกชักจูงต้องการประชดสังคม/ประชดชีวิต มีแหล่งขาย/มั่วสุมใกล้ โรงเรียน อยากรมีเงิน ต้องการตื่นตัวอยู่เสมอ และถูกบังคับ

(4) กลุ่มบุคคลที่ถูกระบุว่าเป็นผู้จำหน่ายยาเสพติดให้แก่นักเรียน นักศึกษา ได้แก่ กลุ่มเพื่อนนักเรียน นักศึกษาในโรงเรียน สถานศึกษา (27.3%) กลุ่มเพื่อนนักเรียน นักศึกษาต่างโรงเรียน สถานศึกษา (20.6%) กลุ่มบุคคลภายในครอบครัว (3.8%) กลุ่มบุคคลภายในชุมชน (36.4%) กลุ่มบุคคลภายนอกชุมชน (28.8%)

ภาพรวมสถานการณ์ปัญหาดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า กลุ่มเป้าหมายเด็กและเยาวชน เป็น

กลุ่มเป้าหมายใหม่ที่เป็นตลาดขนาดใหญ่ของยาเสพติด ทั้งนี้เพราะโดยเหตุแห่งวัย สภาพปัญหา ส่วนตัวทางครอบครัว จิตใจ ปัญหาทางสังคม และโดยเฉพาะการปรับเปลี่ยนยุทธวิธีการขาย การเผยแพร่ยาให้เข้าถึงผู้เสพในกลุ่มต่างๆอย่างหลากหลายมากขึ้น

2. ผลกระทบของปัญหายาเสพติดต่อผู้เสพ

(1) ผลกระทบต่อร่างกาย จิตใจของผู้เสพ และครอบครัว

เด็กและเยาวชนส่วนใหญ่ที่เสพยาบ้าในระยะต้น มักจะยังไม่แสดงอาการออกมาให้เห็นชัดเจนมากนัก หากพ่อแม่ ผู้ปกครองสังเกตพฤติกรรมบุตรหลานอย่างต่อเนื่องก็จะสามารถเห็นอาการดังกล่าวได้ อาการในระยะต้นจะแสดงออกทางร่างกาย คือ สุขภาพทรุดโทรม ชูบผอม น้ำหนักลด ไม่อยากรับประทานอาหาร จากนั้นจะมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม คือ มักจะพูดโกหก ไม่ตรงกับความเป็นจริง ก้าวร้าว ลักษณะเงินหรือสิ่งของในบ้านเพื่อไปขาย นอนดึกตื่นสาย ชอบเข้าห้องนํานานๆ และมักจะกลับบ้านผิดเวลา ซึ่งกว่าพ่อแม่ผู้ปกครองจะสังเกตเห็นก็อาจจะเข้าสู่ภาวะการติดยาระดับลึกแล้ว ทำให้แก้ปัญหาได้ยากขึ้น

เยาวชนบางคนที่เคยใช้ยาเสพติดบอกถึงผลกระทบที่ร่างกายได้รับในขณะนั้นว่า

“ขณะที่เล่นร่างกายชูบผอม เนื้อตัวดำหมดเลย ช่วงนั้นเสพยาอะด้วย ของมันเยอะ รับจ้างขายด้วย ไม่หลับไม่นอน คือสมองมันหลุดไปแล้ว มีคนเขาเล่าให้ฟังว่า ผมไปเฝ้าไข้แม่ที่โรงพยาบาล มีคนเขาเห็นผมกำลังปั่นราวบนดาดฟ้ากำลังจะโดดลงมา แล้วพอดีคนนั้นเขาเรียกไว้ทันก็เลยสะดุ้งกลับ ช่วงนั้นมันวูบแล้ว มันไม่รู้ตัวแล้ว คุณสติตัวเองไม่ได้”(อดิศร, 2545: 108)

ผลกระทบที่พ่อแม่ ครอบครัวสะท้อนถึงมากคือ เด็กจะมีการเปลี่ยนแปลงด้านจิตใจและอารมณ์ เพราะจะหงุดหงิด ฉุนเฉียวง่าย บางคนเจ็บขี้นมผิดปกติ เจ้าอารมณ์ เอาแต่ใจตนเอง ตีอรั้น โมโหง่าย อารมณ์เปลี่ยนแปลงเร็ว ไม่สนใจตนเอง ไม่สนใจครอบครัวและสภาพแวดล้อม เด็กบางคนจะแยกตัวออกจากกลุ่มเพื่อนเดิม มาคบกับเพื่อนกลุ่มใหม่ที่เป็นผู้เสพยาด้วยกัน มารดาของเด็กเสพยารายหนึ่งเล่าให้ฟังว่า

“ไม่รู้มาก่อนว่าเขาใช้ เห็นการเรียนมันแย่ลง เบื่อๆเซ็งๆตลอด จนนึกว่าอาจมีแฟนแล้วออกหัก วันหนึ่งไปจัดห้องนอนเขา เห็นของบางอย่าง กระดาษตะกั่ว ของบูหรี่ เศษกระดาษไหมไฟ มีหลอดกาแฟตัดท่อนสั้นๆ มีรอยพับหัวพับท้าย เห็นแล้วมือตื่นมันอ่อนลงไปเลย รู้แล้วว่าลูกติดยา” (มารดาของเด็กในสถานพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชน, สัมภาษณ์)

จากการสนทนากลุ่มในกลุ่มของพ่อแม่จำนวนหนึ่ง พบว่า ความทุกข์ของการเรียนรู้ว่าลูกติดยา สำหรับพ่อแม่เป็นผลกระทบทางจิตใจที่รุนแรงมาก แต่ละครอบครัวที่กำลังเผชิญปัญหานี้อยู่หรือผ่านพ้นช่วงวิกฤตของปัญหามาได้แล้ว บอกเล่าคล้ายกันว่า เหมือนลองถูกลองผิดกับลูก บางบ้านโมโห ดุนเฉียว รับผิดชอบไม่ได้ และใช้ความรุนแรงทางวาจา บางบ้านมีการทุบตีลูก แต่จะพบว่าไม่สามารถเปลี่ยนหรือลดพฤติกรรมลูกได้ ยิ่งทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างกันห่างออกไปด้วยซ้ำ บางบ้านตั้งใจจะพูดดีกับลูก แต่เด็กก็ไม่ตอบสนอง ยังคงไม่เปลี่ยนแปลง ในที่สุดก็ต้องกลับมากราดเกรี้ยวเหมือนเดิม เพราะใจร้อนและอยากให้ลูกเลิกยาได้เร็ว จากการศึกษาของอดิศร (อ้างแล้ว: 109) สะท้อนว่าผลกระทบและความทุกข์ที่เกิดขึ้นไม่ได้เกิดเฉพาะเด็กผู้เสพยาเท่านั้น บางบ้านผู้เป็นพ่อเสียใจมากและหาทางออกด้วยการดื่มสุราให้เมาเพื่อลืมปัญหาในครอบครัว ซึ่งกลับกลายเป็นการซ้ำเติมทุกข์ให้กับครอบครัวมากยิ่งขึ้น และเมื่อกลับบ้านก็อาละวาดทะเลาะกับแม่ เป็นการระบายความก่ดกักรุ่นที่อยู่ในใจ ภาพรวมที่ได้จากการพูดคุยกับเด็กและเยาวชนติดยา พบว่า เด็กมักจะประทับใจและห่วงความรู้สึกของแม่มากกว่าพ่อ ท่าทีของผู้เป็นแม่มักจะอดทนมากกว่า เป็นฝ่ายเข้าหาและปลอบลูกได้มากกว่าพ่อ ท่าทางของแม่ที่เศร้าซึม ห่วงใย ร้องไห้เสียใจ เป็นภาพที่ทำให้ลูกหลายรายสะท้อนใจ บางรายเล่าว่า เห็นแม่ร้องไห้ ไม่กินข้าว ผอมลงไปมาก แล้วทำให้อยากเลิกยาเพราะ “สงสารแม่” แต่ก็ไม่สามารถเอาชนะใจตนเองได้

งานของอดิศร (2545: 97-98) สะท้อนถึงความทุกข์ของคนเป็นแม่ว่า

“ในบางครอบครัวผู้เป็นแม่เคยคิดฆ่าตัวตายที่ลูกติดยาเสพติด.. ผู้เป็นแม่ยอมอดหลับอดนอน ยอมทำทุกอย่างเพื่อให้ลูกของตนเลิกยาเสพติด พบว่าในบางครอบครัวทำยที่สุด แม่ยอมออกจากงานมาเพื่อดูแลลูก คอยติดตามพฤติกรรมของลูกขณะที่ติดยา ผู้เป็นแม่จะติดตามไปทุกหนทุกแห่งที่คิดว่าลูกไปเสพยาด้วยความรักความเป็นห่วงที่มีต่อลูก”

“บางทีลูกไปทำงาน ฉันเคยตามไปแอบดูเลยนะ ด้วยความเป็นห่วงลูก ไปนั่งตรงร้านค้าแอบดู เป็นห่วงว่าลูกจะไปกับใคร เป็นห่วงสุดๆเลย สำหรับฉันนะ แม่คนอื่นจะเป็นอย่างไร ฉันก็ไม่รู้”

ความรักความอบอุ่นและความห่วงใยที่สมาชิกในครอบครัวมีต่อกัน เป็นพลังสำคัญของการเสริมกำลังใจให้เด็กเลิกเสพยา แม้ว่าอาจจะไม่สามารถเลิกได้สำเร็จในครั้งเดียว แต่ได้สร้างความสำนึกของเด็กให้มีความพยายามมากขึ้น

(2) ผลกระทบจากการจำต้องแยกจากสังคมเพื่อน

เด็กและเยาวชนที่เสพยาเสพติดหลายคนไม่สามารถรวมกลุ่มอยู่กับกลุ่มเพื่อนเดิมของตนได้ เพราะมักจะถูกห้ามปราม ต่อต้าน เด็กบางรายจึงแยกตัวออกมาอยู่ร่วมกับกลุ่มเพื่อนใหม่ที่เป็นผู้เสพติดด้วยกัน การแยกตัวออกมาจากกลุ่มสังคมเดิมยิ่งทำให้เขารู้สึกเหงา โดดเดี่ยวมากขึ้น การมีเพื่อนใหม่ที่เพิ่งพัฒนาความสัมพันธ์ และเป็นความสัมพันธ์แบบ “เพื่อนร่วมเสพยา” มากกว่า “เพื่อนทุกข์” ทำให้ความสัมพันธ์ใหม่ของเขารู้สึกห่างเหิน ประดักประเดิด และยังทำให้พวกเขาไม่ได้ถูกทอดทิ้งหรือถูกระตุ้นให้เลิกเสพยา มีแต่จะยิ่งเพิ่มปริมาณการเสพยามากขึ้น จนพัฒนาไปสู่การเป็นผู้ค้ารายย่อยและถลำลึกลงไปในที่สุด

(3) การเป็นบุคคลที่ถูกปฏิเสธในทุกสังคม

ความทุกข์อีกประการหนึ่งคือการกลายเป็นผู้เสพยาที่ถูกปฏิเสธจากทุกสังคม ผู้เสพยาจำนวนมากจะรู้สึกเจ็บปวดจากการถูกปฏิเสธ ทั้งจากครอบครัวตนเอง กลุ่มเพื่อน กลุ่มคนในชุมชน บางคนเห็นสมาชิกในครอบครัวตนเองแสดงความเมินเฉยหรือมีนตึงกับตน ก็ไม่สบายใจ และยังหาทางเลี่ยงออกจากบ้าน ไปอยู่ในที่ที่คิดว่าเข้าใจและรับตนเองได้ ซึ่งก็คือการเข้าสู่สถานการณที่ยากลำบากมากขึ้น

ความเจ็บปวดจากการถูกปฏิเสธเป็นทุกข์ที่ยิ่งใหญ่ประการหนึ่งของผู้เสพยา หลายคนพบกับปฏิกิริยาที่ต่อต้านพวกเขาตรงๆ รุนแรง การถูกมองด้วยสายตาที่เหยียดหยาม การถูกนิทาหลัง การห้ามลูกหลานของพวกเขามาคบหา กับเด็กที่ติดยา ฯลฯ เป็นหลายๆปรากฏการณ์ที่ยิ่งทำให้เข้าใจมากขึ้น เช่น

“เวลาเดินไปเยี่ยมของนี้เขาก็จะไม่พูดด้วย เขาจะไม่ให้เยี่ยมของ อย่างไปงานเลี้ยง บางทีแม่ผมไปไม่ได้ ให้ผมไปแทน ตอนที่ผมติดยาอยู่นะ เวลาผมเข้าไปชาวบ้านเขาก็จ้องมองผม บางทีไปก็ไม่ได้กินอะไรเลยนะ เขามองผมด้วยสายตาที่เหยียดหยาม”

“ขณะที่ติดยาชาวบ้านเขาเกลียดหัว เกะกะเกร โวยวาย เสียงดัง พี่บ้าน่าอย่างเกลียดเลย ทีแรกไปที่ไหนเขาก็ว่า ไปที่ไหนเขาก็ไม่พูดด้วย เข้าบ้านเขาก็ระแวง”

(อดิศร, 2545: 110)

ไม่เพียงแต่เด็กเสพยาเท่านั้นที่เจ็บปวดจากการถูกปฏิเสธจากสังคม แม้แต่ครอบครัวก็พลอยได้รับผลกระทบด้วย

“ครอบครัวก็ได้รับการรังเกียจจากเพื่อนบ้าน โดยการพูดจาว่ำวาย นินทา เขาว่าฉัน
ยังกะอะไร สารพัดที่เขาจะพูดกัน คนเขาดูถูกมันเยอะ ไม่มีกินแล้วลูกยังไปเล่นยา”
(อดิศร, 2545: 111)

การที่ชุมชนปฏิเสธ เป็นการแสดงออกถึงพฤติกรรมที่เบียดขับผู้เสียพลักษณ์หนึ่งที่มี
ความรุนแรง เพราะเป็นการใช้มาตรการทางสังคมควบคุม จำกัดวงและเบียดขับ ผู้เสียพลักษณ์นี้ไม่
ให้คงสัมพันธ์ภาพทางสังคมอย่างปกติได้ แต่ยิ่งใช้มาตรการดังกล่าวยิ่งเป็นการผลักดันให้เด็กและ
เยาวชนกลุ่มนี้หลุดจากพื้นที่ของตน ไปสร้างพื้นที่ใหม่ที่จะแสดงตัวตนหรืออัตลักษณ์ของตนได้มาก
ขึ้น ขณะเดียวกันกลายเป็นปัจจัยผลักดันพวกเขาให้ถลำลึกไปใกล้กับปัญหามากขึ้น ซึ่งไม่เป็นผลดีต่อ
การให้ความช่วยเหลือเด็กและเยาวชนผู้ติดยาในระยะยาว

(4) การเข้าไม่ถึงโอกาสและทรัพยากรทางสังคมอันเนื่องมาจากอคติทางสังคม

การถูกประทับตราว่า “ติดยา” เป็นอุปสรรคสำคัญที่ทำให้เกิดการถูกทอดทิ้งละเลยจากชุม
ชน หลายครั้งที่ชุมชนมีทรัพยากร มีโอกาสที่จะเอื้อให้แก่เด็กและเยาวชนกลุ่มต่างๆ แต่การที่มีอดีต
ที่ถูกตีตราอยู่แล้ว จะยิ่งกีดกันไม่ให้เยาวชนในชุมชนกลุ่มนี้ได้รับความเห็นใจและให้ความช่วยเหลือ
ประกอบกับตัวผู้ติดยาเองก็เกิดความกลัว ไม่กล้าเผชิญหน้า รู้สึกอายที่จะเข้าหาทรัพยากรทาง
สังคมด้วยตนเอง

สำหรับเด็กและเยาวชนจำนวนมากที่ไ้ยาบ้า หลายรายเมื่อรู้ว่าเริ่มติดยามีความต้องการ
จะขอคำปรึกษาจากผู้ที่ตนไว้วางใจ แต่ก็ไม่กล้าและเกิดความกลัวว่าเรื่องของตนจะถูกเผยแพร่ออก
ไปมากกว่านี้ และทำให้ตนเองถูกปฏิเสธจากเพื่อนรอบข้างมากขึ้น บางรายอยากเล่าให้อาจารย์ที่
ปรึกษาในโรงเรียนทราบ อยากขอความช่วยเหลือ แต่ก็ทำไม่ได้เพราะความกลัวมีมากกว่า เก่งว่า
ถ้าอาจารย์ไม่เข้าใจ พวกเขาอาจถูกไล่ออกจากโรงเรียนก็ได้ หลายคนจึงพยายามจะแก้ปัญหาด้วย
ตัวของตัวเองก่อน สถานการณ์ที่ผู้บริหารและครูในโรงเรียนส่วนหนึ่งไม่เข้าใจเด็กกลุ่มนี้ และยังตั้ง
ข้อรังเกียจ ชักชวนเพื่อนๆ ให้ออกยั้บผิด ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างเด็กต่อเด็กด้วยกันมากขึ้น
เด็กที่ไ้ยาบ้าหลายคนจะเกิดความรู้สึกเกลียดชังเพื่อนที่ “ทำตัวเป็นคนดีของครู” และบางคนยัง
ปฏิเสธ ไม่คบหา หรือตั้งข้ออคติต่อกันมากขึ้น ทำให้เขื่อนั้นนำไปสู่การขยายความขัดแย้งในสถาน
ศึกษาและทำให้ผู้บริหารและครูในโรงเรียนยิ่งเข้าไม่ถึงกลุ่มนักเรียน นักศึกษาที่ไ้ยาเสพติดมากขึ้น
จากการจัดสนทนากลุ่มกับเด็กและเยาวชนในระบบสถานศึกษา ที่เป็นผู้ไ้ยาเสพติด พบว่าเด็กทุก
คนต้องการกำลังใจและการสนับสนุนจากผู้ใหญ่ที่เขาไว้วางใจให้เลิกลาให้ได้ แต่ผู้ใหญ่ที่อยู่รอบข้างเขา
ทั้งในครอบครัว โรงเรียน สถานศึกษา ต่างไม่เข้าใจ และยังมีขาดทักษะที่เหมาะสมในการจัดการ ดัง

นั่นจึงยังเป็นการสร้างเงื่อนไขปิดกั้นเด็กและเยาวชนเหล่านี้ให้ถอยห่างออกไปจากความช่วยเหลือมากขึ้น ขณะเดียวกันครูอาจารย์บางคนที่มีบุคลิกภาพที่เขาไว้วางใจ เช่น เป็นผู้รับฟังปัญหา ไม่ด่วนตัดสินประณาม ไม่นำความลับของเขาออกไปเผยแพร่ มีความเข้าใจและเป็นผู้ให้คำปรึกษาที่ดี ครูอาจารย์เหล่านี้จะมีภาระงานที่หนักหน่วงมากในการดูแลช่วยเหลือเด็ก ทั้งที่ครูอาจารย์เหล่านี้ ต่างไม่ได้รับมอบหมายภาระหน้าที่อย่างเป็นทางการ ดังนั้นจึงไม่สามารถใช้มาตรการแก้ปัญหาหรือช่วยเหลือเด็กกลุ่มนี้ได้อย่างเป็นระบบ กลายเป็นการช่วยเหลือในลักษณะปัจเจกเท่านั้น ซึ่งไม่เพียงพอไม่เท่าทันกับความรุนแรงของปัญหาที่กำลังขยายตัวอยู่ในเวลานี้

โดยสรุป สถานการณ์ปัญหาของเด็กและเยาวชนผู้ติดยานั้น ปัจจุบันเป็นปัญหาใหญ่ที่กำลังขยายตัวและยากต่อการแก้ไข ปัจจัยที่ทำให้เกิดปัญหาและทำให้ปัญหาขยายตัวมีหลายปัจจัย ทั้งปัจจัยอันเนื่องมาจากตัวเด็กเองโดยธรรมชาติและวัย ปัจจัยความสัมพันธ์ระหว่างกันในระดับครอบครัว พ่อแม่และลูก ปัจจัยทางเศรษฐกิจซึ่งกลายเป็นปัญหาหลักของครอบครัว ปัจจัยทางสังคม ค่านิยมที่เป็นแรงกระตุ้นให้เกิดการแสวงหารูปแบบการใช้ชีวิตแบบบริโภคนิยมเป็นหลัก ซึ่งปัจจัยสองประการหลังนี้มีอิทธิพลสูงและเป็นปัจจัยหลักที่เชื่อมโยงไปสู่ปัจจัยอื่นๆ ในการที่เด็กและเยาวชนเข้าไปเกี่ยวข้องกับยาเสพติด และจากกระบวนการของการเสพติดที่จะต้องพัฒนาไป ทำให้เป็นแรงกระตุ้นผลักดันให้ผู้เสพ กลายเป็นผู้ค้ารายย่อย ผู้ขายและผู้จัดหาลูกค้าใหม่เข้าสู่วงจรเป็นลำดับ เป็นกระบวนการพัฒนาตลาดค้ายา ชนิดที่ขยายตัวเร็วมากและควบคุมยาก เนื่องจากการเข้าร่วมของผู้ติดยา ผู้ซื้อ ผู้ขาย ต่างเป็นการเข้าร่วมที่เอาชีวิตและความต้องการที่ตนเองไม่สามารถควบคุมได้เป็นเดิมพัน ประกอบกับการที่โครงสร้างทางสังคม เศรษฐกิจ การเมืองเองยังไม่สามารถจัดมาตรการ กลไก ที่เหมาะสมมารองรับเพื่อแก้ปัญหาได้ แนวทางการแก้ไขปัญหามาจนถึงยังไม่สามารถเข้าถึงวิถีชีวิต ความทุกข์ของกลุ่มผู้เสพยาได้อย่างแท้จริง เด็กและเยาวชนจำนวนมากกลุ่มนี้ จึงตกอยู่ในสภาวะหลายสภาพของความยากจน ทั้งความจนทางเศรษฐกิจ จนโอกาสที่จะได้รับการยอมรับและการให้โอกาสในการเปลี่ยนแปลง จนอำนาจในการเปิดเผยตัวตนของตน ในการต่อรองเพื่อการได้รับการดูแลอย่างเหมาะสมจากทุกกลุ่มสังคมและสถาบันที่เกี่ยวข้องกับเขา และผลแห่งการประท้วงของสังคม ทำให้พวกเขากลายเป็นคนไร้ศักดิ์ศรี ถูกเลือกปฏิบัติจากผู้คนในชุมชนและในสังคมไปในที่สุด

3.5 กลุ่มคนทำงานให้บริการทางเพศหรือผู้เกี่ยวข้องในวงจรธุรกิจทางเพศ

3.5.1 การเข้าถึงข้อมูลของกลุ่มคนทำงานให้บริการทางเพศ หรือผู้เกี่ยวข้อง ในวงจรธุรกิจทางเพศ

กลุ่มผู้ขายบริการทางเพศหรือผู้ที่เกี่ยวข้องในวงจรมีดังกล่าว เป็นกลุ่มประชากรกลุ่มใหญ่อีกกลุ่มหนึ่ง ที่สังคมให้ความสนใจศึกษาชีวิตของพวกเขา ในฐานะเป็นกลุ่มผู้มีปัญหาทางสังคม มุมมองและทัศนะของคนนอกที่มองเข้าไปยังชีวิตของพวกเขา ส่วนใหญ่แล้วเป็นสายตาที่ตำหนิ รังเกียจ ด้วยความสงสัย ไม่เข้าใจว่า ทำไมพวกเขา (เขา) จึงยังคงดำรงอาชีพเช่นนี้อยู่ “ทำไมไม่ทำงานอย่างอื่น” หรือแม้แต่คนทั่วไปในสังคมยังมีทศรูปว่า “งานนี้เป็นงานสบาย ” ด้วยสายตาที่ดูแคลนและทัศนะที่ประนามตั้งแต่ต้นเช่นนี้ ทำให้กลุ่มประชากรกลุ่มนี้เป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่ปิดกั้นตนเอง และมีชีวิตแยกตัวอยู่ในกลุ่มของตนเอง ทำให้นักวิจัยเข้าถึงยาก ซึ่งไม่เพียงเป็นความยากในการเข้าหาตัวเธอและตัวเขาเท่านั้น หากยังเป็นความยากในการ “เข้าถึงตัวตน จิตใจ ความนึกคิดที่แท้จริง” ของพวกเขาและเธออีกด้วย นักวิจัยในพื้นที่หลายคนได้ใช้ความตั้งใจจริงในการเข้าถึงกลุ่มตัวอย่างด้วยความเข้าใจ ยอมรับและสร้างความสัมพันธ์เชิงมิตรภาพ จึงเป็นพื้นฐานที่ดีในการสร้างความสัมพันธ์เบื้องต้น อันทำให้นักวิจัยหลักได้มีโอกาสเข้าไปแลกเปลี่ยนพูดคุยอย่างใกล้ชิด ทั้งในลักษณะรายบุคคลและกลุ่ม ตามที่ได้รับอนุญาต และทำให้นักวิจัยทั้งหมดได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนมุมมองและความเข้าใจในเชิงลึก อันเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาสถานภาพชีวิตและความทุกข์ของคนกลุ่มนี้อย่างเข้าถึงความเป็น “คนใน” ของพวกเขามากยิ่งขึ้น

การศึกษาสถานภาพปัญหาและความทุกข์ของกลุ่มผู้ขายบริการทางเพศ หรือผู้เกี่ยวข้องในวงจรการขายบริการทางเพศ จากกรณีศึกษาเรื่อง หญิงบริการในบาร์ญี่ปุ่น (ชินสุธา, 2545) โสเภณีบริเวณสถานีรถไฟ (ปานทิพย์, 2545) และการขายบริการในเด็กแว้น: กรณีศึกษาจากกรุงเทพมหานคร สุนทรี, วรรณวิสา และวัชรกรรณ์, 2545) เป็นภาพสะท้อนถึงการขยายตัวและความหลากหลายของผู้ที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับธุรกิจบริการทางเพศ ที่มีปริมาณมากขึ้น และมีรูปแบบที่แตกต่างกันค่อนข้างมาก แสดงว่าธุรกิจบริการทางเพศมีการขยายตัวเข้าไปในสังคมเกือบทุกกลุ่มทุกระดับ ตั้งแต่กลุ่มเศรษฐกิจระดับรากหญ้า ระดับกลาง และอาจถึงขั้นเศรษฐกิจฐานระดับสูง ซึ่งในกลุ่มสุดท้ายนั้น งานวิจัยนี้ยังไม่สามารถขยายขอบเขตถึงได้ อย่างไรก็ตาม การศึกษาสถานภาพความทุกข์ในครั้งนี้ ทำให้เข้าใจแบบแผนการดำเนินชีวิต (pattern of living) ของกลุ่มคนต่างๆ ในงานธุรกิจทางเพศมากขึ้น

3.5.2 สถานการณ์ปัญหาและการขยายตัวของธุรกิจบริการทางเพศในปัจจุบัน

1. การเข้าร่วมโดยสมัครใจผ่านรูปแบบที่ซับซ้อนมากขึ้น

ปัจจุบันการขยายตัวของธุรกิจบริการทางเพศมีแนวโน้มสูงขึ้นทุกขณะ นับจากภาวะวิกฤตเศรษฐกิจที่ผ่านมา ส่งผลให้มีเด็กและผู้หญิงจำนวนมากเข้าสู่วงจรธุรกิจบริการทางเพศมากขึ้น ในรอบ 2-3 ปีที่ผ่านมา (2543-2545) หากสำรวจข่าวสารทางสื่อสิ่งพิมพ์ต่างๆ จะพบว่า มีข่าวคราวของเด็กและเยาวชนที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับการขายบริการทางเพศมากขึ้น และยังมีข่าวถึงขั้นที่เด็กนักเรียนหญิงบางคนในจังหวัดหนึ่งของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พัฒนาตนเองเข้าสู่การเป็นผู้จัดหาเพื่อนส่งให้กับผู้ซื้อบริการเอง โดยสื่อมวลชนให้สัมภาษณ์ว่า “แม่เล่าจิว” การเปิดข่าวของนักเรียนหญิงอีกกลุ่มหนึ่งในจังหวัดปริมณฑลแห่งหนึ่งที่มีนักการเมืองระดับวุฒิสมาชิกซื้อบริการเด็ก เป็นอีกปรากฏการณ์ที่น่าสลดใจของผู้คนในสังคม ไม่ใช่เพราะเกี่ยวข้องกับบุคคลระดับผู้ใหญ่ในสังคมเท่านั้น หากเป็นเพราะภาพข่าวดังกล่าวย่ำเตือนถึงการเข้ามาเกี่ยวข้องของเด็กหญิงจำนวนหนึ่ง ที่เข้ามาเพราะความสมัครใจ ซึ่งเป็นภาพที่ผิดไปจากอดีตที่พบว่า มีการหลอกลวงเด็กผู้หญิงเข้ามาในวงการค้าประเวณี

ผู้ศึกษาได้มีโอกาสเข้าร่วมประชุมกับกลุ่มครูอาจารย์ในหลายจังหวัดของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยการประสานงานของกลุ่มครูกัลยาณมิตร และมูลนิธิเพื่อการพัฒนาเด็ก ในช่วงปี พ.ศ.2544 ข้อมูลหนึ่งที่ถูกนำมาแลกเปลี่ยนกันในกลุ่มครูอาจารย์ คือข้อมูลของเด็กนักเรียนหญิงในจังหวัดหนึ่ง มีการรวมตัวกันขายบริการทางเพศเองโดยไม่พึงพิงสังกัดใด ด้วยการไปพบปะรวมตัวกันบริเวณหน้าโรงภาพยนตร์ หรือหน้าสถานีขนส่งของจังหวัดในช่วงเย็นหลังเลิกเรียน และจะจับกลุ่มพูดคุยกันเป็นเวลานาน จากนั้นจึงจะเคลื่อนตัวไปรวมกันที่อื่นต่อไป ชื่อน่าสังเกตคือ เด็กหญิงเหล่านั้นจะใส่เสื้อคนละสีไม่ซ้ำกัน ซึ่งจากคำบอกเล่าของอาจารย์ท่านหนึ่งบอกว่า รูปแบบนั้นคือการประชาสัมพันธ์ตนเองให้ลูกค้าเลือกได้ง่ายและชี้ตัวได้ง่ายขึ้น ไม่สลับตัวเวลาเด็กไปพบลูกค้า ขณะเดียวกันลูกค้าจะทราบเงื่อนไขดังกล่าว และสามารถโทรศัพท์ติดต่อเพื่อนัดเวลา สถานที่กับเด็กที่เป็นผู้ประสานงานให้ อาจารย์ท่านดังกล่าวเล่าว่าด้วยข้อสงสัยดังกล่าว ทำให้ท่านเฝ้าจับตามอง และพบว่าเด็กนักเรียนกลุ่มนี้จะมีพฤติกรรมดังกล่าวทุกวัน ในเวลาเดียวกัน ซึ่งเป็นรูปแบบของการรวมตัวกันที่ไม่ผิดกฎหมาย เพราะเด็กๆ ไม่ได้ทำความผิดใดๆ ในขณะนั้น ข้อมูลดังกล่าวเป็นภาพสะท้อนถึงรูปแบบที่ซับซ้อนที่เด็กนักเรียนหญิงเข้ามามีส่วนร่วมในวงจรธุรกิจทางเพศอย่างแนบเนียนมากขึ้น

2. จำนวนสถานบริการทางเพศขายตัวมากขึ้น

รายงานการสำรวจจำนวนสถานบริการทางเพศและผู้ให้บริการทางเพศ ปี 2545 ของกระทรวงสาธารณสุข ระบุผลการสำรวจจำนวนสถานบริการทางเพศทั้งในเขตกรุงเทพมหานครและเขตพื้นที่ต่างจังหวัด ระหว่างวันที่ 1-31 มกราคม 2545 ดังนี้

จำนวนสถานบริการทั้งหมด	12,090	แห่ง
จำนวนพนักงานในสถานบริการทั้งหมด	136,299	คน
- เป็นพนักงานชาย	21,459	คน
- เป็นพนักงานหญิง	114,840	คน
จำนวนผู้ให้บริการทางเพศ	68,974	คน
- ผู้ให้บริการชาย	3,788	คน
- ผู้ให้บริการหญิง	65,186	คน

ที่มา : คณะอนุกรรมการศึกษาปัญหาการค้าประเวณี, รายงานการศึกษาเรื่องแนวทางการป้องกันและแก้ไขปัญหาการค้าประเวณี เสนอต่อ คณะกรรมการกิจการสตรี เยาวชนและผู้สูงอายุ วุฒิสภา, อุดรธานี, 2545

อย่างไรก็ตาม ตัวเลขดังกล่าวก็ถูกตั้งข้อสังเกตจากนักวิชาการและนักวิจัยส่วนหนึ่งว่า เป็นตัวเลขที่มีแนวโน้มต่ำกว่าความเป็นจริง เพราะเจ้าของสถานบริการแจ้งจำนวนต่ำกว่าความเป็นจริง และน่าจะยังมีจำนวนตกสำรวจเนื่องจากไม่ได้รวมหญิงบริการตามเมมเบอร์คลับ เอ็กซ์คลูซีฟคลับ หญิงบริการทางเพศประเภทพาร์ตีไทม์ หญิงต่างชาติที่ลักลอบค้าประเวณีและเด็กที่ค้าประเวณี (เพ็งอึ้ง: 6) อย่างไรก็ตาม ดร.ผาสุก พงษ์ไพจิตร สรุปประมาณการจำนวนหญิงบริการทางเพศทั้งหมด โดยใช้ข้อมูลกระทรวงสาธารณสุขเป็นฐาน บวกด้วยจำนวนที่ตกสำรวจ คือ เด็กที่ค้าประเวณีประมาณ 30,000 คน หญิงบริการตามเมมเบอร์คลับชั้นสูงประมาณ 5,000 คน หญิงต่างชาติประมาณ 30,000 คน หญิงบริการประเภทพาร์ตีไทม์และผู้ที่ทำงานอิสระ อีกประมาณ 30,000 คน รวมประมาณ 195,000 คน และเพื่อความสะดวกจึงใช้ตัวเลขรวมเท่ากับ 200,000 คน ซึ่งอยู่ในข่ายที่ไม่แตกต่างจากประมาณการบางรายของตำรวจที่ Wathini and Guest อ้างถึง แต่สำหรับนักวิจัยและองค์กรพัฒนาเอกชนบางราย ตัวเลข 200,000 นี้ถือว่าการประมาณการขั้นต่ำเท่านั้น

สำหรับจำนวนเด็กที่ค้าประเวณี ดร.ผาสุก พงษ์ไพจิตร วิเคราะห์ว่าประมาณการที่น่าจะเป็นไปได้ คือ ประมาณร้อยละ 17 ของหญิงบริการทางเพศทั้งหมดเป็นเด็ก ซึ่งตัวเลขนี้ใช้ฐานการ

คำนวณจากร้อยละของผู้ป่วยที่เป็นหญิงบริการที่มีอายุต่ำกว่า 18 ปี ที่ได้รับการตรวจโรคที่คลินิกของกองกามโรค อ.บางรัก กรุงเทพฯ ซึ่งถ้าใช้สัดส่วนนี้มาประมาณการจากจำนวนหญิงบริการทั้งหมด 150,000 ถึง 200,000 คน ก็จะได้จำนวนเด็กที่ค้าประเวณีระหว่าง 25,000 ถึง 30,000 คน (ผาสุก พงษ์ไพจิตร, 2543: 72-73) ซึ่งเป็นจำนวน

อย่างไรก็ตาม ข่าวจากสำนักข่าวรอยเตอร์เสนอคำสัมภาษณ์ของ คาร์รอล เบลดามี ผู้อำนวยการใหญ่แห่งยูนิเซฟที่ กล่าวถึงการขายบริการทางเพศในไทยว่า ทำรายได้ 10-14% ของผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศ (จีดีพี) ระหว่างปี 1993-1995 โดย 1 ใน 3 ของหญิงที่ขายบริการและทำเงินรายได้ที่ช่วยเพิ่มพูนจีดีพีของไทยเป็นหญิงกลุ่มชาติพันธุ์ (ผู้จัดการ, 14 ธันวาคม 2544) สอดคล้องกับสถานการณ์ขององค์กรพัฒนาเอกชนด้านผู้หญิงจำนวนมาก ว่าปัจจุบันมีกลุ่มหญิงบริการจำนวนมากที่เข้ามาจากพม่า ลาว เขมรและกลุ่มชาวเขาต่างๆ ซึ่งเป็นกลุ่มที่ยังตกสำรวจในเชิงจำนวนจริง และยังเป็นการยืนยันว่าตัวเลขหญิงบริการน่าจะมีจำนวนมากกว่านี้ แต่ฐานข้อมูลแหล่งต่าง ๆ ของรัฐยังเข้าไม่ถึง

3. พลวัตพัฒนาการของการขายบริการทางเพศในไทย

วัลลภ ตังคณานุกาญจน์ ประธานคณะกรรมการกิจการสตรี เยาวชนและผู้สูงอายุ วุฒิสภา กล่าวว่า พัฒนาการของการค้าประเวณีในสังคมไทยมีการพัฒนาอย่างรวดเร็ว จากยุคแรกๆจนถึงปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงอย่างซับซ้อน แบ่งออกได้เป็น 6 ยุค ได้แก่ “ยุคแรก เป็นเรื่องของผู้หญิงที่ศึกษาน้อย ถูกหลอกมาขายตัว ยุคที่สอง คือยุคของการที่นายหน้าเข้าไปแสวงหาซื้อผู้หญิงในหมู่บ้าน ส่วนยุคที่สาม คือ ชายเลือดในอกที่พ่อแม่จำนวนมากส่งลูกสาวมาขาย หรือทำตัวเป็นนายหน้าเอง ส่วนยุคที่สี่ คือ ยุคหลายเผ่าพันธุ์ เริ่มมีชาวเขาและคนต่างชาติเข้ามาค้าประเวณีมากขึ้น ยุคที่ห้า คือ ยุคนำเข้า ส่งออก โสเภณีต่างประเทศ ส่วนยุคที่หก คือ ยุคกึ่งสมัครใจที่นับวันจะมีเด็กผู้หญิงอายุน้อยลงมาขายบริการทางเพศเพิ่มมากขึ้น” (กรุงเทพธุรกิจ, 22 กันยายน 2544)

สถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงนี้ส่งผลให้เกิดการเคลื่อนไหวของกลุ่มคนใหม่ๆอายุน้อยลงมาเกี่ยวข้องกับสัมพันธกับธุรกิจบริการทางเพศมากขึ้น เช่น เด็กนักเรียนมัธยม นักศึกษาในสถานศึกษาบางแห่ง นอกจากนี้ผู้วิจัยเองยังพบว่ามีการบวนการทางธุรกิจที่นำเด็กหญิง หรือสตรีวัยรุ่นมาเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับกลุ่มสินค้าต่างๆในรูปแบบ “สาวพริตตี้” (Pretty Girl) ทำหน้าที่เชียร์หรือโฆษณาสินค้าต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นสินค้าขนาดใหญ่ เช่น รถยนต์ หรือสาวเชียร์เชียร์เชียร์ห่อต่างๆตามร้านอาหารทั่วไป กระบวนการที่นำเด็กหญิง-วัยรุ่นเข้าไปเป็นองค์ประกอบหนึ่งของสินค้า โดยมีการแต่งกายที่ดึงดูดความสนใจผู้บริโภค เป็นความเสี่ยงประการหนึ่งที่ทำให้เด็กหญิง-วัยรุ่น มีโอกาสพลีชีพล้าจาก

ความสัมพันธ์เชิงบริการนี้ได้ และอาจนำไปสู่รูปแบบความสัมพันธ์ที่ไม่พึงประสงค์ในอนาคตได้

4. การเข้าสู่เวทีประกวดความงาม : ปัจจัยเสี่ยงที่น่าติดตาม

ปัจจัยแวดล้อมที่น่าสนใจประการหนึ่งที่บอกถึงพัฒนาการที่เปลี่ยนแปลงไป คือ ค่านิยมของหญิงวัยรุ่นไทยที่มีทัศนคติที่ยอมรับการเข้าสู่เวทีประกวดนางงามมากขึ้น แนวโน้มที่วัยรุ่นที่มีการศึกษาจำนวนมาก ตัดสินใจเข้าสู่เวทีความงามด้วยตนเอง หรือครอบครัวเองให้ความสนับสนุนเป็นค่านิยมในสังคมไทยที่กำลังขยายตัว บ่งบอกถึงการวางเป้าหมายความสำเร็จของชีวิตที่ใช้ความงามเป็นทุนหรือเป็นฐานไปสู่โอกาสอื่นๆ เด็กหญิงและเยาวชนหลายคนเลือกโอกาสนี้ให้แก่ตนเอง โดยไม่ได้คำนึงถึงความเสี่ยงไม่พึงประสงค์อื่นๆ ที่อาจเกิดขึ้นตามมาจากผู้แสวงหาประโยชน์จากสาวงามในเวทีต่างๆ

5. ตลาดขายบริการ เครือข่ายไฮเทคทันสมัย

แนวโน้มปัญหาที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งคือ การขยายตัวของบริการทางเพศที่มีการรวมตัวเป็นเครือข่ายผ่านสื่อต่างๆ อย่างทันสมัย นำไปสู่การกระจายข่าวสาร ประชาสัมพันธ์สินค้าที่เจาะตลาดเข้าถึงกลุ่มคนต่างๆ อย่างกว้างขวางมากขึ้น ผ่านทางสื่อสิ่งพิมพ์และสื่ออิเล็กทรอนิกส์ ข้อมูลจากหนังสือพิมพ์ผู้จัดการรายวันเสนอข่าวที่ทำให้เห็นการเผยแพร่ข่าวสารการขายบริการทางเพศอย่างไม่เกรงกฎหมายว่า

“ปัจจุบันนี้คงต้องยอมรับกันว่าพัฒนาการของการขายตัวนั้นเป็นไปอย่างหลากหลายและสลับซับซ้อน ทั้งนี้หนึ่งในรูปแบบที่ได้รับความนิยมค่อนข้างกว้างขวางก็คือ การโฆษณาเชิญชวนผ่านสื่อสิ่งพิมพ์ต่างๆ เนื่องจากค่อนข้างประสบความสำเร็จในการขายสินค้า

...มีการลงโฆษณาเชิญชวนชายนักเที่ยว ชายซีเนียงที่ต้องการสาวสวยเป็นเพื่อนร่วมใจ ร่วมดื่มและหลับนอนผ่านทางหนังสือ ก็ได้ตัดสินใจดำเนินการล่อซื้อหญิงสาวที่ค้าประเวณีจากแหล่งที่โฆษณาจำนวน 3 ราย ประกอบด้วยลิซ่า เช็กซี โมเดลและธิดา..

ทั้งนี้จากการสอบสวนทราบว่าเด็กทั้งหมดมีจำนวน 18 คนอายุระหว่าง 18-28 ปี และยังเป็นนักศึกษาของสถาบันการศึกษาต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นของรัฐหรือเอกชน “ (ผู้จัดการรายวัน, 10 สิงหาคม 2544)

นอกจากนี้ยังมีการโฆษณาหญิงสาวกลุ่มเอสเคอร์ตต่างๆ ผ่านเว็บไซต์ต่างๆ มากขึ้น ซึ่งเมื่อ

ถูกจับได้ก็จะมี การย้ายศูนย์การติดต่อไปเรื่อยๆ ในชื่อใหม่ เป็นการดำเนินการที่ไวและเร็ว จนบางครั้งเจ้าหน้าที่ตำรวจก็ตามไม่ทัน

3.5.3 การทำงานขายร่างกายเพื่อเลี้ยงครอบครัว

การศึกษาครั้งนี้ได้ศึกษาถึงวิถีชีวิตของหญิงขายบริการที่มีความแตกต่างกันหลายระดับฐานะ แต่ละกลุ่มฐานะก็มีการดำเนินวิถีชีวิตที่แตกต่างกันไป แม้แต่สาเหตุที่ทำให้ตัดสินใจเลือกการยังชีพในอาชีพนี้ก็ยังมีปัจจัยที่แตกต่างกันไปด้วย เช่น กลุ่มหญิงขายบริการที่ใช้พื้นที่บริเวณหน้าสถานีรถไฟเป็นพื้นที่ทำงาน หญิงขายบริการในบาร์ญี่ปุ่น ที่จัดเป็นสถานบริการระดับสูงสำหรับชาวญี่ปุ่นที่เป็นลูกค้าระดับแนวหน้าใน อ.ศรีราชา จ.ชลบุรี และกลุ่มเด็กเร่ร่อนที่ขายบริการอยู่ในบริเวณใต้สะพานลอยแถวใจกลางกรุงเทพมหานคร แต่ละกลุ่มก็มีจุดเปลี่ยนในชีวิตที่ทำให้กลายมาเป็น “ผู้ขายบริการ” แตกต่างกัน

กลุ่มหญิงขายบริการบริเวณหน้าสถานีรถไฟ เป็นกลุ่มที่มีฐานะยากจนที่สุดเมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มขายบริการอื่นๆ ภูมิหลังของพวกเธอเป็นเกษตรกรรมมาก่อน ฐานะครอบครัวยากจนหลายคนมีอาชีพตัดยางรับจ้าง ซึ่งรายได้จากภาคเกษตรที่ได้รับไม่เพียงพอที่จะเลี้ยงชีพและครอบครัวของเธอได้ หลายคนได้พยายามหางานอื่นมาเสริมรายได้ เช่น รับจ้างทำงานก่อสร้าง แต่เงินค่าแรงไม่เคยได้ตรงเวลา และมักจะถูกขอร้องจากนายจ้างหักเงินอยู่เสมอ เช่น เพื่อจ่ายค่ากับข้าวเอง การหักเงินเล็กน้อยอย่างไม่เป็นธรรม ไม่มีกฎเกณฑ์ รวมทั้งการไม่จ่ายตามเวลาที่กำหนด ทำให้เธอคิดว่างานเหล่านั้นไม่มั่นคง จึงไม่สามารถทนทำงานเหล่านั้นอยู่ได้นาน บางคนพบปัญหาวิกฤติในชีวิตเพิ่มขึ้นอันเนื่องมาจากสามีแยกทาง หย่าร้างหรือบางคนสามีประสบอุบัติเหตุ พิกการช่วยตนเองไม่ได้ หรือสามีเสียชีวิต การบอกเล่าถึงชีวิตของพวกเธอทำให้รู้ว่า กว่าตัดสินใจมาทำอาชีพนี้มีไม่ใช่เรื่องง่ายนัก การที่พวกเธอหลายคนแบกรับภาระของครอบครัวอยู่ ต้องดูแลลูกและพ่อแม่ ทำให้พวกเธอหลายคนจำเป็นต้องเลือกอาชีพเหล่านี้ เพื่อหารายได้มาดูแลครอบครัว เหตุผลอีกประการของการตัดสินใจเลือกงานนี้ เพราะงานอื่นมักจะต้องการคนที่มีวุฒิการศึกษา แต่พวกเธอไม่มีวุฒิการศึกษาใดๆที่จะแสดงได้ ด้วยเหตุนี้อาชีพนี้จึงเป็นช่องทางที่ง่ายและเปิดโอกาสมากที่สุดสำหรับเธอ

กลุ่มผู้ขายบริการกลุ่มนี้ใช้เวลาในวันจันทร์-ศุกร์เข้ามาขายบริการทางเพศในเมือง ส่วนวันหยุดสุดสัปดาห์หลายคนจะกลับบ้านไปอยู่กับลูกที่ฝากญาติๆเลี้ยงไว้ นำเงินที่ได้จากการทำงานไปให้ บางรายมีสามีพิการ ตัวเธอไม่มีความรู้ดีที่จะประกอบอาชีพอื่น อาชีพขายบริการทางเพศจึงเป็นการหารายได้ที่เธอได้ใช้ “ร่างกาย” เป็นต้นทุนในการทำงานเลี้ยงชีวิตและครอบครัว เป็นการ

เลือกงานด้วยเหตุแห่งความจำเป็นในการยังชีวิตให้อยู่รอด เป็นการทำงานเพื่อตอบสนองความจำเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิต การศึกษาของปานทิพย์ พอดี นักวิจัยกรณีศึกษาได้ให้ภาพสะท้อนถึงเหตุแห่งการตัดสินใจของหญิงบริการกลุ่มนี้ว่า (ปานทิพย์: 2545, 22-23)

“สามีติดคุกเพราะขายยา อีกนานกว่าจะได้ออกมา เพิ่งเข้าไปได้ 2 ปีเอง จึงต้องรับภาระเลี้ยงดูลูกทั้ง 3 คนด้วยตนเอง”

“เลิกกับสามีเพราะสามีเจ้าชู้ ไม่รับผิดชอบครอบครัว ต้องเลี้ยงลูก เลี้ยงแม่และส่งเสียน้องเรียนอีก 2 คน”

“คิดถึงลูกเหมือนกัน ลูกก็คงรู้ว่าเราทำอาชีพอะไร แต่พี่ไม่สนใจ ถ้าพี่หาเงินได้แล้วสร้างบ้านที่อำเภอ...เสร็จ ก็จะไปรับลูกมาอยู่ด้วย ตอนนี้ถ้าคิดถึงลูกก็จะโทรไปหาต้องแอบๆโทร (ลูกอยู่กับสามี) เพราะเค้าห้ามไม่ให้พบเรา บางทีก็ฝากเงินไปให้ลูกแต่ฝากไปกับรถโดยสาร”

“กลับบ้านเอาจัดไปให้ลูกช่วงเสาร์-อาทิตย์ อยากให้เค้าได้เรียนสูงๆ อยากได้อะไรถ้าไม่เหลือปากว่าแรง พี่ก็จะหาไปให้ วันก่อนไอ้คนเล็กอยากได้รองเท้าที่มีไฟแวบๆ พี่ก็พยายามหาไปให้ลูก”

“มันเป็นอาชีพอิสระ ไม่มีแมงดาหรือแม่เฒ่ามาคุม จะออกไปทำตอนไหนก็ได้ เจ็บป่วยก็หยุดพักได้แต่ขาดรายได้ จะไปทำงานอื่นก็ไม่รู้จะไปทำอะไร ความรู้ก็ไม่มี ถ้าใครรู้ว่าทำอาชีพนี้มาก่อนเค้าก็รับไม่ได้ อาชีพนี้ดี ได้เงินมากได้เงินน้อยก็อยู่ที่เรา อยู่ที่ความสามารถของเราเอง”

สภาพดังกล่าวเป็นการสะท้อนความจริงในชีวิตของพวกเธอพร้อมคำยืนยันว่า ทำไมพวกเธอจำต้องทนทำงานนี้ จำต้องทนให้คนอื่นดูตราน้ำและเหยียดหยามเช่นนี้ เพราะเธอแบกภาระที่ต้องเลี้ยงชีวิตคนอื่น คนที่เธอรักและห่วงใย คนที่เป็นกำลังใจให้เธอสามารถทำงานนี้ได้อย่างอดทน เหตุแห่งการตัดสินใจของหญิงกลุ่มนี้มีรากฐานมาจากปัญหาความยากจน ความขาดโอกาสและทางเลือกด้านเศรษฐกิจ และการที่สังคมไม่มีพื้นที่อื่นๆ ให้เธอได้เริ่มต้นชีวิตใหม่ ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มหญิงบริการในบาร์ญี่ปุ่น พบว่าจุดเริ่มต้นจากการตัดสินใจ (Turning Point) มีความคล้ายคลึงกัน ตรงที่ปัจจัยพื้นฐานที่ส่งผลให้เกิดการตัดสินใจมาจากปัจจัยทางเศรษฐกิจ และการไม่ได้รับโอกาสและทางเลือกที่เหมาะสมในงานอาชีพอื่นๆ เพราะทั้งสองกลุ่มต่างเป็น “แม่ผู้แบกรับภาระทางบ้าน” ทั้งสิ้น ทุกคนมีภาระที่ต้องดูแลทางบ้าน แต่เนื่องจากพื้นที่และกลุ่มลูกค้ามีความ

แตกต่างกัน จึงทำให้วิถีชีวิตของหญิงในบาร์ญี่ปุ่นมีความเป็นอยู่ที่ดีกว่า และได้ค่าตอบแทนสูงกว่า แต่เมื่อได้ศึกษาลึกซึ้งขึ้น พบว่าภูมิหลังชีวิตของพวกเธอไม่แตกต่างกัน

“อรมาเป็นสาวโรงงานได้ไม่นานก็เกิดชอบพอกันกับหนุ่มโรงงานเดียวกัน เกิดเป็นความรักได้-เสียอยู่กันจนจะมีลูกด้วยกัน 1 คน เป็นครอบครัวใหม่ได้ไม่ถึง 3 ปี โรงงานต้องปิดกิจการลงเพราะภาวะเศรษฐกิจที่กำลังทรุดตัวในขณะนั้น อรต้องตกงาน และซำร้ายกับชายคนรักก็มีปัญหา ต้องแยกทางกัน ตอนนั้นตั้งตัวไม่ทันเลย...ตอนโรงงานเจ๊งก็ไม่ได้อะไรมาก ได้เงินชดเชยก้อนเล็กๆมาก่อนหนึ่งเท่านั้น... พี่สาวที่รู้จักกันเคยทำงานบาร์ญี่ปุ่นอยู่ก่อนบอกว่าที่นี่เงินดี.. ที่บ้านไม่รู้ว่ามีมาทำตรงนี้ ไม่อยากให้ใครรู้ เวลากลับบ้านไปเขาก็เข้าใจตลอดว่าเราทำงานโรงงาน..ไม่มีความภูมิใจกับตัวเอง ไม่สามารถที่จะบอกกล่าวกับใครเขาได้ว่าเรามีอาชีพอะไร ได้แต่โกหกให้ที่บ้านไม่ต้องเป็นห่วง จะให้บอกใครเขาหรือว่าดิฉันมีอาชีพขายตัว” (ดูรายละเอียดใน ขนิษฐา: 34)

ในส่วนของเด็กเร่ร่อนที่เข้ามาสู่วงจรธุรกิจทางเพศ เด็กกลุ่มนี้มีทั้งหญิงและชาย แม้จะตัดสินใจออกจากบ้านมาอยู่บนท้องถนน แต่ความต้องการเงินเพื่อใช้ในการยังชีพยังมีความจำเป็นในชีวิตอยู่ ประกอบกับเด็กบางรายมีการแลกเปลี่ยนความคิดความเชื่อและส่งผ่านต่อกันมาว่า งานขายบริการเป็นงานที่ง่ายและสบาย ไม่ลำบากเหมือนกับการขายพวงมาลัย เช็ดกระจกรถ เก็บของเก่าขาย ซึ่งต้องใช้ความอดทน มีความลำบากและใช้เวลานานจึงจะได้เงินมากพอที่เด็กต้องการ ในขณะที่อาชีพการขายบริการทางเพศได้เงินง่ายกว่าในระยะเวลาที่น้อยกว่า เด็กหลายคนที่เป็นกรณีศึกษาเคยมีประสบการณ์ทางเพศมาแล้ว มีความเข้าใจต่องานนี้ว่า “มันเป็นอาชีพ” และ “ทำเพื่อเงิน” พวกเขาไม่ได้มองอนาคตยาวไกล ไม่คิดว่าจะมีอะไรเกิดขึ้นในชีวิตเขาในวันข้างหน้า จึงไม่รู้สึกระไรกับอาชีพนี้ ไม่เคยคิดว่าอาชีพนี้น่ารังเกียจหรือไม่ อย่างไร จากการศึกษาของนักวิจัยกรณีศึกษา บอกว่าปัจจัยในการกระตุ้นให้เด็กเข้ามาทำงานเหล่านี้ ส่วนใหญ่จะเป็นผู้ที่เด็กไว้ใจ ทั้งที่เป็นเพื่อนและผู้ที่มีบุญคุณ เคยให้ความช่วยเหลือเด็กมาก่อน ซึ่งผู้ที่เด็กไว้ใจเหล่านี้ ต่างก็เคยทำอาชีพขายบริการทางเพศมาก่อน หรือยังคงทำอาชีพขายบริการทางเพศอยู่ในขณะนั้น ผู้ที่แนะนำมักจะได้รับเงินส่วนแบ่งในการทำงานจากคนที่ตนแนะนำเสมอ อาจจะได้จากครั้งแรกเพียงครั้งเดียวหรืออาจจะได้หลายครั้งหลังจากนั้นด้วย (ดูรายละเอียดใน สุนทรี, วรรณวิสา และวัชรภรณ์, 2545: 10-11)

การค้าบริการทางเพศของ “อโกโก๊บอย” นักวิจัยพื้นที่ สุกัญญา พรโสภากุล พบว่า เด็กหนุ่มที่เข้ามาสู่อาชีพบริการทางเพศในสถานบริการอโกโก๊ หรือเรียกว่า “อโกโก๊บอย” เป็นเด็กหนุ่มที่มา

จากครอบครัวยากจน ครอบครัวชาติพันธุ์ และครอบครัวเกษตรกรที่ไม่มีที่ดินทำกิน ขาดโอกาสทางการศึกษา และขาดทางเลือกในการประกอบอาชีพ ทุกคนเคยผ่านการงานรับจ้าง ที่ถูกกดค่าแรงงานและสภาพการทำงานเป็นสภาวะที่ถูกนายจ้างเอาเปรียบอย่างมาก บางคนเคยเป็นเด็กปั้มน้ำมัน เด็กส่งนม “ทำงานมาหลายอย่าง โดนเขาโขกสับมาตลอด” บางคนพ่อแม่ตายหมดแล้วต้องหาเงินส่งไปให้น้องได้เรียนต่อชั้น ม. 1 “ทำงานร้านอาหารส่งน้องๆได้เดือนละสองสามร้อยบาท ทำงานแบบนี้ส่งได้เดือนละหนึ่งถึงสองพันบาท” และแม้จะทำงานมีรายได้สูงในสถานบริการ พวกเขาก็คงถูกเอารัดเอาเปรียบจากเจ้าของสถานประกอบการ กัปตัน และคนเชียร์แขก

การเข้าสู่อาชีพบริการทางเพศของอโกโก้บอย ส่วนใหญ่ได้รับคำแนะนำจากเพื่อนและคนรู้จัก โดยเงื่อนไขเรื่อง “รายได้สูง” เป็นสิ่งที่ทำให้ลังเลใจ และในที่สุดก็ตัดสินใจทำงานนี้ พื้นฐานของการตัดสินใจเกิดจากเห็นว่าตนเองมีการศึกษาน้อย ไม่มีโอกาสในการทำงานอื่นที่จะมีรายได้เท่ากับการทำงานในอาชีพนี้ หลังจากเข้าสู่อาชีพแล้ว พวกเขาก็จะมีการปรับตัว เรียนรู้การแต่งกายจากเพื่อนร่วมงาน อโกโก้บอยเหล่านี้จะมีการแต่งตัวคล้ายๆกัน คนเดินถนนทั่วไปเมื่อเห็นพวกเขาเดินเป็นกลุ่มเล็กๆก็อาจจะพอเดาออกว่ามีอาชีพอะไร ส่วนมากพวกเขาจะไว้ผมทรงสูง ใส่เสื้อให้มมด้านหน้าตั้งตรง ใส่ผ้าหอมที่มีกลิ่นแรง เสื้อยืดกางเกงยีนส์ ซึ่งนิยมสีขาวและดำ ในช่วงของการทำงานใหม่ๆ เด็กส่วนใหญ่จะถูกบังคับให้มีเพศสัมพันธ์กับเจ้าของสถานบริการ หรือผู้ที่มีอำนาจเหนือพวกเขา คือ กัปตัน และซูเปอร์ไวเซอร์ พวกนี้ทุกคนมีพื้นฐานเป็นรักร่วมเพศทั้งสิ้น เด็กส่วนใหญ่จะไม่กล้าปฏิเสธ ส่วนคนที่กล้าปฏิเสธการมีเพศสัมพันธ์กับเจ้าของ กัปตันและซูเปอร์ไวเซอร์ ก็มักจะถูกกลั่นแกล้ง กดดัน ในเรื่องเกี่ยวกับงาน อาทิ การไม่เชียร์แขกให้ หรือแกล้งบอกแขกประจำว่า ไม่อยู่ เป็นต้น

การยินยอมมีเพศสัมพันธ์กับผู้ชายด้วยกันเป็นความทุกข์อีกประการหนึ่ง เพราะเป็นการฝืนความรู้สึกอย่างมาก เด็กบาร์ต้องหาทางวิธีการต่างๆในการปลุกเร้าความรู้สึกเพื่อสร้างอารมณ์ในการทำงานให้ได้ เช่น การดูวิดีโอโป๊ในโรงแรมที่ไปกับแขก หรือการปิดไฟให้มีมดๆและใช้จินตนาการว่าตนกำลังมีเพศสัมพันธ์กับผู้หญิง ตลอดจนการคิดถึงภาพครอบครัวของตนเอง และบอกกับตัวเองว่า “นี่คือการทำงาน ที่จะทำให้มีเงิน”

เด็กเหล่านี้รู้สึกกังวลใจ รู้สึกเป็นตราบาป และรู้สึกอับอายในระยะแรกที่เริ่มทำงานนี้ แต่เมื่อเวลาผ่านไปนานขึ้น ก็สามารถปรับตัวได้ พวกเขาเริ่มให้ความสนใจกับสังคมรอบข้างน้อยลง และให้ความสนใจกับครอบครัวและชุมชนของตนมากขึ้น อย่างไรก็ตาม พวกเขาส่วนใหญ่ไม่ยอมเปิดเผยอาชีพของตนเอง และคบเพื่อนเฉพาะที่อยู่ในอาชีพเดียวกัน ทั้งนี้ ส่วนหนึ่งเป็นเพราะการ

ดำเนินชีวิตประจำวันของพวกเขาแตกต่างจากคนทั่วไป คือ ต้องตาสว่างทำงานในยามกลางคืนและนอนพักผ่อนในตอนกลางวัน สังคมของพวกเขาจึงมีเครือข่ายที่เป็นระบบปิด มีโอกาสน้อยที่จะมีความสัมพันธ์กับคนอาชีพอื่นๆ เมื่อมีเครือข่ายน้อยลง โอกาสที่จะเปลี่ยนแปลงและพัฒนาอาชีพของตนก็จะน้อยลงด้วย

ความทุกข์ของเด็กบาร์อีกด้านหนึ่งเป็นประเด็นของการปิดบังไม่ให้ทางบ้านรู้ เด็กจะกังวลกับความรู้สึกของคนในครอบครัวมากที่สุด เพราะครอบครัวและชุมชนเดิมของพวกเขามีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับเขาอย่างมาก แม้ว่าจะมีรายได้มาก ก็ไม่กล้าที่จะส่งเงินให้ทางบ้านมาก เพราะกลัวทางบ้านจะสงสัยว่าตนไปมีอาชีพอะไร ที่มีรายได้สูงเช่นนี้

“หางานที่อื่นมันหายาก จริงๆได้เงินเยอะ แต่ส่งน้อย เพราะไม่อยากให้พ่อแม่รู้ ส่งให้สองพันห้า-สามพัน บาททุกเดือน”

ขณะเดียวกันครอบครัวที่พอจะรู้ว่าเด็กมาทำงานเช่นนี้ ก็ต้องระมัดระวังที่จะแสดงความรู้สึกของครอบครัวต่อเด็กบาร์ เพราะรับรู้และเข้าใจในความขัดแย้งทางจิตใจของเด็ก ซึ่งเป็นสิ่งที่เปราะบางมาก และกระทบกระเทือนความรู้สึกของเด็กบาร์ได้ง่ายมาก

“ทำงานนี้ ที่บ้านอาจจะรู้ แต่เขาไม่พูด เขาไม่อยากให้ผมเสียใจ ทำไม่ได้ เงินมาเยอะ เขาอาจจะรู้เขาไม่อยากให้ผมเสียใจ เขารู้ว่าผมขี้ใจน้อย ไม่พูดดีกว่าเรื่องนี้ พูดแล้วจะร้องไห้”

ความทุกข์ในด้านของความขัดแย้งทางจิตใจที่ต้องยอมร่วมเพศกับผู้ขายด้วยกัน และทำให้เพศสัมพันธ์เป็นสินค้าแลกเปลี่ยนได้ด้วยเงินตรา อยู่ในความกังวล-ความไม่สบายใจตลอดเวลา เพราะเหตุนี้ เด็กบาร์ส่วนใหญ่จึงไม่มารับเงินค่าตอบแทนเวลามีเพศสัมพันธ์กับแขกผู้หญิง เพราะการรับเงินเป็นเสมือนตนถูกซื้อโดยผู้หญิง ซึ่งผู้หญิงเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นหญิงบริการทางเพศ ความรู้สึกถูกลดศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์และความเป็นลูกผู้ชายรบกวนจิตใจเด็กเหล่านี้มาก วิธีการที่จะลดความคับข้องใจมักเป็นการใช้เวลาไปดื่มสุราหลังเสร็จงาน และไปเที่ยวหญิงบริการทางเพศ เพื่อที่จะชดเชยให้กับความรู้สึกสูญเสียศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์และความเป็นผู้ชาย และให้ความรู้สึกวาทนยังสามารถดำรงการควบคุมทางเพศเอาไว้ได้

รูปธรรมของความกังวลกับศักดิ์ศรีลูกผู้ชายและความสามารถในการควบคุมทางเพศอีกประการหนึ่ง ได้แก่ การที่เด็กบาร์จำนวนหนึ่งไม่ยอมเป็น “ฝ่ายรับ” ขอแสดงบทบาทของ “ฝ่ายรุก” แต่ประการเดียว ทั้งนี้ เพื่อแสดงความเป็น “แมน” ในขณะที่เด็กบาร์อีกส่วนหนึ่งสามารถเป็นได้ทั้ง

ฝ่ายรับและฝ่ายรุก เด็กหลายคนมีปัญหาสุขภาพ จากการเป็นฝ่ายรับ เพราะมีการฉีกขาดบริเวณ ทวารหนัก และใช้วิธีการรักษาด้วยการซื้อยาแก้แสบมารับประทานเอง

เด็กบารมีมีความเสี่ยงกับการติดเชื้อไวรัสเอชไอวีและโรคติดต่อทางเพศสัมพันธ์ได้ง่ายมาก บางคนเข้าใจผิดว่า ที่ตนแสดงโชว์และมีการหลังข้างนอก จะไม่ทำให้ติดเอดส์ เด็กทราบอันตราย จากเอดส์พอสมควร แต่มีความกังวลใจ และแสดงออกด้วยการไม่พยายามให้ความสำคัญ

“ไม่เคยคิด ไม่อยากคิดเกี่ยวกับเอดส์”

“ที่นี่มีเจ้าหน้าที่มาตรวจเลือด มาทุกหกเดือน”

ในขั้นตอนของการตรวจเลือดของศูนย์ควบคุมโรคติดต่อ เจ้าหน้าที่จะเข้าไปตรวจเลือดและ จะนัดให้เด็กไปฟังผลภายหลังที่สำนักงาน แต่เด็กส่วนมากไม่ไปฟังผลตามที่เจ้าหน้าที่นัด ด้านเจ้าหน้าที่ก็ไม่ได้พยายามติดตามให้เด็กไปฟังผลการตรวจเลือด เพราะเกรงว่าจะเป็นการสร้างตราบาป ให้เด็ก

“เด็กบางคนที่เราตรวจเลือดแล้ว เรารู้ว่าเขามีเชื้อเอดส์ เราอยากให้เขามาฟังผล เรา รู้จักเขาจำเขาได้ อยากให้เขารู้เพื่อเขาจะได้ดูแลสุขภาพของตนเอง แต่เราเข้าไป บอกเขาแบบนั้นไม่ได้ เพราะจะทำเพื่อนคนอื่นสงสัย และเพื่อนจะเอาไปพูดว่าเขา เป็นเอดส์ เพราะเจ้าหน้าที่ไปหาเขา”

เด็กบารมีส่วนมากรู้ว่าตนเองไม่มีความรู้มาก การออกจากอาชีพนี้เพื่อไปทำอาชีพอื่นๆ ก็ จะเป็นอาชีพที่ใช้แรงงานเหมือนที่เด็กเคยทำมาก่อนจะมาเป็นโกโก้บอย ความหวังในอนาคตของเด็กบารมีสามารถจำแนกได้เป็นสองแนวทาง แนวทางแรก พวกเขาตั้งความหวังว่า จะได้พบแขกคนที่ ถูกใจและชอบตน และแขกนั้นมีฐานะดีพอที่จะเลี้ยงดูเขาได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง แขกชาวต่างประเทศ ที่จะช่วยเหลือเกื้อกูล รวมทั้งให้เงินทุนเพื่อไปประกอบอาชีพอื่นได้ ทั้งนี้ พวกเขาเคยเห็นตัวแบบของคนทำงานบาร์รุ่นพี่ที่มีความโชคดี พบกับแขกที่พร้อมจะอุปการะ อย่างไรก็ตาม ความหวังนี้ค่อนข้างจะเป็นความหวังลมๆแล้งๆ อีกทั้งตัวอย่างที่เคยพบ ส่วนมากก็ไม่มี ความยั่งยืน แขกมักจะเบื่อและตีตนออกห่างในที่สุด ในอีกแนวทางหนึ่ง ได้แก่ การมองว่าในอนาคตพวกเขาจะ ดำเนินชีวิตในวงการนี้ต่อไป แต่พัฒนาความรู้ความสามารถให้มากขึ้น โดยเฉพาะเรื่องภาษาต่างประเทศ เพื่อที่จะได้ยกระดับตนเองให้สูงขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ เช่น เป็นกัปตัน เป็นซูเปอร์ไวเซอร์ หรือ เป็นผู้จัดการ ซึ่งจะทำให้ชีวิตมีความมั่นคงมากกว่านี้

โดยสรุป การดำรงอยู่ของพวกเขาตอบสนองนโยบายการส่งเสริมการท่องเที่ยว ที่เน้นบริโภคนิยมเป็นสำคัญ สภาพชีวิตและความทุกข์ของเด็กหนุ่มทำงานบริการทางเพศในบาร์อโกโก้ เป็นความทุกข์ที่เกิดจากความจำเป็นที่จะต้องดิ้นรนหาสวัสดิการให้กับครอบครัว พ่อแม่ญาติพี่น้อง และงานรับจ้างเดิมที่เคยทำไม่สามารถให้ค่าตอบแทนที่พอเพียง การดำเนินชีวิตในบาร์ยังมีความทุกข์ที่เกิดจากความขัดแย้งในด้านจิตใจ ความคับข้องใจ และกังวลใจเกี่ยวกับศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์และความเป็นผู้ชาย นอกจากนี้ ยังมีความทุกข์อันเนื่องมาจากการถูกกลั่นแกล้ง เอารัดเอาเปรียบในการทำงาน ซึ่งอาชีพบริการด้านเพศเป็นอาชีพที่ยังไม่ได้รับการคุ้มครองด้านสวัสดิการแรงงาน

3.5.4 ความทุกข์ในการเผชิญหน้าและปรับตัวในวัฒนธรรมเพศพาณิชย์

กลุ่มหญิงบริการบริเวณสถานีรถไฟ เป็นกลุ่มที่ใช้พื้นที่มืด รกร้างในสถานีรถไฟ หรือโรงแรมชั้นสองใกล้เคียงบริเวณนั้นเป็นที่ขายบริการ ภาพของหญิงสาว 5-6 คน แต่งตัวด้วยเสื้อผ้าสวยๆ สบายๆ สวมเสื้อยัด การเกี้ยวพาราสีหรือผ้าถุงด้วยสีสดใส ยืนสูบบุหรี่หน้าสถานีรถไฟ หน้าโรงแรมชั้นสอง ในยามค่ำคืน เป็นภาพที่หลายคนรับรู้และเจตนา พวกเธอสูบบุหรี่จัดระหว่างการรอคอยลูกค้า ซึ่งนับวันจะเข้ามาใช้บริการน้อยลง หลายครั้งที่พวกเธอเผชิญกับชายผู้เที่ยวซึ่งเมาสุรา บางคนเมื่อซื้อบริการกับเธอแล้วก็ใช้ความรุนแรง จนบางครั้งต้องยอมคืนเงินค่าซื้อบริการให้ เพราะไม่สามารถจำทนกับอารมณ์และความต้องการที่รุนแรงของลูกค้าได้

หากจะเปรียบเทียบการซื้อขายบริการทางเพศเป็นความสัมพันธ์ทางการค้า ก็เป็นความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียม เป็นธุรกิจที่ผู้ชายไม่สามารถต่อรองราคาและเงื่อนไขต่างๆ ได้ เช่นราคาที่ซื้อบริการแต่ละครั้ง ซึ่งตั้งราคาไว้ที่ 200 บาทต่อคืน ค่าห้องพักในโรงแรมผู้ซื้อบริการเป็นผู้จ่ายเอง แต่ราคาเหล่านี้สามารถต่อรองกันได้ตามความคุ้นเคยและการเป็นลูกค้าเก่า นอกจากนี้เงื่อนไขของการใช้ถุงยางอนามัย ซึ่งพวกเธอพยายามขอร้องให้ชายผู้เที่ยวยินยอมให้ โดยเธอเป็นฝ่ายเตรียมให้ และขอให้พวกเขาช่วยจ่ายให้ในราคาถุงละ 25 บาท ปัญหาที่มักจะพบในช่วงการขายบริการ คือ

(1) ลูกค้ามีจำนวนลดลง จำนวนของลูกค้าขึ้นกับช่วงเวลาและฤดูกาล เพราะลูกค้าส่วนใหญ่เป็นเกษตรกร ชาวสวนยาง ที่บางครั้งอาจจะนำผลผลิตมาขายในเมือง และแวะเที่ยว"ผู้หญิง" ก่อนเดินทางกลับบ้าน เมื่อก่อนนี้พวกเธอบอกว่ามีพวกข้าราชการมาเที่ยวบางทีก็มีเชลล์แมน คนขับรถรับจ้าง หรือนักเรียนนักศึกษาที่อยากมา "ขึ้นครู" ก็มี แต่ปัจจุบันลูกค้ากลุ่มข้าราชการ มีจำนวนลดลง ผู้ศึกษาตั้งข้อสังเกตว่าอาจมีความสัมพันธ์กับการขยายตัวของรูปแบบการขายบริการทาง

เพศ ที่มีปริมาณมากขึ้นและมีรูปแบบหลากหลายขึ้น เช่น การขายบริการของนักศึกษา การขายบริการในสถานบันเทิงต่างๆในร้านอาหาร หรือ ในสถานคาราโอเกะบางแห่ง ที่มีบริการทางเพศแฝงเร้นอยู่ด้วย ดังนั้นลูกค้าที่จะยังคงมาซื้อบริการจากเธอได้ จะเป็นลูกค้ากลุ่มรายได้น้อย หรือลูกค้าเก่าที่คุ้นเคยเท่านั้น

(2) ลูกค้ามีพฤติกรรมไม่พึงประสงค์ ความอดทนของพวกเธอต้องจำยอมรับพฤติกรรมหลากหลายแบบของลูกค้าให้ได้ เช่น ลูกค้าที่เมาสุรา มาทำตัวมีปัญหา พูดจาไม่ดี อาละวาด หรือบางครั้งเกิดการ “ของไม่ขึ้น” ซึ่งพวกเธอจะต้องแก้ปัญหาให้พวกเขาให้ได้ มิฉะนั้นก็ต้องยอมคืนเงินไป

“แขกบางคนน่าเบื่อ ทำแล้วของไม่ขึ้น เสียเวลาเราเปล่า ๆ แทนที่จะได้เงินมากขึ้น กลับเสียเวลา เงินก็ต้องคืนแขกไป” (ปานทิพย์: 11)

บางครั้งพบลูกค้าที่มีพฤติกรรมรุนแรง ซึ่งบางครั้งก็จะไม่รับแขก และจะบอกต่อกันไป ให้ระวังตัว ไม่เพียงเท่านั้น ยังมีเจ้าหน้าที่ตำรวจบางคนที่มาสุรามาขอใช้บริการ “ฟรี” เป็น ประจำ เพื่อแลกกับการจ่ายค่าปรับ ส่วนใหญ่พวกเธอต้องใช้ความอะลุ่มอล่วยในการแก้ปัญหา แต่จะไม่ยอมให้ใช้บริการ “ฟรี” เพราะถ้ายอมให้รายหนึ่งก็จะมีรายอื่นๆตามมาต่อไป เธอบอกว่า “ตำรวจบางคนมาขออนอนฟรีก็มี พวกขอบริดไถ่ก็มี ถ้าไม่ให้ก็ด่าสาดเสียเทเสีย” (เพ็งอ้อ: 11)

บางวันที่ไม่มีผู้ซื้อบริการ พวกเธอจะไม่มีรายได้ และถ้าวันไหนที่เงินขาดมือจริงๆ สิ่งที่ทำพวกเธอทำได้คือ การนอน การนอนเฉยๆของพวกเธออาจจะทำให้คนภายนอกเข้าใจว่า พวกเธอเกียจคร้าน รักสบาย ไม่ทำอะไรเลย แต่การนอนเฉยๆของเธอก็เพื่อที่จะช่วยไม่ให้หิว การใช้พลังงานน้อยที่สุดจะทำให้เธอไม่ต้องกินอาหารเยอะ ประหยัดเงินไปได้ ในแต่ละวันพวกเธอพยายามหาเงินให้ได้เพื่อจ่ายเป็นค่าเช่าห้อง โดยจ่ายเป็นรายวันๆละ 50 บาท หากวันไหนที่ไม่มีรายได้เลย พวกเธอจำเป็นต้องกู้ยืมเงินจากนอกระบบมาใช้ และต้องจ่ายอัตราดอกเบี้ยร้อยละ 20 ต่อเดือน

กลุ่มหญิงบริการในบาร์ญี่ปุ่น ก็ต้องเผชิญกับระบบ “ลูกค้าเป็นใหญ่” เหมือนกัน โดยเฉพาะบาร์ญี่ปุ่นเป็นบาร์ประเภทคาราโอเกะ เปิดต้อนรับเฉพาะนักท่องเที่ยวต่างชาติจากต่างประเทศ ตามลักษณะของสถานประกอบการที่ถูกกฎหมาย บาร์ประเภทนี้จะจัดเสมือนร้านขายเครื่องดื่มหรืออาหารและมีผู้หญิงคอยต้อนรับพูดคุย ซึ่งมักจะต้องถูกฝึกให้ร้องเพลงเป็นภาษาญี่ปุ่น หรือพูดภาษาญี่ปุ่นให้ได้ เพื่อสื่อสารกับลูกค้าให้พอใจให้มากที่สุด จากการพูดคุยกับหญิงบริการและซีมาม่า (ผู้จัดการทั่วไป) ที่ทำงานในบาร์ญี่ปุ่น ผู้ศึกษาพบว่า ไม่เพียงแต่การฝึกพูดภาษาญี่ปุ่นเพื่อสร้างความพอใจให้ลูกค้าญี่ปุ่นเท่านั้น กลุ่มผู้หญิงหลายคนต้องปรับเปลี่ยนการแต่งหน้า แต่งตัว ให้เป็นที่พอใจของลูกค้าด้วย คือมักจะนิยมสักคิ้วให้เรียวบางและโค้ง ย้อมผมแดง ผัดแบ่งใบหน้าเข้ม ทาปากสีแดงสดคล้ายๆ กับ

หน้าตาของหญิงสาวเกisha ที่เรามักจะเห็นกันในภาพยนตร์ญี่ปุ่นในอดีต เน้นการแต่งกายด้วยเสื้อผ่ารูป ย้วยวน คอยทำหน้าที่โค้งคำนับ(แบบญี่ปุ่น)เมื่อลูกค้าเข้ามาในร้าน งานของขนิษฐา (น.32) ระบุว่า หญิงเหล่านี้จะไม่ใช้หญิงในพื้นที่ แต่มักจะอพยพมาจากภาคเหนือและอีสาน ผู้หญิงในบาร์ญี่ปุ่นที่หลายคนดูภายนอกจะพบว่าเป็นกลุ่มที่มีระดับ เพราะลูกค้าจ่ายเงินดี และสถานที่ทำงานก็สวยงาม ประณีต มีการออกแบบที่เป็นสไตล์ญี่ปุ่น เครื่องใช้อุปกรณ์ในร้านบ่งบอกความเป็นญี่ปุ่น ตัวหนังสือภาษาที่ใช้สื่อสารในบาร์เป็นภาษาญี่ปุ่นทั้งหมด แต่เมื่อได้เข้าใจรูปแบบของการให้บริการแล้ว จะพบว่า พวกเขาต้องปฏิบัติตามกฎระเบียบที่วางไว้อย่างเคร่งครัด คือ

“บาร์ญี่ปุ่นส่วนใหญ่จะมีกฎว่าเมื่อแขกขึ้นร้องเพลงหรือร้องเพลงจบแล้ว จะต้องมีการปรบมือให้ จะมีเครื่องดนตรีประกอบจังหวะต่างๆไว้ให้เพื่อเพิ่มการมีส่วนร่วมและความสนุกสนาน เน้นว่าจะต้องให้การบริการเป็นอย่างดี คอยขงเหล้า จุดบุหรี่ คอยเอาอกเอาใจแขกอย่างใกล้ชิด โดยซีมามาจะคอยเฝ้าดูอยู่ห่างๆ เพื่อบันทึกและสังเกตการทำงานของเด็ก คอยระวังปัญหาที่จะเกิดขึ้นหากแขกมีอาการเมาเหล้าไม่ได้สติ หรือถ้าเด็กคนใดไม่สนใจแขก มีกิริยาไม่สุภาพ ก็จะถูกหักคะแนนและเงินเดือน...” (ขนิษฐา: 28-29)

นอกจากนี้ในบาร์ญี่ปุ่น ยังใช้ระบบตัดเงินเดือนในจำนวนต่างๆกัน ถ้าพบว่าใครมีพฤติกรรมไม่เอาใจลูกค้า เช่น หากไม่สนใจจะเลย หรือชักช้าในการให้บริการจะถูกตัดเงินจากเงินเดือน 100 บาท ไม่ปรบมือเมื่อลูกค้าร้องเพลงจบ ตัด 100 บาท ถ้าแต่งหน้าไม่เรียบร้อย ไม่ได้ร้อมให้ตี ตัด 50 บาท ไม่ทาเล็บหรือดูแลให้สะอาด ตัด 50 บาท นอกจากนี้ยังมีการกำหนดเวลาในการเข้าทำงาน โดยมีระบบลงเวลาทำงาน หากมาสายกว่าเวลาที่กำหนด ซีมามาจะคอยตรวจสอบและตัด เงินตามเวลาที่เข้าสาย หรือการตัดเงินที่รุนแรงที่สุด คือ การที่พวกเขาทำงานโดยไม่ได้ลางหน้า ในระหว่างวันพฤหัสบดี-วันเสาร์ จะถูกหักเงินเดือน 500 บาท เป็นต้น ระบบตัดเงินนี้เป็นการบริหารจัดการที่สร้างความกดดันให้แก่ผู้หญิงในบาร์ญี่ปุ่นอย่างมาก ดังนั้นผู้หญิงส่วนใหญ่ที่นี้จึงไม่ได้มุ่งหวังเงินเดือนเป็นด้านหลัก (รายได้ต่อเดือนประมาณ 2,500-3,000 บาท) แต่มุ่งหวังที่จะมีลูกค้า “ออฟ” เธอออกไปค้างคืนข้างนอกหลังเวลา 23.00-24.00 น. เพราะค่า “ออฟ” เป็นรายได้โดยตรงของเธอ โดยไม่ต้องแบ่งให้ทางบาร์ ซึ่งจะมีอัตราแบบชั่วคราว 1,500-2,000 บาท และแบบค้างคืน 2,000-3,000 บาท และยังมี “คาทิป” ที่เป็นการได้รับเฉพาะตัวจากความพอใจของลูกค้า (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในขนิษฐา: 30)

การปรับตัวเข้ากับระบบวัฒนธรรมเพศพาณิชย์ของผู้หญิงในบาร์ญี่ปุ่น สะท้อนว่าระบบที่ “ลูกค้ายคือพระเจ้า” เป็นระบบที่พวกเขาต้องปรับตัวอย่างมาก ไม่เพียงการฝึกภาษา การแสดงออกที่ทำให้ลูกค้ายพอใจเท่านั้น หากแต่การเปลี่ยนแปลงใบหน้า สไตล์การแต่งตัวที่เป็นแบบที่ลูกค้ายชื่นชอบ และพอใจมากที่สุด เป็นการทำให้ตนเอง “เป็นสินค้า” เป็นสินค้าที่จะสร้างความพอใจให้ลูกค้ายญี่ปุ่นมีความอุ่นใจ ไม่รู้สึกแปลกแยก ไม่ต้องกังวลกับการปรับตัว เพราะที่บาร์ญี่ปุ่นจะทำให้พวกเขา รู้สึกเป็นเสมือนบ้าน อุ่น มีคนคอยเอาใจ เป็นแหล่งพักผ่อนที่คุ้นชิน ไม่ทำให้เขารู้สึกแปลกแยก ในขณะที่ผู้หญิงที่ให้บริการกลับต้องเป็นฝ่ายยอมที่จะแปลกแยก ทั้งการตกแต่งหน้าตาให้เป็นสไตล์ญี่ปุ่น สวมที่ลูกค้ายชอบ และการใช้ภาษา การเปลี่ยนท่าทางที่เป็นแบบ “ญี่ปุ่น”

ในบรรดาลูกค้าเด็กเร่ร่อนที่ขายบริการทางเพศ ดูจะยังคงความเป็นอิสระในร่างกายและตัวตนภายนอกได้มากกว่าผู้หญิงในบาร์ญี่ปุ่น เพราะพวกเขาและเธออยู่ในสภาพที่จำกัดในด้านเสื้อผ้า การแต่งกายและการปรุงแต่งอื่นๆ และดูเหมือนลูกค้าที่ซื้อบริการจะยอมรับข้อจำกัดเหล่านี้และไม่ได้มีการเรียกร้องใดๆต่อการปรับเปลี่ยนรูปลักษณ์ภายนอกของเด็กทั้งชายและหญิง แต่เมื่อได้ติดตามข้อมูลผ่านทางนักวิจัยพื้นที่ ซึ่งต่างเป็นครูอาสา กรุงเทพมหานคร และทำงานในพื้นที่นั้มายาวนาน ทำให้เข้าถึงกลุ่มเด็กและได้รับความไว้วางใจเร็วขึ้น จากการทำกลุ่มสนทนาร่วมกัน พบว่าเด็กเหล่านี้ไม่ได้ยอมรับที่จะไปกับลูกค้ายทุกราย พวกเขาจะเลือกลูกค้ายตามความพอใจของตนเอง ทั้งนี้เพราะลักษณะการขายบริการทางเพศของเด็กเร่ร่อนไม่ได้ทำงานในอาชีพนี้อย่างจริงจัง เอาจึง พวกเขาไม่ได้ทำงานหาเงินทุกวัน ไม่ได้มีเป้าหมายจะเก็บเงินให้ใคร เป็นการทำงานตามความพอใจ ทำแล้วอาจหยุดพักไปหลายวัน เมื่อใช้เงินหมดแล้วค่อยมาหาลูกค้ายใหม่

ลักษณะการเลือกลูกค้า จากการศึกษาของ สุนทรี, วรณวิสา และวัชรภรณ์ (2545: 16-17) ได้ให้ข้อมูลที่น่าสนใจว่า เด็กๆมีเงื่อนไขในการเลือกลูกค้าที่แตกต่างกัน ขึ้นกับความพอใจรายบุคคล เช่น

- บางคนเลือกลูกค้าที่จะสวมบทบาททางเพศในลักษณะเป็น “ฝ่ายรับ” คือ เด็ก (ชาย) จะเป็นผู้กระทำ หรือสวมบทบาททางเพศ “เป็นชาย” ให้ เด็กสะท้อนว่า “จะทำให้ลูกค้ายได้ทุกอย่างแต่จะไม่ยอมให้ลูกค้ายเป็นฝ่ายทำอะไรกับตนเอง เพราะจะทำให้ตนเองรู้สึกกว่ากลายเป็นผู้หญิง” แต่พวกเขาก็ยังยอมให้ต่อรองได้ ถ้าลูกค้าให้เงินเขามากในจำนวนที่เขาพอใจ

- เลือกลูกค้าที่จะกระทำเพียงภายนอก เพราะไม่ต้องการมีเพศสัมพันธ์เนื่องจากกลัวติดโรคจากลูกค้า

- เลือกลูกค้า (ต่างประเทศ) ที่พูดภาษาไทยได้ เพื่อการสื่อสารที่เข้าใจกันได้ง่าย

- เลือกเฉพาะลูกค้าต่างชาติ เพราะลูกค้าคนไทยจะมีประวัติโกงค่าบริการ “เบี้ยวไม่ยอมจ่ายเงิน”
- เลือกลูกค้าอายุมาก เป็นเหตุผลที่เด็กหญิงให้ เพราะชายสูงอายุมักจะใช้เวลาไม่นาน ไม่ค่อยมีแรง

การเลือกลูกค้าและการวางเงื่อนไขของเด็กๆ เหล่านี้ทำให้เด็กไม่รู้สึกรู้ว่าพวกตนกำลังถูกขู่ เชิญบังคับ เพราะกระบวนการทั้งหมดเป็นไปตามความพอใจของตน พวกเขายังคงสามารถต่อรองกับลูกค้าได้ ถ้าไม่พอใจก็จะเดินกลับมารอลูกค้าใหม่ เด็กๆ จะยังคงรู้สึกว่าเขาไม่ได้สูญเสียอำนาจในตนเอง ยังคงตัดสินใจเรื่องราวต่างๆ ได้ด้วยตนเอง

ลักษณะความสัมพันธ์ของลูกค้ากับเด็กเร่ร่อน มีความสัมพันธ์ที่ไม่ได้แสดงออกในรูปแบบธุรกิจการค้าโดยตรง ความสัมพันธ์ที่มีระหว่างกัน เป็นความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ ขึ้นกับความพอใจของทั้งสองฝ่าย บางครั้งลูกค้าจะรับไปเที่ยวต่างจังหวัด เช่น เชียงใหม่ 2-3 วัน และจะนำมาส่งที่กรุงเทพ ลูกค้าบางรายให้เงินใช้จ่ายช่วยเหลือครอบครัวเด็ก ซึ่งทำให้เด็กรู้สึกเป็นบุญคุณและผูกพัน เด็กจะรู้สึกไร้ค่าและไม่พอใจบ้างที่บางครั้งถูกลูกค้าดูหรือตำหนิ เมื่อพบว่าเด็กใช้เงินฟุ่มเฟือย ซื้อของกินที่ไม่มีประโยชน์ เด็กส่วนใหญ่ที่เคยมีอาชีพขายบริการมักจะไม่อยากทำงานเช็ดกระจก รถ หรือขายพวงมาลัยอีก วิธีคิดต่ออนาคตภายหน้าของพวกเขาไม่ชัดเจน หลายคนไม่เคยคิดอะไรที่ยาวไกล ไม่เคยคาดการณ์ถึงอนาคต ซึ่งลักษณะและวิธีคิดดังกล่าวทำให้พวกเขาส่วนใหญ่อยู่ในสภาพ “จำนน” กับรูปแบบและลักษณะการดำเนินชีวิตแบบเดิมๆ และมองไม่เห็นการเปลี่ยนแปลงในอนาคต

3.5.5 ทุกข์และความเจ็บปวดจากการถูกประทุษร้ายจากชุมชนและสังคม

สภาพการดำเนินชีวิตอย่างหนึ่งที่มีความคล้ายคลึงกันในกลุ่มผู้ขายบริการทางเพศ คือ การมีชีวิตรอยู่ในหมู่ของตนเอง การจำกัดวงชีวิตของพวกเขาเอง ทั้งหญิงบริการบริเวณสถานีรถไฟหญิงบริการในบาร์ญี่ปุ่น และเด็กที่ขายบริการทางเพศบริเวณท้องถนน แต่ละกลุ่มต่างดำเนินชีวิตเฉพาะกลุ่ม ไม่มีความสัมพันธ์กับผู้คนในสังคมในวงกว้างมากนัก เพราะเกรงว่าเมื่อพวกเขารับรู้ภูมิหลัง งานอาชีพของพวกเขาจะถูกรังเกียจ ถูกดูหมิ่นเหยียดหยาม ซึ่งเป็นสภาพที่พวกเขาไม่อยากเผชิญกับสถานการณ์เช่นนี้ ประกอบกับช่วงเวลาของการงานเป็นเวลาที่แตกต่างกับผู้คนทั่วไป ทำให้เธอไม่มีโอกาสสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมไปยังผู้อื่นได้อย่างเหมาะสม พวกเขาเรียนรู้และตระหนักว่างานอาชีพที่พวกเขาทำอยู่ล้วนถูกปฏิเสธจากสังคม จึงทำให้กลัวการไม่ยอมรับจาก

สังคม กลัวการถูกตีตราจากผู้คนในสังคม

งานของ ปานทิพย์ สะท้อนปัญหาที่พวกเขาต้องเผชิญว่า พวกเขาต้องเผชิญกับการเลือกปฏิบัติอันเนื่องมาจากอคติของคนในสังคม ทั้งในเรื่องของการทำงานและการเข้าสังคม

“ในเรื่องของการทำงาน หญิงกลุ่มนี้เคยคิดจะเปลี่ยนอาชีพไปทำอาชีพอื่นๆ แต่ก็ไม่สามารถทำได้ เนื่องจากไม่มีใครยอมรับ ทำขนมก็ไม่มีใครซื้อ การเข้าไปซื้อของหรืออาหารจากร้านต่างๆ ก็มักจะได้รับบริการที่ไม่ดี หรือแม้แต่โรงแรมที่หญิงเหล่านี้นำลูกค้าไปใช้บริการก็ไม่มีคนดีที่จะให้หญิงเหล่านี้นั่งรอแขกในบริเวณโหล่วารับแขกของโรงแรม”

กรณีศึกษารายหนึ่งซึ่งทำอาชีพเสริมด้วยการไปรับจ้างล้างจาน เธอบอกว่า

“พอเจ้าของร้านรู้ว่าเธอทำอาชีพนี้ แค่ว่าให้เธอออกไป แต่ก็มีข้อร้องเรียนว่าเธอเป็นคนไม่ดี บอกแค่ว่าไปหมด แค่ว่าเลยส่งสารให้ทำต่อ”

ส่วนการเข้าสังคม พวกเขาสะท้อนว่าต้องเผชิญกับปัญหาการไม่ยอมรับจากคนในชุมชน ถูกตำหนิ ตีเตียน ถูกนินทาและขาดเพื่อนที่จริงใจ ทำให้ไม่สามารถพูดคุยปัญหาส่วนตัวได้ แม้แต่พื้นที่ทำงาน พวกเขาถูกจำกัดให้อยู่เฉพาะพื้นที่ที่จัดให้ เช่น “น้องไม่เห็นหรือ แค่ว่าซื้อของให้อยู่เลย ซอย 10-12 พวกนี้อยู่” แสดงว่าพวกเขาถูกจำกัดพื้นที่ทำงานอยู่ในซอยเล็กๆ เพียงแค่ 2-3 ซอยเท่านั้น ขณะที่เมื่อเปรียบเทียบกับองค์กรภาคธุรกิจบนท้องที่มีเงินทุนจำนวนมากดำเนินการ มีหญิงบริการในสังกัดจำนวนมากให้บริการอยู่ พวกเขาสามารถจะเปิดสถานบันเทิงได้ในหลายพื้นที่ โดยไม่ถูกจำกัดวงเหมือนการทำงานของหญิงขายบริการที่ไร้สังกัด

ไม่เพียงแต่มีความกลัวต่อการถูกประทุษร้ายจากสังคมเท่านั้น ผลของค่านิยมในสังคมได้ทำให้พวกเขาหรือแม้แต่เด็กๆ ที่ขายบริการทางเพศ มักจะมีความรู้สึกด้านลบกับตนเอง มักจะประณามตนเองอยู่บ่อยครั้ง ในกรณีของเด็กมักจะกล่าวถึงตนเองในทางลบ เช่น “ผมมันไม่ดี” “ผมเป็นคนเลว” ความรู้สึกเช่นนี้ทำให้เด็กรู้สึกต่ำต้อย มองไม่เห็นพลังและศักยภาพของตนเอง เด็กมองไม่เห็นทางเลือกอื่นๆ ในชีวิต และมักจะใช้ชีวิตอยู่ในแวดวงเฉพาะของตน แม้เด็กบางรายจะบอกว่า “ไม่สนใจ” แต่งานของ สุนทรี, วรรณวิสา และวัชรกรณ (น. 21) สะท้อนว่า

“เด็กพูดไม่จริง ในความเป็นจริงแล้ว เด็กสนใจสายตาของคนอื่นพอสมควร สังเกตได้จากคำพูดของเด็กที่ตอกย้ำว่าตนเป็นคนไม่ดีนั้น ที่จริงแล้วเป็นสิ่งที่เด็กได้ฟังและถูกตอกย้ำจากคนรอบข้างทั้งสิ้น ไม่ใช่สิ่งที่เด็กสามารถคิดได้ด้วยตนเองเลย”

สำหรับผู้ใหญ่ที่ทำงานนี้ แม้หลายคนจะสะท้อนว่า “ชาวบ้านแถวนี้เค้าก็รู้ เค้าก็พูดคุยกับเราปกติ แต่ใครจะไปรู้ว่าเค้าคิดอะไร แต่พี่ไม่สน พี่ไม่ได้ขอใครกิน” แต่ในความเป็นจริงแล้ว พวกเขา รู้สึกเจ็บปวดจากการไม่ยอมรับของคนในชุมชนอย่างมาก สิ่งที่เขาได้รับรู้จากสายตาของคนอื่น ได้ทำให้เขาต้องปิดบังตนเองและซ่อนเร้นตนเองจากสังคม ทำให้เกิดความรู้สึกไม่มั่นใจในตนเอง เกิดความรู้สึกแปลกแยกจากสังคม ขาดความเป็นตัวของตัวเอง สูญเสียอัตลักษณ์ของตน และยังเป็นภาวะที่กดดันให้เขาเก็บตัว อยู่ในสภาวะไร้อำนาจ อับจนต่อการเข้าถึงสวัสดิการทางสังคม และเกิดภาวะด้อยพลังอำนาจที่จะเปลี่ยนแปลงตนเองในระยะยาว

โดยสรุป กลุ่มผู้ใหญ่ที่ทำงานในอาชีพขายบริการ ไม่ว่าจะเป็นการขายบริการในระดับสูง ระดับกลางหรือระดับรากหญ้าก็ตาม แม้พวกเขาจะมีรายได้ดีกว่าการทำงานอย่างอื่น ก็ไม่ได้หมายความว่ารายได้ดังกล่าวจะสามารถหลุดเขาออกจากวังวนแห่งอคติจากสังคมได้ ภาพประทับของสังคมที่มีต่อพวกเขาไม่เปลี่ยนแปลง ยังคงใช้ทัศนคติเชิงดูถูกดูหมิ่นต่อเขาราวกับเป็น “คนบาป” ทัศนคติและความไม่เข้าใจเช่นนี้ เป็นเสมือนการใช้มาตรการการลงทัณฑ์ทางสังคมที่กระทำซ้ำซากต่อเขา ต่อครอบครัวและญาติพี่น้องของเขา ความทุกข์ของหญิงที่ประกอบอาชีพนี้ไม่ได้เพียงแค่ส่งผลสะท้อนต่อตัวตนของเขาเท่านั้น หากด้วยทัศนคติและสายตาของคนนอกที่มองผู้หญิงทำงานกลุ่มนี้ อย่างอคติไม่เปลี่ยนแปลง ได้เป็นเสมือนการโบยตีคนในครอบครัวของพวกเขาด้วย ลูกหลานของผู้หญิงทำงานกลุ่มนี้หลายคนจะตกเป็นเหยื่อการล้อเลียนจากเพื่อนๆ หลายคน ทนภาวะอับอายไม่ได้ ได้รับผลกระทบทางจิตใจและมีพฤติกรรมที่เปลี่ยนไป เช่น หนีโรงเรียน ดิตยา ก้าวร้าว และโกรธเคืองต่อ “แม่” ของตนเอง

“...แม่หายไปจะกลับมาวันเสาร์เอาเงินมาให้แล้วแม่ก็ไปทำงาน ตอนแรกๆผมก็ไม่รู้ว่าแม่ทำอะไร แม่บอกเพียงแต่ว่าแม่ไปรับจ้าง จนวันหนึ่งผมถามแม่แต่ไม่ตอบ ผมคาดคั้นจนแม่บอกผมด้วยน้ำตานองหน้าว่า แม่ทำอาชีพอย่างไร ผมโกรธแม่มาก เลยหนีไปนอนบ้านเพื่อน จากคนที่เคยเรียนดีก็เลยแย่ง ดิต 0 และ ร หลายตัว จนครูประจำชั้นต้องเรียกแม่มาพบ และครูก็รู้ว่าแม่ผมทำอะไร...

...ผมรักแม่และเป็นห่วงแม่มาก เพราะว่าแม่ต้องทำงานคนเดียวแต่ที่แม่ต้องทำก็เพราะตัวผมและน้อง เพราะว่าแม่ต้องการให้ผมกับน้องได้เรียนหนังสือ ให้ผมได้มีความรู้ โตขึ้นจะได้ไม่ลำบาก แต่ก็บางครั้งที่ผมต้องแอบร้องไห้ไม่ให้น้องเห็น ผมร้องไห้เพราะผมอยากให้แม่มาอยู่กับผมและน้อง แม้ว่าแม่จะมาหาและเอาเงินมาให้ ผมและน้องอยู่บ่อย ๆ แต่ผมก็รู้สึกเหงา อยากให้แม่มาอยู่ด้วยทุกวัน...” (น้องอุ้มบุญ (นามสมมติ), สัมภาษณ์ 3 กันยายน 2545 ดู ปานทิพย์: 24-25)

3.6 กลุ่มวณิพก ขอทาน

กรณีศึกษาเรื่อง ขอทานข้าว: วัฒนธรรมการสงเคราะห์คนยากไร้ในชนบทภาคเหนือ ของ ศศิธร ไชยประสิทธิ์ สะท้อนให้เห็นสภาพชีวิตและความทุกข์ของผู้สูงอายุ ที่เรียกในภาษาถิ่นว่า “แม่ อู๋ย” ในชุมชนแห่งหนึ่งทางภาคเหนือ แม่ อู๋ย เหล่านี้เลี้ยงชีวิตให้อยู่รอดด้วยการขอทานข้าวเพื่อมากิน ประทั่งชีวิต ข้าวสารที่ขอมาได้ ไม่ได้เลี้ยงชีวิตเฉพาะแม่ อู๋ย ทว่า รวมไปถึงชีวิตของคนในครอบครัว อาทิ อู๋ย บัวตอง ซึ่งต้องขอทานข้าวมาเลี้ยงดูสามีที่สูงอายุและลูกชายวัยทำงานที่พิการและติดเหล้า งอมแงม สามีของอู๋ยได้เงินสงเคราะห์จากรัฐเดือนละ 300 บาทไม่พอเลี้ยงชีวิต ไปปรับจ้างก็ไม่มี กำลังพอจะทำงาน การออกไปขอทานข้าวสาร จะได้ข้าวกลับมาเสมอ อย่างน้อย 1-2 ลิตร พอกินไป 1 วัน ส่วนใหญ่จะได้ประมาณครึ่งละ 6-7 ลิตร แม่ อู๋ย จะไปขอทานข้าวสัปดาห์ละ 2-3 วัน ข้าวสารที่ได้มาบางครั้งก็จะแบ่งขายให้คนยากจนด้วยกันในราคาที่ถูกกว่าร้านค้า 1-2 บาท และนำไปใช้คืนให้กับครอบครัวที่ไปหยิบยืมข้าวสารมากิน ในช่วงที่ไม่มีข้าวสารติดบ้านและยังไม่สามารถออกไปขอทานได้

สภาพความทุกข์ของแม่ อู๋ย ขอทานข้าวเกิดจากการมองภาพรวมของชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไป จากเดิมที่เป็นหมู่บ้านขอทาน ชี้เกียจ ชี้ขอ ในช่วงภัยแล้งอย่างหนัก 6-7 ปีติดต่อกันในราวปี พ.ศ. 2487 ที่ทำให้ทั้งหมู่บ้านมีภาพลักษณ์เป็นหมู่บ้านขอทาน แต่ต่อมาสภาพหมู่บ้านเปลี่ยนแปลง ในช่วงที่เน้นการท่องเที่ยว การมองคนขอทาน ชี้เกียจ จึงกลายมาเป็นการมองอย่างจำแนกแยกแยะ ไม่เหมารวมทั้งหมู่บ้านดังต่อก่อน

“...ในช่วงประมาณ 10 ปีหลังนี้เองที่มีการเปลี่ยนแปลงมี ถนนหนทางดีขึ้น มีการพัฒนาขึ้นมามาก แลคนในหมู่บ้านเขาก็รู้จักที่จะทำมาหากิน ไปรับจ้างก่อสร้าง ทาสี บ้าง รู้จักปลูกผักไปขาย ผู้หญิงก็ปักผ้าและออกไปหางานทำในเมืองมากขึ้น ไปทำงานอยู่ที่ไกลๆก็มี แต่ส่วนคนที่เขาขอทานนั้นเขายังขออยู่เพราะเขาเคยขอมานานแล้ว...”

ความทุกข์ของขอทานข้าวประการหนึ่งได้แก่การที่ต้องเผชิญกับทัศนคติและความรู้สึกทางลบที่คนในหมู่บ้านและหมู่บ้านใกล้เคียงมีต่อตนเอง การถูกเหยียดหยามทั้งครอบครัว การไม่ได้รับการยอมรับนับถือจากคนในหมู่บ้าน การไปขอทานข้าวในแต่ละครั้งก็จะเจอคนปากร้าย โดนด่าว่า ตอนกลางคืนเก็บมาคิดก็ต้องน้ำตาตก เขาตัวว่าเป็นคนมีอาการครบ 32 เหมือนกัน ทำไมต้องออกมาขอทาน คิดไปร้องไห้ไป เผื่อถามตนเองว่า ทำไมเราต้องออกไปขออาหารขอข้าวประทังชีวิต เรามี

ครอบครัวก็จริง แต่ทำไมคนในครอบครัวเราจึงไม่ช่วยกันทำมาหากิน สะสมเงินทองเลี้ยงครอบครัว ให้เหมือนกับเพื่อนมนุษย์ ทำไม่ถึงไม่เป็นอย่างที่เรารู้กัน แต่ก็ต้องออกไป เพราะถ้าหยุดการออกไป ขอ คนในบ้านที่เหลือจะเอาอะไรกิน การเดินทะเลหมูบ้านก็ร้อน เหน็ดเหนื่อย ยิ่งแกล้งยิ่งเหนื่อยหอบ เพราะต้องหาภาระบุงเดินไปเรื่อย ๆ พอเหนื่อยหนักก็เดินทางกลับบ้าน หากวันใดยังพอมีข้าวพอนึ่ง พอหุงก็จะยังไม่ออกไป แต่เมื่อใดที่ข้าวเหลือพอเพียงวันเดียว รุ่งขึ้นก็ต้องออกไปเป็นอย่างนี้เรื่อยมา

กระบวนการในการเป็นขอทานข้าวได้ก่อให้เกิดบาดแผลในจิตใจ ความรู้สึกต่ำต้อย สูญเสียศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ขอทานข้าวและลูกหลานต่างไม่กล้าคบหาสมาคมกับคนที่มีความดีกว่าตนในหมู่บ้าน ขอบเขตความสัมพันธ์ทางสังคมของขอทานข้าวและครอบครัวจึงจำกัดอยู่เพียงพื้นที่ของคนที่ถูกข่มขู่ด้วยกัน หลานของแม่ฮุ่ยที่พ่อแม่ของเธอเสียชีวิตด้วยเอดส์กล่าวว่า

“การเป็นคนจนไม่ใช่ว่าเขาจะถูกแต่เพียงสภาพภายนอก แต่รวมถึงถูกเรื่อง ความคิดด้วย...มันจนความคิดด้วย...ความเห็นความคิดของคนจนมันไม่มีความหมาย...”

บรรดากิจกรรมในเชิงพัฒนาสังคมและสวัสดิการสังคม อาทิ ธนาคารข้าว ธนาคารกระป๋อง และโครงการเลี้ยงหมู ดำเนินการโดยเน้นผลกำไรในเชิงการเติบโต มากกว่าการกระจายไปให้ถึงคนทุกข์ยากที่สุดในหมู่บ้าน ขอทานข้าวไม่สามารถเข้าถึงบริการสังคมเหล่านี้ และถูกเบียดขับออกจากคนทั่วไปในหมู่บ้าน เหมือนเป็น “คนอื่น” ที่ไม่มีความรู้สึกเป็นคนในชุมชนเดียวกัน ต้องเผชิญกับความอดอยากยากจนโดยลำพัง แทนที่จะได้รับการดูแลช่วยเหลือ ตรงกันข้าม ทางเลือกที่ดำเนินชีวิตเป็นขอทานข้าวยังได้รับการดูถูกเหยียดหยามอย่างที่สุด แม้กระทั่งจากเจ้าหน้าที่สาธารณสุขของรัฐและครูที่โรงเรียน

กรณีศึกษาเรื่องความลำบากในโลกมืด ของจอมขวัญ ขวัญเย็น และจุฑามาศ ชาญเจริญ ลากเป็นกรณีที่เกิดขึ้นในย่านชุมชนพลุกพล่านใจกลางกรุงเทพมหานคร นักวิจัยพื้นที่พบว่า เส้นทาง การเข้ามาเป็นขอทานและวนพิศตามอดของผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยทุกคน นั้นเริ่มต้นจากการเป็นคนตาบอด ทุกคนไม่ได้เป็นคนตาพิการมาแต่กำเนิด หากแต่มาตาพิการในภายหลังด้วยสาเหตุที่แตกต่างกัน มีทั้งสาเหตุจากโรคภัยไข้เจ็บ อาทิ โรคต่อกระจก โรคประสาทตาเสื่อม สาเหตุจากการถูกทำร้ายร่างกายและไม่ได้รับการรักษาโดยทันที สาเหตุจากโรคภัยผนวกกับอุบัติเหตุ และมีทั้งการค่อยๆ เริ่มพิการสายตาในวัยเด็ก จนกระทั่งมาพิการสนิทในช่วงวัยกลางคน ความทุกข์ของขอทาน และวนพิศตามาพิการในระยะแรกก็คือการปรับตัวอย่างยากลำบาก ทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ ยิ่งไปกว่านั้น ทุกวัย ยกเว้นวัยของลูกโทน มีฐานะที่ยากจนเป็นทุนเดิม ทุกคนล้วนอยู่ในภาคเกษตร

กรรมในชนบทมาก่อน เมื่อต้องตาบอด โอกาสในการรักษาพยาบาลให้หายจึงทำได้ยาก เพราะความที่อยู่ห่างไกลความเจริญ และประการที่สำคัญ คือการขาดแคลนเงินทุนในการรักษาอาการสายตาพิการให้ดีขึ้น

หลังจากผ่านช่วงการปรับตัวทั้งทางร่างกายและจิตใจแล้ว สิ่งที่เขาทำคือการไม่ใช่ว่าการมองไม่เห็น ทว่า ดันรณรงค์ชวนเขาที่จะกระทำได้ในทุกวิถีทาง รายที่ยังอยู่ในวัยเรียนพยายามจะหาสถานที่เรียนสำหรับคนตาพิการโดยเฉพาะ ซึ่งการเดินทางและดันรนไปให้ถึงโรงเรียนสอนคนตาบอดเป็นประสบการณ์ที่ไม่ราบรื่น แต่ในที่สุดก็ได้เข้าโรงเรียน เช่น ในกรณีของลุงมาก คนจังหวัดแพร่ ที่ตาพิการเมื่ออายุ 5 ปี พออายุ 10 ปี ทางบ้านพาไปสมัครเรียนที่โรงเรียนสอนคนตาบอดจังหวัดเชียงใหม่ แต่เมื่อไปถึงเชียงใหม่ได้รับการปฏิเสธ เพราะอายุเกิน โรงเรียนสอนคนตาบอดเชียงใหม่แนะนำให้ไปเรียนที่โรงเรียนสอนคนตาบอดปากเกร็ด นนทบุรี พ่อแม่ของลุงมากดันรนพาเขาเข้าโรงเรียนสอนคนตาบอดปากเกร็ดจนสำเร็จ และได้เรียนดนตรีและวิชาชีพอื่นๆ

วณิกและขอทานตาพิการ เมื่อได้เรียนวิชาชีพต่างๆมาในระดับหนึ่ง ได้แสวงหาหนทางในการประกอบอาชีพเพื่อพึ่งตนเอง ไม่มีผู้ใดคิดจะมายึดอาชีพเป็นขอทานหรือวณิกแต่ประการใด พวกเขาทำงานมาหลายหลาก ตั้งแต่ การขายล็อตเตอรี่ นวดแผนโบราณ เป็นหมอดู เป็นครูสอนดนตรีในโรงเรียนมัธยม หรือตั้งวงเล่นดนตรี เมื่อนักวิจัยพื้นที่สัมภาษณ์พูดคุยและจัดกลุ่มสนทนาพบว่า การเลือกอาชีพต่างๆมีปัญหาอุปสรรคมากมาย ไม่ประสบความสำเร็จดังที่หวังไว้ ปัญหาอุปสรรคบางประการมาจากบุคลิกภาพของเขาเอง และอุปสรรคหลายประการก็มาจากระบบสังคมที่ไม่สามารถควบคุมตัวแปรและทิศทางของพลวัตรทางสังคมได้ เช่น การตั้งวงดนตรีที่ระยะหนึ่งเฟื่องฟูมาก ต่อมาคนตาปกติที่รับขนส่งเครื่องดนตรีและเจ้าของเครื่องเสียงที่ให้เช่า เห็นว่าคนตาพิการมีรายได้ดี จึงขอขึ้นราคาค่าขนส่งและค่าเช่าเครื่องเสียง ทำให้รายได้ไม่เพียงพอกับทุน ทำให้ต้องล้มวงดนตรีไปในที่สุด

ความทุกข์ในการดำเนินชีวิตประการหนึ่งคือการไม่ได้รับโอกาสและการยอมรับเท่าที่ควร เช่น กรณีของพี่นก ที่มีความรู้ด้านดนตรีมากพอ และได้รับการส่งเสริมจากอาจารย์ใหญ่โรงเรียนมัธยมในจังหวัดใกล้เคียง ให้เขาสอนดนตรีให้เด็กนักเรียน พี่นกทำงานได้ 5 ปีก็ถูกคนตาดีเข้ามาเบียดขับ อ้างความพิการของพี่นกเป็นอุปสรรคในการเรียนการสอน จนพี่นกต้องตัดสินใจลาออกจากงานนี้ไป

“...ความน้อยใจของผมมันแหละ สอนมาได้ 5 รุ่น จบแล้วเล่นได้ด้วย จนอาจารย์คนใหม่เขามานั้นแหละ เขามาทักว่าให้ผมสอนดีกว่า ก็ โอเค ครับ ผมก็ให้อาจารย์

เขาสอนไป ผมก็ลาพัก...เด็กก็ไม่ยอมเรียนด้วย เพราะเขาไม่รู้จัก ชาร์ป แพลต คืออะไร เป็นอย่างไรก็ไม่รู้ เป่าผัดเป่าถูก อาจารย์ใหญ่มาเรียก ผมบอกว่าไม่ไป อาจารย์ให้อาจารย์ใหม่เขาสอนเถอะ ผมน้อยใจก็เลยไม่ไป..”

การเป็นคนตาพิการนอกจากจะไม่ได้ได้รับความเหลียวแลเท่าที่ควรแล้ว บางครั้งก็ถูกคนฉกฉวยเอาเปรียบ ดังเช่น การขายล็อตเตอรี่ คนตาดีมากระซอกเอาล็อตเตอรี่ไป หรือเอาแบงก์มาหลอกแบงก์ร้อยรุ่นเก่าบอกว่าแบงก์ห้าร้อย หรือมิฉะนั้นก็จ่ายเงินสำหรับล็อตเตอรี่ใบเดียวแต่หยิบไปหลายใบ ยิ่งไปกว่านั้น เมื่อถูกขโมยชิงรางวัลล็อตเตอรี่ไปทั้งแผง แล้วไปแจ้งความกับเจ้าหน้าที่ตำรวจก็ถามว่า “คนที่เอาไปหน้าตาเป็นยังไง...ใส่เสื้อสีอะไร...”

เมื่อพวกเขาตระหนักว่า ไม่สามารถดำรงชีวิตได้ด้วยอาชีพที่ทำอยู่ พวกเขาจำเป็นต้องผันตนไปเป็นวณิกและขอทาน ซึ่งการเป็นวณิกและขอทานนั้นมาพร้อมกับการแบกรับความทุกข์ ทั้งความทุกข์ที่จะต้องทนต่อความรู้สึกอับอายขายหน้า กลัวถูกรังเกียจ เวลาไปหาหมอด้อยบอกว่ามีอาชีพขายล็อตเตอรี่ ต้องปกปิดแม้กระทั่งกับลูกเพื่อเขาจะได้ไม่ต้องมาเดือดร้อนกับตน ทุกข์จากความไม่แน่นอนของชีวิต ที่พวกรุ่นนี้จะเอาอะไรกิน และจะต้องถูกเจ้าหน้าที่รัฐบาลจับกุมไปไว้ที่สถานสงเคราะห์ใด หรือไม่ เมื่อแก่ตัวลง เล่นดนตรีร้องเพลงไม่ไหว แล้วจะทำมาหากินอะไร ครอบครัวที่ค้นหาเลี้ยงใครจะมาดูแลให้ความช่วยเหลือ

ความทุกข์ของพวกเขาไม่ได้เกิดเฉพาะกับตนเองเท่านั้น ครอบครัวยังต้องแบกรับความทุกข์นี้ไว้ด้วย เช่น กรณีของพี่นก ซึ่งลูกชายเคยยื่นเป็นเพื่อนพ่อสี่ชอบบนสะพานลอยแห่งหนึ่ง ปรากฏว่าครูที่โรงเรียนของลูกมาพบเข้า จึงนำไปพูดและว่าครูปลุกชายของพี่นกยื่นถือขันในชั้นเรียน ทำให้เพื่อนล้อว่า “ไอ้ลูกขอทาน” เรื่องนี้สร้างความทุกข์ให้พี่นกมาก จนถึงกับต้องไปโรงเรียนเพื่อขอให้ครูหยุดว่าลูกชายของตน

นักวิจัยพื้นที่มองว่าการมีอาชีพเป็นขอทานและวณิกเป็นอาชีพที่ต้องลงทุน นั่นคือ ลงทุนด้วยศักดิ์ศรีและเกียรติยศที่มีอยู่ โดยมีชีวิตหรือปากท้องของตนเองและครอบครัวที่อยู่ที่บ้านเป็นแรงขับให้ตัดสินใจดำเนินการ เป็นความกล้าของคนหนึ่ง ที่ไม่ได้รับความช่วยเหลือจากระบบสวัสดิการของรัฐเท่าที่ควร แคเลือกที่จะพึ่งตนเองอย่างเข้มข้นที่สุดด้วยต้นทุนสุดท้ายที่มีอยู่ในตัว (จอมขวัญ ขวัญยืน และจุฑามาศ ชาญเจริญลาภ, 2545)

3.7 กลุ่มผู้ติดเชื้อ ผู้ป่วยเอดส์ และครอบครัว

กรณีศึกษาเรื่องปัญหาคุณภาพชีวิตและความทุกข์ของครอบครัวผู้ติดเชื้อและผู้ป่วยโรคเอดส์ จังหวัดเชียงราย โดย พจนา นพรัตน์ นักวิจัยพื้นที่พบว่าผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยของเธอเป็นกลุ่มคนยากจน ที่มีระดับรายได้ต่ำ มีอาชีพทำนาทำไร่และรับจ้างทั่วไป ทั้งหมดเป็นผู้หญิง ซึ่งติดเชื้อมาจากสามี ผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยได้รับความทุกข์อย่างมากจากสภาพความเจ็บป่วย ทั้งที่เกิดจากโรคฉวยโอกาส และจากผลอาการข้างเคียงของการทดลองยาต้านไวรัส สภาพร่างกายที่อ่อนแอเป็นเหตุให้เชื้อโรคต่างๆ เข้าสู่ร่างกายได้ง่าย ทำให้เกิดอาการป่วยที่ผู้ติดเชื้อต้องเตรียมรับมือ คนปกติทั่วไปเมื่อเกิดโรคภัยไข้เจ็บก็จะมีทุกข์ แต่ผู้ป่วยและผู้ติดเชื้อเอดส์ได้รับความทุกข์ที่มากกว่า เพราะการเจ็บป่วยบางครั้งเกิดขึ้นทีละหลายๆ โรคในเวลาเดียวกัน โดยไม่ทราบว่าจะต้องป่วยเป็นโรคอะไรอีก สภาพที่ป่วยบ่อยๆ ทำให้รู้สึกท้อแท้และเบื่อหน่ายกับการต้องตกเป็นภาระในการดูแลของผู้อื่นตลอดเวลา

ความทุกข์อันเกิดจากผลการทดลองยาต้านไวรัสเอดส์ ตามโครงการวิจัยทางการแพทย์ที่พยายามจะควบคุมการแพร่ระบาดของเชื้อและเอาชนะไวรัสเอชไอวี ซึ่งผู้ที่สมัครเข้ารับการทดลองต้องได้รับผลกระทบข้างเคียง เช่น ทำให้ร่างกายอ่อนเพลีย อาเจียนบ่อยๆ มือเท้ามีอาการชา บางรายมีอาการตับอ่อนอักเสบ แต่ผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยตั้งใจแข็งทนรับประทานยาต้านไวรัส เนื่องจากเป็นความหวังสุดท้าย ที่จะมีชีวิตอยู่เพื่อเลี้ยงดูลูกให้เติบโตขึ้นได้ในอนาคต ทั้งนี้ ยังมีจำนวนผู้ป่วยและผู้ติดเชื้อจำนวนมากที่มาขอสมัครในบัญชีรายชื่อ เพื่อรอคอยที่จะเข้าโครงการทดลอง เพราะโครงการทดลองยาต้านไวรัสเอดส์ในพื้นที่จังหวัดเชียงรายนี้นับว่ามีจำนวนรับอาสาสมัครทดลองยาน้อยกว่าจำนวนผู้ป่วยและผู้ติดเชื้ออย่างมาก จึงต้องใช้วิธีจับสลาก ผู้ที่ยังไม่ได้เข้าโครงการต่างรอคอยด้วยความหวังว่าจะมีโควตาใหม่อีกครั้ง การรอคอยที่จะเข้าโครงการ นอกจากเหตุผลที่ต้องการมีชีวิตอยู่ให้นานที่สุดแล้ว ยังเป็นเหตุผลเรื่องของการประหยัดเงินรายได้ เพราะผู้ป่วยผู้ติดเชื้อส่วนใหญ่ยากจน ไม่มีกำลังเงินมากพอในการซื้อยาต้านไวรัสมารับประทานเอง ค่ายาต้านไวรัสประมาณ 2,000 บาทต่อเดือน

ความทุกข์ในด้านการหารายได้เพื่อการเลี้ยงชีวิตให้อยู่รอด สืบเนื่องจากสภาพร่างกายที่เมื่อเจ็บป่วยแล้ว ร่างกายจะอ่อนแอ ทำงานไม่ได้หากมีอาการป่วยมาก หรือทำงานหนักไม่ได้ ทำให้ผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยต้องปรับตัวอย่างมาก บางคนต้องออกจากงานเดิม แล้วหางานใหม่ที่เอื้อต่อสภาพร่างกายมากกว่า บางรายต้องเปลี่ยนงานเพราะความกดดันที่ได้รับจากการรังเกียจของสังคม

ที่ทำงาน บางรายก็ต้องนอนพักรักษาตัวไม่สามารถทำงานได้ ภาระในการหารายได้เลี้ยงครอบครัว จึงต้องตกเป็นของคนอื่นในครอบครัว ตลอดจนจำเป็นต้องพึ่งพิงเงินสงเคราะห์ช่วยเหลือ ทั้งจาก หน่วยงานภาครัฐบาลและเอกชน ที่เข้ามาทำงานในพื้นที่

ความทุกข์ในด้านจิตใจ ด้วยการดำเนินของโรคเห็นได้ชัดเจนว่า ผู้ติดเชื้อและผู้ป่วยเอดส์มีชีวิตไม่ยืนยาวดังเช่นคนปกติ เมื่อผู้ป่วยและผู้ติดเชื้อมีลูกหลานที่ต้องคอยห่วงใย ทำให้รู้สึกเป็นทุกข์ เป็นความกดดันทางจิตใจ ที่ไม่แน่ใจว่าวันสุดท้ายของชีวิตจะมาถึงอย่างรวดเร็วหรือไม่ เพียงใด และลูกที่ยังเล็กอยู่จะดำรงชีวิตอย่างไร เมื่อพ่อแม่ต่างเสียชีวิตจากเขาไปจนหมดสิ้น และวันที่เขาจะ เผชิญกับความตายนั้นจะเป็นวันที่ “หมดทุกข์” จริงหรือไม่ หรือจะต้องจากโลกไปนี้อย่างมีความหวัง ไยกังวลใจอันมหาศาล จนดวงวิญญาณไม่เป็นสุข หรือไม่ นอกจากนั้น ผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยทุกคนมีประสบการณ์ด้านความกดดันและความคับข้องใจ ที่เกิดจากการถูกรังเกียจจากสังคมรอบข้าง ทำให้เกิดความทุกข์ในอารมณ์ เนื่องจากโดยพื้นฐานมนุษย์เราเป็นสัตว์สังคม ที่ต้องอาศัยอยู่ร่วมกัน มีการติดต่อสื่อสารกับคนอื่น แต่เมื่อถูกปฏิเสธการติดต่อสื่อสาร เพราะอคติและความรังเกียจ ผู้ป่วย และผู้ติดเชื้อจะได้รับความกดดันทางอารมณ์และจิตใจอย่างมาก ผู้ติดเชื้อบางคนกล่าวว่า แม้ผู้อื่น จะรังเกียจ ยังพอทำได้ แต่เมื่อญาติที่เคยรักใคร่พูดคุยกันอย่างสนุกสนานมารังเกียจ เป็นสิ่งที่ทำ ใจไม่ได้ ต้องนอนร้องไห้ด้วยความเสียใจทุกคืน

ผู้ป่วยรายหนึ่งเล่าว่า แม้ว่าตนจะพยายามเปิดตนเอง แต่ก็พบปัญหา คือ ญาติๆพากันรัง เกียจ คอยพูดจาถากถางให้ต้องร้องไห้ทุกครั้งเมื่อเผชิญหน้ากัน เพื่อนบ้านบางคนพูดให้สะเทือนใจ เป็นประจำ เช่น “เธอจะปิดประตูบ้านไปทำไม ไม่มีใครกล้าขึ้นหาหรอก แม้แต่ผียังไม่กล้าขึ้นเลย” ผู้ ป่วยรายนี้พยายามใช้หลักธรรมะคอยปลอบใจ โดยปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานและทำบุญ รวมทั้งได้ รับการปลอบใจจากพระภิกษุสงฆ์ที่ให้อภัยจนตั้งสติได้ เริ่มมีความเข้มแข็ง ไม่ยอมแพ้ต่อชะตา ชีวิต ด้วยความรักที่มีต่อลูก

กรณีศึกษาเรื่อง การพัฒนาคุณภาพชีวิตของสตรีที่ได้รับผลกระทบจาก HIV /AIDS: กรณี ชุมชนอพยพแรงงานประมง อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์ โดย บรรพต ศรีจันทร์นิธย์ สภาพชีวิตและ ความทุกข์ของผู้หญิงที่ได้รับเชื้อไวรัสเอชไอวีจากสามีที่อพยพแรงงานไปลงเรือประมงนั้นเริ่มต้นตั้ง แต่การรับรู้ตัวตนติดเชื้อ ผู้หญิงที่รู้ว่าตนมีเชื้อเอชไอวีมีความทุกข์ทางด้านจิตใจและอารมณ์อย่างมาก เพราะรู้ว่าเอดส์ไม่มียารักษา เป็นแล้วตายและสังคมรังเกียจ ในระยะแรกผู้ติดเชื้อบางรายคิดอยาก จะฆ่าตัวตาย บางรายมีพฤติกรรมต่อต้านสังคม โกรธแค้นสามีที่นำเชื้อโรคมาริด รู้สึกทำใจไม่ได้ บางรายตัดสินใจหย่าร้างกับสามี แทบทุกคนไม่กล้าเปิดเผยตน มีความเครียดและความคับข้องใจ

มีความกังวลว่าความลับจะถูกเปิดเผยและกังวลว่าสังคมจะไม่ยอมรับ ความทุกข์ที่สำคัญอีกประการหนึ่ง ได้แก่ การที่ชุมชนหรือสังคมรังเกียจ แม้แต่พระสงฆ์ยังไม่รับบิณฑบาตรจากผู้ติดเชื้อ

ในระยที่มีอาการเจ็บป่วย และมีอาการเรื้อรังจากโรคติดเชื้อฉวยโอกาสต่างๆ อาทิ โรคเชื้อราในสมอง วัณโรค และท้องร่วงเรื้อรัง ทำให้เกิดผลกระทบต่อดัชนีภูมิต้านทานและครอบครัวมากขึ้น สภาพร่างกายที่เจ็บป่วยทำให้ไม่สามารถทำงานได้ ขณะเดียวกันก็มีค่ารักษาพยาบาลที่สูงขึ้น ทำให้เกิดปัญหาด้านเศรษฐกิจกับครอบครัวอย่างมาก เป็นความทุกข์ที่หนักหน่วงซ้ำเติมผู้ติดเชื้ออย่างต่อเนื่อง และเมื่อมีอาการเจ็บป่วยเรื้อรังส่งสมมานานจนไม่สามารถช่วยตนเองได้ ภาระในการดูแลผู้ป่วยก็จะตกอยู่กับสมาชิกครอบครัว ผู้ป่วยระยะสุดท้ายต้องการกำลังใจจากคนรอบข้างคอยดูแลเอาใจใส่ เมื่อผู้ป่วยเสียชีวิต ครอบครัวก็จะมีภาระเรื่องงานศพ และการดูแลลูกหลานที่เหลืออยู่

กระบวนการจัดการกับปัญหาอันเกิดจากภาวะความเจ็บป่วยของคนคนที่ติดเชื้อเอชไอวีในชุมชน: กรณีศึกษากลุ่มกุหลาบเหลือง ตำบลแม่กา อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา โดย รพีพงษ์ กันยะมี นักวิจัยพื้นที่ พบว่า คนในชุมชนที่ยากจนอยู่แล้วเมื่อประสบกับภาวะการติดเชื้อและเจ็บป่วย ยิ่งเป็นความทุกข์ที่เพิ่มมากขึ้นอย่างสาหัส ชาวบ้านบางกลุ่มในชุมชนนี้เรียกโรคเอดส์ว่า “เพี้ยง” นักวิจัยพื้นที่วิเคราะห์ว่าเป็นการเปรียบเทียบกับแมลงที่เป็นศัตรูของข้าวหรือพืชชนิดอื่น เมื่อเพี้ยงไปเกาะอาศัยอยู่กับพืชชนิดใด ก็จะกัดกินพืชชนิดนั้นจนแห้งเหี่ยวและตายไปในที่สุด เป็นการเปรียบเทียบกับโรคเอดส์ที่มีลักษณะเหมือนกับเพี้ยง คือเมื่ออยู่กับใครแล้ว โรคจะค่อยๆ ทำลายร่างกายลงไปเรื่อยๆ และในที่สุดจะเสียชีวิตลง นักวิจัยพื้นที่ตั้งข้อสังเกตว่า การเรียกว่า เพี้ยง มีลักษณะในทางดูหมิ่นผู้ติดเชื้อและผู้ป่วยด้วย เนื่องจาก นักวิจัยพื้นที่ได้อยู่ในวงสนทนาของชาวบ้านและชาวบ้านกำลังนิทาคนอื่น เขาพากันหัวเราะเมื่อมีกล่าวถึงชาวบ้านคนหนึ่งว่า “เขาเป็นเพี้ยง”

เช่นเดียวกับกรณีศึกษาทั้งสองกรณีข้างต้น ความทุกข์ประการสำคัญของผู้ป่วยและผู้ติดเชื้อได้แก่การถูกรังเกียจ ถูกดูหมิ่นเหยียดหยาม ผู้ติดเชื้อต้องเผชิญกับความกดดันอย่างมาก เช่น

“เวลาไปงานบุญอะไรก็ตาม ถ้าชาวบ้านรู้ว่าเราเป็นผู้ติดเชื้อ มักจะไม่ร่วมทานอาหารโต๊ะเดียวกันถ้าเขานั่งอยู่ก่อน เราไปนั่งด้วย เขาก็หลกหนักันหมด”

การแสดงความรังเกียจต่อผู้ติดเชื้อนับเป็นการทำร้ายและสร้างความทุกข์ให้แก่ผู้ติดเชื้อยิ่งไปกว่าภาวะของโรคที่เขาเผชิญอยู่ นอกจากนั้น ผู้ป่วยและผู้ติดเชื้อยังต้องเผชิญกับความทุกข์จากการเจ็บป่วยทางร่างกาย เนื่องจากการดำเนินของโรค และเมื่อเจ็บป่วยแล้ว ผู้ป่วยก็จะขาดรายได้ทั้งๆที่ ยังจำเป็นต้องใช้เงินเพื่อรักษาตัวและเลี้ยงชีพในขณะที่เจ็บป่วยด้วย และในหลายรายยังต้องเลี้ยงดูลูกๆ ซึ่งจะเป็นความลำบากอย่างมาก ครอบครัวของผู้ป่วยเอดส์ที่เสียชีวิตไปแล้วให้ข้อมูลว่า

ต้องเสียค่าใช้จ่ายในการรักษาพยาบาลผู้ป่วยอย่างน้อยเป็นเงินหนึ่งหมื่นบาท ส่วนใหญ่เป็นค่ายาและค่ารถ

การเจ็บป่วยของผู้ติดเชื้อส่งผลกระทบต่อครอบครัวอย่างใหญ่หลวง ถึงแม้ว่า ผู้ป่วยจะเสียชีวิตไปแล้วก็ตาม ลูกที่พ่อแม่เสียชีวิตด้วยเอดส์ต้องเป็นเด็กกำพร้า พ่อแม่ที่ชรามากแล้วพึ่งได้รับการดูแลจากลูกๆ ทว่าลูกก็มาเสียชีวิตไปเพราะเอดส์ ทำให้เป็นปัญหาในเรื่องการดำรงชีวิตอย่างมีคุณภาพมาก อย่างไรก็ตาม ในชุมชนยังมีระบบความสัมพันธ์เชิงเครือญาติที่ยังมีการหน้าที่ที่ดีพอสมควร เด็กที่พ่อแม่ที่เสียชีวิตด้วยเอดส์ยังได้รับการดูแลจากบรรดาญาติพี่น้องให้ความอุปการะช่วยเหลือ

ปฏิกิริยาที่เคยรังเกียจผู้ป่วยและผู้ติดเชื้อเริ่มดีขึ้น เมื่อมีการเสียชีวิตด้วยเอดส์เพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ภาพการดูแลผู้ป่วยเอดส์ในครอบครัวเป็นภาพที่เกิดขึ้นจนเป็นปกติวิสัย และประสบการณ์การดูแลผู้ป่วยเอดส์ทำให้เกิดการเรียนรู้ต่อกันว่า เอดส์ไม่ได้ติดต่อกันง่ายๆ ขณะเดียวกัน ภาพการเผชิญกับความทุกข์ของผู้ติดเชื้อ ผู้ป่วยและครอบครัวทำให้คนในชุมชนเกิดความรู้สึกลังสาง เห็นอกเห็นใจกันมากขึ้น ปฏิกิริยาของชุมชนที่มีต่อผู้ติดเชื้อและผู้ป่วยจึงดีขึ้นเป็นลำดับ ความรังเกียจผู้ติดเชื้อและผู้ป่วยลดลงเป็นลำดับ แม้ว่าจะยังไม่หมดไปโดยสิ้นเชิง ดังเช่น รายของน้องนุช อายุ 12 ปีที่พ่อแม่เสียชีวิตด้วยเอดส์ เจ้าของร้านขายก๋วยเตี๋ยว ยอมขายให้แต่ไม่ยอมให้นั่งกินที่ร้าน ต้องเอากลับไปกินที่บ้าน และรายของเด็กหญิงอนุบาล 5 ปี ที่เพื่อนนักเรียนไม่มาเล่นด้วย เพราะผู้ปกครองของเพื่อนนักเรียนห้ามไม่ให้เล่นด้วย เนื่องจากกลัวว่าจะบาดเจ็บ และติดเชื้อจากเด็กหญิงคนนี้เป็นต้น

3.8 กลุ่มอื่นๆ

กลุ่มอื่นๆในที่นี้หมายถึง กลุ่มที่ไม่ได้จัดอยู่ในกลุ่มบุคคลที่ประสบปัญหาทางสังคมที่กล่าวมาข้างต้น แต่เห็นว่ามี ความทุกข์ความยากจนที่สมควรได้ศึกษาให้ลึกซึ้ง เพื่อการพัฒนาระบบสวัสดิการเพื่อคนจนจะได้ครอบคลุมถึงพวกเขา ได้แก่ กรณีศึกษาเรื่องบุคคลไร้สมรรถภาพในที่ไม่สามารถเข้าถึงความช่วยเหลือและบริการจากรัฐและเอกชน ในชุมชนแออัดแห่งหนึ่งของจังหวัดขอนแก่น โดย สมภพ บุนนาค นักวิจัยพื้นที่มีประสบการณ์ทำงานพัฒนาภาคเอกชนในพื้นที่นี้ และได้เกาะติดวิถีชีวิตของคนในชุมชน พบว่า คนเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นผู้ใช้แรงงานมาตั้งแต่วัยเด็ก หลายคนไม่ได้รับการศึกษา หรือมีการศึกษาน้อยมาก แต่ต้องรับผิดชอบเลี้ยงดูครอบครัว หลายคนไม่มีหลักฐาน

การเกิดการย้าย ไม่มีทะเบียนบ้าน ไม่มีหลักฐานการศึกษา จึงไม่อาจจะประกอบอาชีพอื่นได้ นอกจากใช้เป็นการกรมกรผู้ใช้แรงงาน บางคนทำงานอย่างหักโหมต้องพึ่งยาแก้ปวด สุรา ยาประเภช กาลัง รวมทั้งยาเสพติดเกือบทุกประเภท ตลอดจนยาบ้า โดยใช้มานานตั้งแต่ เรียกว่า ยาขยัน เม็ด ละ 7 บาท การทำงานในสภาพหักโหมเช่นนี้ ทำให้เมื่อแก่ตัว สภาพร่างกายและสมองทรุดโทรม อย่างมาก จนต้องเป็นภาระแก่ลูกหลาน บางคนเป็นหญิงที่ตั้งแต่วัยเด็กถูกล่อลวงให้ทำงานด้าน บริการทางเพศในสถานบริการระดับล่าง ต่อมาถูกกวาดจับ ใช้ชีวิตในสถานสงเคราะห์หญิงอย่างไม่มีคุณภาพเป็นเวลายาวนาน เมื่อพ้นออกมาก็ไม่สามารถประกอบอาชีพอะไรได้ ยิ่งไปกว่านั้น หลักฐานที่เคยมีมาตั้งแต่วัยเด็กก็สูญหายไป แม้จะพยายามกลับไปภูมิลำเนาเดิม ก็ไม่พบพ่อแม่พี่น้องที่ จะคอยให้ความอุปการะช่วยเหลือได้ คนเหล่านี้เลี้ยงชีวิตด้วยการทำงานรับจ้างเล็กๆน้อยๆใช้แรงงาน ได้รับค่าตอบแทนราคาถูกๆพอเลี้ยงชีพไปวัน สภาพความทุกข์ของพวกเขาเกิดขึ้นจากผลผลิต ของปัญหาเชิงโครงสร้างที่หมักหมม สัมผัสและทับซ้อนกันเป็นเวลายาวนาน

คนเหล่านี้มีประมาณร้อยละ 10-20 ครัวเรือนในแต่ละชุมชน มีสภาพชีวิตที่ดำเนินไปอย่าง คู้้นชินกับความยากจน การหาเช้ากินค่ำ ดันรนช่วยเหลือตนเอง วันใดอดอยากไม่มีเงินซื้อหาอาหาร ก็ต้องพึ่งพาเพื่อนบ้าน หรือข้าวก้นบาตรของพระเณรที่วัด ซึ่งบางครอบครัวก็ได้ส่งลูกหลานไปบวช เรียนที่วัด เพื่อประหยัดค่าใช้จ่าย เพื่อให้ลูกมีโอกาสศึกษาเล่าเรียน และเพื่อมีช่องทางในการได้รับ ข้าวก้นบาตรในยามที่ฉุกเฉิน ไม่สามารถหาเงินมาซื้อหาอาหารได้ คนเหล่านี้ไม่สนใจความเปลี่ยนแปลงใดๆในสังคม ทั้งสังคมระดับชุมชนและสังคมภายนอก ไม่มีส่วนร่วมในกิจกรรมใดๆกับเพื่อน บ้านและชุมชน และประการที่สำคัญ ไม่ได้รับประโยชน์ใดๆจากการช่วยเหลือของระบบภายนอกชุมชนทั้งภาครัฐและเอกชน

บทที่ 4

สาเหตุแห่งความยากจนของ กลุ่มผู้ด้อยโอกาสและประสบปัญหาทางสังคม

สำหรับกลุ่มผู้ด้อยโอกาสและประสบปัญหาทางสังคม อันเป็นกรณีศึกษาต่าง ๆ นั้น มีสาเหตุแห่งความยากจนจากหลายสาเหตุ ทั้งจากปัจจัยทางเศรษฐกิจอันเป็นมูลเหตุพื้นฐานที่เป็นแรงผลักดันให้พวกเขาเข้าสู่ภาวะของการเลี้ยงตัวเองให้อยู่รอดด้วยวิถีต่างๆ และปัจจัยทางสังคมวัฒนธรรมอันเป็นมูลเหตุที่กระทำ ดอกย่ำซ้ำเติมให้พวกเขามีภาวะความอับจนรุนแรงขึ้น และเป็นตัวกระทำสำคัญที่ส่งผลให้พวกเขาตกอยู่ในสภาพจำยอมจำนน จำกดวงชีวิตและความสัมพันธ์ทางสังคมของตนเอง อ่อนล้า อ่อนแอและไร้พลังอำนาจมากขึ้น

ดังนั้นการวิเคราะห์ถึงสาเหตุแห่งความยากจนของกลุ่มผู้ด้อยโอกาสและประสบปัญหาทางสังคม จึงประกอบด้วยหลายเหตุปัจจัย ได้แก่

1. สาเหตุจากพฤติกรรมและท่าทีต่อชีวิตของตนเอง
2. ปัจจัยด้านการผลิต
3. ปัจจัยด้านทรัพยากรและการเข้าถึงระบบสวัสดิการสังคม
4. โครงสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจและวัฒนธรรม

4.1 สาเหตุจากพฤติกรรมและท่าทีต่อชีวิต

กรอบการวิเคราะห์เรื่องท่าทีต่อชีวิต หรือ แบบฉบับของชีวิต (lifestyle หรือ Style of life) มีที่มาจากสองแหล่งใหญ่ คือ (1) จากงานของนักจิตวิทยาที่อยู่ในสำนักจิตวิเคราะห์แนวใหม่ (Neopsychoanalytic School) ซึ่งเป็นสำนักจิตวิเคราะห์ที่แตกออกมาจากสำนักจิตวิเคราะห์แบบฟรอยด์ ผู้ที่กล่าวถึงเรื่องท่าทีต่อชีวิตโดยตรง ได้แก่ อัลเฟรด แอดเลอร์ (Alfred Adler) (Carver, & Scheier, 1996; Schultz, & Schultz, 2001) และ (2) จากคำอธิบายเรื่องการสร้างท่าทีต่อชีวิตของ

กรีนและครูเตอร์ (Green, & Kreuter, 1999) ซึ่งทั้งสองแหล่งมองว่าสิ่งที่มีความสำคัญต่อทำที่ต่อชีวิตของบุคคล คือ **สังคม** มนุษย์ไม่มีทางเลือกเลยจากการเป็นสมาชิกของสังคม **อิทธิพลของสังคมและสัมพันธภาพระหว่างบุคคล** นั้นมีความสำคัญต่อการสร้างบุคลิกภาพและทำที่ต่อชีวิตของแต่ละบุคคลในสังคมนั้น

"ทำที่ต่อชีวิต" หรือ "แบบฉบับของชีวิต"¹ หมายถึงโครงสร้างของบุคลิกลักษณะ หรือแบบแผนพฤติกรรมส่วนบุคคล หรือลักษณะนิสัยที่เป็นผลมาจากการที่บุคคลต่อสู้ดิ้นรนเพื่อให้ไปถึงจุดแห่งความสมบูรณ์แบบที่ตนต้องการ ทำที่ต่อชีวิตของบุคคลหนึ่งก็เป็นลักษณะเฉพาะ (Uniqueness) ของบุคคลนั้น ไม่มีใครเลยในโลกนี้ที่มีทำที่ต่อชีวิตที่เหมือนกันหรือชุดเดียวกัน มนุษย์เราแต่ละคนเป็นผู้สร้างทำที่ต่อชีวิตของเราเองเป็นการเฉพาะ มนุษย์เราแต่ละคนเป็นผู้สร้าง "อัตตา" ของเราขึ้นมาเอง เราแต่ละคนสร้าง "บุคลิกภาพ" ของเราขึ้นมาเอง และเราแต่ละคนสร้าง "ลักษณะนิสัย" หรือ "บุคลิกลักษณะ" ของเราเอง ทั้งหมดเป็นการเฉพาะของเรา และทั้งหมดคือ "อัตตา" "บุคลิกภาพ" "บุคลิกลักษณะ" และ "ลักษณะนิสัย" นั้น บางครั้งเราใช้คำว่า "ทำที่ต่อชีวิต" และ "แบบฉบับของชีวิต" อย่างทดแทนกันได้

ชีวิตมนุษย์ทุกคนเหมือนกับการбакบันป็นขึ้นไปสู่ภูเขาสูง มนุษย์ทุกคนมีการดิ้นรนต่อสู้ตั้งแต่เกิด เราไม่ได้ยอมจำนนหรืออยู่นิ่งๆรอให้เป็นฝ่ายถูกกำหนดให้มีทำที่ต่อชีวิตอย่างนั้นอย่างนี้ เราไม่ได้ถูกกำหนดโดยประสบการณ์ในวัยเด็ก อย่างที่ทฤษฎีจิตวิเคราะห์แบบฟรอยด์มักจะเชื่อเช่นนั้น โดยลำพังของประสบการณ์ เราไม่ได้ถูกกำหนดโดยประสบการณ์ และประสบการณ์ไม่ได้มีความสำคัญต่อเราเท่ากับทัศนคติและความสำนึกของเราเองที่มีต่อประสบการณ์นั้น ทัศนคติและความสำนึกของเราที่มีต่อประสบการณ์ต่างหากที่มีอิทธิพลต่อทำที่ต่อชีวิต บุคลิกภาพ และลักษณะนิสัยของเรา **มนุษย์เราจึงไม่ได้ตกเป็นเหยื่อของชะตากรรม** ทว่าเราทุกคนสามารถควบคุมชะตาชีวิตของเราเองได้

ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อ "ทำที่ต่อชีวิต" หรือ "แบบฉบับของชีวิต" เท่าที่มีความสอดคล้องกับการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ประกอบด้วย

1. แบบฉบับต้นตอของการปรับตัว (Prototype)
2. กฎแห่งการเคลื่อนไหว (Law of movement)
3. พลังสร้างสรรค์ของอัตตา (Creative power of the self)

¹ นพมาศ ธีรเวคิน. (2540) ใช้คำว่า แนวการดำรงชีพ

แบบฉบับต้นตอของการปรับตัว มนุษย์ทุกคนต้องการที่จะตีกรอบหรือกำหนดชีวิตความเป็นอยู่ของตนเองกันทุกคน สิ่งที่มีมนุษย์ใช้ในการตีกรอบหรือกำหนดชีวิตความเป็นอยู่ของเขาเอง ไม่ใช่ประสบการณ์ ทว่าเป็นการให้ความหมายกับประสบการณ์ การตีความหมายประสบการณ์ของมนุษย์แต่ละคนเป็นการประยุกต์ปรุงแต่งประสบการณ์ให้สอดคล้องเข้ากับอุดมการณ์หรือความคิดขั้นสูงของแต่ละบุคคล

กฎแห่งการเคลื่อนไหว ถ้าแบบฉบับต้นตอของการปรับตัวของบุคคลได้เคลื่อนไหวไปโดยสมบูรณ์แล้ว อัดดาที่เกิดขึ้นก็จะพัฒนาเป็นบุคลิกภาพ โดยปกติชีวิตของมนุษย์ตั้งแต่เด็ก ๆ จนมาเป็นวัยผู้ใหญ่ นับว่าอยู่ภายใต้กฎแห่งการเคลื่อนไหว เมื่อเด็กทารกถูกย้ายที่จากเปลมาสู่โลกภายนอก เด็กก็จะเริ่มปฏิบัติตามกฎแห่งการเคลื่อนไหว เด็กจะก่อรูปของแบบฉบับต้นตอขึ้นมา เพื่อจะตีกรอบหรือกำหนดความหมายของการดำรงชีวิตและปรับตัวให้สอดคล้องกับแบบแผนของชีวิต เช่น เด็กคนหนึ่งอาจสร้างแบบฉบับต้นตอของเขาโดยการเป็นเด็กเกเร ไม่ว่าจะด้วยเหตุผลใดก็ตาม เขาตัดสินใจด้วยตนเองว่าจะต้องเพิ่มความเกเรมากขึ้นไปอีก เมื่อเขาเติบโตเป็นผู้ใหญ่ เขาจะดำเนินชีวิตต่อไปตามแบบฉบับต้นตอที่เปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือ ในช่วงระยะ ณ จุดที่เป็นเด็กเคลื่อนไหวไปสู่จุดที่เป็นวุฒิภาวะ ถ้าเราใส่ประสบการณ์ใหม่ให้เขา เมื่อนั้นอัดดาของเขาจะเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาและการให้ความหมายใหม่ของเขา เด็กคนหนึ่งจึงสามารถเปลี่ยนแปลงจากเด็กซุกซนแสนเกเร ไปสู่การเป็นวัยรุ่นที่อ่อนหวานและการเป็นผู้ใหญ่ที่ดี

พลังสร้างสรรค์ของอัดดา มนุษย์ทุกคนมีเจตจำนงอิสระในการสร้างสรรค์ทำที่ต่อชีวิตหรือแบบฉบับของชีวิตที่เหมาะสมสำหรับเราแต่ละคน และเราทุกคนมีความสามารถในการสร้างสรรค์ทำที่ต่อชีวิตของเราเอง โดยความสามารถนี้เราได้มาจากทั้งการถ่ายทอดทางพันธุกรรมและสิ่งแวดล้อมทางสังคมของเรา ไม่มีใครกำหนดทำที่ต่อชีวิตให้เรา แต่เราทุกคนมีอิสระที่จะกำหนดสร้างและสร้างสรรค์ทำที่ต่อชีวิตด้วยตนเอง เมื่อใดก็ตาม ที่ทำที่ต่อชีวิตได้สร้างสรรค์ขึ้นมาแล้ว มันจะดำรงอยู่ตรวบจนชีวิตเราสิ้นไป แม้ว่าเราจะอยู่ในสภาพแวดล้อมทางสังคมที่ยากลำบากที่สุด และสภาพนั้นขัดขวางความเจริญก้าวหน้าของเราอย่างที่สุด เราก็จะเหมือนมีพลังสร้างสรรค์ภายในตัวเรา ที่จะกระตุ้นให้เราพัฒนาตนไปสู่ความเจริญงอกงามได้

สิ่งที่นักวิจัยจะนำมาใช้เป็นประโยชน์ในการวิเคราะห์ทำที่ต่อชีวิตของประชาชนผู้ประสบปัญหาทางสังคมที่เป็นกรณีศึกษาในการวิจัยเรื่อง “การพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับคนจนและคนด้อยโอกาสในสังคมไทย” ครั้งนี้ ได้แก่ การพัฒนาแบบฉบับต้นตอของการปรับตัว (Prototype) กฎแห่งการเคลื่อนไหว (Law of movement) และพลังสร้างสรรค์ของอัดดา (Creative power of the

self) ซึ่งนักวิจัยจะประยุกต์มาอธิบายในกรอบที่ยืดหยุ่น โดยไม่จำกัดการอธิบายเพียงในระดับจุลภาคหรือระดับภายในบุคลิกภาพของบุคคล เท่านั้น

4.1.1 ทำที่ต่อชีวิตกับกรณีศึกษาคนยากจนที่ประสบปัญหาทางสังคม

สำหรับการวิเคราะห์ในประเด็นทำที่ต่อชีวิต ผู้วิจัยจะใช้คำว่า "ทำที่ต่อชีวิต" เพื่อหมายถึงทัศนคติ ความนึกคิด และความเข้าใจของประชาชนผู้ประสบปัญหาทางสังคมที่มีต่อสภาพชีวิตชะตากรรมและความเป็นไปของตนเอง ตลอดจน การกระทำที่สะท้อนออกมาจาก ทัศนคติ ความนึกคิดและความเข้าใจนั้น ทำที่ต่อชีวิตมีส่วนสัมพันธ์กับสาเหตุและความยากจนของประชาชนเหล่านี้ โดยที่ถือว่าความยากจนของประชาชนที่ประสบปัญหาทางสังคมเป็นประสบการณ์จริงที่เกิดขึ้นกับพวกเขา และทำที่ต่อชีวิตของพวกเขา ก็มาจากการให้ความหมายประสบการณ์แห่งความยากจนเหล่านั้นของพวกเขาเอง

โดยผิวเผิน เราอาจจะพบทำที่ต่อชีวิตที่สะท้อนออกมาเป็นการกระทำที่เหมือนคนเหลวไหล ไม่มีความรับผิดชอบ อาทิ การดื่มสุรา การเล่นเกมพนัน และการใช้จ่ายเงินอย่างฟุ่มเฟือย เป็นต้น คนทั่วไปอาจจะมองคนเหล่านี้ว่า “จนแล้วยังไม่เจียมตัว” “จนเพราะติดเหล้าติดการพนัน” “แทนที่จะมูนาะทำงาน กลับเลือกที่จะแบมือขอเศษทานจากผู้อื่น” คนทั่วไปมักมองว่าการมีทำที่ต่อชีวิตดังกล่าวเป็นสาเหตุของความยากจนและทำให้ยิ่งจนดังลงไป จนยากจะฟื้นฟูสภาพคืนกลับมาได้ ถ้าจะอธิบายจากจุดยืนเชิงทฤษฎี เมื่อประชาชนผู้ประสบปัญหาทางสังคมต้องดิ้นรนต่อสู้ชีวิตที่ยากลำบากตั้งแต่เกิด มีหลายสิ่งหลายอย่างที่เขาต้องเรียนรู้ และมีอุปสรรคมากมายที่จะต้องเอาชนะ ซึ่งในการดิ้นรนเพื่อเอาตัวรอดให้ได้ ประชาชนเหล่านี้ย่อมมีประสบการณ์ที่สะท้อนความไม่แน่นอน ไม่มั่นคงปลอดภัย (Insecure) บ่อยครั้ง เพราะเขาไม่สามารถจะปรับตัวหรือแก้ไขเหตุการณ์นั้นได้

4.1.2 ปัจจัยการผลิต

คำว่า "ปัจจัยการผลิต" เป็นศัพท์วิชาการด้านเศรษฐศาสตร์ โดยในทางเศรษฐศาสตร์ ปัจจัยการผลิตที่สำคัญมี 3 ประการคือ ที่ดิน หุ่น และแรงงาน นักเศรษฐศาสตร์กระแสหลักมองปัจจัยทั้ง 3 ประการเป็นองค์ประกอบของการผลิต เป็นวัตถุดิบและสินค้า โดย "ที่ดิน" และ "หุ่น" นั้นมีความเป็นวัตถุดิบและสินค้าที่ซื้อขายกันได้ในระบบเศรษฐกิจตลาดเสรี ที่เป็นประเด็นถกเถียงกัน ได้แก่

"แรงงาน" ซึ่งระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ได้ให้คุณค่าความหมายของ "แรงงาน" เป็นวัตถุแห่งปัจจัยการผลิตและเป็นสินค้าอย่างหนึ่ง ที่ซื้อขายกันได้เช่นเดียวกับ ที่ดินและทุน

ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ (2542: 3) เห็นว่า ที่จริงแล้ว "แรงงาน" มีคุณลักษณะที่แตกต่างจากปัจจัยการผลิตทั้งสองประการ แรงงานแตกต่างจากที่ดินและทุน เพราะแรงงานไม่ใช่วัตถุ แต่เป็นพลังงานที่ถูกผลิตออกมาจากร่างกายของมนุษย์ เป็นกระบวนการทางชีวเคมีที่ไม่อาจแยกออกจากร่างกายของมนุษย์ได้ อุปมาดังแสงอาทิตย์ที่ไม่อาจแยกออกจากดวงอาทิตย์ ดังนั้น เมื่อระบบเศรษฐกิจทุนนิยมซื้อขายแรงงานเสมือนเป็นวัตถุ ก็เท่ากับดูดดึงเอาร่างกายมนุษย์เข้าไปในกระบวนการซื้อขายด้วย

ในการซื้อขายสินค้าอย่างอื่น โดยปกติ เมื่อผู้ขายสินค้าได้ขายสินค้าชนิดหนึ่งให้กับผู้ซื้อไปแล้ว กรรมสิทธิ์ในสินค้านั้นย่อมตกอยู่กับผู้ซื้อไปโดยสมบูรณ์ ผู้ซื้อจะจัดการกับสินค้าชนิดนั้นอย่างไรก็ได้ทั้งสิ้น สำหรับ "แรงงาน" ในระบบทุนนิยมก็เป็นเช่นเดียวกับสินค้าทั่วไป คือ เมื่อผู้ขายแรงงานคือ ลูกจ้างได้ขายแรงงานให้กับนายจ้างไปแล้ว กรรมสิทธิ์ของแรงงานในชั่วโมงการทำงานได้ตกอยู่กับนายจ้างทั้งหมด ดังนั้น มูลค่าของสินค้าก็คือมูลค่าของแรงงานที่ถูกใช้ไปเพื่อผลิตสินค้านั้น นายจ้างจึงมีแนวโน้มที่จะใช้แรงงานนั้นตามอำเภอใจเช่นเดียวกับวัตถุปัจจัยการผลิตอื่นๆ อย่างไรก็ตาม แรงงานกับร่างกายมนุษย์ไม่สามารถแยกออกจากกันได้ แรงงานมีฐานะเป็นพลังชีวิตของมนุษย์ผู้นั้น แรงงานจึงไม่ใช่ปัจจัยการผลิตที่จะนำมาใช้ตามอำเภอใจของผู้ทำการผลิต ทว่าเราจะต้องทำความเข้าใจต่อแรงงานในฐานะที่เป็นมนุษย์ พลังงานจากมันสมอง พลังงานจากร่างกาย ที่ถูกหล่อหลอมด้วยองค์ความรู้ ทักษะและฝีมือ คือสิ่งที่มีคุณค่าของมนุษย์และสังคม จึงเป็นหน้าที่ของสังคมที่จะต้องดูแลรักษาทรัพยากรมนุษย์ ให้ทรงคุณค่าต่อสังคมตลอดไป (ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ, 2542: 4)

ในที่นี้จะใช้กรอบการวิเคราะห์ปัจจัยการผลิตของ ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐเป็นหลัก โดยเชื่อมโยงปัจจัยการผลิตเข้ากับสาเหตุของความยากจนของกลุ่มผู้ประสบปัญหาทางสังคม

4.1.3 ทรัพยากร

การวิเคราะห์ในประเด็นทรัพยากรนั้น นักปรัชญาชาวเยอรมันชื่อ เฮเกล (Hegel) ให้ความหมายแต่เพียงเศรษฐกิจทรัพย์ หรือทรัพยากรในเศรษฐศาสตร์แต่เพียงประการเดียว ขณะที่ ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ (2541) เห็นว่า ยังมีทรัพยากรอื่นที่ไม่ได้อยู่ในความหมายของเศรษฐกิจทรัพย์ ทว่าเป็นทรัพยากรในความหมายที่กว้างขวางกว่าและลึกซึ้งกว่าเศรษฐกิจทรัพย์ อาทิ จริยทรัพย์ (Ethical

property) และทรัพยากรทางวัฒนธรรม (Cultural resources) ทรัพยากรเหล่านี้จะมีบทบาทในการสร้างสวัสดิการสังคมให้กับคนไทย ในที่นี้จะวิเคราะห์ทรัพยากรจากการประยุต์กรอบการมองของชัยวัฒน์ สถาอานันท์เป็นหลัก

4.1.4 โครงสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจและวัฒนธรรม

การวิเคราะห์โครงสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจและวัฒนธรรม ในที่นี้ ไม่ได้ใช้กรอบการมองโครงสร้างในความหมายของโครงสร้างการหน้าที่ หรือโครงสร้างขนาดใหญ่ ทว่ามองอำนาจและโครงสร้างของความสัมพันธ์เชิงอำนาจไปที่กลไกในระดับย่อยของอำนาจ มองไปที่คุณลักษณะของอำนาจมากกว่าโครงสร้างใหญ่-แข็งของอำนาจ (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2545: 274-275).

4.1.5 ระบบสวัสดิการ

คำว่า “สวัสดิการ” มีทั้งความหมายในมิติที่เป็นสภาพการดำเนินชีวิต และมีความหมายที่เป็นระบบการกระทำ การบริหารจัดการ กิจกรรม โครงการ แผนงาน และนโยบาย ในด้านมิติด้านสภาพการดำเนินชีวิต การที่บุคคลดิ้นรนขอทานข้าว หรือตัดสินใจมาทำงานด้านบริการทางเพศ ก็อาจจะถือได้ว่า เป็นการตัดสินใจกระทำหรือดำเนินการเพื่อให้ตนมีสวัสดิการที่ดีขึ้น มีอาหารพอประทังชีวิต หรือเงินรายได้มากขึ้น เพื่อจะได้ส่งไปเป็นเงินค่าเล่าเรียนแก่น้องในชนบท นักวิจัยจะใช้ทั้งสองมีความหมายในการวิเคราะห์สาเหตุและความยากจนของประชาชนที่ประสบปัญหาทางสังคม

4.2 กลุ่มชาติพันธุ์และคนพลัดถิ่น

4.2.1 สาเหตุจากพฤติกรรมและทำที่ต่อชีวิตของตนเอง

กลุ่มคนชาติพันธุ์และคนพลัดถิ่นจากกรณีศึกษาี้ หมายถึงกลุ่มชาติพันธุ์ปกาเกอญอที่เข้ามาทำงานในจังหวัดเชียงใหม่ (ดูบุญเพิ่ม, 2545) และ กลุ่มผู้พลัดถิ่นไทใหญ่ (ดูสุธสม, 2545) การศึกษาวิถีชีวิตของพวกเขาทำให้เรารู้ว่า ผลการพัฒนาที่ก่อให้เกิดความล้มละลายในวิถีชีวิตและงานอาชีพเดิม ได้ส่งผลให้พวกเขาต่างพยายามดิ้นรนเข้ามาหางานทำในเมือง เพราะการทำงานบนดอยไม่สามารถนำไปสู่การเลี้ยงตนเองและครอบครัวได้ การทำงานชนิดหนักเอาเบาสู้ของกลุ่มปกาเกอญอ ร่วมกับทำที่บุคลิกภาพที่อ่อนน้อม นุ่มนวล เอาใจใส่ในงานทำให้พวกเขา

สามารถหางานทำได้ง่ายขึ้น แต่งานนั้นก็เป็งานที่ถูกกดทอนค่าแรงลงไปเรื่อยๆ ความจำเป็นในชีวิตทำให้เกิดภาวะจำยอม ยอมรับค่าแรงที่ถูกกดต่ำลงทุกที พวกเขาไม่รู้ว่าจะไปหาใครหรือแจ้งกับหน่วยงานใด ถ้าพวกเขาได้รับการปฏิบัติต่ออย่างไม่เป็นธรรม ขณะเดียวกันก็รู้ว่าเมื่อแจ้งหรือร้องเรียนไปแล้ว จะเกิดความยากลำบากอะไรตามมาสำหรับตัวเขาและญาติพี่น้องของพวกเขาในอนาคต ความเป็นกลุ่มที่ถูกประทับตราว่าเป็น "คนส่วนน้อยที่แตกต่าง" ทำให้พวกเขาไม่กล้ามีปากเสียง ทั้งที่หลายคนก็มีบัตรประจำตัวประชาชนไทยเช่นเดียวกัน แต่การถูกระบบอำนาจของชนชาติใหญ่กดทับและการได้รับการปฏิบัติอย่างมีอคติจากนายจ้างจำนวนหนึ่ง ทำให้กลุ่มชาติพันธุ์ต่างจำยอมอยู่ในสภาพไร้อำนาจ กลายเป็นเบี้ยล่างให้คนกระทำและเอาเปรียบได้โดยง่าย

เมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มคนพลัดถิ่น ซึ่งนักวิจัยกรณีศึกษาในเรื่องนี้ สุรสม กฤษณะจุฑะ ได้ศึกษาเรื่อง "สิทธิของผู้พลัดถิ่น: ศึกษากรณีชาวไทใหญ่จากประเทศพม่า" ในฐานะที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ พบว่าวิถีชีวิตของพวกเขาอยู่ในสภาพที่ถูกกระทำรุนแรงกว่า และตกอยู่ในภาวะที่ไม่สามารถกำหนดชะตาชีวิตตนเองได้อย่างเต็มที่ เนื่องจากการดำรงอยู่ของพวกเขาในพื้นที่ต่อชายแดน เป็นการดำรงอยู่อย่างผิดกฎหมายและมีชีวิตที่ไม่มั่นคง เมื่อเข้ามาอยู่ในแผ่นดินไทย ชีวิตของผู้พลัดถิ่นกลุ่มนี้ เสมือนกับถูกทำให้ไม่มีตัวตน พวกเขากลายเป็นบุคคลที่ไม่มีใครเอื้อมถึง เป็นบุคคลที่ไร้สังกัด ไร้รัฐ และไร้ความคุ้มครอง ไม่ว่าจะในฐานะความเป็นพลเมืองแห่งรัฐใด หรือในฐานะของความเป็นมนุษย์

4.2.2 ทำที่ต่อชีวิต : ความพอเพียงในการยังชีวิตเพื่ออนาคตของผู้มาใหม่

คนไทใหญ่จำนวนมากที่หนีร้อนมาพึ่งเย็นในไทย มีความต้องการจะแสวงหาโอกาสให้กับตนเองในการรักษาชีวิตให้รอด หลายคนพยายามเก็บหอมรอมริบและใช้ชีวิตในขณะที่อยู่ในแผ่นดินไทยอย่างอดออมถนอมตน เพียงเพื่อจะรอวันเวลาไปรับลูกเมีย พ่อแม่ พี่น้องกลับมาอยู่ด้วยกัน เพื่อให้ทุกคนไม่ต้องทนอยู่กับความหวาดหวั่นพรั่นพรึงในชีวิต จากการถูกกระทำทารุณ ถูกข่มขืน ฆ่าประจาน จากทหารที่มองเห็นพวกเขาเหมือนไม่ใช่มนุษย์ในแผ่นดินบ้านเกิดของเขาเอง

จากการทำกลุ่มสนทนากับเจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชน นักวิจัยพื้นที่ ที่ทำงานใกล้ชิดกับชาวไทใหญ่ที่มาทำงานในเขตภาคเหนือ พบว่า ชาวไทใหญ่มีวัฒนธรรมที่มั่นศรัทธาในศาสนา พวกเขาเป็นชาติพันธุ์ที่รักความสงบ พอใจในความพอเพียงของชีวิต การอยู่ร่วมกันของพวกเขาอยู่กันอย่างมีระบบระเบียบ มีการดูแลกันจากผู้เข้มแข็งผู้ผู้อ่อนแอ ความสัมพันธ์เชิงกลุ่มมีความเข้มแข็ง พวกเขามีข้อห้ามที่ยึดถือกันต่อ ๆ มาว่า ไทใหญ่คนใดที่พลัดบ้านมาอยู่ในไทย จะต้องไม่สร้างความ

เดือดร้อนให้แก่ชีวิตส่วนตัวและการทำงานของเขาสอง เพราะความเดือดร้อนนั้นอาจนำมาซึ่งปัญหาที่ลุกลามไปถึงคนไทยใหญ่อื่น ๆ ได้ ถ้าใครคนใดคนหนึ่งกระทำผิดความเชื่อและกฎหมายท้องถิ่น คนอื่นๆ จะพลอยเดือดร้อนตามไปด้วย ดังนั้นคนที่มาอยู่รวมกันต้องคิดถึงอนาคตของคนอื่นๆ และคิดถึงอนาคตของ “ผู้ที่จะมาใหม่”ที่กำลังจะอพยพหนีตายตามมาก็อีก พวกเขาต้องอยู่ให้ดีเพื่อชีวิตในอนาคตของลูกหลานเขาเอง และพวกเขาก็ถือว่าเป็นภาระหน้าที่ในการช่วยเหลือ ให้การดูแลเวลามีคนไทยใหญ่พลัดถิ่นเข้ามา จนกว่าคนนั้นจะพอช่วยตนเองได้ ภาระหน้าที่นี้เป็นเสมือนข้อปฏิบัติที่ส่งต่อกันมา เพราะพวกเขาตระหนักดีว่า ไม่มีใครหรือกฎระเบียบใดๆ จะให้ความคุ้มครองพวกเขาได้ ยกเว้นต้องพึ่งตนเองและพึ่งพากันและกันให้ดีที่สุด

กรณีศึกษาคนหนึ่งเล่าถึงกระบวนการในการช่วยเหลือดูแล “ผู้มาใหม่” ที่แสดงถึง “ความเข้มแข็งในกลุ่มของพวกเขาว่า

“บุญใสเล่าว่า ก่อนหน้านี้เพิ่งมีคนอพยพมาอยู่กับเขา เขาต้องใช้ข้าวถึง 4 กระสอบเพื่อเลี้ยงดูผู้มาใหม่ ก่อนที่เขาจะหางานได้ บุญใสบอกว่า เมื่อคิดถึงวันเวลาที่เริ่มเข้ามาสู่ประเทศไทย เขารู้ดีว่ารสชาติมันเป็นอย่างไร รู้ดีว่าทรมานแค่ไหน เพราะเขาเองก็เคยเดือดร้อนมาก่อน จะไม่ช่วยเหลืออะไรเลยก็กระไรอยู่ในเมื่อก็เป็นคนเหมือนกัน ถึงแม้ว่าคนที่เพิ่งอพยพเข้ามาใหม่จะหางานทำได้แล้วเขาก็จะไม่เรียกร้องค่าข้าว ถึงเอาเงินมาให้ภายหลัง เขาจะไม่รับ ถ้าเขาไม่มีเงินก็จะไปเซ็นชื่อข้าวมาก่อน แล้วค่อยไปจ่ายทีหลัง และถ้าคนมาใหม่หางานทำได้แล้ว บางครั้งคนในหมู่บ้านก็จะให้ยืมมีด ยืมพรั้าจอบเสียมไปทำงานก่อน หรือถ้าไม่มีเขาก็จะซื้อให้ใหม่แล้วค่อยให้คนมาใหม่ทำงานหาเงินมาคืนภายหลัง ..

การหางานทำของคนไทยใหญ่ที่มาใหม่ จะต้องอาศัยคนที่อยู่ก่อนพาไปโดยมอเตอร์ไซค์รับจ้างจะพาตระเวนไปที่ต่างๆ และสอบถามว่ามีงานให้ทำหรือเปล่า จนกว่าจะหางานได้ คนขับมอเตอร์ไซค์จะมาเก็บเงินค่าน้ำมันอีกครั้งหนึ่ง บางครั้งเวลาผ่านไปประมาณครึ่งเดือน เมื่อคนมาใหม่สามารถหาเงินได้บ้างแล้ว แต่ถ้าบางครั้งเขายังไม่มีก็จะมาเรียกเก็บภายหลังหรือบางครั้งคนมาใหม่ย้ายไปทำงานที่อื่นเสียก่อน คนพาหางานก็จะไม่ได้เงินตอบแทนเลย” (สุรสม, 2545: 11)

สำหรับคนไทยใหญ่บางคนที่อยู่มานาน แม้จะมีรายได้เพิ่มขึ้นแต่ค่าแรงที่วิ่งตามไม่ทันค่าแรงงานตามมาตรฐานปกติของแรงงานทั่วไป ก็ย่อมทำให้พวกเขาเผชิญปัญหา “ไม่พอกิน” อยู่เนื่องๆ แหล่งความช่วยเหลือที่จะช่วยยั้งชีวิตพวกเขาได้ คือ ระบบเงินเชื่อ โดยซื้อของจากพ่อค้าแม่

ค่าที่มาจากขายบริเวณนั้นแล้วทยอยจ่ายเงินภายหลัง ประมาณ 10 วัน/ครั้ง เพื่อไม่ให้เงินเชื่อค้างอยู่มากเกินไป ในระบบเงินเชื่อเช่นนี้พวกเขาต้องซื้อสินค้าในราคาแพงกว่าท้องตลาดทั่วไป แต่ถ้าบางรายไม่สามารถผ่อนชำระเงินคืนได้บ้างตามรายงวดที่ตกลงกันได้ นั่นหมายความว่าพวกเขาจะไม่สามารถซื้อข้าวของกับพ่อค้าแม่ค้ารายนั้นได้อีกเลย เป็นการตัดความช่วยเหลือจากแหล่งทรัพยากรที่ใกล้ตัว ซึ่งพวกเขาย่อมไม่เลือกหนทางนั้นที่ตัดวงจรความช่วยเหลือของพวกเขาเอง

ท่าทีต่อชีวิตของกลุ่มปกากะญอและไทใหญ่ เป็นการดำรงชีวิตอย่างพอเพียง พวกเขาเป็นแรงงานที่ไม่ได้รับความคุ้มครองอย่างเหมาะสมตามกฎหมายแรงงาน เพราะการเป็นกลุ่มชาติพันธุ์และคนพลัดถิ่น เป็นตราประทับที่ทำให้พวกเขาถูกละเลยในการได้รับความคุ้มครองสิทธิเช่นเดียวกับพลเมืองไทย ทั้งที่คนปกากะญอจำนวนมากเป็นคนไทย เกิดในแผ่นดินไทย เพียงแต่ไปมีชีวิตรูปบนดอยสูงเท่านั้น

4.2.3 ปัจจัยด้านการผลิต

1. ผลกระทบจากการพัฒนาโดยรัฐ : วิถีชีวิตที่เปลี่ยนไป

การศึกษาปัญหาของกลุ่มชาติพันธุ์และกลุ่มคนพลัดถิ่น มีมิติในการศึกษาที่มีความซับซ้อน และจำเป็นต้องศึกษาควบคู่กันไป ระหว่างความสัมพันธ์ของคนสังคมใหญ่ กับ วิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ หรือกลุ่มคนพลัดถิ่นที่มีความแตกต่างกัน ทั้งนี้เพราะผลกระทบของการดำเนินนโยบายรัฐที่เข้าไปบงการหรือครอบงำชีวิตของพวกเขา เป็นผลมาจากความคิดความเชื่อของคนในสังคมใหญ่ที่ “ประทับตรา” พวกเขามายาวนาน ผลการตกผลึกทางความคิดก่อให้เกิดความเชื่อและความกังวลต่อความมั่นคงของชาติ และการเสนอแนวทางการพัฒนาผ่านนโยบายความมั่นคงและแผนแม่บทดังกล่าว เป็นความเชื่อว่าจะเปลี่ยนแปลง “พวกเขา” ให้เป็น “พวกเรา” โดยขาดการเข้าไปศึกษาสภาพชีวิต วัฒนธรรมที่แท้จริง ขาดการเข้าไปค้นหา “คุณค่า” ที่ดำรงอยู่ในกลุ่มชาติพันธุ์ กระบวนการพัฒนาที่เป็นมาจึงขาดกระบวนการมีส่วนร่วมของกลุ่มชาติพันธุ์ เป็นการพัฒนาลงถึงจากรัฐสู่ชุมชนชาติพันธุ์ ที่เน้นการแก้ปัญหาความมั่นคงของชาติมากกว่าการพัฒนามนุษย์ (ที่เป็นคนกลุ่มชาติพันธุ์) ในที่สุดก็เป็นการพัฒนาที่ทำให้สังคมชุมชนชาติพันธุ์มีความแปลกแยก ทั้งวิถีการผลิตแบบพอเพียงไปสู่วิถีการผลิตกระแสหลักที่พึ่งกลไกตลาด วิถีชีวิตและค่านิยมทางความคิดที่เปลี่ยนไป ความสูญเสียศักยภาพในการจัดการกับปัญหาของตนเอง ความสามารถในการพึ่งตนเองถูกให้คุณค่าน้อยกว่าความสามารถในการเข้าถึงและขอรับทรัพยากรจากภาครัฐและคนภายนอก การศึกษาในเนื้อหาตามหลักสูตรกลาง และการสอนหนังสือด้วยภาษาแบบ “ไทย

พื้นราบ” จากนโยบายรัฐใหญ่ เป็นตัวกระตุ้นให้เด็กและเยาวชนปัจจุบันในกลุ่มชาติพันธุ์เห็น “เป้าหมายของชีวิต” เปลี่ยนไปจากเดิม คนรุ่นใหม่ ในชุมชนชาติพันธุ์ ได้รับอิทธิพลจากการพัฒนากระแสหลัก ดึงดูดให้พวกเขามองข้าม ละเลยคุณค่าในวิถีชีวิตเดิม กระหายและสนใจวิถีชีวิตแบบเมือง ที่เป็นแบบทันสมัย เกิดการเคลื่อนย้าย อพยพเข้ามาอยู่ในเมืองใหญ่ แม้ว่าการลงมาอยู่ในพื้นราบ จะมีส่วนในการทำลายคุณค่าแห่งชีวิต ด้วยการถูกกีดกันและถูกเลือกปฏิบัติต่อสิทธิพื้นฐานเดิมที่ตนเคยได้รับ แต่พวกเขาก็ยังยินดีจะเลือก แม้ตระหนักว่าเป็นการเลือกเพราะความจำใจ ทั้งนี้เพราะอิทธิพลทางความคิด กระบวนการขัดเกลาทางสังคมที่ได้รับจากการศึกษา การอบรมในครอบครัว การเห็นตัวอย่างของการโฆษณาในสังคมได้ “หลอม” ให้พวกเขาประทับใจกับความสำเร็จในชีวิตของผู้อื่น ทำให้เขาพร้อมที่จะยอม “เสี่ยง”

2. การอพยพสู่เมืองใหญ่: ทางเลือกเพื่อชีวิตใหม่ที่มองไม่เห็น

ปัจจุบันด้วยระบบวิธีคิดเรื่องการพัฒนาแบบที่เป็น “ยาชุดครอบจักรวาล” ได้มีอิทธิพลมากมายต่อการเปลี่ยนแปลงชีวิตและจิตสำนึกของคนกลุ่มชาติพันธุ์ งานของ บุญเพิ่ม ฤทัยกริม (2545: 1) นักวิจัยกรณีศึกษาในเรื่อง การปรับตัวของกลุ่มชาติพันธุ์ชาวปกากะญอที่เข้ามาทำงานในตัวเมืองจังหวัดเชียงใหม่ สะท้อนรูปธรรมของการศึกษา ที่ยืนยันสถานการณ์ปัญหาปัจจุบันของคนปกากะญอว่า ผลจากนโยบายเร่งรัดการพัฒนาชนบทของรัฐ ก่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต ปรับระบบคิดทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมือง สาธารณสุขและการผลิตของชุมชนอย่างสิ้นเชิง โดยหันไปยอมรับพึ่งพาการพัฒนาจากภายนอกมากขึ้น เป็นเหตุให้ชุมชนต้องเผชิญกับปัญหาของการพัฒนาที่หลังไหลมาสู่หมู่บ้านที่มีความรุนแรงและมีความสลับซับซ้อนอย่างมากมาย คนปกากะญอจำนวนมากต้องอพยพออกจากหมู่บ้าน ต้องทิ้งพ่อแม่ลูกเมีย ครอบครัวและอาชีพ บางครอบครัวอพยพมาทั้งครอบครัวมารับจ้างขายแรงงานในเมืองเชียงใหม่ ซึ่งพบว่าเป็นการดิ้นรนจากสิ่งที่ดีกว่าเป็น “ทุกข์” มาสู่วิถีชีวิตที่เผชิญ “ทุกข์” อีกรูปแบบหนึ่ง

ปรากฏการณ์การอพยพมาหางานทำในเมืองใหญ่ เกิดขึ้นกับวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์หลายกลุ่ม งานของ ทวิช จตุรพฤกษ์ (2541: 116) สะท้อนถึงวิถีการผลิตที่เปลี่ยนไปจากการที่กลุ่มชาติพันธุ์หลายกลุ่มถูกนโยบายควบคุมทรัพยากรโดยรัฐและถูกบีบให้ปลูกพืชทดแทนที่เหมือนกันหมด เพื่อสนองระบบตลาด ทำให้เศรษฐกิจของกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงสูญเสียความสามารถในการพึ่งตนเองลงไป ส่งผลให้พวกเขาต้องพึ่งพาตลาดพื้นราบ รัฐและทุนมากขึ้น เป็นการพึ่งโดยผ่านระบบ “คนกลาง” ที่ “เข้าถึง” ตลาดและทุนได้มากกว่าพวกเขา และจากการที่ขาดอำนาจการต่อรอง ส่งผลให้พวกเขาได้กลายเป็นเบี้ยล่างของพ่อค้าคนกลางในการควบคุมและยึดกุมปัจจัยการผลิต

ปัจจัยการยังชีพอื่นๆแทบทั้งหมด เช่น ปุ๋ย เมล็ดพันธุ์ ยา ข้าว และพืชไร่ ฯลฯ และทำให้พวกเขาจำต้องเลือกทางออกที่อพยพออกมาเพื่อแสวงหาชีวิตใหม่ที่คาดว่าจะดีกว่า

กระแสการพัฒนาได้เข้ามาเปลี่ยนแปลงและค่อยๆสลายความเป็นชุมชน ความเป็นครอบครัวของกลุ่มชาติพันธุ์ในเกือบทุกพื้นที่เช่นกัน ซึ่งเป็นการยืนยันว่าปัญหากลุ่มชาติพันธุ์มิใช่ปัญหาที่เกิดขึ้นเฉพาะกับกลุ่มคนเล็กๆในพื้นที่ใดพื้นที่เดียวเท่านั้น หากแต่เป็นปัญหาใหญ่ของสังคม ที่เกิดขึ้นในวงกว้างเกือบทุกพื้นที่ บางพื้นที่พวกเขาเผชิญ “ทุกข์ซ้ำซ้อน” มากขึ้นไปอีก เมื่อพบว่าพื้นที่ทำกินที่เคยอยู่มาเป็นเวลาหลายสิบปีกลายเป็นพื้นที่ป่าสงวน พื้นที่ป่าอนุรักษ์ ที่กฎหมายควบคุม และกลายเป็นการเบียดขับพวกเขาออกจากพื้นที่ทำกินดั้งเดิม กรณีการศึกษาของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ที่กำลังมีการศึกษาในโครงการวิจัย “การพัฒนากระบวนการเรียนรู้แก่กลุ่มเด็กเยาวชนปกาเกอะญอ อ.สบเมย จ.แม่ฮ่องสอน” ก็ได้สะท้อนถึงชะตากรรมในความทุกข์เช่นเดียวกันว่า (ชีวิตและความหวังที่รอคอยของ “คนชายขอบ” บ้านท่าเรือ) ชาวบ้านท่าเรือที่ตั้งมาเกือบ 40 ปี เดิมพวกเขามีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย ทำกินภายใต้พื้นที่ที่จำกัด แต่เมื่อพื้นที่ที่อยู่กลายเป็นพื้นที่ป่าสงวน พวกเขาไม่เลือกหนทางการหักล้างถ่วงเพิ่ม เพราะอาจทำให้ถูกเพ่งเล็งจากรัฐ ความหวังที่จะได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นพลเมืองไทยที่ยังพอมืออยู่บ้างอาจดับวูบได้ทันที ดังนั้นทางออกหนึ่งที่ชาวบ้านท่าเรือเลือก คือ “การรับจ้าง” หลายคนออกไปทำงานรับจ้างทั้งในหมู่บ้านใกล้เคียง ในเมืองและต่างจังหวัด ทั้งที่รู้ว่าการไปรับจ้างไกลๆนั้นค่อนข้างเสี่ยง แต่หลายคนก็ไม่มีทางเลือก ทั้งที่การออกจากพื้นที่ไปทำงานหารายได้ขณะที่พวกเขาไม่มีบัตรประชาชนนั้น เป็นการออกไปโดยขาดการแสดงสิทธิของความเป็นพลเมือง จึงทำให้มักจะถูกจับในข้อหา “คนต่างด้าวที่หลบหนีเข้าเมืองอย่างผิดกฎหมาย” ซึ่งทำให้กลุ่มพวกเขาเป็น “เหยื่อ” ของกระบวนการทางกฎหมาย หลายคนต้องจ่ายเงินที่เก็บสะสมมาเกือบทั้งหมดให้แก่เจ้าหน้าที่ที่จับกุมพวกเขา เพื่อแลกกับ “อิสรภาพ” ที่มีเพียงน้อยนิดในชีวิต

4.2.4 ปัจจัยด้านทรัพยากรและการเข้าถึงระบบสวัสดิการสังคม

1. สวัสดิการพื้นฐาน : ขอบเขตความจำเป็นพื้นฐานแห่งชีวิต

จากการศึกษากลุ่มชาติพันธุ์และคนพลัดถิ่น ผ่านงานศึกษาของ บุญเพิ่ม ฤทัยกริม (2545) และ สุรสม กฤษณะจุฑะ (2545) พบว่า 2 กลุ่มกรณีศึกษาต่างมีปัญหที่เข้าไม่ถึงระบบสวัสดิการสังคมทั้งจากภาครัฐและแม้แต่ภาคเอกชน (ที่มีความพยายามจะเข้าถึงแต่กำลังไม่เพียงพอ) ทั้งที่ความต้องการและข้อเรียกร้องของพวกเขาต่อระบบความช่วยเหลือมีไม่มากเกินไปจากความ

ต้องการปัจจัยที่เป็นความจำเป็นพื้นฐานแห่งชีวิต เช่น ค่าแรงที่เป็นธรรม การจ่ายเงินที่ตรงเวลาภายใต้เงื่อนไขที่ไม่เอารัดเอาเปรียบ สวัสดิการที่พอกพูน การช่วยเหลือดูแลเวลาป่วยไข้ แต่จากการศึกษาของนักวิจัยพื้นที่ทั้งสอง พบว่าแม้แต่วัสดิการพื้นฐานที่เป็นความต้องการขั้นต่ำของชีวิตพวกเขาก็ยังไม่สามารถเข้าถึงได้ สถานการณ์ปัญหาด้านสวัสดิการที่พบ ได้แก่

(1) การไม่ได้รับการยอมรับทางชาติพันธุ์ รวมถึงการไม่ได้รับการยอมรับทางกฎหมาย (การไร้สัญชาติที่ส่งผลให้เกิดการไร้ตัวตนในพื้นที่ทางสังคม) เป็นการขาดโอกาสที่สำคัญในการเข้าถึงบริการสวัสดิการสังคมของภาครัฐ การอยู่ในฐานะพลเมืองที่ไม่มีรัฐของคนพลัดถิ่น หรือพลเมืองไร้ปากเสียงของกลุ่มชาติพันธุ์ เป็นการปิดโอกาสที่จะทำให้พวกเขาได้สิทธิที่จะมีชีวิตเท่าเทียมผู้อื่นในสังคม และส่งผลให้ลูกหลานที่เกิดในรุ่นถัดมาเผชิญภาวะ “เด็กไร้สัญชาติ” “เด็กไร้แผ่นดิน” ตั้งแต่แรกเกิด การถูกกระทำจากการเลือกปฏิบัติให้กลายเป็นผู้ยากไร้ ขาดโอกาส ขาดอำนาจและด้วยคุณค่าศักดิ์ศรี ทำให้พวกเขาไม่มีแม้แต่พื้นที่ที่จะร้องทุกข์ ทวงสิทธิ มีแต่ความกลักรับทนกับทุกขนั้นๆ หรือมิเช่นนั้นก็ต้องดิ้นรนช่วยตนเองเป็นหลัก เช่น ทุกข์จากปัญหาสุขภาพและความเจ็บป่วย ที่ถ้าไม่ทนให้ได้ ก็ต้องกู้ยืมเงินกันเองไปรักษาตัว เพราะบัตรต่างๆ ของรัฐที่ให้สิทธิมานานานิด เป็นบัตรที่ให้แก่คนที่รัฐเชื่อว่าเป็น “พลเมือง” แห่งรัฐนั้นๆ รัฐขาดมิติในการมองหาคนกลุ่มนอกสายตา ที่หลุดลอดตาข่ายสวัสดิการของรัฐลงไปในพื้นที่ที่เป็นด้านมืดของสังคม

(2) การไม่ได้รับความเป็นธรรมในเรื่องค่าแรง ค่าตอบแทนอื่นๆ อันเนื่องมาจากการทำงานเป็นปัญหาสืบเนื่องมาจากการถูกเลือกปฏิบัติในปัญหาแรก ทำให้พวกเขาต่างถูกกระทำ ถูกตัดสิทธิ และโอกาสที่จะได้รับค่าตอบแทนในการทำงานเท่าเทียมกับแรงงานที่เป็นมนุษย์คนอื่นๆ พวกเขาไร้สิทธิในการที่จะได้รับความคุ้มครองในฐานะ “แรงงาน” เพราะไม่มีสิทธิที่จะเข้าถึงกองทุนใดๆ เช่น กองทุนประกันสังคม กองทุนเงินทดแทน ที่รัฐจัดให้เฉพาะ “พลเมืองของรัฐ” แม้ในระยะปัจจุบันมีการจดทะเบียนแรงงานต่างด้าว โดยการจัดทำบัตรประจำตัวกลุ่มแรงงานต่างชาติที่มาทำงานในไทย แต่บัตรแรงงานต่างด้าวนั้นก็ไม่ได้เป็นหลักประกันว่าพวกเขาจะมีสวัสดิการที่ดีกว่าเดิมก่อนจดทะเบียนแสดงตน เพราะการกำหนดขอบเขตแห่งสิทธิเชิงสวัสดิการของแต่ละหน่วยงานมักจะไม่มีมีการประสานกัน บัตรแรงงานต่างด้าวจึงไม่ใช่ใบเบิกทางที่จะทำให้แรงงานต่างด้าวนั้นๆ เข้าไปใช้บริการในสถานพยาบาลของรัฐที่สังกัดกระทรวงสาธารณสุขได้ง่ายนัก

(3) การถูกเลือกปฏิบัติในเงื่อนไขของแรงงานหญิงพลัดถิ่นจำนวนมาก ที่มติคณะรัฐมนตรี 29 สิงหาคม 2542 กำหนดให้มีการส่งกลับแรงงานอพยพหญิงที่ตั้งครรภ์ เป็นการละเมิดสิทธิมนุษยชนร้ายแรง อีกทั้งยังก่อให้เกิดปัญหาการทำแท้งที่เป็นอันตรายตามมา เพราะส่งผลให้กระทรวงสา

ธารณสุขเร่งดำเนินการตรวจสอบการตั้งครรภ์ในระหว่างการตรวจสุขภาพแรงงานก่อนการต่ออายุใบอนุญาต และนำไปสู่มาตรการเบียดขับกลุ่มแรงงานพลัดถิ่นหญิงออกไป ขณะที่แรงงานหญิงบางรายมิได้หลบเข้าเมืองด้วยสาเหตุปกติทางเศรษฐกิจ แต่เป็นสาเหตุทางภัยสงครามและการถูกทำร้ายทารุณกรรมจากภัยอคติแห่งชาติพันธุ์ เช่น กรณีไทใหญ่ เป็นต้น

(4) การไม่ได้รับสิทธิเชิงสวัสดิการด้านการศึกษามีคุณภาพ โอกาสในการเข้าถึงบริการด้านการศึกษา เป็นสวัสดิการพื้นฐานอีกประการหนึ่งที่คนไทยกลุ่มชาติพันธุ์ควรได้รับโอกาสในการเรียนรู้ในระดับที่มีคุณภาพ แต่ในความเป็นจริงวิถีชีวิตของแรงงานปกาเกอะญอที่เป็นกรณีศึกษารวมถึงเด็กทุกกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆที่เกิดขึ้นในแผ่นดินไทยก็ยังไม่ได้รับโอกาสในการเรียนรู้อย่างเหมาะสมและมีคุณภาพ การจัดการศึกษาที่รัฐเป็นผู้กำหนดหลักสูตร ทำให้หลักสูตรมิได้ก่อให้เกิดการเรียนรู้ที่เป็นประโยชน์ต่อผู้เรียนกลุ่มชาติพันธุ์ เพราะยังคงอิงเนื้อหาที่เป็นองค์ความรู้ของคนเมือง กระบวนการเรียนรู้ไม่ได้เกิดจากการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น หรือภูมิปัญญาที่มีฐานวัฒนธรรมและวิถีชีวิตที่มาจากพื้นฐานของพวกเขาเอง การจัดการศึกษาใช้วิธีการควบคุมและการตัดสินใจจากบนลงล่าง

การศึกษาดั้งเดิมของกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงถูกละเลยจากรัฐ จนมีผลกระทบที่ทำให้ลายระบบความสัมพันธ์ในครอบครัวและสร้างความอ่อนแอให้ชุมชน มีผลต่อการหล่อหลอมให้คนรุ่นหลังปฏิเสธการดำรงชีพแบบพอเพียง และกลัลดูแคลนฐานชีวิตดั้งเดิมของชุมชน เกิดการปฏิเสธชุดความคิดและความรู้ความชำนาญเชิงเกษตร และภูมิปัญญาที่อยู่ร่วมและกลมกลืนกับธรรมชาติ การมีโอกาสได้ศึกษาของเด็กทุกกลุ่มชาติพันธุ์จึงเป็นโอกาสที่เข้าไปขุดตัวเพื่อทำลายรากฐานชีวิตเดิมของตนเอง

(5) สิทธิในการได้สัญชาติ การมีโอกาสเป็นเจ้าของทรัพย์สิน การถือสิทธิในที่ดิน การทำนิติกรรม อันเป็นสวัสดิการพื้นฐานอีกประการหนึ่งที่แสดงควมมีตัวตน และการมีพลังอำนาจในการจัดการกับชีวิตตนเองของกลุ่มชาติพันธุ์ที่เกิดขึ้นในประเทศไทยหรืออพยพมาอาศัยอยู่ในประเทศไทยเป็นเวลายาวนาน แต่ในการปฏิบัติที่เป็นจริง การปฏิบัติหน้าที่โดยมีทัศนคติเชิงลบของเจ้าหน้าที่รัฐบางคนได้นำไปสู่การแสวงหาประโยชน์จากคนกลุ่มนี้ด้วยวิธีการหลอกลวงว่าจะให้บัตร ให้สิทธิ แต่จะต้องชำระเงินรายละเอียดหลายพันบาท ซึ่งคนพลัดถิ่นจำนวนมากก็ยินยอม แต่ในที่สุดก็พบว่าตนเองถูกหลอกลวงซ้ำซาก การหลอกลวงกลุ่มชาติพันธุ์และกลุ่มคนพลัดถิ่นพบว่าการดำเนินการอย่างเป็นขบวนการ แต่แต่ละครั้งแม้พวกเขาจะรู้ว่ากลุ่มบุคคลเหล่านั้นเป็นใคร ก็ไม่สามารถทำอะไรกับกลุ่มคนดังกล่าวได้ เพราะเกรงกลัวอำนาจหน้าที่ว่าจะมีผลกลับมาถูกรานพวกเขามากขึ้นไปกว่าเดิมอีก

จากการเสวนาในเวทีเล่าขานตำนานคน กรณีนิตไทยพลัดถิ่น จัดโดยกลุ่มประสานคนไทยพลัดถิ่น ณ วัดอุปนันทาราม (วัดด่าน) จ.ระนอง เมื่อ 5 มีนาคม 2545 พบว่าทุกวันนี้คนไทยพลัดถิ่นมีอยู่หลายหมื่นคน ที่อาศัยอยู่ในแผ่นดินไทยที่กลายเป็นแผ่นดินเกิดของพวกเขาอย่างหลบซ่อน ไม่มีสิทธิใดๆทั้งสิ้น แม้ลูกจะได้เรียนหนังสือแต่ไม่มีการออกหนังสือ(วุฒิปัตร)รับรอง ไม่ได้รับบริการพื้นฐานจากรัฐ ตั้งกลุ่มออมทรัพย์กันเองในหมู่บ้านเพราะนำเงินไปฝากธนาคารไม่ได้ ไม่มีโอกาสได้เลือก ส.ส. ส.ว. หรือสมาชิกทางการเมืองอื่นๆ ไม่มีโอกาสได้เป็นทหารรับใช้แผ่นดิน โครงการ 30 บาทรักษาทุกโรค ได้ยื่นชื่อแต่ไม่มีโอกาสได้รับการบริการ ทุกวันนี้พวกเขายอมทำทุกอย่างเพื่อให้ได้มาซึ่งสัญชาติไทย แม้จะถูกหลอก เสียเงินเสียทองให้กับเจ้าหน้าที่ของรัฐบางคนก็ยอม (เด็กชายเล, “เล่าขานตำนานคน เมื่อคนไทยพลัดถิ่นถามหาสัญชาติไทย”, ชุมชนไท ปีที่ 1 ฉบับที่ 4 (พค.-มิย. 2545: 24)

ปัจจุบันกลุ่มคนไทยพลัดถิ่นจำนวนมากเริ่มมีการรวมกลุ่มกันเพื่อ “ขอทำเรื่องเด็กก่อน” เพราะเด็กเหล่านี้เกิดในแผ่นดินไทย แม้จะได้เรียนหนังสือแต่พอจบชั้นประถมศึกษาก็เข้าเรียนต่อไม่ได้ เพราะโรงเรียนไม่สามารถออกวุฒิปัตรให้ โตขึ้นก็ไม่มีใครรับเข้าทำงาน การเคลื่อนไหวของพวกเขาเพื่อจัดทำแผนการสำรวจข้อมูลและค้นหาหลักฐานเกี่ยวกับการเกิดของเด็กในแผ่นดินไทย เช่น การหาหลักฐานใบฝากครรภ์หรือใบคลอด กรณีเด็กที่เกิดกับหมอดำแยก็ให้บันทึกและให้ผู้ใหญ่บ้าน ครูอาจารย์ในหมู่บ้านรับรอง เพื่อนำข้อมูลทั้งหมดเสนอต่อรัฐเพื่อดำเนินการให้สัญชาติต่อไป ข้อเสนอในการดำเนินการครั้งนี้มาจากการแสดงความเห็นของนายวสันต์ พานิช กรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ซึ่งเป็นการจุดประกายให้เกิดการเคลื่อนไหวเพื่อตรวจสอบค้นหาหลักฐานเกี่ยวกับการเกิดของเด็กอีกครั้งหนึ่ง (เพ็ญอ้าง: 26)

4.2.5 โครงสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจและวัฒนธรรม

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแก่วิถีชีวิตกลุ่มชาติพันธุ์ นอกจากจะส่งผลให้กลุ่มชาติพันธุ์ต้องสูญเสียอำนาจในการผลิตแล้ว พวกเขายังตกเป็นฝ่ายถูกกระทำให้สูญเสียความเชื่อในประเพณีตามภูมิปัญญาเดิมของชนเผ่าอีกด้วย ผลของวัตถุนิยมที่เป็นสิ่งใหม่ในชีวิต ได้แทรกตัวเข้าไปมีบทบาทสำคัญต่อชีวิตความเป็นอยู่ของชาวเขาหลายกลุ่มมากขึ้น เช่น ถนนได้นำเอา จักรเย็บผ้า รถยนต์ วิทยุ รถมอเตอร์ไซด์ ยาลดไข้และปุ๋ยเคมี ฯลฯ เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งในชีวิตมากขึ้น จากเดิมที่พวกเขามีวัฒนธรรมที่ผูกพันกับอำนาจเหนือธรรมชาติและเชื่อมั่นในบุญคุณของธรรมชาติ ป่าเขา แม่น้ำลำธาร ฝัป่าฝับ้าน ก็ถูกแนวคิดสมัยใหม่ให้ลดทอน

ความเชื่อในอำนาจเดิมลงไป การเปลี่ยนแปลงแนวความเชื่อนี้เป็นการนำพวกเขาออกจากรูปการณ์ความคิดเดิม ออกจากความสัมพันธ์ทางสังคมเดิม มาเข้าใจกับวิถีชีวิตปัจจุบัน ที่มุ่งให้ความสำคัญกับวัตถุ เม็ดเงิน และการบริโภคอื่นๆมากขึ้น

4.2.6 การตกเป็น “สินค้า” ของกลุ่มชาติพันธุ์

ในสถานการณ์ของยุคดูดเงินจากกระเป๋าของนักท่องเที่ยวในวาระ Amazing Thailand ซึ่งเป็นนโยบายของรัฐมาหลายสมัย กลุ่มชาติพันธุ์หลายกลุ่มได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของการส่งเสริมการท่องเที่ยว ด้วยการขาย ความแปลกแตกต่างของวิถีชีวิตทางชาติพันธุ์ให้กลายเป็นสินค้า เด็กหญิงและเด็กสาวจำนวนมากได้ถูกคัดเลือกจากเจ้าหน้าที่รัฐ มาแสดงวัฒนธรรมของกลุ่มตนให้ชาวบ้านทั้งแก่นักท่องเที่ยวที่เข้ามาเยี่ยมชม หรือหลายครั้งต้องตระเวนออกไปกับเจ้าหน้าที่รัฐในงานออกร้าน งานครบรอบวาระของหน่วยงานหรืองานต้อนรับผู้ใหญ่จากส่วนกลางที่มาเยือน

ผลกระทบจากนโยบายการท่องเที่ยวที่เข้าไปถึงพวกเขา และทำให้ฝ่ายหญิงของกลุ่มชาติพันธุ์หลายกลุ่มต้องออกไปเดินรำตามจารีตแลกกับค่าตอบแทน การแสดงออกเช่นนี้ แม้ผู้ใหญ่ฝ่ายรัฐหลายคนจะพยายามอ้างว่าเป็นการเปิดพื้นที่ทางสังคมให้พวกเขาได้แสดงคุณค่าของประเพณี และความเป็นตัวตนของวัฒนธรรมพวกเขาออกมา แต่หากพิจารณาให้ลึกซึ้งลงไป มันคือกระบวนการที่ทำให้ชาติพันธุ์เป็นสินค้า (Commodification of Ethnicity) เพราะเป็นการแสดงออกเพื่อการขาย การทำให้ผู้อื่นพึงพอใจ โดยมีได้มีการศึกษาลงไปในเรื่องละเอียดของ “คุณค่าแห่งวัฒนธรรม” นั้น และกลับมิได้สนใจมิติในเชิงคุณภาพชีวิตของผู้แสดง งานของ ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์ (อ้างแล้ว: 8) แสดงทัศนะในเรื่องนี้ว่า

“มีความพยายามที่จะหาประโยชน์จากวัฒนธรรมของชาวเขา โดยการใช้วัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์เป็นสินค้า สำหรับการหารายได้จากการท่องเที่ยวในรูปแบบต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น เครื่องแต่งกาย หัตถกรรม และวิถีชีวิต ในกระบวนการดังกล่าวจะมีการสร้างภาพของชาวเขาให้เป็นเสมือนชุมชนดั้งเดิมที่น่าทึ่ง เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวให้มาสัมผัสความแปลกที่แท้จริง จึงเท่ากับยิ่งตอกย้ำภาพของชาวเขาที่หยุดนิ่งและตายตัวมากขึ้น “

กระบวนการทำให้มนุษย์ที่มีความแตกต่างเป็นสินค้า ด้วยเจตนาของการสนองความพอใจของผู้บริโภคที่นำเงินมาให้ กลายเป็นการตอกย้ำความแปลกแตกต่างที่ทำให้พวกเขาถูกทำให้เป็น “คนอื่น” ที่ไม่ใช่ “พวกเรา”มากขึ้น ลึกๆแล้วการต้องแสดงตนในภาวะดังกล่าวเป็นการทำงานในอีก

รูปแบบหนึ่งที่ผู้หญิงในกลุ่มชาติพันธุ์ต้องจำยอมรับ แม้จะตระหนักว่างานนี้เป็น “งานเทียม” ที่มีใช้ “งานแท้” ของชีวิต แต่งานเทียมเหล่านี้เป็นงานที่แสดงออกถึงความร่วมมือที่เขามีให้ต่อภาครัฐ และงานเทียมนี้คือการปรับตัวตนของพวกเขาที่จะนำมาสู่การยอมรับ การช่วยเหลือของรัฐที่มีต่อกลุ่มของพวกเขา ไม่ว่าจะเป็นการจัดสรรทรัพยากร การให้ความช่วยเหลือต่างๆที่พวกเขายังเข้าไม่ถึง และยังไม่เคยได้รับการดูแล

ความรู้สึกที่ต้องทำงานซ้ำๆในการนำเอาตัวเองเข้าไปเป็นสินค้ารูปแบบหนึ่งของการท่องเที่ยว เป็นกระบวนการลดทอนคุณค่าความเป็นมนุษย์ เป็นกระบวนการดึงดูดและเร้าให้วิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ถูกทำให้ใกล้เคียงกับวิถีคนเมืองมากขึ้น ในด้านความเป็นผู้บริโภค เป็นเหยื่อของสินค้า ที่แต่เดิมในอดีตมิได้เป็นความจำเป็นของชีวิต งานของทวิช จตุวรพฤษ (อ้างแล้ว) สะท้อนมุมมองที่น่าสนใจว่า การที่ผู้หญิงสามารถเข้าถึงโอกาสในการใกล้ชิดและให้ความร่วมมือกับรัฐมากกว่าผู้ชาย ทำให้บทบาทของหญิงเปลี่ยนไป เป็นผู้หารายได้หลักเข้าบ้าน ขณะที่พื้นที่ทำกินที่จำกัดลงทำให้ชายไม่สามารถแสดงอำนาจในการเป็นผู้หาเลี้ยงครอบครัวได้ดังเดิม

“ผู้ชายมีทางเลือกน้อยกว่าในการมีรายได้เงินสด พวกเขาต้องรับภาระดูแลบุตร แทนภรรยา และต้องใช้เวลาส่วนใหญ่อยู่ในบ้าน ทางระบายออกของผู้ชายได้แก่ การเล่นการพนัน กินเหล้าและยาเสพติด ผลที่ตามมาคือการทะเลาะวิวาทกันระหว่างสามีภรรยาถึงขั้นทำร้ายร่างกายซึ่งกันและกัน” (ทวิช จตุวรพฤษ: 171)

นับว่านอกจากกระบวนการพัฒนา ทำให้พวกเขาต้องเผชิญชีวิตที่ไร้ความมั่นคงแน่นอน มองไม่เห็นอนาคตข้างหน้าของตนแล้ว การศึกษาในมิติทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาทำให้เห็นภาพปัญหาและความทุกข์ที่ลึกซึ้งมากขึ้นว่า

“ชุมชนชาวเขากำลังตกอยู่ในภาวะอับจนไร้ทางออก ปัญหาการแย่งชิงทรัพยากร ความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศ การแทรกแซงเข้ามาควบคุมการใช้ทรัพยากรของชุมชนโดยรัฐและการบีบรัดของระบบตลาด ไม่ได้ก่อผลกระทบต่อชุมชนชาวเขาเพียงทำให้ต้องพึ่งพาภายนอกแทบทุกด้าน และครัวเรือนต้องตกอยู่ในสถานะไม่มั่นคงเท่านั้น บัจจัยจากภายนอกเหล่านี้ ยังได้ก่อแรงสะท้อนเข้าไปถึงกระบวนการผลิตซ้ำความสัมพันธ์ทางสังคม ทำให้ชุมชนแตกกระจายกลายเป็นสถานที่ตั้งบ้านเรือนของปัจเจก ซึ่งไม่ได้มีกิจกรรมร่วมและไม่เกิดพันธะผูกพันกันมากนัก เกิดความไม่ลงรอยกันและความรู้สึกสูญเสียสถานภาพของความเป็นเพศทั้งหญิงและชาย” (ทวิช จตุวรพฤษ: 171)

สรุปได้ว่า สถานภาพชีวิตและความทุกข์ของกลุ่มคนจนผู้ด้อยโอกาสที่เป็นกลุ่มเสี่ยงและผู้ประสบปัญหาทางสังคม ในกลุ่มแรงงานที่เป็นคนชาติพันธุ์และคนพลัดถิ่น จาก 2 กรณีศึกษา (บุญเพิ่ม, 2545 และสุรสม, 2545) การจัดกลุ่มสนทนาลหลายครั้ง และจากการศึกษาเพิ่มเติมจากข้อมูลเชิงเอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้องนั้น ทำให้พบว่าสถานภาพชีวิตของผู้ด้อยโอกาส 2 กลุ่มดังกล่าวเป็นภาพสะท้อนของชีวิตของผู้ยากไร้ที่มีใช่เพียงปัญหาทางเศรษฐกิจเท่านั้น หากแต่เป็นปัญหาที่มีความซับซ้อนจากมูลเหตุของการถือกำเนิดในกลุ่มชาติพันธุ์และในแผ่นดินที่มีความขัดแย้งทางอุดมการณ์ทางการเมืองรวมถึงการแย่งชิงอำนาจของรัฐ ผู้ด้อยโอกาส 2 กลุ่มนี้แม้จะมีสถานภาพของชีวิตและความทุกข์ที่คล้ายคลึงและใกล้เคียงกันมาก เช่น กลุ่มชาติพันธุ์ในฐานะของการถูกจัดลำดับให้เป็นพลเมืองชั้นสองของรัฐที่ถูกเลือกปฏิบัติอย่างไม่เป็นธรรม หรือกลุ่มคนพลัดถิ่นที่ถูกจัดเป็นพลเมืองที่ไร้รัฐ ไร้แผ่นดิน ไร้สัญชาติ ทั้ง 2 กลุ่ม ต่างเป็นกลุ่มถูกกระทำโดยโครงสร้างอำนาจของรัฐ ที่มีกฎหมายเป็นเครื่องมือในการจำแนกแยกออกจากกลุ่มคนไทยทั่วไป และโครงสร้างทางวัฒนธรรม ความเชื่อที่เต็มไปด้วยอคติของชาตินิยมเก่าหรือ "คนชาติใหญ่" ไม่นับรวมถึงชาติกำเนิดและความเป็นชนชั้นเดิมที่ถูกประทับตราให้เป็น "คนจน" มาตั้งแต่แรก

ผู้ด้อยโอกาส 2 กลุ่มนี้เป็นกลุ่มคนจนที่เผชิญชะตากรรมหนักหน่วงมากกว่าคนจนอีกหลายกลุ่ม ไม่ใช่เพียงเพราะเหตุผลทางเศรษฐกิจ ที่ "ยากจนกว่า" แต่เพราะเหตุผลทางการเมืองและชาติพันธุ์ที่ถูกทำให้ "ด้อยกว่า" ในทุกด้าน ความยากไร้ ด้อยโอกาสในทุกมิติ ด้านการเมือง เศรษฐกิจ การศึกษา การสาธารณสุข ความมั่นคงปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินทำให้วิถีชีวิตของพวกเขาไม่มีแม้แต่รัฐใดที่อยากจะแสดงตน ทำหน้าที่คุ้มครองหรือแสดงความเป็นเจ้าของครอบครองพวกเขา

ในด้านโครงสร้างระดับชาติพวกเขาต่างก็ถูกละเลย ทอดทิ้งให้ดิ้นรนกันเองโดยลำพัง แม้จะมีความพยายามจัดระเบียบพวกเขาโดย "ทะเบียนบัตร" ก็รูปแบบก็ตาม สิ่งเหล่านั้นก็เกินไปเพื่อ "ควบคุม" ให้รัฐได้ประโยชน์มากกว่าให้ "มนุษย์" ได้ประโยชน์ ในการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่หลายส่วนก็หลอกลวงซ้ำแล้วซ้ำเล่า จนพวกเขาตกเป็นเครื่องมือในการแสวงประโยชน์อย่างซ้ำซากราวกับเป็นตำนาน ในระดับสังคมแรงงานพวกเขาก็เป็นแรงงานที่ไร้ปากเสียง ไร้พลังอำนาจในการต่อรอง ยอมรับค่าแรงเพียงครึ่งหนึ่งของสิทธิที่พึงได้จริง หลายคนถูกล้อเลียน กระแทกกระเทียบรายวันในความเป็นชาติพันธุ์ หรือคนชาติเล็กที่เป็นผู้มาใหม่ เพียงเพราะขอให้ได้อยู่อย่างนิ่ง สงบ ไม่ต้องโชกโชกไปหางานใหม่ และเฝ้ารอคอยวันที่จะรับคนที่เขารักมาใช้ชีวิตร่วมกัน แม้หลายคนจะเริ่มค้นหาช่องทางในการแสวงหาสิทธิของตนเองได้มากขึ้นก็ขึ้นอยู่กับคนและสถานการณ์แวดล้อมที่แตกต่างกัน โอกาสและช่องทางที่พอจะแสวงหาและครอบครองได้บ้าง เป็นโอกาสและช่องทางในเชิง

ปัจเจก มิใช่เชิงระบบที่จะนำไปสู่การแก้ปัญหาให้แก่คนหมู่มากได้อย่างจริงจัง

ปัจจุบันพบว่า นโยบายบางส่วนพยายามจะเอื้อระบบบริการพื้นฐานให้แก่พวกเขาบ้าง จากประเด็นเคลื่อนไหวด้านสิทธิมนุษยชนและกติกาสากลที่บีบรัฐไทยให้กระทำตาม เช่น สิทธิการรักษาพยาบาล สิทธิในการได้รับการศึกษา แต่สิทธิในการเข้าถึงบริการเหล่านั้นก็เป็นสิทธิอย่างไม่เป็นทางการ เป็นสิทธิที่จัดให้เฉพาะคนที่นับเป็นมนุษย์แรงงาน ไม่ใช่กลุ่มครอบครัว เด็กเล็กที่เป็นลูกหลานที่ติดตามมาด้วย ภาระในการดูแลครอบครัวที่เป็นผู้ติดตามจึงยังคงเป็นภาระของแรงงานคนนั้นที่จะจัดการเอง ตราบใดที่รัฐยังไม่คุ้มครองเขาในฐานะพลเมืองแห่งรัฐ สิทธิที่เขาได้รับจึงไม่ใช่หลักประกันทางสังคมที่รัฐได้จัดให้แก่พลเมืองโดยทั่วไปของรัฐ นอกจากนี้แม้แต่คนที่มีสิทธิจากนโยบายบางด้าน ก็ยังถูกเลือกปฏิบัติจากเจ้าหน้าที่ที่มีอคติหรือมีความเข้าใจในเชิงลบต่อพวกเขา ทำให้พวกเขายังคงเป็นกลุ่มผู้ด้อยโอกาสที่อยู่ชั้นล่างสุด หากลองเปรียบเทียบลำดับชั้นในพื้นที่ทางสังคมที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

การพิจารณาสวัสดิการและบริการที่จัดให้แก่กลุ่มชาติพันธุ์และคนพลัดถิ่น จึงมิใช่การพิจารณาในเชิงสงเคราะห์ให้แก่ผู้ร้องขอรายกลุ่ม แต่ควรพิจารณาในระดับนโยบายที่มีต่อกลุ่มผู้ด้อยโอกาส 2 กลุ่มนี้โดยคำนึงถึงความแตกต่างหลากหลายทางชาติพันธุ์ วัฒนธรรม ภาษา วิถีชีวิตที่เป็นพวกเขาเอง และพิจารณาถึงระบบสวัสดิการที่สอดคล้องกับความเป็นจริงและความต้องการอันหลากหลายให้ได้มากที่สุด การจัดบริการสวัสดิการแบบเดิมที่มีลักษณะ One Size Fits All ที่พิจารณามนุษย์เหมือนวัตถุที่เหมือนกันทั้งหมดย่อมใช้ไม่ได้เลย ในสังคมยุคปัจจุบันที่เป็นสังคมพหุวัฒนธรรมทุกวันนี้

4.3 กลุ่มผู้ประสบความทุกข์ในกระบวนการยุติธรรม

จากการศึกษาในครั้งนี้ ทำให้ได้ข้อมูลว่า ในบรรดาผู้คนที่กระทำความผิดตามกฎหมายที่รัฐกำหนด แม้จะมีการกระทำความผิดในฐานความผิดแบบเดียวกัน แต่ถ้ามีฐานะเศรษฐกิจต่างกัน พวกเขาอาจได้รับการปฏิบัติต่างกัน คนกลุ่มที่มีฐานะดีจะมีทางเลือกมากกว่าในการเผชิญกับกระบวนการยุติธรรมที่สามารถยืดหยุ่นได้มากกว่า ขณะที่คนจนในกระบวนการยุติธรรมจะตกอยู่ในสภาพไร้ทางเลือก เผชิญกับระบบที่แข็งแกร่งมากกว่า การศึกษาครั้งนี้มิใช่เพื่อบอกว่ากระบวนการยุติธรรมนั้นไม่เป็นธรรม แต่เพราะภูมิหลังและฐานะของคนที่แตกต่างกัน ทำให้ความสามารถในการเผชิญกับกระบวนการลงโทษมีความยืดหยุ่นต่างกัน มีทางเลือกต่างกัน และทำให้คนที่กระทำความผิดฐานเดียวกัน ได้รับโทษกรรมที่แตกต่างกันไป เช่น กลุ่มที่มีฐานะยากจน ไม่สามารถหาเงินมา

ประกันตนได้ พวกเขามีแต่ต้องจ่ายอมรับโทษทัณฑ์นั้นตามที่กฎหมายกำหนด แต่ถ้าเป็นผู้ที่มีฐานะ เศรษฐกิจดี สามารถหาเงินมาจ่ายค่าประกันตัวได้ พวกเขาก็ไม่จำเป็นต้องรับโทษในสถานกักขังของ รัฐ สามารถกลับไปใช้ชีวิตปกติได้ และรอการเรียกตัวมาดำเนินการตามกระบวนการยุติธรรมที่เกิดขึ้นเท่านั้น

4.3.1 สาเหตุแห่งความทุกข์ของกลุ่มผู้ประสบความทุกข์ในกระบวนการยุติธรรม

1. สาเหตุแห่งพฤติกรรม : ผลเชื่อมโยงจากปัญหาโครงสร้างเศรษฐกิจ-สังคม

จากการศึกษาถึงภูมิหลังของชีวิตเด็กในสถานพินิจและฝึกอบรมเด็กและเยาวชนพบว่า การที่เด็กจำนวนมากกลายมาเป็นผู้กระทำผิดไม่ได้เกิดจากกมลสันดาน แต่มีเหตุที่มาหลายประการด้วยกัน ที่ส่งผลให้เกิดเป็นพฤติกรรมของการกระทำความผิดนั้น ๆ ได้แก่

(1) ครอบครัว : ภูมิหลังแตกร้างท่ามกลางสังคมที่พัฒนา

กรณีศึกษาเด็กในสถานพินิจฯ 10 ราย (นวลตา, 2545) ซึ่งอยู่ในช่วงวัยระหว่าง 9-19 ปี และมีความแตกต่างกัน ได้แก่ ต้องคดีฆ่าผู้อื่น 2 ราย ร่วมกันปล้น 3 ราย ยาเสพติด 2 ราย ช่มชืน 2 รายและขายบริการทางเพศและยาเสพติด 1 ราย เด็กเหล่านี้มีภูมิหลังที่คล้ายคลึงกันในด้านที่ครอบครัวอ่อนแอ แยกแยกและมีการใช้ความรุนแรงในครอบครัวทั้งการใช้กำลังทำร้ายและวาจาตำหนิจากผู้เป็นพ่อ ส่วนแม่มักจะเป็นผู้ถูกกระทำในครอบครัว เป็นครอบครัวที่มีพฤติกรรมบริโภคสุรา บူးหรือ ยาเสพติด อันเป็นบริบทสภาวะแวดล้อมที่มีอิทธิพลต่อเด็ก

นวลตา (2545) ได้เสนอภาพกลุ่มเด็กและเยาวชนในสถานพินิจฯ โดยเชื่อมโยงให้เห็นถึงสาเหตุของความแตกร้างในครอบครัวว่าเกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่อิทธิพลของความทันสมัย (Modernization) และกระบวนการที่ชุมชนถูกทำให้เป็นเมือง (Urbanization) มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและรูปแบบของครอบครัว วิถีชีวิตทางการผลิตของภาคอุตสาหกรรมได้ลดทอนเวลาและคุณค่าของการใช้ชีวิตร่วมกันในครอบครัว ขณะที่ลัทธิบริโภคนิยมที่มาพร้อมกับวิถีชีวิตแบบเมืองมีผลต่อการแสวงหาปรัชญาของชีวิตที่มุ่งตอบสนองความต้องการทางวัตถุมากกว่าจิตใจ และส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแบบแผนบุคลิกภาพและการปรับพฤติกรรมของชาวเมืองไปสู่การอยู่กับตัวตนแบบปัจเจกมากขึ้น ขนาดของครอบครัวถูกทำให้เล็กลงและเด็กเล็กก่อนวัยเรียนถูกส่งออกไปอยู่กับผู้เลี้ยงดูภายนอกหรือได้รับการผลักดันให้เข้าสู่ระบบการเรียนก่อนเวลาอันเหมาะสม อันแสดงถึงบทบาทของครอบครัวที่มีบทบาทในการอบรมเลี้ยงดูทางสังคมลดน้อยลงไป

นอกจากนี้สถานการณ์ความขัดแย้งในครอบครัวที่ก่อตัวเป็นความรุนแรง ความไม่เข้าใจในระหว่างคู่สมรส ก่อให้เกิดการแยกทาง หย่าร้าง เพิ่มจำนวนความเป็นบิดาหรือมารดาที่เลี้ยงลูกโดยลำพังคนเดียวมากขึ้น ความเครียดในการดูแลลูกโดยลำพังผนวกกับความเครียดในฐานะผู้หาเลี้ยงทางเศรษฐกิจ ทำให้พ่อหรือแม่ที่ต้องรับภาระโดยลำพังขาดการดูแลลูกอย่างที่เราจะเป็น เด็กๆมีเวลาอยู่กับเพื่อนและสิ่งแวดล้อมนอกบ้านที่เรากระตุ้นเขาไปในทิศทางที่ไม่พึงประสงค์มากขึ้น และในที่สุดมีผลต่อการยั่วยุให้เกิดการกระทำผิดโดยไม่เจตนาหรือเพราะความไม่รู้ ไม่สามารถยับยั้งชั่งใจและขาดทักษะในการเผชิญหน้ากับปัญหาในทางเลือกอื่นๆ

(2) ภาวะครอบครัวไร้การพึงพิงทางสังคม

ภาวะที่ชีวิตดำเนินไปแบบตัวใครตัวมัน แบบครอบครัวเดี่ยว ภาวะของการดิ้นรนย้ายถิ่นจากภาคเกษตรมาสู่เมือง เป็นภาวะที่ครอบครัวหลุดลอยจากฐานพักพิงเดิมของตน ต้องพึ่งตนเองเป็นหลักขณะที่ตนเองก็ยังไม่แข็งแรงเพียงพอ ทำให้ครอบครัวเสมือนอยู่โดดเดี่ยวลำพังจากเครือข่ายญาติ เวลาที่ครอบครัวเผชิญภาวะวิกฤตบางครั้งก็ขาดการเกื้อกูลดูแล ทำให้ต้องดิ้นรนสู้เองโดยลำพัง การที่ครอบครัวจะสามารถพึ่งพิงญาติพี่น้องได้ในช่วงเวลาขาดสนแห่งชีวิตก็เป็นไปได้ยาก เพราะต่างฝ่ายก็เผชิญปัญหาและไม่พร้อม ภาวะการอยู่แบบไร้การพึ่งพิงทางสังคมเป็นภาวะของความเหงา ว้าเหว และโดดเดี่ยว ยิ่งเมื่อเด็กและเยาวชนในครอบครัวเผชิญสภาวะเช่นนี้ก็ยิ่งส่งผลให้พวกเขาปฏิเสธชีวิตเหงาเงียบในบ้าน และถูกแรงกดดันออกจากบ้านเพื่อพบกับความตื่นเต้น สนุกสนาน เพื่อลืมความทุกข์ในชีวิตจริงที่เป็นอยู่ สถานการณ์เช่นนี้เป็นเหตุปัจจัยหนึ่งที่นำตนเองไปสู่ปัญหาทางสังคมอื่นๆตามมา เช่น ยาเสพติด การทำความผิดในเรื่องการทะเลาะวิวาท ก่อความรุนแรงทางร่างกาย ทรัพย์สินและเพศ ฯลฯ

แต่เดิมมีความเชื่อว่าเด็กที่อยู่ในครอบครัวที่มีญาติพี่น้องดูแลอย่างใกล้ชิดมากเกินไป อาจส่งผลต่อการตามใจเด็ก นำไปสู่การเลี้ยงดูแบบปกป้องมากเกินไป จนทำให้เด็กมีอุปนิสัยเอาแต่ใจตนเอง ไม่รู้จักอดทน รอคอย แต่เมื่อรูปแบบและขนาดครอบครัวเปลี่ยนไป เด็กๆอยู่ในสภาพที่อยู่กับตนเอง ใช้ชีวิตแบบปัจเจกมากขึ้น ทำให้พวกเขาเผชิญปัญหาอีกลักษณะหนึ่ง คือ ขาดผู้ใหญ่คอยตักเตือน อบรมสั่งสอน เด็กเรียนรู้จากการคิดของตนเองที่ไม่มีวุฒิภาวะ เรียนรู้จากเพื่อนวัยเดียวกันซึ่งยังไม่มีความรู้คิดเท่าๆกับตนเอง เรียนรู้จากสื่อที่มีเนื้อหากระตุ้นเร้าที่ความรุนแรง ความเข้าใจ และการยั่วยุให้เกิดความปรารถนาทางวัตถุและการตอบสนองรสนิยมแปลกใหม่ทั้งเรื่องเพศและเรื่องอื่นๆ สภาพแวดล้อมในลักษณะดังกล่าวก่อให้เกิดพฤติกรรมต่างๆ ทั้งในเชิงเดี่ยวและกลุ่ม ที่ทำให้เด็กและเยาวชนจำนวนมากตกหลุมพรางของปัญหาอย่างคาดไม่ถึงได้

(3) การศึกษาที่ไม่สอดคล้องกับชีวิต

ผลจากการศึกษาวิจัยในระยะหลังพบว่า การศึกษาที่เป็นอยู่ในระบบ ซึ่งเป็นวิถีชีวิตประจำวันในระบบที่เด็กต้องเผชิญ และต่างเผชิญมาเป็นระยะเวลานาน ไม่ได้เป็นเพียงเครื่องมือในการพัฒนาเด็กเท่านั้น ตรงกันข้ามเมื่อเนื้อหาที่ได้ในการเรียนไม่สามารถให้คำตอบที่สอดคล้องกับความต้องการของชีวิต ประสานกับท่าที บุคลิกภาพ ที่แฝงด้วยแนวคิดเชิงอำนาจของครูอาจารย์ ในสถานศึกษา ทำให้เด็กทั้งหลายรายต่างพากันเบื่อหน่ายและปฏิเสธการเรียนในระบบ เด็กและเยาวชนจำนวนมากเลือกทางออกที่ตอบสนองวงจรอันน่าเบื่อหน่ายของพวกเขาด้วยการหนีโรงเรียน งานของสุรัชย์ เจ็ดพี่น้องร่วมใจ (2544) ซึ่งศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการตัดสินใจหนีเรียนของนักเรียนมัธยมศึกษา ในกรุงเทพฯ สะท้อนให้เห็นพฤติกรรมการหนีเรียนของเด็กจำนวนมากว่า เบื่อครูและเบื่อโรงเรียน แม้ว่าจำนวนผู้หนีเรียนจะให้เหตุผลของการตัดสินใจว่าหนีเรียนเพราะตามเพื่อน แต่เมื่อศึกษา ลึกลงไปแล้วจะพบว่าเด็กและเยาวชนในวัยมัธยมปลายส่วนมาก ต่างสะท้อนปัญหาผ่านความรู้สึก เบื่อโรงเรียนกันในระดับมาก บางรายหนีเรียนเพราะวิชานั้นครูดุมาก เด็กๆไม่อยากเผชิญหน้ากับครูที่ดุและเน้นการลงโทษรุนแรง หรือการลงโทษในลักษณะที่ด่าประจาน พฤติกรรม การหนีเรียนจึงเป็นทางเลือกที่น่าตื่นเต้น สนุกสนาน สำหรับการไปพบเพื่อนๆกลุ่มใหม่ในสถานที่ต่างๆ เช่น ตามหอพักเพื่อน สวนสนุกตามห้างสรรพสินค้า โรงภาพยนตร์ ร้านตุ๊กเกม ฯลฯ การหนีเรียนจึงเป็นพฤติกรรมที่นำพาเด็กและเยาวชนจำนวนหนึ่งไปสู่การรวมกลุ่มกันทำความผิดในระดับเล็กๆ ซึ่งอาจจะพัฒนาไปสู่ระดับใหญ่ที่มากไปกว่านั้นได้ หากพฤติกรรมนี้ติดลึกมากเกินไปจนยากแก่การควบคุม

อย่างไรก็ตาม ปมรากแห่งปัญหาดังกล่าวเป็นปัญหาที่สะท้อนถึงความล้มเหลวในระดับหนึ่งของการจัดการศึกษา ที่ไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตและปัญหาที่เป็นจริงของชีวิต ไม่เพียงแต่เด็กและเยาวชนเท่านั้น ผู้คนจำนวนมากก็รับรู้ว่าการศึกษาระบบที่เป็นอยู่ไม่สามารถชี้ช่องทางหรือให้ทางเลือกอื่นๆที่นำไปสู่การแก้ปัญหาในชีวิตได้ ทั้งทางเศรษฐกิจ และสังคม ตรงกันข้ามยังนำผู้เรียน ไปสู่ระบบของการแข่งขัน ความเครียด การเอาชนะ และเด็กที่ได้รับการยอมรับว่าเป็น “เด็กเก่ง” เท่านั้น จะเป็นเด็กที่ได้รับความสนใจและแรงเสริมเชิงบวกจากครูอาจารย์และพ่อแม่ ขณะที่เด็กจำนวนมากที่ถูกเรียกว่า “เด็กปานกลาง” และ “เด็กอ่อน” มักจะถูกละเลยทอดทิ้ง และจะได้รับความเอาใจใส่ก็เมื่อพบว่าเด็กมีปัญหาหรือกระทำผิด สังคมโรงเรียนจึงมีใช้สังคมที่ให้คุณค่าและเพิ่มพลังเชิงบวกให้แก่เด็ก หากเป็นสังคมที่ทอนพลังของเด็กจำนวนมากลง การศึกษาสำหรับเด็กในรูปแบบที่ “ครูเป็นศูนย์กลาง” และ “หลักสูตรที่ไร้ชีวิตชีวา” จึงเสมือนเป็นตัวผลักดันเด็กให้ไปแสวงหาทางเลือกอื่นๆที่ทำลายและสร้างความตื่นเต้นให้แก่ชีวิตพวกเขา

(4) ความรุนแรงในสังคมและครอบครัว

ความจริงแล้วสาเหตุแห่งความรุนแรงดังกล่าวนี้ เป็นสาเหตุหนึ่งที่แทรกเข้าไปอยู่ในปัญหาด้านความอ่อนแอของครอบครัว แต่ประเด็นเรื่องความรุนแรงในสังคมและครอบครัว เป็นปัจจัยที่มีน้ำหนักสำคัญยิ่งในการชักจูง นำพาเด็กและเยาวชนมาสู่จุดจบของปัญหาในฐานะ “ผู้กระทำ” เด็กและเยาวชนที่อยู่ในครอบครัวที่มีบรรยากาศของการตัดสินใจปัญหาด้วยอารมณ์ ด้วยกำลังและการใช้อำนาจตัดสินใจปัญหาเป็นหลัก มักจะใช้ความแค้น กดปัญหาและความตึงเครียดไว้ แต่เมื่อเขาพบเหตุการณ์ใดที่เขาถูกกระตุ้น เขาจะใช้ต้นทุนความรุนแรงที่สะสมไว้ในความคิด ความทรงจำออกมาในลักษณะที่ตอบโต้ และหลายครั้งอาจเป็นความรุนแรงที่สังคมยอมรับไม่ได้

งานสารคดีกรณีศึกษาของอรสม สุทธิสาคร (2543) เรื่อง อาชญากรเด็ก? เป็นกรณีศึกษาที่น่าสนใจที่สะท้อนเบื้องหลังของเด็กๆ ที่ตกเป็น อาชญากรเด็ก? ว่าเป็นเพราะเหตุใด พวกเขาจึงได้มีพฤติกรรมรุนแรงเช่นนั้น กรณีศึกษาหลายกรณียืนยันให้รู้ว่าเด็กจำนวนมากเป็นเหยื่ออำนาจความรุนแรงจากผู้ใหญ่เป็นเวลานาน กิติกร มีทรัพย์ (2543: 9 อ้างถึงใน อรสม สุทธิสาคร) นักจิตวิทยากรมสุขภาพจิต สะท้อนข้อมูลในเรื่องนี้ว่า

“เด็ก เป็นอาชญากรหรือนักฆ่าอย่างยิง ไม่มีเป้าหมายหรือหลุมบาบใดๆที่จะชูปหรือชักจูงเด็กเพียงข้ามคืน ให้กลายเป็นนักฆ่าหรือนักข่มขืนแล้วฆ่า กับเหยื่อที่เป็นเด็กด้วยกัน หรือผู้ใหญ่หรือใครๆก็ตามได้เลย นอกเสียจากว่าเด็กคนนั้นจะเคยตกเป็นเหยื่ออำนาจความรุนแรงจากผู้ใหญ่มากมายยาวนาน ไม่ว่าทางตรงหรือทางอ้อม จงใจหรือไม่จงใจ เด็กจะจดจำฝังใจการถูกกระทำนั้นไม่รู้ลืม และยอมเรียนรู้ที่จะใช้อำนาจความรุนแรง ทั้งพร้อมจะใช้มันเสมอเมื่อโอกาสมาถึง”

กิติกรให้ข้อมูลน่าสนใจต่อการแปรเปลี่ยนพฤติกรรมของเด็กที่ถูกกระทำและกลายเป็นผู้กระทำในภายหลังว่าเป็นเพราะการเรียนรู้จากสิ่งที่เขาเคยพบและถูกปฏิบัติด้วยตนเอง จึงทำให้เขา “กลายเป็น” เป็นยุวอาชญากรได้ในวันหนึ่ง เด็กกลุ่มนี้เป็นหนึ่งในสามกลุ่มที่กิติกรให้ความเห็นว่าน่ากลัวที่สุด

“เด็กที่ถูกใช้อำนาจอาจแบ่งได้เป็นสามกลุ่ม กลุ่มแรกสยบยอมเป็นผ้าพับไว้ กลุ่มที่สองเก็บกดอยู่เงียบๆ และมีความอดทนจำกัด กับกลุ่มสุดท้ายเป็นขบถและเตลิดหนี เด็กกลุ่มแรกมีจำนวนมาก กลุ่มที่สองมีน้อย และกลุ่มที่สามมีน้อยที่สุด แต่กลุ่มที่สองจะน่ากลัวที่สุด พวกเขาอาจดูเงียบๆ เรียบร้อยในภาพภายนอก แต่เก็บกดความคับแค้นไว้ในภายใน ..แต่เมื่อถูกกระตุ้นถึงจุดหนึ่งก็จะพ่นพรวดพราดเป็นพินเป็นไฟ และ

กลายเป็นนักฆ่าภายในพริบตา! นั่นคือ เขาใช้อำนาจตามที่เขาเคยถูกกระทำมาแล้ว
นั่นเอง”(กิตติกร, 2543: 10-11)

สรุปได้ว่า งานศึกษาจำนวนมากในระยะหลังยังเป็นการยืนยันว่า สาเหตุแห่งการเป็นเด็กผู้
กระทำผิด เป็นสาเหตุที่เกิดจากหลายปัจจัย ทั้งปัจจัยจากการเลี้ยงดูของครอบครัวในภาวะแบบ
สังคมปัจเจก “ตัวใครตัวมัน” ที่หลายครั้งเด็กมิใช่ “ผลผลิตแห่งความรัก” แต่กลายเป็น “ภาระของ
ครอบครัว” ปัจจัยด้านความรุนแรงที่เด็กเคยตกเป็นเหยื่อความรุนแรงนั้นมาก่อนและสะสมมันเอาไว้
โดยไม่รู้ตัว ความกดดันที่สะสมไว้โดยขาดผู้ใกล้ชิด ไร้คนเข้าใจ รวมถึงปัจจัยการศึกษาที่ทั้งเนื้อหา
และวิธีการยังเข้าไม่ถึงคุณค่าและพลังชีวิตของเด็กผู้อ่อนแอ ไม่ได้ช่วยให้เด็กเกิดแรงคิดในการแก้ปัญหา
ปัญหาของตนอย่างเหมาะสม และปัจจัยทางอารมณ์ บุคลิกภาพและวุฒิภาวะที่ขาดการดูแลกลม
เกลียวอย่างใกล้ชิด

หากพิจารณาแบบผิวเผินจะพบว่า เหตุแห่งปัญหาของการกระทำผิดของเด็ก มาจากปัญหา
ภายในตัวของเด็กเอง หรือเป็นปัญหาระดับบุคคล การที่ฐานคิดเช่นนี้ มุ่งไปที่การแก้ไขพฤติกรรม
ของตัวเด็กเป็นหลัก การสร้างสถานบำบัดฟื้นฟู เช่น สถานพินิจและฝึกอบรมเด็กและเยาวชน เพื่อ
แก้ไขปัญหาลูกหรือที่หลายคนเข้าใจว่าเพื่อ “ดัดสันดานเด็ก” จึงกลายเป็นแนวทางหลักที่จำเป็น ผู้
ใหญ่ในสังคมไทยมีมุมมองในการแก้ไขปัญหายุติกรรมรายตัวของบุคคลมาอย่างยาวนาน เป็นการ
มองปัญหาที่มุ่งเน้นในมิติแบบราบเพียงมิติเดียว คือจับคนทำผิดมาลงโทษ ไม่ได้พิจารณาถึงปัญหา
เชิงปมรากที่โยงไปสู่สาเหตุเชิงโครงสร้าง อำนาจและความรุนแรงที่ฝังตัวอยู่ในสถาบันแวดล้อม
ตัวเด็ก ทั้งบ้าน โรงเรียน ชุมชน แนวทางแก้ปัญหายิ่งกลายเป็นมาตรการแยกส่วน (Fragmentation)
ที่มองเห็น “จำเลย” ในมิติเดียว แต่ถ้าสาวลึกลงไปในเหตุแห่งพฤติกรรม มองปัญหาอย่างเชื่อมโยง
ถึงที่มาที่ไปของความผิดเหล่านี้ จะพบว่าสังคมและครอบครัวที่เป็นสถาบันสะสมและเป็นตัวผลิต
ซ้ำความรุนแรงให้แก่เด็ก มีต้นเหตุจากโครงสร้างอำนาจ ในมิติทางวัฒนธรรมที่ครอบงำสังคมและ
ครอบครัวไทยอยู่ ซึ่งมีมิติทางวัฒนธรรมอันเป็นความเชื่อและค่านิยมเดิมในสังคมนี้ยังคงมีอิทธิพล
แรงต่อการปฏิบัติต่อเด็ก อย่างรุนแรงในทุกวิธีการ ทั้งการกระทำโดยกาย วาจา อารมณ์ จิตใจที่บย
กระหน่ำซ้ำซากต่อทุกมิติรับรู้ของเด็ก และมีแต่จะกลายเป็น “วงจรชั่วร้าย” ที่ถ่ายทอดมรดกความ
รุนแรงดังกล่าวให้แก่เด็กรุ่นต่อไป ให้รับรู้ไว้โดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ และเมื่อถึงเวลาที่เขาคับแค้นจน
ทนไม่ได้ ความรุนแรงตอบโต้จึงกลายเป็นทางเลือกที่เขาจำต้องออกมาใช้อย่างไม่เคยเข้าใจผล
กระทบของมัน

2. กลุ่มผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิง

พบว่า มีปัจจัยและสาเหตุการกระทำความผิดของผู้ต้องขังหญิง หลายประการ ได้แก่

(1) ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจและความยากจน (2) ปัจจัยทางด้านจิตใจ กระทำด้วยความแค้นและผิดโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ และ (3) ปัจจัยครอบครัวขาดความอบอุ่น

(1) ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจและความยากจน

กรณีศึกษากลุ่มนี้เป็นผู้ต้องขังคดีค้ายาเสพติด (ยาบ้า) ภูมิหลังของผู้ต้องขังกลุ่มนี้ส่วนมากมีฐานะยากจน มีชีวิตครอบครัวที่ล้มเหลว แยกทางกับสามี งานวิจัยพบว่าผู้หญิงกลุ่มนี้ส่วนมากจะเป็นผู้รับภาระเป็นหลักในการหาเลี้ยงครอบครัว ทั้งพ่อแม่ที่สูงอายุ หรือลูกๆ ที่มีทั้งยังเล็กและพิการ การตัดสินใจกระทำความผิดนั้น บางกรณีศึกษาตระหนักรู้ว่าสิ่งที่กระทำมีความผิด แต่เพราะเห็นว่าเป็นการเพิ่มรายได้ให้แก่ทางบ้านจึงเลือกหนทางนี้ บางรายเข้าไปเกี่ยวข้องกับการรับจ้างส่งยาเสพติด เพราะสามีเป็นผู้รับงานมา แต่เมื่อถูกจับกุมสารภาพว่าเกี่ยวข้องโดยลำพังคนเดียวเพราะต้องการให้สามีดูแลลูกกับพ่อแม่สูงอายุที่บ้านแทนตน ด้วยความเชื่อว่าสามีจะทำหน้าที่เป็นหัวหน้าครอบครัวดูแลบ้านได้ดีกว่าตน บางกรณีศึกษาจำยอมรับว่ากระทำความผิดแทนลูก ด้วยความรักลูกที่มีภาวะปัญญาอ่อน มีคนนำยาเสพติดฝากให้เด็กถือมาให้คนอื่น แต่ตำรวจจับได้ก่อน ด้วยความกลัวว่าลูกจะถูกจับและ “ไปตายในคุก” ทำให้เธอยอมรับความผิดนั้นเอง

(2) ปัจจัยทางด้านจิตใจ กระทำด้วยความแค้นและผิดโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์

กรณีศึกษากลุ่มนี้บางรายเป็นผู้กระทำความผิดอันเนื่องมาจากการตกเป็นผู้ถูกกระทำ ถูกละเมิดทางร่างกาย ทางเพศมาก่อนหลายครั้ง เกิดแรงสะสมเป็นความแค้น ทำร้ายผู้กระทำตนเองถึงแก่ชีวิต เนื่องจากผู้ต้องขังเป็นม่าย สามีเสียชีวิต เธอถูกข่มขืนจากเพื่อนบ้านหลายครั้งรวมทั้งการข่มขู่ คุณความที่จะนำเรื่องไปขยายให้ญาติพี่น้องและลูกได้อับอาย จึงเป็นเหตุให้เกิดความแค้นและลงมาฆ่า อันเป็นเหตุให้ต้องโทษจำคุกนานหลายปี มีบางกรณีที่ถูกจับคดียาเสพติดโดยไม่รู้มาก่อน เพราะตำรวจค้นพบยาบ้า 5 เม็ดในกระเป๋าเสื้อของสามีที่บ้าน แต่สามีไม่อยู่ จึงนำตัวเธอไปแทน เธอไม่มีเงินจะสู้คดี รวบรวมเงินจากญาติมาได้ 5,000 บาท เป็นค่าทนายความสู้คดี แต่ก็ไม่มีใครช่วยเธอได้ ฝ่ายสามีได้นื้อออกจากบ้านไปไม่กลับมาอีก ปล่อยให้ตำรวจเอาผิดกับเธอผู้เดียว กรณีศึกษารายนี้เป็นหญิงกลุ่มชาติพันธุ์ มูเซอแดง ถูกคุมขังในระหว่างที่กำลังตั้งครรภ์ 2 เดือน และต้องโทษ 2 ปี 6 เดือน เธอต้องคลอดในเรือนจำ เนื่องจากครอบครัวยากจนมาก มีลูกเล็กอีก 2 คนที่บ้านและมีแม่ที่อายุมากแล้ว เธอจึงไม่สามารถฝากใครดูแลลูกที่คลอดในเรือนจำได้ ต้องเลี้ยงลูกอ่อนด้วยตนเอง สามีของเธอเป็นคนปากเกอะญอและไปพบกันอยู่กินที่พื้นราบ ซึ่งคนในหมู่บ้านไม่ได้

ยอมรับสามีของเธอมากนัก เพราะเขามีประวัติเสพยาบ้ามาก่อน จึงทำให้สามีที่หนีจากไปไม่ได้ติดต่อกลับมาอีกเลย แม้ปัจจุบันเธอจะออกจากเรือนจำมาแล้วพร้อมลูกน้อย อายุ 2 ขวบ และต้องกลับขึ้นมาอยู่ในหมู่บ้านบนดอย แต่ในหมู่บ้านก็ไม่มีใครได้พบสามีของเธออีก

(3) ปัจจัยครอบครัวขาดความอบอุ่น

กรณีศึกษานี้เป็นเด็กนักเรียนหญิงมัธยมปลาย อายุ 18 ปี ถูกดำเนินคดีมียาเสพติดในครอบครอง 3 เม็ด และมีไว้ในที่พกอีก 4 เม็ด ศาลตัดสินให้ต้องโทษจำคุก 2 ปี เพราะมีประวัติแบ่งยาขายให้เพื่อนด้วย ปัญหาการเสพยาของกรณีศึกษานี้ไม่แตกต่างจากสาเหตุการเสพยาของเด็กวัยรุ่นทั่วไป คือ ไปอาศัยอยู่ในหอพักใกล้โรงเรียน เหนง ทางบ้านไม่ค่อยเอาใจใส่และมีความเครียดจากการเรียน เพื่อนให้ทดลองเสพยา จากนั้นจึงเสพติดตนเองมากกว่า 1 ปี เพราะต้องการจะลืมปัญหาที่ทำให้ตนเองไม่สบายใจ กรณีศึกษานี้มีอายุเกิน 18 ปีขณะกระทำความผิด จึงต้องถูกส่งตัวเข้าเรือนจำ และเผชิญความทุกข์ทางจิตใจอย่างรุนแรงเกินกว่าจะรับได้ในเวลากระชั้นชิด ปัจจุบันแม้จะออกจากเรือนจำมาแล้วแต่ก็มีความวิตกกังวลอย่างมาก การเก็บตัวอยู่คนเดียว มีปัญหาทางอารมณ์ เคร้าซึม สมาธิสั้น หงุดหงิดง่าย หวาดระแวงและมีอาการหวาดกลัวตลอดเวลา รวมทั้งมีสภาพร่างกายทรุดโทรม เป็นร่องรอยที่บ่งชี้ถึงประสบการณ์ที่น่ากลัวในเรือนจำหญิง

สรุปได้ว่า กลุ่มผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถานหญิงแต่ละราย จะมีเหตุปัจจัยของการเข้าสู่การเป็นผู้กระทำความผิดแตกต่างกัน ไม่ว่าจะเป็นจากวิถีคิด การตัดสินใจเลือกหนทางที่ไม่เหมาะสมทั้งโดยรู้และเจตนาหรือไม่รู้เท่าทันก็ตาม ส่วนหนึ่งกล่าวได้ว่า เป็นปัญหาจากท่าทีต่อชีวิตและวิถีคิดในเชิงปัจเจกของพวกเธอ แต่แนวคิดและการตัดสินใจเช่นนั้นไม่ได้เกิดขึ้นลอยๆ หากแต่มีความสืบเนื่องกันทั้งจากปัจจัยเชิงโครงสร้างเศรษฐกิจ สังคม ที่เกิดจากความยากจนทางรายได้ การไม่มีปัจจัยการผลิต ไม่ว่าจะเป็นที่ทำกิน เครื่องมือในการผลิตอื่นๆ และเงินทุนเพื่อการสร้างงาน สร้างอาชีพ การขาดเงินทุนทางสังคมอันได้แก่ ต้นทุนความรู้ อันจะเป็นตัวสร้างการยอมรับ การมีเครดิตทางสังคม การช่วยเหลือเกื้อกูลทางสังคมทั้งจากครอบครัว เครือญาติ ชุมชน

ข้อค้นพบที่น่าสนใจอีกประการคือ การที่กลุ่มผู้ต้องขังหญิงจำนวนหนึ่งได้รับอิทธิพลจากความคิดเชิงวัฒนธรรม แนวคิดเรื่องชายเป็นใหญ่ จึงทำให้พวกเธอจำต้องเลือกพาตัวเองเข้าสู่สถานการณ์ที่ยากลำบากแทนสามี เพราะเชื่อว่าสามีจะดูแลครอบครัวได้ดีกว่าเธอ หรือบางกรณียอมเสียสละต้องขังแทนลูกที่ปัญญาอ่อน อันเนื่องมาจากความรักและสงสารลูก นอกจากนี้ด้วยความยากจน การอยู่ในพื้นที่ห่างไกล การเป็นคนชาติพันธุ์ ทำให้พวกเธอไม่สามารถเข้าถึงแหล่งข้อมูล และเข้าไม่ถึงบริการสวัสดิการใดๆ ได้ หรือหากจะมีโอกาสได้รับบริการบ้างก็เป็นบริการช่วยเหลือเฉพาะ

หน้า ที่ไม่สามารถช่วยให้พวกเขากลับไปปัญหาต่างๆได้อย่างเป็นจริงในระยะยาว สถานการณ์เหล่านี้จึงล้วนเป็นเหตุปัจจัยซับซ้อน ที่นำกลุ่มผู้ต้องขังหญิงเข้าสู่ภาวะความทุกข์ดังที่กล่าวมาแล้ว

กลุ่มผู้ต้องโทษกักขังแทนค่าปรับ สาเหตุแห่งการเข้าสู่ภาวะวิกฤตในชีวิตของกรณีศึกษา กลุ่มนี้ กล่าวได้ว่ามีสาเหตุจากหลายประการ คือ ความยากจนทางเศรษฐกิจเป็นพื้นฐาน ที่เป็นเหตุผลักดันประการแรกให้เข้ามาทำงานที่ผิดกฎหมายทั้งโดยรู้และไม่รู้โทษและฐานความผิดนั้นๆมาก่อน บางคนกระทำความผิดโดยไม่เจตนา เช่น ขับรถชนคนโดยประมาท ลักลอบจูนโทรศัพท์มือถือ รับจ้างรายวันขายซีดีเถื่อน เป็นต้น บางรายมีทำที่ต่อชีวิตที่ผิดพลาดเพราะพวกเขาไม่มีโอกาสและขาดทางเลือกที่ดีกว่า จึงทำให้ต้องเลือกหนทางที่ทำแล้วได้เงินมาโดยง่าย เช่น คดียาเสพติด หรือในสถานการณ์ความเหงา ว่าเหวในยุคที่ทุกคนดิ้นรนเพื่อตนเอง ทำให้พวกเขาต่างหันกลับมาแสวงหาความสุขด้วยตนเองจากการเป็นผู้เสพ บางรายเสพยาเพียงเพราะจะได้แข็งแรง ไม่่วงเหงาหาวนอน มีกำลังในการทำงานได้นานขึ้น อึด ทนมากขึ้น หรือทำงาน “คองกะ” ได้มากขึ้น รายได้จะได้มากขึ้นด้วย สาเหตุที่สำคัญอีกประการหนึ่งเหมือนกับทุกกรณีรายอื่นคือ นอกจากความจนรายได้แล้วพวกเขายังไม่มีปัจจัยการผลิต(ทั้งทุน ที่ดินและแม้แต่เครดิตทางสังคม) มีแต่แรงงานที่รับจ้างให้ได้ค่าแรงรายวัน เมื่อกลายเป็นผู้กระทำความผิด และไม่มีเงินที่จะเสียค่าปรับ พวกเขาจึงจำต้องยอมให้มีการกักขังแทน ผลจากระบบในกระบวนการยุติธรรมที่ไม่สอดคล้องเหมาะสม ประกอบกับแนวคิดของระบบที่เน้นการ “ลงโทษ” มากกว่าการ “ฟื้นฟู” จึงเป็นสาเหตุที่อาจเป็นจุดเปลี่ยนในชีวิต ที่กระทำซ้ำผู้กระทำความผิดในโทษเล็กน้อย ให้กลายเป็นอาชญากรโทษหนักได้ในอนาคต

4.3.2 ปัจจัยด้านการผลิต

ความยากจนที่กลุ่มผู้ประสบความทุกข์ในกระบวนการยุติธรรมเผชิญอยู่ ไม่ใช่มีสาเหตุหลักมาจากความจนเงิน แต่เกิดจากการตกเป็นผู้ถูกกระทำในระบบ ทำให้เกิดภาวะอับจนโอกาสและหนทางที่จะดิ้นรน ระบบการลงโทษ การถูกจับกุมคุมขังทำให้พวกเขาถูกทำให้กลายเป็นคนไร้อำนาจ ไร้ศักดิ์ศรี ความเป็นมนุษย์และคุณค่าในตัวตนถูกทำลาย ความทุกข์ยากและความจนที่พวกเขาเผชิญ เป็นความยากจนในมิติอื่น ที่ไม่ใช่มิติทางเศรษฐกิจเป็นหลัก แต่เป็นความจนในมิติความเป็นมนุษย์ที่ถูกกระทำซ้ำ ทั้งจากระบบในกระบวนการยุติธรรมและการประทับตราจากบรรทัดฐานทางสังคม การขาดแคลนหรือการไม่มีปัจจัยการผลิตของพวกเขา อาจไม่ใช่สาเหตุนำของการตกเป็นฝ่ายกระทำความผิด แต่เป็นพื้นฐานที่ทำให้ชีวิตขาดโอกาสหลายด้าน เช่น ขาดโอกาสทางการศึกษา การมีงานทำ และส่งผลเชื่อมโยงไปสู่การขาดวิสัยคิดในการมองปัญหา การจัดการปัญหา

อย่างมีวุฒิภาวะ มีสติยับยั้งหรือเป็นตัวคอยเหนี่ยวรั้งให้เกิดการตัดสินใจที่เหมาะสม

อย่างไรก็ตาม การพิจารณาว่าการไม่มีปัจจัยการผลิตเป็นเหตุที่นำพวกเขาไปสู่ความยากลำบากหรือไม่ จะต้องมีการพิจารณาจากความแตกต่างของฐานความผิดที่ไม่เหมือนกัน เช่น กลุ่มผู้ต้องขังหญิงที่ต้องโทษคดียาเสพติด เด็กในสถานพินิจจำนวนมากที่ต้องโทษคดียาเสพติด ทั้งสองกลุ่มนี้มีเหตุที่มาจากความต้องการได้เงิน อันเป็นปัจจัยที่จะทำให้เขาและครอบครัวยังชีวิตอยู่รอดได้ และอยู่อย่างดีกว่าที่เป็นอยู่ ในกลุ่มผู้ต้องขังหญิงพยายามจะแสวงหาเงิน รายได้มาเพื่อเลี้ยงตนเองและครอบครัวที่แบกรับภาระอยู่ กรณีศึกษาหลายคนเป็นกลุ่มชาติพันธุ์และส่วนใหญ่มีฐานะยากจน ไม่มีปัจจัยการผลิตใดๆเป็นของตนเอง ทั้งเงินทุน ที่ดินทำการผลิต มีแต่แรงงานที่นำไปแลกเปลี่ยนเป็นเงินได้แต่ก็ไม่เพียงพอและไม่มีงานให้พวกเขาทำได้อย่างสม่ำเสมอ ทำให้หลายคนต้องเลือกที่จะทำงานที่รู้ว่าผิดกฎหมาย เป็นการเสี่ยงเพื่อให้ได้เงินมาไว้ใช้จ่ายในครอบครัว

ในกลุ่มเด็กและเยาวชนที่ต้องโทษคดีเป็นผู้ขายยาเสพติด (รายย่อย) ต้องการเงินเพื่อมาใช้จ่าย ชื้อยาเพื่อการเสพ กลุ่มนี้แม้จะยังไม่ได้อยู่ในวัยแรงงานโดยตรง แต่ก็อาศัยการมีกลุ่มเพื่อนทำให้สามารถใช้ช่องทางเหล่านี้ทำงานขายยาเสพติดได้ หรือมีเช่นนั้นก็เป็นการทำงานที่ไม่ได้มุ่งหวังที่ผลกำไร เพียงแค่ต้องการเงินส่วนลดสำหรับซื้อยาเสพติดเพิ่มได้ จะได้เก็บไว้เสพเองในโอกาสต่อไป กลุ่มเด็กและเยาวชนกลุ่มนี้ไม่ใช่ผู้ขายรายใหญ่ เป็นเพียงเครื่องมือของระบบการค้ายาเสพติดใหญ่ ที่ตนเองเป็นฝ่ายติดกับดักของวงจรนี้เท่านั้น การเข้ามาเกี่ยวข้องกับวงการยาเสพติดไม่ใช่เข้ามาเพราะปัจจัยทางเศรษฐกิจเป็นด้านหลัก หากแต่สาเหตุเชิงลึกอยู่ที่บุคลิกภาพและวิถีชีวิตที่อ่อนแอเปราะบางและอ่อนไหวง่าย ซึ่งเป็นมูลเหตุเชิงพฤติกรรมและท่าทีต่อชีวิตนั่นเอง

กลุ่มผู้ต้องโทษคดีอาญากรณีบุกรุกที่ดินป่าสงวน เป็นกลุ่มชาวบ้านที่ตกเป็นจำเลยคดีอาญา เพราะพวกเขาดิ้นรนต่อสู้เพื่อปกป้องที่ดินทำกินของตนเอง อันเป็นปัจจัยการผลิตที่เป็นแหล่งทำมาหากินของพวกเขามาก่อน เป็นการต่อสู้เพื่อป้องกันการสูญเสียอาชีพ รายได้ ความมั่นคงในชีวิตและทรัพย์สิน ทั้งของตนเองและครอบครัว ให้สามารถมีปัจจัยการผลิตจากที่พวกเขาได้บุกเบิกหักร้างถางพงไว้เมื่อหลายสิบปีก่อน ซึ่งการตกเป็นฝ่ายถูกระทำนี้ เป็นผลมาจากการจัดการทรัพยากรของรัฐ โดยใช้อำนาจศูนย์กลางที่หน่วยงานของรัฐ ขาดกระบวนการคิดและการตัดสินใจอย่างมีส่วนร่วมกับประชาชนที่อาศัยทำกินในพื้นที่นั้นแล้ว เป็นการใช้อำนาจตัดสินใจโดยลำพังจากรัฐศูนย์กลาง ซึ่งมีผลกระทบต่อวิถีชีวิต ความทุกข์ของครอบครัว และก่อให้เกิดภาวะความจนโดยเฉียบพลัน

4.3.3 ปัจจัยด้านทรัพยากรและการเข้าถึงระบบสวัสดิการสังคม

กลุ่มผู้ประสบความทุกข์ในกระบวนการยุติธรรมจำนวนมาก ขาดโอกาสที่จะได้รับสวัสดิการอย่างเหมาะสม เพราะพวกเขาถูกจัดลำดับชั้นในฐานะคนที่กระทำผิด มีโทษทางสังคม พ้นจากการอยู่ ดังนั้นความเข้าใจของคนในสังคมทั่วไปจึงต่างมองข้ามเกินเลย ไม่ได้ให้ความสนใจที่จะเอื้ออาทรกับคนกลุ่มนี้สักเท่าใด ประกอบกับระบบสวัสดิการสังคมที่มีต่อผู้กระทำความผิดก็เป็นระบบที่ขาดการเหลียวแลอย่างจริงจังมาก่อน ผู้ต้องขังในห้องขังบนสถานีตำรวจ ในเรือนจำและเด็กเยาวชนในสถานพินิจฯ ต่างก็เผชิญกับความขาดแคลน ไม่พอเพียง ไร้คุณภาพ ในบริการพื้นฐานทั้งสิ้น ทั้งสภาพความแออัดคับแคบทางกายภาพ ความขาดแคลนทางวัตถุ การขาดไร้พื้นที่ส่วนตนที่เหมาะสม อันเป็นความจำเป็นพื้นฐานประการหนึ่งของมนุษย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ต้องขังหญิงที่ตั้งครรภ์และคลอดในเรือนจำ ก็ได้รับการปฏิบัติไม่เหมาะสม ไม่มีการแยกเด็กเล็กออกจากห้องขังรวม การจัดระบบการดูแลแม่และเด็กในทัณฑสถานไม่ได้คำนึงถึงความจำเป็นพื้นฐาน ความเหมาะสมทางด้านสิทธิมนุษยชนและสิทธิเด็ก ทำให้เด็กเล็กได้รับการเลี้ยงดูอย่างไม่เหมาะสมในทัณฑสถานที่ยังมีบริการไม่เพียงพอ ไม่ทั่วถึงและไม่เหมาะสม

ระบบการให้บริการแก่เด็กและเยาวชนในสถานพินิจฯ เป็นระบบที่สะท้อนปัญหามากมาย ทั้งระบบบุคลากร ระบบคัดกรองและจำแนกเด็กตามฐานความผิด และระบบที่ขาดการแสวงหาความร่วมมือจากครอบครัว ได้แก่

(1) คุณสมบัติเฉพาะตำแหน่งบุคลากรยังไม่เหมาะสมกับงานที่มี “เด็ก-มนุษย์เป็นศูนย์กลาง”

ความตึงเครียดที่น่าเป็นห่วงประการหนึ่งที่สำคัญ ซึ่งสัมพันธ์กับประเด็นบุคลากร คือ คุณสมบัติเฉพาะตำแหน่งข้าราชการไม่เหมาะสมกับการแก้ไขพฤติกรรมเด็กกระทำความผิด ทั้งที่การบำบัดฟื้นฟูทางจิตใจเด็กกลุ่มนี้จำเป็นต้องกระทำอย่างเร่งด่วน และต้องใช้บุคลากรวิชาชีพ เช่น นักสังคมสงเคราะห์ นักจิตวิทยาที่มีความรู้และทักษะที่ลึกซึ้งในการรับมือกับปัญหาทางอารมณ์และจิตใจของเด็กนับร้อยๆ คน แต่ตำแหน่งเฉพาะที่ใกล้ชิดเด็กมากที่สุด กลับเป็นตำแหน่งที่ไม่ได้มีวุฒิการศึกษาและความรู้ทางวิชาชีพที่เหมาะสม ทำให้หลายครั้งเด็กเผชิญกับการใช้อำนาจ ความรุนแรง และการขาดความเอาใจใส่เพราะไม่เข้าใจความละเอียดอ่อนของปัญหาที่เกิดขึ้น เด็กๆ จำนวนมากเผชิญกับสภาพที่สะท้อนว่า “เหมือนตกนรก” มีแต่ความหวาดกลัว กลัวนายและพี่ “ถูกซ้อมบ่อย แต่ไม่กล้าบอกใคร”

(2) ขาดระบบคัดกรอง จำแนกฐานความผิด

คือการที่ในสถานพินิจยังไม่มีระบบคัดกรองเด็ก ไม่ว่าจะป็นกลุ่มอายุและฐานความผิดออกจากกัน และในสถานพินิจถึง 9 แห่ง เช่น สถานพินิจ จ.ระยอง นครราชสีมา อุบลราชธานี ขอนแก่น เชียงใหม่ นครสวรรค์ ราชบุรี สุราษฎร์ธานี และสงขลา ยังไม่สามารถแยกเด็กและเยาวชนที่ศาลยังไม่มีคำพิพากษาในสถานแรกรับออกจากเด็กที่ศาลมีคำพิพากษาแล้วในสถานฝึกและอบรม ทำให้เด็กที่ยังไม่ได้รับการตัดสินจากศาลกลับต้องอยู่ร่วมกับเด็กที่ถูกศาลตัดสินแล้ว อันนำมาซึ่งปัญหาการปรับตัวและการตกเป็นฝ่ายถูกกระทำ

(3) ระบบที่เน้น “รัฐเป็นเจ้าของภาพโดยลำพัง” ทำให้เด็กแปลกแยกจากครอบครัว

การประชุมสัมมนาวิชาการผู้พิพากษาสมทบ ศาลเยาวชนและครอบครัวทั่วราชอาณาจักร ประจำปี 2545 (1 กุมภาพันธ์ 2545 ณ ศูนย์ประชุมแห่งชาติสิริกิติ์) เคยมีการระบุถึงปัญหาเด็กกระทำความผิดว่า

“..กรณีเด็กและเยาวชนผู้กระทำผิดมีพฤติกรรมยังไม่ร้ายแรงถึงขนาดที่จะต้องส่งตัวเข้าไปยังสถานพินิจฯ แต่หากจะมอบตัวเด็กให้บิดามารดาได้รับกลับไปดูแลเอง ก็ไม่อาจทำได้และไม่เป็นผลดี จึงให้เลือกที่จะพิพากษาคดีโดยส่งเด็กและเยาวชนประเภทนี้เข้ามาสู่โรงเรียนฟ้าใสวิทยา...” (สำนักงานโครงการส่งเสริมประสิทธิภาพสถานพินิจ, อดุลย์:4)

การเสนอของศาลเยาวชนและครอบครัวจังหวัดในเงื่อนไขเช่นนี้ ต้องการช่วยเหลือเด็กและเยาวชนให้เต็มที่ แต่เนื่องจากโรงเรียนฟ้าใสวิทยา มีแต่เฉพาะในจังหวัดใหญ่เท่านั้น เช่น สงขลา เชียงใหม่ อุบลราชธานี เป็นต้น จึงทำให้เด็กที่ศาลส่งตัวนี้ต้องเดินทางข้ามจังหวัดหลายรายต้องห่างไกลครอบครัว ญาติพี่น้องโดยปริยาย เพราะความจนทำให้ไม่มีค่าใช้จ่ายมาเยี่ยมลูก ทำให้เด็กทั้งเหงา ว้าเหว่มากขึ้น การที่ระบบได้แยกเด็กให้ห่างไกลจากครอบครัวโดยเจตนาดีเช่นนี้ เป็นระบบที่ออกแบบขึ้นบนฐานความคิดและความเข้าใจของ “ผู้รู้ที่เป็นคนนอก” ซึ่งอาจยังเข้าไม่ถึงสภาพที่แท้จริงของความสัมพันธ์ทางครอบครัว และส่งผลให้ครอบครัวและเด็กห่างเหินกันไป นานเข้าความห่างไกลได้ทำลายสายสัมพันธ์บางด้านลง และเมื่อถึงเวลาที่เด็กต้องคืนสู่ครอบครัว เด็กเป็นจำนวนมากไม่มั่นใจว่า ครอบครัวยังต้องการเขาหรือเธออยู่หรือไม่ ความกังวลเป็นการกีดกันคุณค่า ความภาคภูมิใจในตนเองลงทีละน้อย นานวันเด็กจะรู้สึกเหมือนถูกปฏิเสธจากบ้านโดยถาวร ซึ่งมีผลต่อการเพาะปลูกความเย็นชา ก้าวร้าวและเหินห่างขึ้นในใจ อันเป็นอันตรายและเสี่ยงต่อการที่เด็กจะหันไปทำความผิดซ้ำ

ชาก เพื่อประชดชีวิตที่ (คิดว่า) ไม่มีใครต้องการ ระบบคุ้มครองเด็กโดยรัฐแยกส่วนและไม่แสวงหาความร่วมมือจากครอบครัว เป็นการละเมิดสิทธิเด็กโดยไม่เจตนา และเป็นเหมือนระบบลงทัณฑ์ที่ “ซ้ำเติม” เด็กจากความปรารถนาดีที่ไม่เข้าใจความจริง

กลุ่มผู้ต้องโทษกักขังแทนค่าปรับ แม้กฎหมายจะมีการระบุถึงสิทธิที่ผู้ต้องขังกลุ่มนี้ที่พึงได้ตามกฎหมาย แต่สิทธิที่ได้จริงกลับไม่สามารถเป็นไปได้ตามนั้น ผู้ต้องขังแต่ละรายมีสิทธิที่พึงได้รับตามกฎหมาย 3 ประการ คือ

- (1) สิทธิในการพบและปรึกษาผู้ที่จะเป็นทนายความ สองต่อสอง
- (2) สิทธิในการได้รับการเยี่ยมจากญาติตามสมควร
- (3) สิทธิในการได้รับการรักษาพยาบาลโดยเร็วเมื่อเกิดการเจ็บป่วย

อย่างไรก็ตาม ในกรณีนี้รูปคดีมีความชัดเจนและจำเลยรับสารภาพ ศาลจะพิพากษาตามสำนวน ซึ่งลักษณะการกระทำความผิดและโทษจะชัดเจน ถ้าเป็นความผิดฐานเบียดเบียนจะพิจารณาโทษให้เสียค่าปรับซึ่งจัดเป็นโทษที่น้อยที่สุด แต่สำหรับคนยากจนแล้วย่อมเป็นเรื่องที่ยากอย่างยิ่งในการหาเงินมาเสียค่าปรับให้ครบ พวกเขาไม่มีสิทธิเลือก จำต้องยอมถูกกักขังแทน ดังนั้นแม้กฎหมายจะกำหนดสิทธิที่พึงได้รับ แต่พวกเขาจำนวนมากก็ไม่สามารถใช้ประโยชน์จากสิทธิดังกล่าวได้อย่างที่ควรจะเป็น เพราะหลายคนยอมรับว่าการรับสารภาพ เป็นการลดเวลาที่ดีกว่าในการดำเนินคดีความให้สั้นลง ไม่ยืดเยื้อมากนักกว่าจะรอให้ศาลตัดสิน ถ้าเริ่มต้นที่การขอปรึกษาทนายความ ก็เป็นกระบวนการที่ซับซ้อนเกินไปสำหรับพวกเขา และ “สำหรับคนจนอย่างพวกเรา จะหาเงินที่ไหนมาให้ทนาย แค่เงินประกันตนเองยังไม่มี”

1. โครงการปล่อยตัวผู้ต้องกักขังแทนค่าปรับ : มาตรการเฉพาะหน้า

ในขณะที่ผู้วิจัยกำลังศึกษาเรื่องนี้ ทางกรมราชทัณฑ์ได้จัด โครงการปล่อยตัวผู้ต้องกักขังแทนค่าปรับ น้อมเกล้าฯ น้อมกระหม่อมถวายเป็นพระราชกุศล ในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา 5 ธันวาคม 2545 ซึ่งสะท้อนให้เห็นความพยายามในการแก้ปัญหาและจัดสวัสดิการให้แก่ผู้ต้องกักขังกลุ่มนี้ ซึ่งส่วนใหญ่แล้ว คือ กลุ่มคนยากจนที่ไม่สามารถมีเงินมาจ่ายค่าปรับได้ ข่าวกรมราชทัณฑ์ (<http://www.correct.go.th/news/news103.htm> 4/12/45) ระบุว่า

“โดยพื้นฐานแล้ว เป็นที่เข้าใจตรงกันว่าผู้ต้องโทษตามคำพิพากษาให้จ่ายค่าปรับ โดยไม่มีโทษจำคุกควรอยู่ด้วยนั้น คือ ผู้กระทำความผิดในคดีเล็กน้อย คดีไม่ร้ายแรง โทษที่ได้รับจึงเป็นโทษปรับซึ่งไม่ได้บังคับเอากับเสรีภาพหรืออิสรภาพของมนุษย์ ผู้ที่ ต้องโทษปรับรายใดมีเงินจ่ายค่าปรับเรื่องก็เป็นอันจบลงเพียงนั้น แต่ถ้าใครไม่มีเงิน

จ่ายค่าปรับ กฎหมายก็กำหนดให้ใช้วิธีการกักขังแทนค่าปรับ หักเงินเป็นรายวันไป วันละเท่านี้เท่านี้บาท จนกว่าจะหมดจำนวนเงินที่เป็นหนี้ค่าปรับ เราจะเห็นว่าปัจจุบันเรามีคนยากจนที่ไม่มีเงินจ่ายค่าปรับ และต้องสูญเสียเสรีภาพมาอยู่ในที่ควบคุมของทางราชการเป็นจำนวนมาก ทางราชการเองก็มีปัญหาเรื่องการควบคุมดูแล ไม่มีทั้งสถานที่ ไม่มีทั้งกำลังคน กำลังเงิน ผู้ต้องขังจำนวนนี้แทนที่จะเป็น “พลัง” สร้างผลผลิตให้กับประเทศ กลับกลายเป็น “ภาระ” ของชาติไปอย่างน่าเสียดาย

ในขณะนี้รัฐบาลกำลังเร่งดำเนินการแก้ไขกฎหมายในเรื่องนี้อยู่ โดยปรับอัตราการค้าจำนวนเงินสำหรับกักขังแทนค่าปรับให้เพิ่มขึ้น จากเดิมอัตราวันละเจ็ดสิบบาท จะเปลี่ยนใหม่เป็นวันละสองร้อยบาท และที่สำคัญกว่านั้น จะจัดให้มีมาตรการทำงานสาธารณประโยชน์เข้ามาทดแทนการกักขังแทนค่าปรับ ผู้ที่ไม่มีเงินเสียค่าปรับจะให้มีทางเลือกสายใหม่ที่ต้องสูญเสียอิสรภาพและเป็นการลดใช้ความผิดเล็กน้อยๆที่ตนได้ก่อขึ้นด้วยการทำความดีให้แก่สังคม...

ผู้ต้องกักขังที่ได้รับการพิจารณาปล่อยตัวครั้งนี้เป็นผู้ต้องโทษกักขังแทนค่าปรับในวงเงินค่าปรับไม่เกิน 50,000 บาท (ห้าหมื่นบาทถ้วน) ที่คดีเสร็จเด็ดขาดก่อนหรือในวันที่ 12 พฤศจิกายน 2545 ซึ่งเป็นวันที่คณะรัฐมนตรีมีมติอนุมัติหลักการของโครงการนี้ และจะยังไม่พ้นโทษกักขังแทนค่าปรับในวันที่ 4 ธันวาคม 2545 ผู้ต้องโทษกักขังที่อยู่ในความดูแลของกรมราชทัณฑ์ทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค และฝากกักขังไว้ที่สถานีดำรวจต่างๆจะร่วมกันฟังธรรมและบำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคมในวันที่ 3 ธันวาคม 2545 และร่วมพิธีปลดปล่อยในช่วงเช้าวันที่ 4 ธันวาคม 2545...

จากการสำรวจตรวจสอบผู้ต้องกักขังทั้งที่อยู่ในความดูแลของกรมราชทัณฑ์ (สถานกักขังกลางจังหวัดปทุมธานี และสถานกักขังกลางจังหวัดตราด) และสำนักงานตำรวจแห่งชาติ (ฝากกักขังที่สถานีดำรวจ) ปรากฏว่า ผู้ต้องกักขังที่มีคุณสมบัติตามข้อกำหนดที่จะได้รับการปล่อยตัวในวันที่ 4 ธันวาคม 2545 ทั่วประเทศมีจำนวนทั้งสิ้นประมาณ 5,600 คนเศษ โดยได้รับความร่วมมือจากสำนักงานสลากกินแบ่งรัฐบาลช่วยสนับสนุนเงินชำระค่าปรับแทน ในวงเงินค่าปรับประมาณ 25 ล้านบาทเศษ..”

ประเด็นที่น่าสนใจภายใต้โครงการปล่อยตัวผู้ต้องกักขังแทนค่าปรับ มีข้อสังเกตที่น่าสนใจพิจารณา ดังนี้ คือ การดำเนินการในกรณีโครงการนี้ เป็นโครงการที่มีประโยชน์ และคำนึงถึงผู้ต้องขังกลุ่มยากจนที่ไม่มีเงินเสียค่าปรับ และเอื้อโอกาสที่จะให้พวกเขาเลือกในการไถ่ถอนความผิดทางกฎหมาย ด้วยการใช้แรงงานบำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคม แต่เนื่องจากกฎหมายที่เกี่ยวข้องใน

เรื่องนี้ยังไม่มีเปลี่ยนแปลง ดังนั้นรัฐยังต้องแบกรับภาระในการดูแลผู้ต้องขังกลุ่มนี้อยู่ การได้รับงบประมาณจากสำนักงานสลากกินแบ่งประมาณ 25 ล้านบาทในโอกาสนี้ นับว่ามีความเหมาะสมที่รัฐใช้เงินจากคนยากจนมาช่วยเหลือและสร้างโอกาสใหม่ให้คนยากจน แต่เงื่อนไขนี้ไม่สามารถทำได้ตลอดไป ยกเว้นอาจจะดำเนินการในโอกาสวาระพิเศษของชาติ ซึ่งไม่สามารถดำเนินการได้บ่อยครั้งนัก การคำนึงถึงการปฏิรูประบบงานในกระบวนการยุติธรรม เช่น การทบทวนและผลักดันให้มีการแก้ไขกฎหมายใหม่ ที่เอื้อต่อการให้สิทธิแก่คนจนด้วยข้อกำหนดที่เป็นธรรมและไม่เลือกปฏิบัติ ยังต้องเร่งพิจารณาต่อไป เพื่อเป็นการปรับเปลี่ยนระบบและสร้างทางเลือกในระยะยาวให้แก่คนยากจนอย่างถาวร มิเช่นนั้นพื้นฐานความผิดเช่นเดียวกัน คนรวยที่กระทำความผิดก็ยังคงเป็นผู้ครองโอกาสเหมือนเดิม ด้วยการจ่ายเงินค่าปรับและพินัยทางสังคมไปในที่สุด ขณะที่คนยากจนยังคงเผชิญชะตากรรมเช่นเดิมอยู่ การสร้างระบบคุ้มครองทางสังคม หรือการสร้างระบบสวัสดิการสังคมที่เป็นเสมือน ตาข่ายรองรับ (SAFETY NET) ไม่ให้พวกเขาถ่วงพลัดไปเป็นผู้กระทำความผิด ไม่ว่าจะเป็นคดีระดับใดจึงเป็นมาตรการแก้ปัญหาต้นทางที่ต้องคิดรวมกันไปกับการรื้อปรับระบบในกระบวนการยุติธรรมที่เป็นธรรม เป็นกลไกของความยุติธรรมแก่สังคมมากกว่าเป็นกลไกทางอำนาจที่ทำได้เพียงการแก้ปัญหาปลายทางเช่นทุกวันนี้ ดังที่ ศ.คณิง ภาไชย ประธานคณะกรรมการสถาบันกฎหมายอาญา กล่าวไว้ในคำกล่าวต้อนรับ ในการสัมมนาเรื่อง “ทิศทางการยุติธรรมไทยในศตวรรษหน้า” เมื่อวันที่ 18 สิงหาคม 2541 ว่า

“กระบวนการยุติธรรมเป็นสาระสำคัญของการปกครองในระบอบประชาธิปไตยภายใต้หลักนิติธรรม (RULE OF LAW) อันเป็นการปกครองโดยกระบวนการทาง กฎหมาย (DUE PROCESS OF LAW) ในการนี้กระบวนการยุติธรรมมีบทบาทหน้าที่สำคัญในการรักษาความสงบสุขของสังคม โดยการอำนวยความสะดวกและคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชนตามกฎหมาย จึงจำเป็นต้องปรับปรุงและพัฒนาให้เท่าทันกระแสการเปลี่ยนแปลงของโลกในศตวรรษใหม่ เพื่อให้เกิดการบังคับใช้กฎหมายอย่างมีประสิทธิภาพ เป็นธรรมและเสมอภาค ตลอดจนให้หลักประกันสิทธิขั้นพื้นฐานของบุคคล มีความโปร่งใส ตรวจสอบได้ และเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมมากขึ้น ในขณะที่เดียวกันต้องเป็นกระบวนการที่สามารถปกป้องสังคมจากอาชญากรรมรูปแบบใหม่ที่ซับซ้อน ใช้เทคโนโลยีเป็นเครื่องมือรวมตลอดถึงต้องสามารถจัดการเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมต่อบุคคลบางกลุ่ม และสามารถให้ความคุ้มครองรับรองสิทธิของผู้ด้อยโอกาสได้ด้วย”

สำหรับกลุ่มผู้ต้องโทษคดีอาญากรณีบุกรุกที่ดินป่าสงวน แม้จะยังมีโอกาสเข้าถึงระบบสวัสดิการสังคมโดยรวม เช่น การศึกษา สาธารณสุข เช่นเดียวกับคนอื่นๆ แต่หากเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับโครงสร้างพื้นฐาน (INFRASTRUCTURE) หรือความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินแล้ว พบว่าพวกเขาได้รับความช่วยเหลือในอัตราที่น้อยมาก เช่น

(1) เรื่องไฟฟ้า ในพื้นที่ที่เกิดความขัดแย้งนี้ไม่สามารถที่จะขอใช้บริการไฟฟ้าได้ตามปกติ เช่นเดียวกับคนอื่น คือไม่สามารถที่จะขอใช้ไฟฟ้าในชื่อของตนเองได้ ต้องเป็นการต่อพ่วงจากบ้านของคนอื่นที่อยู่ใกล้เคียง ที่ไม่ใช่กลุ่ม 47 ราย ทำให้ต้องจ่ายค่าไฟฟ้าในราคาที่แพงกว่าปกติ

(2) เรื่องถนน สภาพถนนเป็นดินที่มีฝุ่นตลบในหน้าแล้งและเป็นบ่อโคลนในฤดูฝน ไม่ได้รับการซ่อมแซมหรือพัฒนาพื้นที่แต่อย่างใด

(3) ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ในระยะที่เกิดคดีใหม่ๆ กรณีศึกษากลุ่มนี้จะไม่ได้รับการดูแลด้านสวัสดิภาพจากเจ้าหน้าที่ในทางที่เหมาะสม เพราะเจ้าหน้าที่มองว่าเป็นกลุ่มหัวแข็งหัวหมอ ไม่อยากยุ่งเกี่ยวกับ หากเกิดเรื่องที่ต้องมีเจ้าหน้าที่ตำรวจมาเกี่ยวข้องด้วย ก็มักจะเป็นเพียงการรับแจ้งเรื่องไว้เท่านั้น

4.3.4 โครงสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจและวัฒนธรรม

อันเนื่องมาจากการตีตราทางสังคม ทำให้ผู้ประสบปัญหาจากกระบวนการยุติธรรมต้องเผชิญกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจมากมาย ทั้งจากผู้คุม เจ้าหน้าที่ เพื่อนผู้ต้องขังด้วยกันที่มีอำนาจและอิทธิพลมากกว่า เข้ามาคุกคามทำร้าย เด็กและเยาวชนจำนวนมากในสถานพินิจฯ และแม้แต่ผู้ต้องขังในห้องขังสถานีตำรวจ หลายรายถูกซ้อม ถูกขโมยข้าวของที่ญาตินำมาเยี่ยม และบางรายถูกล่วงละเมิดและคุกคามทางเพศ จากเพื่อนผู้ต้องขังด้วยกัน การใช้อำนาจคุกคามกันและกันเหล่านี้ถูกมองว่าเป็นเรื่องธรรมดาที่เกิดขึ้นได้ และมีมานานแล้วโดยที่ไม่มีใครจะเข้าไปรื้อระบบและปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจเหล่านี้ วัฒนธรรมความรุนแรงเช่นนี้ส่งผลให้กลุ่มผู้ต้องขัง เด็กและเยาวชนในสถานพินิจฯ แม้แต่ผู้ต้องขังหญิง จำต้องอยู่อย่างหวาดกลัว ยอมจำนนต่อคำสั่งของนักโทษด้วยกัน เป็นการประคับประคองชีวิตให้อยู่รอดด้วยความหวาดกลัวรายวัน มากกว่าจะได้ใช้ช่วงเวลาดังกล่าวทบทวน สร้างสำนึกใหม่ในการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาตนเอง

ข้อที่น่าสังเกต คือผู้คุกคามที่เรียกกันว่า “ขาใหญ่” กลับกลายเป็นบุคคลที่ยอมรับกันว่าเป็น “เด็กนาย” หรือ “ผู้ใหญ่นาน” จนไม่มีใครกล้าเข้าไปจัดการ ความรุนแรงและอำนาจที่กดทับซ้ำแล้วซ้ำอีกเป็นชั้นๆ ไป เป็นอุปสรรคสำคัญที่ทำให้กระบวนการแก้ปัญหา บำบัดฟื้นฟูในเรือนจำ สถาน

พินิจฯไม่สามารถทำหน้าที่ของมันได้อย่างบรรลุเป้าหมาย เรือนจำ หรือสถานพินิจฯ จึงไม่ได้เป็นสถานที่ที่ผู้คนที่ทำความผิดจะเข้าไปอยู่อย่างมีสำนึก ยอมรับผิดและคิดปรับปรุงตนเองเมื่อออกมา สถานการณ์ที่เป็นอยู่ คือโรงบ่มเพาะความรุนแรงใหม่ บ่มเพาะวัฒนธรรมใครดีใครอยู่ ผู้อ่อนแอต้องยอมจำนน ผู้แข็งแกร่งคือผู้อยู่รอด และทำให้สังคมได้ผู้กระทำผิดที่มีภูมิรู้และความเชี่ยวชาญมากขึ้นในสังคม

การที่ระบบในเรือนจำ ทัณฑสถานและสถานพินิจฯ ยังคงเป็นระบบที่ยึดมั่นในฐานคติแห่งการลงโทษเป็นหลัก ทำให้ระบบสวัสดิการเพื่อฟื้นฟูสภาพกายและจิตใจของคนในกระบวนการยุติธรรมกลายเป็นความล้มเหลว การที่นักโทษหรือเยาวชนในสถานพินิจฯจำนวนมาก ในหลายพื้นที่มีพฤติกรรมแหกคุก จับตัวประกัน ก่อความรุนแรงต่างๆ ทั้งนี้เป็นเพราะระบบภายในยังไม่สามารถสร้างเสริมประสิทธิภาพในการบำบัดฟื้นฟูและปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของผู้ต้องขังได้ดีพอ ตรงกันข้ามกลับเป็นระบบที่กลับสร้างความกดดัน ความหวาดกลัว และเพาะปลูกการใช้อำนาจและความรุนแรงให้เพิ่มมากขึ้น

4.4 กลุ่มผู้ติดยาเสพติด

4.4.1 สาเหตุจากพฤติกรรมและทำที่ต่อชีวิตของตนเอง

1. สาเหตุสำคัญที่ทำให้การแพร่ระบาดของยาเสพติดในสถานศึกษารุนแรงมากขึ้น

การทบทวนวรรณกรรม งานศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้องกับปัญหาเสพติดจำนวนมาก กล่าวถึงสาเหตุสำคัญที่ทำให้การแพร่ระบาดของยาเสพติดในสถานศึกษารุนแรงมากขึ้น จากปัจจัยสำคัญต่างๆ หลายปัจจัย สิ่งที่น่าตั้งข้อสังเกต คือ ผู้ติดยาเสพติดแต่ละคนจะให้เหตุผลของการเข้าไปเกี่ยวข้องกับยาเสพติดแตกต่างกันไป ทั้งสาเหตุจากตัวตนของเขาเอง จากครอบครัว จากเพื่อน หรือจากสังคมแวดล้อม ซึ่งพอจะประมวลได้ ดังนี้ (ประจัน มณีนิล และจิรภา วรเสียงสุข, 2541) (สำนักงานกิจการพิเศษ สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ, 2544) (ดำรงค์ โยธารักษ์ และ อิงกมล ดวงแก้ว, 2545 และเกษมศักดิ์ เสียงใส, 2545)

(1) ปัจจัยที่เกี่ยวกับตัวนักเรียน นักศึกษา

ธรรมชาติของวัยรุ่น มีพัฒนาการของการชอบเสี่ยงภัย ชอบของแปลกใหม่ อยากรู้ อยากลอง พวกเขามีการเปลี่ยนแปลงทางร่างกายรวดเร็ว แต่สภาวะจิตใจกลับไม่เข้มแข็งเพียงพอ ขาดความหนักแน่น มั่นคง ขาดประสบการณ์ และการคิดอย่างรอบคอบ เมื่อพบปัญหามักจะหาทางหนี

ปัญหาไม่กล้าเผชิญหน้า และการใช้ยา ก็เป็นการหลีกเลี่ยงจากปัญหา ทำให้ลืมปัญหาต่างๆ ได้เร็ว วัยรุ่นจึงเป็นวัยที่มีการใช้ยาเสพติดสูงเมื่อเปรียบเทียบกับวัยอื่นๆ

1.1) ภาวะทางอารมณ์ที่นำไปสู่การใช้ยาเสพติด

- ความรู้สึกแปลกแยก (ALIENATION) มักจะเกิดขึ้นในลักษณะของช่องว่างระหว่างวัย ของวัยรุ่นกับผู้ใหญ่ เพราะความแปลกแยกจะนำไปสู่ความไม่เข้าใจและก่อให้เกิดความขัดแย้ง ระหว่างกันและกันยาวนาน ในช่วงวัยนี้วัยรุ่นมักจะมีวัฒนธรรมเฉพาะกลุ่มของตน (SUBCULTURE) ซึ่งบางครั้งก็ยากที่ผู้ใหญ่จะเข้าใจ เด็กจะรู้สึกแปลกแยก ไม่ข้องเกี่ยวกับผู้ใหญ่ อยู่กันลำพังเฉพาะ กลุ่มของตน ซึ่งยิ่งเป็นการแยกตัวออกจากสังคมของผู้ใหญ่มากขึ้น เด็กจะรู้สึกว่าตนเองไม่มีคุณค่า ขาดความเชื่อมั่นและความภาคภูมิใจในตนเอง ซึ่งความรู้สึกดังกล่าวจะชักจูงไปสู่การแสวงหา ความสุขในแบบเฉพาะตัวได้ เช่น การมีพฤติกรรมหลุดโลก การใช้ยาเสพติด เป็นต้น

- ความรู้สึกเบื่อหน่าย (BOREDOM) วัยรุ่นจำนวนมากที่เป็นกรณีศึกษาทั้งในส่วนพื้นที่ ภาคใต้ ภาคเหนือและภาคกลาง มีอารมณ์ความรู้สึกนี้เหมือนกัน คือเบื่อหน่ายกับสภาพปัญหาที่ ตนเองเผชิญ และไม่มีแรงจูงใจจะแก้ไขปัญหานั้น ความเบื่อหน่ายที่เกิดขึ้น คือ เบื่อครอบครัว (พ่อแม่) เบื่อสถานศึกษา ภาระเบียดเบียนต่างๆ ทั้งของโรงเรียน บ้าน และสังคม เบื่อหน่ายบุคคลรอบ ตัวที่ไม่เข้าใจพวกเขา อารมณ์ความรู้สึกเช่นนี้เป็นภาวะทางจิตใจที่เป็นตัวการผลักดันให้เกิดแรงจูง ใจในการเสพยาเสพติด เพราะคาดหวังจะนำมาสู่ความเปลี่ยนแปลงใหม่ๆ ในชีวิต

- ความเชื่อที่ผิดๆว่า “ยาบ้าลดความอ้วนได้” เป็นความเชื่อจากกรณีศึกษาของเกษม ศักดิ์ (2545: 8) ที่นักศึกษาหญิงจำนวนหนึ่งเชื่อว่าการเสพยาบ้านำไปสู่การลดความอ้วนได้ เพราะ เมื่อเสพยาแล้วทำให้ไม่เกิดอาการหิว ไม่อยากกินอะไรเลย และมีความขยันอยากทำอะไรอยู่เรื่อยๆ เหมือนกับเป็นการออกกำลังกายไปในตัว ทำให้น้ำหนักลดได้

“แค่เสพยาเข้าไป 2 วัน ก็ทำให้น้ำหนักลดได้ถึง 3 กิโลกรัม ลดความอ้วนได้เร็วและ ราคากว่กว่ายาลดความอ้วนที่ขายทั่วไป”

- ความเชื่อที่ผิดๆว่า “ยาบ้าทำให้สมองตื่นตัว ไม่ง่วง ดูหนังสือและจำได้ดี” กรณีศึกษา ที่เป็นกลุ่มนักศึกษาจำนวนหนึ่ง จึงใช้ยาบ้าเพื่อกระตุ้นให้ตนเองขยัน ตื่นตัว หลายรายใช้ยาบ้าก่อน สอบ เพื่อให้ดูหนังสือได้นาน และเชื่อว่าจะทำให้ท่องจำได้ดี และจำนวนมากมีความเข้าใจที่ผิดว่า พห้เพียงครั้งเดียวไม่ติด” แต่เมื่อได้ใช้ไปแล้วในระยะเวลาหนึ่ง ร่างกายจะเกิดภาวะอาการติดยา ทางใจ (PSYCHOLOGICAL DEPENDENCE) เกิดขึ้น อาการติดยาทางใจ คืออาการที่ผู้ใช้ยา มีความโน้ม เียงที่จะใช้ยาในทุกโอกาส เพราะพึงใจในความรู้สึกที่เคยได้รับจากการใช้ยา แม้การติดยาทางกาย

อาจจะพอควบคุมได้ แต่ความรู้สึกต้องการพึ่งพายังคงมีอยู่อย่างมั่นคง ทำให้เกิดอาการหงุดหงิด ทุรนทุราย ไม่สบายใจอยากใช้ยาอีก ทุกครั้งที่ได้นินชื่อยา ได้เห็นยา ได้เห็นการใช้ยา ได้สนทนากับ การใช้ยา หรือแม้แต่ได้พบหน้าคนที่เคยร่วมใช้ยากันมาก่อนในอดีต และอาการทางใจนี้คือปัจจัย สำคัญที่ทำให้ผู้เสพยาจำนวนมากเอาชนะตนเองไม่ได้ และตกเป็นทาสยาเสพติดในที่สุด

(2) ปัจจัยความขัดแย้งหรือปัญหาจากครอบครัว

ปัญหาครอบครัว เป็น ปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลต่อการผลักดันวัยรุ่นจำนวนมากให้ออกจาก บ้าน และนำไปสู่การเสพยาเสพติดในที่สุด ปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้น เกิดจากการที่พ่อแม่ให้ ความสำคัญกับบทบาททางเศรษฐกิจสูงกว่าการอบรมเลี้ยงดูเด็กๆ ในครอบครัว ครอบครัวไม่มีเวลา ให้กันและกัน มีการทะเลาะวิวาท ใช้ความรุนแรงต่อกัน พ่อแม่ไม่เข้าใจลูก ตอบสนองแต่เพียงความ ต้องการทางร่างกาย ทางวัตถุ ไม่คำนึงถึงความต้องการทางจิตใจ บางครอบครัวใช้วิธีการเปรียบเทียบ ลูก และตำหนิ ว่ากล่าวประนามลูกที่อ่อนแออยู่เสมอ บางครอบครัวแยกกันอยู่ หรือหย่าร้าง กัน โดยที่เด็กยังไม่สามารถปรับตัวกับการตัดสินใจดังกล่าวได้ ขาดการสื่อสารที่จะทำให้เข้าใจกัน เมื่อเกิดความขัดแย้ง เด็กมักจะแสวงหาทางออกด้วยตนเอง และเมื่อมีโอกาสรู้จักยาเสพติดจาก เพื่อน ทำให้เด็กพร้อมที่จะเลือกใช้ยาเป็นทางออก

กรณีศึกษาหลายกรณีในพื้นที่เขตเทศบาลเมืองปากพองที่สะท้อนถึงความเหงา ว้าเหว่ จากการที่ครอบครัวต่างดิ้นรนด้านเศรษฐกิจ และปล่อยให้เด็กวัยรุ่นแก้ปัญหาความโดดเดี่ยว เหนง ด้วยตนเอง เช่น

“เอก (นามสมมุติ) มีความรู้สึกโดดเดี่ยวที่พ่อต้องออกทะเลเป็นเวลากว่าครึ่งปีจึงจะ ได้เจอหน้ากัน ส่วนแม่ก็เล่นการพนันโดยการชักนำของเพื่อนบ้าน เพราะเป็นการใช้ เวลาว่างของบรรดาแม่บ้านที่มีสามีออกทะเล เมื่อพ่อกลับเข้าฝั่งก็ประพฤติปฏิบัติตัว ดี แต่พ่อก็ออกทะเลก็ประพฤติตัวอีกอย่าง บ่อยครั้งที่แม่เสียการพนันจนต้องนำของ ใช้ที่บ้านไปจำนำ และต้องรอให้พ่อกลับมาไถ่ถอนโดยแม่อ้างว่าค่าใช้จ่ายในครอบครัวไม่พอใช้” (อ้างถึงใน ดำรง และอิงกมล, 2545: 28)

(3) ปัจจัยจากกลุ่มเพื่อน (PEER-GROUPS)

กลุ่มเพื่อนถือได้ว่าเป็นกลุ่มที่มีอิทธิพลและมีผลต่อการเสพยาเสพติดมากที่สุด เพราะเป็น กลุ่มที่มีวัฒนธรรมของตนเองโดยเฉพาะ เพื่อนในวัยนี้เป็นบุคคลที่มีความสำคัญสำหรับพวกเขา เพราะเป็นกลุ่มที่จะถ่ายทอดการเรียนรู้ทางสังคมให้แก่กันและกัน เพื่อนเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ชีวิตวัยรุ่น มีความหมาย มีความสุข มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจ การหล่อหลอมทัศนคติและพฤติกรรมทาง

สังคม เด็กบางคนที่มีบุคลิกภาพอ่อนแอ ท้อแท้ ไม่สบายใจ และมีเพื่อนเข้ามาแสดงความเห็นอกเห็นใจหรือปกป้อง เขาจะรู้สึกว่าเป็นเพื่อนเห็นคุณค่าของเขา เมื่อเพื่อนชักชวนให้เสพยาจึงไม่กล้าปฏิเสธ หลายคนบอกว่าพวกเขาารู้พิษภัยของยาเสพติดดี แต่คิดว่าครั้งเดียวเพื่อซื้อใจเพื่อนคงไม่ทำให้เขาติด ดังนั้นจึงกลายเป็น “เหยื่อ” ของยาเสพติดได้ง่าย

ปรากฏการณ์ที่น่าเป็นห่วงของการขยายลูกค้ายาเสพติด คือ การใช้มิตรภาพระหว่างเพื่อนเป็นตัวกลางในการชักนำผู้เสพยาใหม่เข้ามาอยู่ในวงจรผู้เสพยาเสพติด ขยายวงลูกค้าและใช้ระบบเพื่อนชวนเพื่อน เหมือนระบบ DIRECT SALE งานของเกษมศักดิ์ (2545) ที่ศึกษากระบวนการหาสมาชิกใหม่ในกลุ่มนักเรียน นักศึกษา บอกว่า

“มีการชักนำผู้เสพยาใหม่เข้ามาโดยอาศัยกลุ่มเพื่อน เพื่อนชวนเพื่อน แต่ก่อนที่จะชวนต้องให้แน่ใจก่อน ต้องศึกษานิสัยใจคอของคนที่จะชวนว่าเมื่อชวนต้องทดลองแน่นอน ต้องสังเกตด้วยประสบการณ์ที่ตนเองมี แต่สาเหตุจริงที่มีการขยายสมาชิกใหม่เพราะอยากมีเพื่อนร่วมก๊วนมาร่วมเสพยากัน และบวกกับความอยากลองและการมีปัญหในชีวิตของสมาชิกใหม่ จึงทำให้ชักชวนมาร่วมกันเสพยาได้ง่าย วิธีการหาสมาชิกใหม่ คือ สังเกตพฤติกรรมคนที่อยากชวน ต้องศึกษานิสัยใจคอของเขาก่อนว่าไว้วางใจได้หรือไม่ ลองชวนให้เสพยา และเริ่มจากให้ลองของ(เสพยา)ฟรีก่อน”

กรณีที่ “เพื่อนชวนเพื่อน” ในเชิงพฤติกรรมกลุ่ม บางคนจะรู้สึกว่าเป็นการวัดใจ เพราะเพื่อนจะบอกให้รู้และชวนตรงๆถึงการเสพยาบ้า ซึ่งบางครั้งพวกเขารู้สึกว่าปฏิเสธยากและเกรงว่าจะไม่ได้รับการยอมรับจากกลุ่มเพื่อน บางคนบอกว่า “ลูกผู้ชายนะพี่ ถ้าปฏิเสธมันจะหยามเราตาย” จึงทำให้หลายคนรับยามาเสพด้วยความมั่นใจในตนเอง ซึ่งในที่สุดแล้วก็ควบคุมตนเองไม่ได้ แต่ถ้าเป็นกรณีที่บุคคลที่ยังไม่คุ้นเคย อาจจะถูกชักชวนและหลอกลวงโดยไม่รู้ตัว โดยให้เสพสารเสพติดบางชนิดที่ดัดแปลงเป็นลักษณะต่างๆ เช่น เป็นท็อฟฟี่ แคปซูล หรือผงผสมในบุหรี่ ผู้รับอาจเข้าใจไปว่าเป็นยาธรรมดา หรือ ขนม จึงรับมาเสพและติดในที่สุด

การใช้ระบบเพื่อนชวนเพื่อน เข้ามาเป็นฐานลูกค้าเพิ่มนั้น ส่วนหนึ่งอาจจะเกิดจากระบบพฤติกรรมกลุ่มที่อยากให้เพื่อนเป็นแบบเดียวกับตนโดยไม่มีผลประโยชน์อื่นๆแอบแฝง แต่อีกส่วนหนึ่งคือการใช้ความเป็นเพื่อนแสวงหาผลประโยชน์ทั้งการขยายฐานลูกค้าและฐานผู้ขายรายย่อยให้กว้างมากขึ้น นักศึกษาซึ่งเคยพัฒนาจากการเป็น “ผู้เสพ” มาเป็น “ผู้ขายยา” ได้ให้ข้อมูลน่าสนใจซึ่งสะท้อนถึงความเป็นเครือข่ายอิทธิพลของผู้ค้ารายใหญ่ และอาจก่อให้เกิดอันตรายถึงแก่ชีวิตได้ เช่น